Dr. RIZA NUR

HAYAT VE HATIRATIM

I. CİLD

ALTINDAĞ YAYINEVİ
Bâyezid - Beyazsaray, zemin kat Nu: 39
İSTANBUL

Nâşiri: Heidi Schmit
4100 Duisburg 11
Deutschland

İSTANBUL 1967

Nachdruck: K.G. Lohse, Frankfurt am Main

TAKDİM

Bu hatıratın takdiminde, Doktor **Rıza Nur**'un hayat ve şahsiyeti üzerinde fazla söz söylemeğe lüzum görmüyoruz. Okuyucu, bu husustaki bütün bilgileri sade bir üslûp ve samimî bir ifade ile bu kitapta merhumun bizzat kendisinden dinlemek imkânını bulacaktır. Ancak şu kadarını belirtmek gerektir ki, 1929 senesinde **Paris**'te kaleme alınan bu hatıratın sahibi bil'âhare Türkiye'ye gelerek 1942 senesinde burada vefat etmiştir. Son nefesine kadar da böyle bir hatırat yazarak 1960 senesine kadar açılmamak kayıt ve şartıyla Dünyanın dört büyük kütüphanesine bırakmış olduğundan hiç kimseye bahsetmemiştir. Biz sadece bu hatıratın mahiyeti ve Yayınevimiz tarafından yayın şekli hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Rıza Nur'un hatıratından Türkiyede ilk olarak bahseden **Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil** olmuştur. Kendisi,

British Museum'da incelemelerde bulunurken Şark Yazmaları Bölümünde **Rıza Nur**'un basılmamış hatırat ve eserleriyle karşılaşmasını ve bu eserlerin muhtevasını anlatan üç makale yayınlamıştır. (1) Bu makalelerinde **Dr. Rıza Nur** tarafından British Museum'a tevdi edilmiş bulunan elyazması eserler hakkında bilgi verilmekte ve yer yer de müellife hücum edilmektedir. Bu hücumların sebebini, hatırat sahibinin **Mustafa Kemal** hakkındaki his ve fikirleri teşkil eyliyor. Gerçekten, **Rıza Nur**, **Mustafa Kemal**'e dair umumiyetle alışılmış olandan farklı bir görüş ortaya koymaktadır. Fakat böylebir hatıratda asıl olan şahsî duygu ve düşünceler değil, müşahedelerdir. Eğer hatırat sahibi müşahedelerinde hakikate sadık kalıyorsa mesele yoktur. Çünkü istikbalin tarihçisine malzeme olacak hususlar, işte bu müşahedelerdir. Şahsî rey ve mütalâalarına katılıp katılmamakta okuyucular hürdürler. İsterlerse bu rey ve mütalâaları mutlak veya nisbî bir surette kabul veya reddedebilirler.

Doktor Rıza Nur da nihayet insan olmak itibarile muayyen hatalara düşebileceği gibi müşahedeleri kısmen eksik veya yanlış da olabilir. **Fakat okuyucular** hatıratın bütününü dikkate aldıkları zaman, onu kendi kusurları hakkında dahi samimiyet ve hakikate sadakat gayreti içinde bulacaklardır. Bu itibarla ümit ediyoruz ki; hatı-

---

1) Bu makalelerden ilki, 1 Ekim 1963 tarihli Kitap Belleten Dergisinde, ikincisi 9 Mart 1964 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde, üçüncüsü de 10 Ağustos 1964 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Sonradan bu yazılar gördüğü tasvip ve tenkidlerle birlikte «DOKTOR RIZA NUR ÜZERİNE» ünvanıyla Ankara Güneş Matbaasında 1965 yılında ayrıca kitap halinde basılmıştır. Bu kitapta RIZA NUR'un, Mustafa Kemal aleyhindeki beyanlarından bir çokları, orijinallerinin klişeleriyle birlikte yer almış bulunmaktadır. Mes'ut bir hadise olarak, kaydedilmelidir ki, bu kitap hakkında hiç bir resmî muamele yapılmamıştır.

rat sahibinin kendi kusurlarını dahi açıkça ortaya koyabilmek samimiyetini göstermiş olması okuyucular tarafından eksik ve hataların tesamühle karşılanmasını sağlayacaktır.

Sultan Abdülhamid ve **Mithat Paşa** gibi şahıslar hakkında, Türk milliyetçilerinin geliştirdikleri tarihî tedkiklerle bağdaşmıyan görüş ve düşünüşleri bu babda misâl olarak zikre değer. İlk tabip çıktığı zaman Yemen'e tayini çıktığı halde **Sultan Hamid**'in özel iradesi ile hastahanede bırakılmış olmasına rağmen onu, devrinin subjektif ölçüleri dışında değerlendirememekte olduğu görülecektir. İçinde yoğurulduğu hadiselerin henüz te'sirleri devam etmekte bulunduğu bir sırada izhar ve ifade edilmiş bulunan bu kanaatlar Rıza Nur'un nesli için hemen müşterek kabul edilebilir. Vatan ve İstiklâl şairi **Mehmed Akif**'in bile bu konuda onunla aynı paralelde bulunduğunu hatırlamak fikrimize hak verdirir kanaatındayız. Bu itibarla **Rıza Nur**'u yakın tarihimiz hakkında ifade veren bir şahid, kabul ile, şahsi düşüncelerini neslinin sosyal ve siyasî görüşlerini aksettiren tarihî bir fikir malzemesi olarak mütalâa etmek yerinde olsa gerektir. Buradaki hatalı görüşler bile ileride o devrin manevî tarihini, fikir ayrılıklarını yazıp bu hususta hissiyatın payını belirtmek isteyecek kimselere ehemmiyetli bir kaynak olacaktır. Bu yüzden onu birkaç müstehcen kelime dışında hiç bir noktasına dokunmadan aynen yayınlıyoruz.

Rıza Nur'un Dünyanın dört önemli kütüphanesine teslim ederek 1960 senesine kadar, üzerlerinde her türlü incelemeyi men' ettiği eserleri British Museum'daki kayıtlara nazaran şunlardır :

HAYAT VE HATIRATIM

British Museum'un Şark yazmaları bölümünde OR. 12591 numara ile kayıtlıdır. 1929 yılında Paris'te yazıl-

mıştır. 1798 sahifedir. (908 yaprak). Önsöz mahiyetindeki bir başlangıçtan sonra yazar, esere ilk çocukluk devrinden itibaren hayatını anlatarak başlamaktadır. Müteakiben de eserde şu bölümler yer almaktadır. **Hekimlik Hayatım, Siyasî Hayatım** (Meşrutiyet, Mütareke)' **Millî Kıyam** (İçyüğü) **Mustafa Kemal'in nutkunun mahiyeti ve Lozan Konferansı.**

Bu hatırat yayınevimiz tarafından müteaddit cilt halinde yayınlanacaktır. Bunda önemli olan taraf **Sultan Abdülhamid**'den **Mustafa Kemal** ve **İsmet Paşa**'lara kadar yakın tarihimiz siyasî hayatında rol oynamış pekçok şaysiyetin —bazı şahsî mütalâaları da ihtiva etse bile— cesaretle tahliline girişilmiş olmasıdır. **Doktor Rıza Nur**, bu eserler hakkında British Museum'a şu şartları ileri sürmüştür :

1 — Hiçbir kimse varisleri bile, yazmaları hiçbir pahayla geriye satın alamıyacak.

2 — British Museum; bu yazmaları, bağışlayanın mühürü ile paketlenmiş olarak saklıyacak.

3 — Adı geçen yazmalar 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak. (2)

Eserin son satırlarında **Doktor Rıza Nur** şu bilgiyi vermektedir :

«Dört beş aydır da hatıratımı kendim kopya kâğıtlarıyla müteaddit nüshalar olarak yazdım. Bu gün yani 12 Mart 1935 Cuma günü bu da bitti. Hatıratımdan evvel şiirlerimi de, Türkiye'nin İhyası Programını da müteaddit nüsha olarak yazmıştım. Bunları başkasına yazdırmak mümkün değildi. Kendim yazdım. Şimdi bunları eve bir mücellit getirip ciltleteceğim. Alıp Avrupa'ya götüreceğim. Emin yerlerde saklayacağım. Bunu da yaptığım gün gönlüm büsbütün rahat olacak.»

---

(2) Doç. Dr. Cavit Tütengil - a.g.e. sh. 10

BİRİNCİ ŞİİR KİTABINA DERCEDİLMEMİŞ OLAN ŞİİRLERİM

British Museum'un Şark Yazmalar bölümünde OR., 12588 numara ile kayıtlıdır. 238 sahifedir. (119 yaprak) Bu cilt birbirinden ayrı üç müstakil eserle iki eki ihtiva etmektedir. 1936 senesinde İskenderiye'de yazılmıştır. İlk eser, aynı adı taşımakta ve şiirlerini ihtiva etmektedir. İkinci eserin adı ise **«Ziya Paşa'nın İkinci Zafernâmesi»** dir. Bu 1935 yılında Romada yazılmıştır. **Mustafa Kemal'i** hicvetmek için kaleme alınmıştır. Yazarın söylediğine göre **Ziya Paşa**'yı rü'yasında görmüş ve ondan bu ikinci zafernameyi dinlemiştir. Buna ait takdim mahiyetindeki ilk sahifenin klişesiyle muhtevasının Lâtin harfleri ile naklini biraz ileride bulacaksınız. Üçüncü eser ise **«Topal Osman»** adlı ve kendi tabirile opera-komik bir eserdir. İlk sahifesinde bu eserin hakiki tarihi vak'aya sadık kalınarak yazıldığını maksadının bir edebî iktidar göstermek olmadığını belirtmekte ve İstiklâl Savaşının gizli kalmış bir cephesini aydınlatmak maksadını takip eylediğini bildirmektedir. Bu sahifelere ait klişeleri ve muhtevalarının Lâtin harfleriyle nakillerini de biraz ileride bulacaksınız.

Eklerden birincisi **«Vasiyetnamem»** adını taşımaktadır. Bunu da merhumun elyazısı ile kaleme alınmış şeklinin fotokopisi ile birlikte biraz ilerde takdim ettik.

Eklerin ikincisi «Eserlerimin listesi» adını taşımakta ve yazarın matbu ve gayri matbu eserlerini ihtiva etmektedir.

TÜRKİYENİN YENİ BAŞTAN İHYASI VE FIRKA PROGRAMI

Aynı kütüphanede OR., 12589 numara ile kayıtlı olup

126 sahifedir. (63 yaprak) Yazar eserini şu satırlarla tanıtmaktadır:

BAŞLANGIÇ

Türkiye parlak bir medeniyet ve eşsiz fütuhattan sonra iki asırdır süren müthiş bir inkıraz devresine düşmüştür. İlim ve âlim bitmiş, san'at ve ziraat tedricen ölmüş, ticaret mahvolmuş, hasılı Türk ilimce, san'atça, harsça, teşkilâtça çürümüş bir hale gelmiştir. Halbuki Türk'ün bu felâket devresinde Avrupa dev adımlarıyla terakkide koşmuştur.

Bir asır kadar evvel tanzimatçılar Türk'ü ilmen, iktisaden, içtimaan, devleti, teşkilâtça Avrupa usulleriyle aşılayıp yeniden diriltmek istemişlerdir. Uzun bir çalışma ve savaş bu hususta pek çok iyi şey yapmıştır.

Ancak henüz kâfi değildi; fakat tekemmül devresine gelmişti. Taassup engeli de yüzde seksen kırılmıştı. İyi bir hamle bu işi yapar, bitirirdi. Bu sebeple meşrutiyet yapıldı. Maatte'süf İttihad ve Terakkî Cemiyeti pek bir şey yapamadı. Yalnız saray engelini kırmış oldu. Yazık ki; bunun üstüne .... Paşa cehaleti, istibdadı, tegallüb ve tehakkümü, zevk safaları, dahilik hevesleri ve emsaliyle Cumhuriyettenberi millet ve devleti öyle berbad etmiş ki, Türk an'ane ve harsini öyle yıkmıştır ki milleti ve devleti harsça, ilimce, ziraatça, san'atça, teşkilâtça, yeni baştan tensîk etmek zarureti hasıl olmuştur.

Mntazam ve kendi orijinalitesi olarak bir harsi olmayan hiçbir millet ve onun devleti yaşamaz. Halbuki .... Paşa bilhassa buna saldırmıştır.

Cahillerin millet idare etmeleri bunu keyfi ve diktatörce yapmaları hele daha ileri gidip içtimaî ve idari inkılaplar yapmaları pek tehlikelidir. Bu adam yaptı. Böyleleri bunları hüsnüniyetle bile yapsalar cehaletleri yüzünden yanlış, tehlikeli ve felâketli yollara sokarlar, perişan ederler. Nitekim etti. Halbuki onda o da yok. Sırf, dâhi olmak, şan ve şeref kazanmak, zihinleri bunlarla oyalayıp mevkide kalmak, nimet içinde yükmek, asıp keserek keyfe mayeşâ, devleti şahsî bir çiftlik, milleti o çiftlikte ehlî hayvanlar gibi kullanmak ve emsali gayelerden başka maksatları olmadığı yaptıkları işlerle görülmüştür.

Bu adamın bu devlet ve milleti asrileştiriyoruz da'vasıyla yaptığı şeyler öldürücü darbelerdir.

Zaten hal perişandı. Her şey yeniden yapılacaktı. Şimdi bir de bunların yıktıklarını yapmak ve fena yaptıklarını temizlemek için çalışmak, zaman, para ve emek sarfetmek lâzım geliyor.

Zaman hepsinden mühim ve hayatîdir. Sultan Abdülhamid'in en büyük kabahati uzun bir zamanı boşuna geçirmiş olmasıdır. O sulh müddeti içinde bu devleti yeni baştan ihya olunabilirdi. Son yıkmakla geçen zamana, keza bir de bunun tamiri için sarfolunacak vakte ne kadar ağlansa azdır. Çünkü Avrupa terakkide dört nala koşuyor, Bunlara yetişmek, bunlarla beraber gitmek zaruridir. Başka türlü hayat yoktur. Onlara yetişmek için tayyare ile gitmemiz lâzımdır.

Hayatım bu millete ve devlete ilmî, siyasî ve idarî hizmetler içinde geçti. Avrupanın da belli başlı milletlerini, memleketlerini gördük, hallerini öğrendik. Yaşımız da kemalini buldu. Bu sebeple Türk millet ve Devletinin ihyası için görgülerimiz ve ilimle öğrendiklerimizden istifade ederek bu husustaki fikirlerimizi bu kitapla tesbit ediyoruz.

Talih fırsat verirse bunları bizzat yapıp esaslarını kuracağız. Yok, olmasa hemen elli yıldır geceli gündüzlü çalışmalarla hasıl olan malûmat bari kafamıza mezara gidip heba olmsın. Belki istifade edenler olur.

Bir millet yirmi yıl içinde ihya edilebilir. Eğer bu kadar bir zaman harpsiz geçer, devlet ve millet idaresi de namuslu, ilimli insanlar eline düşerse millet ve devlet

kurtulmuş olur. Artık her iyi şey kurulmuş, yol ve lâzım sür'at alınmıştır. İyi esaslarla müfredat tekemmül eder gider.

Bunun için bir fırka programı, bir de yapılacak işleri daha tafsilâtla yazdık.

Paris, Eylül 1929

Doktor Rıza Nur

Bu satırların müellifin el yazısıyle asıllar :

باشلانغج

٤

[illegible]

[illegible]

[illegible] ١٩٢٩

[illegible]

Eserin kapağı da şu şekildedir :

[illegible]

La réorganisation
de la Turquie
Dr Riza Nur

Doktor Rıza Nur

TÜRKİYENİN YENİ BAŞDAN İHYASI

VE

FIRKA PROGRAMI

Müsvedde halindedir
La Réorganisation De La Turque
Dr. Rıza Nur

Fırka Programı

1 — Fırkanın adı «Türkçü» dür.

2 — Hükûmet şekli Cumhuriyettir.

3 — İdare sistemi Lâik ve içtimaîdir. Din ve devlet ayrılışı esastır.

4 — Fırka asriliğin, Avrupaî yeni usullerin tamamiyle taraftarıdır. Ancak bu tabirle Avrupanın ilim, teknik, metod, teşkilât ve intizamını Türk millet ve devletine mal etmeyi anlar ve buna çalışır. Dans ve emsalini medeniyet levazımından saymaz.

5 — Türk orijinal an'ane, töre ve harsine şiddetle bağlı, son derecesinde Türkçü olup Türk hars ve töresinin ihyasına çalışır.

6 — Türkiyenin resmî dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilâtı Esasiye Kanununa koyacaktır. Her din ve bu babda vicdan mutlak bir surette serbesttir. Din devlete müdahele edemiyeceği gibi devlet de dini tahakkümü altına alamaz.

7 — Vicdan, söz, matbuat ve Millet Meclisi için tam bir hüriyet.

فرقه پروغرامی

۱ — فرقه نك آدی «تورکجی» در.

۲ — حکومت شکلی جمهوریتدر.

[illegible]

Fırka programını ihtiva eden sayfaların ilki.

ŞİİRLERİM, NESİR VE MAKALELERİMDEN BİRKAÇI

Aynı kütüphanenin OR., 12590 numarasında kayıtlı olan bu eser de 270 sahifedir. 1929 yılında Paris'te yazılmıştır. Aruz ve hece vezninde yazılmış şiirleri «Cehennemde Celse» adlı iki perdeli manzum piyes takip etmektedir. Bu eserde «Nesirlerim» başlığı altında bazı makalelerle «Rüya» adlı bir yazı da mevcuttur. Rüya, **Namık Kemal**'in eserlerinin sade bir dille yazılmasından meydana gelmiştir.

دوقتور رضا نور

شعرلرم

نثر و مقاله لرمدن برقاچی

Bu eserin kapak klişesi

Eklerden biri şudur :

Tarihe ve Türk oğullarına ibretli, feci, kara bir Cumhuriyet tablosu

CEHENNEMDE CELSE

(İki perdelik opera)

Güftesi

Namık Kemal

Bestesi

Midhat Paşa

Cehennemde bir celse'nin kapağı :

جهنمده جلسه

گفته‌سی

نامق کمال

بسته‌سی

مدحت پاشا

استانبول

Sahneye koyanlar
Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Ali Suavi

İstanbul
1932

شخصلر :

ابليس، قيات (بيقورن، تك بوينوز)، تپه‌گوز، يدی باشلی اژدرها (هيدره)، انگرك، صيرتلان، تيلكی، بايقوش، ديو، جادی، عفريت، نمرود، جن، فرعون، دهلاك، ظالم، نرون، ايوان غروزنی، باش زبانی، ايكنجی عبدالحميد، مصطفی كمال، عصمت پاشا، بوزوق صالح، فالح رفقی، صاغر محيی‌الدين، يونس نادی، يعقوب قدری، حمدالله صبحی، قيليج علی، واصف، روشن اشرف، نجم‌الدين صادق، فاضل احمد، فؤاد، رجب زهدی، چول كيينمش بر توركی، مشير فوزی پاشا، بر ملك، نامق كمال.

فيغورانلر :

زبانيلر، شيطانلر، گناهكار انسانلر، قاتللر، اشقيالر، سرخوشلر، خيرسزلر، دولاندريجيلر، قانبور رضا، دالقاووقلر، مرائيلر، فاحشه‌لر، پزوه‌نكلر، دانسوزلر، اوداليق گنج قيز و اوغلانلر، ايلخ..

Bu klişenin Lâtin harfleri ile nakli karşı sahifededir

ŞAHISLAR :

İblis, Kayyat (bikorn, tek boynuz), Tepegöz, Yedibaşlı Ejderha (hider), Engerek, Sırtlan, Tilki, Baykuş, Dev, Cadı, İfrit, Nemrud, Cin, Fir'avn, Dahlâk; Zalim; Neron İvan Gruzunu, Baş Zebani. İkinci Abdülhamid, Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Bozuk Salih, Falih Rıfkı, Sağır Muhiddin, Yunus Nadi, Yakup Kadri, Hamdullah Suphi, Kılıç Ali, Vasıf, Ruşen Eşref, Necmeddin Sadık,

Zebaniler, Şeytanlar, Günahkâr İnsanlar, Katiller, Müşir Fevzi Paşa, bir melek, Namık Kemal.

Figüranlar :

Fazıl Ahmed, Fuad, Recep Zühtü, çul giyinmiş bir Türk, Eşkiyalar, Sarhoşlar, Hırsızlar, Dolandırıcılar, Kanbur Rıza, Dalkavuklar, Mürailer, Fahişeler, Pezevenkler, Dansözler, Odalık Genç Kız ve Oğlanlar, ila...

Doktor Rıza Nur

Diğer ek :
TOPAL OSMAN
Gülgülü — Opera
5 perde, 2 tablo
Güfte

Rıza Nur

طوپال عثمان

گولگولو - اوپرا

۵ پرده، ۲ تابلو

گفته

رضا نور

Bu ekin kapağının klişesi

Bu vak'a 1918 - 1923 yıllarında olmuştur.

Bu vak'a tarihî ve hakikattir. İçinde değiştirilmiş bir şey yoktur.

Bu piyesi bir edebî iktidar göstermek için yazmadım. Hiç deklamasyon da yapmadım. Zaten piyeslerde bunlara yer yoktur. Gerek ifade tarzınca, gerek ma'naca sade ve

Eseri takdim eden satırların asılları

kısa kısa cümlelerle bir konuşma dili en doğru yoldur. Eski moda geçti.

Bu eserle millî hareketin bir köşesini, mühim bir vak'asını hikâye ettim. Bundan bir maksadım millî hizmet görmüş bir Türk'ün adını yaşatmaktır. Bu Türk **Topal Osman**'dır. Millî kahramandır. Bir millet kendine hizmet edenleri bilmeli, sevmeli, hatırasında yaşatmalıdır. Bunları yaşatan en iyi vasıta böyle eserlerdir. Bu vazife, demek, herkesten önce yazıcılara düşer. İkincisi bu nümune ile Türk nesillerine kahramanlık, Türklük uğrunda çalışma ve fedakârlık için ders vermektir.

Bu piyesin kahramanı iki kişidir: Topal Osman, Alparslan.

Birinci perdede uzunca monoloğlar varsa da esasen o sahneler konferanstır. Kendim de eşhastan biriyim. Hakiki vak'a böyle olduğundan, vak'adan hiçbir şey değiştirmediğimden öyle yapmağa mecbur oldum.

Bu eseri 1935 yılı Kânunevvel'inde İskenderiye'de üç günde yazdım.

Doktor Rıza Nur

EŞHAS

Topal Osman. Giresun'lu Osman Ağa

Alparslan. Binbaşı, Topal Osman'ın dostu ve askerlik işleri mütehassısı.

Temel Efendi. Giresun eşrafından.

Âşık Keskin. Bir saz şairi.

Meletios. Samsun Metropoliti. Pontus komitesinin fahri şefi. Sonra patrik.

Haralambos. Samsun Rus zenginlerinden. Pontus teşkilâtı Samsun reisi.

Yani. Merzifonda Amerikan Kolejinde bir rum talebe. Pontus merkez komitesi reisi.

اشخاص

[illegible]

[illegible]

داسلر

Eşhas'a ait sahifenin klişesi

İstavri. Merzifonda Amerikan Kolejinde bir Rum talebe.
Eczacı Altunoğlu Vasil. Sinop Pontus komitesi reisi.
Doktor Hacı Anesti. Giresun Pontüs komitesi reisi.
Avukat Dimitri Demirizis. Trabzon Pontus komitesi reisi.
Mustafa Kemal Paşa. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi.
İsmet Paşa. Türk Ordusu Kumandanı. Sonra hariciye veziri.
Rıza Nur Bey. Türkiye Maarif Veziri. Sonra Sıhhiye veziri.
Ferid Bey. Türkiye Maliye Veziri.
Fuad Bey. Miralay, Ankara Merkez Kumandanı, Mustafa Kemal Paşanın hususî adamlarından.
Recep Efendi. Yüzbaşı. Mustafa Kemal Paşanın hususî adamlarından.
Rum talebeler, Giresun eşrafı, Türk vezirleri, askerler, eşkiya, Rum çeteleri, millî Türk çeteleri.

Danslar

Doktor Rıza Nur

BİRİNCİ ŞİİR KİTABIMA DERCEDİLMEMİŞ ŞİİRLERİM

(Yazılma tarihi ve numarası sırasiyle yazılmıştır)
1926
Kânunsâni
İskenderiye

Ce volume contient trois ouvrages :

1 — Mes poèsies.
2 — Zafer-nâme .... De Riza Nour
3 — Topal Osman Opèra-comique.
4 — Mon testament. (annexè).
5 — Liste de mes ouvrages. (annexè)

İlmî ve Edebî Cemiyet

1 — «Altındağ adında ilmî ve edebî bir cemiyet teşkil edeceğim. Bu cemiyet yeni bir «Mektep» olup edebiyat, millî ruh ve ilimde yeni usuller koyacaktır. Yahud Türkoloji Cemiyeti yapıp benim rövüyü de o cemiyete vereceğim.

2 — Naşir-i efkârı yevmi bir gazete çıkaracağım. Bunun da adı «Altındağ» dır.

3 — Bu gazetede başmakaleleri yazacağım. Yine ilk sahifede solda bir kısım ayırıp, orada edebî, ilmî eserlerimden makaleler ve şiirlerimi neşredeceğim.

4 — Birinci sahifede bir bülten kısmı ayırıp orada opera ve emsali eserlerimi neşredeceğim.

5 — Bunları neşrettikçe aynı zamanda forma halinde de basıp kitaplar yapılacaktır.

6 — Bu cemiyete âza olanlar da gazetede makaleler yazacaklar ve makaleleri için ücret alacaklardır.

7 — Cemiyetin haftada bir içtimaı olacak.

8 — Cemiyetin nizamnamesi yapılacak.

9 — Cemiyete âza olacakların Türk cinsi, namuslu, âlim, edip ve Türkçü olmaları şarttır.

10 — Şunlar aza olacak (kabul ederlerse) :

Mehmed Ali, Mükrimin Halil, Zeki Velidi, Dr. Süheyl, Fikret Çeltikçi, Nihal Ağaoğlu Mehmed, Halil Zübeyr, Vâla Nureddin, Nazım Hikmet, Peyami Safa, Reşat Nuri, Kudsî, Rahmetî, Aziz, Robert Kolejden Hüseyin.

Rıza Nur'un bu sözlere âit satırları :

١ – «آلتین طاغ» آدنده علمی و ادبی بر جمعیت تشکیل ایده جگم. بو جمعیت یکی بر «مکتب» اولوب ادبیات، ملی روح و علمده یکی اصوللر قویاجقدر. یاخود تورقولوژی جمعیتی یاپیب بنم رووویوی ده او جمعیته ویره جگم.

٢ – نشر افکار یومی بر غزته چیقاراجغم. بونک ده آدی «آلتین طاغ» در.

٣ – بو غزته ده باش مقاله لری یازاجغم. ینه ایلک صحیفه ده صولده بر قسم آییروب اوراده ادبی، علمی اثرلردن مقاله لر و شعرلرمی نشر ایده جگم.

٤ – برنجی صحیفه ده بر بولتن قسمی آییروب اوراده اوپرا و امثالی اثرلرمی نشر ایده جگم.

٥ – بونلری نشر ایتدکجه عینی زمانده فورمه حالنده ده باصوب کتابلر یاپیلاجقدر.

٦ – بو جمعیته اعضا اولانلر ده غزته ده مقاله لر یازاجقلر و مقاله لری ایچین اجرت آلاجقلر.

٧ – جمعیتک هفته ده بر اجتماعی اولاجق.

[illegible]

Diğer bir eseri de şudur : (Kapak düzenine göre)

Doktor Rıza Nur

ŞİİRLERİM

Ve

NESİR VE MAKALELERİMDEN BİRKAÇI

Mes poèsies
Pour Le Dr. Riza Nour

Paris

Bu eserin önsözü mahiyetindeki başlangıç kısmını naklediyoruz :

BAŞLANGIÇ

Henüz 18 yaşlarımda, mektepteydim. Şiir yazmağa heves ettim. Aruz vezninde birkaç şiir, yine o esnada birkaç edebi nesir de yazdım. Bunun bu yaşta çıkar yol olmadığını, her şeyden evvel ilim öğrenmek lüzumunu duyup derhal terk ettim. Kendimi sırf ilim tahsiline vererek mektebi bitirdim.

Mektepten çıkınca sıhhî, tıbbî, fennî makaleler neşrettim. Meşrutiyet ilân olununca ise mebus intihap olunup siyasî sahaya geçtim. Bu sefer siyasî makaleler neşrine başladım. Bu siyasî makaleler de yüzlercedir. Bu devrem bir cidal devresiydi. Hakkımda gazetelerde medh, zem, doğru, yalan çok şeyler yazılmıştır.

Gerek makalelerimi, gerek diğer yazılarımı daima toplar, saklardım. Evrakım iki defa İttihadçılar hükûmeti tarafından zaptedildi. Bir kısmını zayi ettiler. Hudud haricine çıkarıldığım zaman da kalan evrak ve kitaplarımın bir kısmı zayi oldu. Geldiğim vakit sandıkları açınca bir kısmının fareler tarafından lime lime edildiğini, içinde fare yuvaları yapıldığını, fare ölüleri ve yavruları bulunduğunu gördüm.

Bir defa da beni idama mahkûm eden Ferid Paşa ve Ali Kemal Beyin müsaderesinden kaçırmak için bunlar oradan oraya nakledilmiş, mahzende saklanmış, yine farelere yem olmuş, rutubetten bir kısmı okunmaz hale gelmiştir. Kitaplar küflenmiş, rutubetten cildleri bile çözülmüştü.

Şiir, nesir ve tıbbî makalelerimle beraber, bir kısmı tarihî, hukukî gibi ilmî ve seyahat hâtıraları, meselâ Viyana'ya ait sekiz makale olmak üzere bir takım makalelerim daha vardır. Bunların bir kısmı neşredilmiş, bir kıs-

باشلانغیچ

Bu sözlerin yer aldığı satırların asılları

mı edilmemiştir. Sonra o vakitten bu vakte kadar da birçok makale neşrettim.

İşte bunların bir kısmı tamamile zayi olmuş, bir kısmı kalmıştır. Kalanların da bir takımı kısmen zayi olmuştur. Meselâ bir kaç şiir varki fare kiminin alt, kiminin üst tarafını yemiş bitirmiştir.

Aynı yazının devamı

Yazının son satırları, tarih ve yazarın imzası

Bütün bu şiir, edebî, siyasî ve ilmî müteferrik makaleleri bir kitap halinde neşretmek fikrindeydim. Ne çare ki çoğu mahvolmuştur. Neşredilmiş olanları yeniden gazete sütunlarında bulmak da epeyce bir iş. Vaktim yok.

Arasıra şiir yazardım. Son yıllarda çokça yazdım. Nihayet şiirlerimi, yazıldıkları tarih sırası ile, bir kitap halinde neşretmeyi tasavvur ettim. Bunu edebî nesirlerimden diğer siyasî makalelerimden de mevcud bir kaçını ilâve edeceğim. Bunları hiçbir tashih ve tebdil yapmadan derc ediyorum.

Paris. 1929 Dr. Rıza NUR

Eklerden biri de şudur: (kapak düzenine göre)

Doktor Rıza Nur

ZİYA PAŞANIN
ZAFERNAMESİ
NAŞİRİ
AKTAŞ
EYLÜL 1935
Roma'da yazılmıştır.

ضیا پاشانک
یکی
ظفرنامه‌سی

Eserin orijinaline âit kapağın klişesi

Yazar eseri şu satırlarla takdim ediyor :

Karakış. Kükremiş bir bora tüyler ürperten bir çığlıkla esiyor, ortalığı altüst ediyor. Yer, gök, bulut, ağaç, toz, toprak, hep allak bullak. Kapkara olmuş. Koca çınarların dalları birbirine giriyor; çarpışıyor, çarpışıyor, çatır çatır kırılıp havada yel elinde oyuncak bir tüy gibi oradan oraya fırlıyor, dönüp dolaşıyor; kıvranıyor, yuvarlanıyor. Bora bu ağaçları niçin kırar, bu gazap nedendir, belli değil. Bulutlar yerlerinden kopmuş, bir tül gibi uçuyor; baş döndürücü bir çabuklukla geçip gidiyor. Ne-

[illegible]

Bu takdimin aslı

den ve nereye giderler kimse bilmez. Bir sır ki belirsiz.. Kuş, hayvan, insan herbiri bir deliğe girmiş. İn, cin yok. Sanki kürre-i arz boşalmış. Dünya yıkılıyor. Gözümün önünden kara hayaller birbiri arkasından koşuyordu. Derken heybetli top gür sakalı karmakarışık olmuş, karalar giymiş biri geldi, önüme dikildi. Tanıdım: **Şair Ziya Paşa.**

Bu kara dekor içinde, gürleyen bir sesle bana dedi ki:

طانيدم : شاعر ضيا پاشا .

بو قارا دكور ايچنده ، كورله‌ين بر سسله بكا ديدی كه :

[illegible]

ظفرنامه‌يی اوقودی :

Yazarın eserini takdimine âit diğer sahifenin klişesi.

«Zavallı Türk milleti ne günlere kalmış!... Türk yurdu cehennem olmuş. Yanıyor. **Biz Âli Paşalara, Abdülhamidlere** kızardık. Meğer onlar zemzemle yıkanmışlar. Milletin halinden matem içindeyim; bu te'sirle yeni bir zafername yazdım. Bizde vatan sevgisini, onun için gayret, fedakârlık vardı. Dünya terakki dünyasıdır, şimdi bu gayret daha çok olacaktı. Halbuki hiç kalmamış. İşe bak ki yine gayret bize düştü. Bu zafernameyi vermek için adam aradım. Seni salık verdiler. Dediler **AKTAŞ** derler bir er vardır. Namuslu gayretli kişidir, yurdunu, hem de yiğit biridir. **Namık Kemal**'in ve senin yerini şimdi o tutmuştur. Ona ver. Ben de geldim, senin rü'yana girdim. Biz tanrının yanındayız. İşleri sizden iyi görürüz, biliriz.»

Zafernameyi okudu :

★

Eklerden biri de yazarın vasiyetnâmesidir.

VASİYETNAMEM

«Sinop'da **Rıza Nur Kütüphanesi»** adında bir kitap yazıp buna evevlce yaptığım vakıflara ait dört vakıfnameyi dercettim. Bu vakıfnâmenin asılları bu eserin asılları müsveddesi ile beraber zarf içindedir. Şunu tekrar edeyim ki, bu vakıfnâmeleri ölüme bağlı olarak yapmadım. 4 numaralı vakıfnâmede zikrettiğim gibi tasarruf etmek hakkımı kullanarak tamamiyle vakfedip millete verdim. Bu sebeple varislerim bu vakıflardan hiçbir şey alamazlar, Bu vakıfnâmelerle zevceme verdiğim hakkı ibtal ediyorum. Benim zevcem yoktur. Vakfettiğim şeyler şunlardır: Kütüphane binası, kütüphaneye koyduğum kitaplar ve demirbaş eşya, Sinop'da kütüphanenin bir odasında saklı ve malım olan zatî hane eşyası ve cerrahi aletlerim, kütüphaneye irad olmak üzere kütüphaneye bitişik hane, ve 4 numaralı vakfiye ile verdiğim bitişik arsalar, bir çiftlik, çiftlikteki eşya, iki kayık bir motor, İskenderiye'deki ha-

ne eşya, elbise ve çamaşırlar, ve levha tablolar, İsken-

وصیتنامەم

Vasiyetnâmenin ilk satırları

deriye'deki hanemdeki kitaplar, Sinop'daki örgü makinesi, İskenderiye'deki hanemdeki Fransızca neşriyatım, yanımdaki altın ve elmas mevad, işleme ve madenî sofra takımları, el işlemeleri, on tane fransız P.L.M. tahvilâtı, henüz basılmış eserlerimin müsveddeleri; muhabere evrakım, pasaportlar, diplomalar, Mısır'da hekimlik müsaadesi gibi vesikalardır. Bunların listeleri ve vakıfnâmelerin asılları bu vasiyetnâme ile beraber bir zarfta saklıdır. Kütüphanedeki kitaplar beş bin cild kadar olup kütüpha-

Vasiyetnâmenin diğer bir sayfası

nede duran esas defterinde kayıtlıdır. Demirbaş eşya listesi de Sinop'da kütüphanededir. Ben ölünce Sinop valisi, mahkeme reisi ve belediye reisinden mürekkep bir hey'et kütüphaneyi, çiftlik ve emsali varidatlarını idare etsin. Hiç kimseye on para borcum yoktur. 26 Şaban 1342 tarihli birinci vakfiyedeki şart mucibince ben ölünce kütüphanenin karayel ve cadde cihetindeki oda sırf bana ait eşyaya tahsis edilecektir; bu eşya yaptırılacak camekânlara konacaktır. Bu eşya şunlardır: 1 - İskenderiye'de yazı masamın üstünde duran basılmış, ciltletilmiş ve adedi 35 olan eserlerim ile yine cilt haline konmuş ve fakat henüz basılmamış eserlerim. 2 - Henüz basılmamış olan eserlerimin müsveddeleri ki, büyük zarflar içinde olup yanımda sandıktadır. 3 - Sinap'da ve İskenderiye'de bulunan bütün muhaberatım ve bütün evrakım ki; yine aynı sandıkta ve yazı masamdadır. 4 - İskenderiye'de hanemdeki yağlı boya, sulu boya ve boyasız levhalar ki İskenderiye'de yanımdaki listede yani kitap listesinin sonunda müfredatı vardır. 5 - Pasaportlarım, diplomalarım, Mısır'da tababet müsadesi ila... vesikalar. 6 - Sinop'da kütüphanemdeki Türk Tarihi müsveddeleri, 1919 intihap dolaşması, ançi ile paçi, Viyana mektupları gibi eserlerimin müsveddeleri. 7 - Sinop'da eşyam arasında olan Moskova muahedesini mühürlediğim mühür. 8 - İskenderiye'de yanımda olan Lozan muahedesini mühürlediğim mühür. 9 - Sinop'da eşyam arasında olan Lozan muahedesini imzaladığım stilo. 10 - İskenderiye'de yanımda olan ilk Maarif Vekâletini teşkil edip bütün maarif vekillim müddetince kullandığım kalem. 11 - Yanımdaki ve Sinop'daki bütün fotoğrafilerim. 12 - Otuz yıldır kullandığım ve Sakarya Muharebesi zamanında onunla toprak üstünde yattığım sarı battaniye ki İskenderiye'de yanımdadır. 13 - Tapu senetleri ve haritalar. 14 - Vakıfnâmeler. Hepsi bunlardır. İskenderiye'de yanımda olan ve listesi mevcut bulunan 415 ki-

Vasiyetnâmeden başka bir sayfa

tap Sinop'a yollanıp kütüphanede umumi kitaplar arasına konacaktır. Bu kitap bu vasiyetnâmenin yazılma tarihinden itibaren çoğalacaktır. Onlar da Sinop Rıza Nur Kütüphanesine verilsin. Ve yine yanında olan Oguznâme, Pelliyo'ya Cevap, Türk Bilik Revüsünün bütün numaralarından mevcut yüzlerce nüshalar Sinop'da kütüphaneye Türk tarihlerinin ve fazla nüshaları olan diğer eserlerimin bulunduğu odaya konacak, orada yavaş yavaş satılacak, satıldıkça kütüphaneye bir irad kayd edilecektir. İskenderiye'deki diğer bütün eşyam elmas ve emsali kıymetli şeylere kadar satılıp parası kütüphaneye irad olunacaktır. Bu paralar Sinop'da kütüphane namına bankaya konacaktır. Bu iradlardan ve çiftlik ve hanenin varidatından 3 numaralı vakıfnâme mucibince ilk önce ve her masrafdan evvel basılmayıp kalmış olan eserlerim basılacaktır. Öldüğüm vakit eşyamı yazıp müzayede ile satmak için namuslu adam olan **Doktor Ali İzzet Bey**, Türk Şekerciliği mağazası sahibi **Hakkı Bey** ve tüccardan **Hafız Veli Bey** veya bunlardan bir veya ikisi konsolos ile beraber bulunup muameleyi yapsınlar. Konsoloshanede **Ali Sefer** adındaki tercümanı bu işlere asla müdahale ettirmesinler. O vatansız hırsız namussuz biridir. Benim mezarım Sinop'da çiftliğimdeki menba suyunun bulunduğu tepenin deniz cihetinde olan ucuna yapılsın. Cenazemin nakli masrafı satılan eşyamın bedelinden ve zuhur edecek paramdan yapılsın. Eğer **Mustafa kemal** ve **İsmet Paşalar** sağ ise cenazem İskenderiye'de gömülsün; onlar öldükten sonra Sinop'da dediğim yere nakledilsin. Eğer kanunu medenî dörtte biri varislerime verirse bu müessese mahvolur. Yazıktır. Bunun çaresini bulsunlar.

İskenderiye, Cuma, 17 Kânunusâni 1936

Doktor RIZA NUR

[illegible]

Vasiyetnâmenin son sayfası

Eklerden biri de şudur :

ESERLERİMİN LİSTESİ

1936 yılı Kânunusânisine kadar yazdığım kitaplardır.

BASILMIŞ ESERLERİM:

1 — Fenn-i Hıtan
2 — Serbin Verem Kâzib-i İltihabisi
3 — Cerh-ı Unük
4 — Hıtan ve Emrazı Zühreviye
5 — Yeni Usul Hıtan ve Yeni Kıskaç.
6 — Hıtanın Hıss-i Tenasülî üzerine te'siri.
7 — Sünnetçiler ve Doktorlar.
8 — Hıtanda İbtal-i His.
9 — Hıtanda Kan Gelmesi.
10 — Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi.
11 — Sihhî, Tıbbî makaleler.
12 — Belsoğukluğu ve Firengiye Yakalanmamak Çaresi. İkinci tabı.
13 — Sun'î Nebat ve Hayatın Hıkemî Esasları.
14 — Serveti Şahane ve Hakk-ı Millet.
15 — Meclisi Mebusanda Fırkalar.
16 — Tıbbiyeti Hafiye.
18 — Gurbet Dağarcığı.
19 — Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü? İçyüzü.
20 — Samson ile Dalile.
21 — Janet'in Düğünü.
22 — Türkiye'nin Sıhhî İçtimaî Coğrafyası.
233 — Sıhhıye ve Muaveneti İctimaiye Vekâletine Rapor.
24 — Türk Tarihi.
25 — Şecere-i Türk.
26 — Arap Şiirbiliği (El(arûz)
28 — Zone Turque etc...
29 — Oughouz - Nâmé.

Bu listenin aslına ait ilk sahifenin klişesi

30 — Réponse à M. Pelliyot.
31 — Revue De Turcologie.
32 — Historie Du Croissant.
33 — Şehnâme ve Firdevsi (Şehnâmenin Hulâsası)
34 — Ali Şîr Nevâî.
35 — İnsan, Teşrih, Fizyoloji, Hıfzıssıhha. İkinci tabı. Orta mektepler için.

HENÜZ BASILMAMIŞ OLAN ESERLERİM

1 — Ermeni Tarihi
2 — Türk Şiirinin Evolüsyonu Tarihi ve Analitik Tedkiki.
3 — Türk Şiir Biliği Tretesi.
4 — Fransız Şiir Biliği.
5 — Faust.
6 — Minyon.
7 — Lâkme.
8 — Karmen,
9 — Özdemirle Dolun.
10 — Hekim Mail Efendi yahut Alafranga mı, Alaturka mı?
11 — El-eczaciyü-n-Nasıh (Usta Eczacı)
12 — Leblebici Horhor.
13 — El-eczaciyü-n-Nasıh Üzerine İzahat.
14 — Janet'in Düğünü Partisiyonu.
15 — Sinop'da Rıza Nur Kütüphanesi.
16 — Paçi İli Ançi.
17 — Ebrece (muhtasar) Türk Tarihi.
18 — Ebrece (muhtasar) Türk Şiir Biliği.
19 — Namık Kemal. Divanı ve Diğer Şiirleri.
20 — İkibuçuk Asır Evvelki Türküler ve Notları.
21 — Şuküfe-i Muhabbet.
22 — Apoşka Na'tı.
23 — 1919 da Meclisi Mebusan İntihabı. Sinou'da İntihap Dolaşması.

24 — Viyana Mektupları.
25 — İkinci Murad Divanı.
26 — Şiirlerim (Rıza Nur Divanı)
27 — Gazetelerde Neşredilmiş Makalelerimden Birkaçı.
28 — Oğuz Kağan Destanı.
29 — Şiir ve Nesir Bütün Eserlerim Hakkında Malumat.
30 — Hayat ve Hatıratım.
31 — Türkiye'nin İhyası.
32 — Cehennemde Celse.
33 — Rıza Nur Zafernâmesi.
34 — Rıza Nur Tercii Bendi.
35 — Topal Osman.

Hepsi 71 tanedir.

Bu listenin son sahifesinin klişesi

Bu ek şu enterasan notla sona ermektedir :

Eserlerimin sayısı	71
Boyum	1 m. 69 cm
Kitaplarımın boyu	1 m. 37 cm
Kitaplarımın ağırlığı	35kgr. 350 gr.
Eserlerimin sahife adedi	17147

Bu notun aslının klişesi

Dr. RIZA NUR

HAYAT ve HATIRATIM

MA VIE ET MES MEMOIRES

1929

BAŞLANGIÇ

Hayat ve hatıralarımı yazıyorum. Sebebi maddî kazanç olmadığı gibi adımı ebedi kılış gibi manevî menfaat ve hodgâmlık da değil. Bunlardan ne çıkar! Benim gibi maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî menfaatlerden ve hodgâmlıklardan müstağni, filozof yaradılışlı bir insan için bunlar bir hiçten ibarettir. Bende yalnız ölünceye kadar Türk'e ve ilme hizmet hırsı var. Dünyada yaşadım; yaşamak vazife ve borçlarını ifa etmek zaruretini bilenlerdenim o kadar...

Bu eseri yazmağa başladığım vakit pek uzun sürmüş olan ilmî tedkikat ve neşriyat dolayisiyle öyle yorgun idim ki, iki satır okumağa ve yazmağa bile halim yoktu, gözlerime de zaaf gelmişti, dermansız düşmüştüm. Hem de gurbette bin derd içinde ve her şeyden usanmış, bıkmış, hatta yaşamak bile istemez raddelere gelmiştim.

Böyle bir vaziyette bu zahmete de katlanışımın sebebi şudur: Hayatımda çok şeyler gördüm. Türlü tecrübelerden geçtim. Nice vak'alara şahid oldum. Nice vak'aların içinde bulunup âmil oldum. Bizzat kendim nice şeyler yaptım. Yaşadığım hayat öyle bir hayat ki; şahsî, ilmî, idarî, siyasî, ahlâkî görgü ve tecrübe ile doludur.

Nedense Türk Milletine ebedî ve ezelî sönmez bir muhabbetim ve ona hizmet için büyük bir hırsım var. İşte bu muhabbet ve hırs beni bunları Türk nesillerine ders ve

ibret olarak sevk etmiştir. Bazan bir şey, yılların sa'yi, eza ve cefa, tehlike ve mahrumiyetleriyle, bazan büyük felâketlerle öğreniliyor. İşte bunların neticelerini ömür sarf etmeden, türlü belâlar çekmeden öğretecek olan bu görgüleri Türk'e öğretmeği vazife bildim. Bilhassa Türkiye'nin tarihî vak'aları içinde yaşadığımdan bu hakikatleri de Türk'e ve tarihine olduğu gibi bildirmek de mukaddes bir vazifedir. Bu, böyle yaşıyanların yaşadığının borcudur. Hele bir takım sahtekârlar vardır ki kendileri lehine tarihi bozmakla meşguldürler. Bildiğim epey tarihî vak'alar vardır ki; iç yüzleri kapalı kalmıştır. Onları aynen tesbit etmek lâzımdır.

Biz bu eserde ne gurur, ne de tevazu gösterdik. Hakikatleri hiç bozmaksızın, hatta aleyhimize de olsa aynen yazdık. Lehimize olursa da tevazu hasebiyle onu yazmaktan vazgeçmedik. Vak'alar acı, tatlı aynen tarihe mal edilmelidir. Kendi görmediğimiz veya pekiyi öğrenemediğimiz şeyleri tafsil etmedik. Bir zikir ile geçtik.

Bir de bu vesileyle bir takım etnoğrafik, harsî ve emsal malûmat zikredilmiş olacaktır. Hayatım da daima not tutmak âdetimdir; fakat birkaç defa zindanlara sokulduğum vakit evrâkımı hükûmet almış, mahvetmiştir. Ben sürgünlerdeyken kitaplarımdan ve evrakımdan bir kısmı da şunun bunun elinde yok olmuştur. Bir kısmını da fareler kemirip didik didik etmiş, hallaç pamuğu gibi atmıştır. Buna rağmen yine epeyce şey kalmıştır. Tabiî hafızamız bir çok şeyi zaptettiği gibi neşredilmiş muhtelif resmî ve hususî vesika ve eserler de bir takım vukuatı bize yeniden tahattura hizmet etmiştir.

Bu eserimdeki itiraflarımla bazı fırsat arıyanlar bazı kusurlarımı ele alıp beni kötülemeye çalışacaklardır. Şimdiden derim ki benim gibi iyilik ve kötülüklerini böyle yazabilecek kaç babayiğit vardır?! Yazmasam kimse bilemezdi. Buna rağmen saklamadım. Yine bu eserde adları geçenleri ben öldükten sonra müdafaa edecekler olacaktır; veya hayatta kalanlar bizzat müdafaaya kalkacaklardır. Biz bu zatlara bir düşmanlık beslemiş değiliz. Bundan bir kârımız da yoktur. Hatta kusurlarını yazarken iyiliklerini de yazdık. Hayatta olsaydık cevaplarını verirdik; fakat toprak altından üstüne ses yetişmez. Takdir böyle... Ölenlerin ağzını toprak doldurur.

Burada her şeyi, hatta şehvete ait şeyleri de yazdım. Bu çirkindir; telâkki böyledir. Nerde değil, bütün cihanda; şimdi değil; bütün zamanda asırlardan beri hep böyledir. Fakat bu hayattır. Hem de insanların amelî hayatının en mühim kısmı. Şimdiye kadar bunu yazan azdır. Halbuki herkes bunu yapmıştır. Bunlarda, tıbbî, sıhhî, içtimaî, ahlâkî bilgiler, dersler ibretler vardır. Ben bu adetin haricine çıkıp onları da yazdım. Denecek ki; bu terbiyeyi, ahlâkı bozar. Geçenlerin gözünü açar. Halbuki şimdiye kadar bu iş hep saklanmıştır. Buna rağmen her genç de bunu behemehal öğrenmiştir. Önüne geçilmez bir şeydir. Demek ki bu fikir boştur. Açıkça yazmak evlâdır. İnsanların her hali yazılır da her gün ve bol bol yaptıkları bu iş neden yazılmaz. Halbuki beşerî varlığın, işlerin, siyasî, içtimaî birçok şeylerin de ekseriya masdarı, sebebi, esası budur. Bir Arap şairi :

Kıvamüd dini veddünya bi hâzel'uzvi iz kâmâ
Felâ haşre velâ neşre velâ ba'se iza nâmâ

Demiştir ki, ne doğrudur.

İşte buna kadar herşeyi açıkça yıazıyorum.

Dr. Rıza Nur

Paris, 1929

Sinop'ta Rumî 1294 yılında doğmuşum. Babamın adı Mahmut Zeki'dir. Kunduracıdır. Okur yazardı. Bu sebeple kendisine kimi Mahmut Efendi kimisi Mahmut Usta derdi. Çünkü bizde sanat ehline usta demek âdettir. Askerlik etmiş, Çavuş almış, bu sebeple de bazıları da Mahmut Çavuş derdi. 75 yaşında öldü. İhtiyarlığında herkes kendisine baba diye hitap eder, elini öper, hürmet ederdi. Babası, babasının babası, onun da babası malûmdur. Hepsi de Sinop'lu halis Türktür. İlk mâlum ceddimiz Sinop'da kalenin Hisar denilen kısmındaki camiin imamı imiş. Nesilden nesle bana kadar gelen el yazması, kendi yazdığı ve bugün Sinopta tesis ettiğim kütüphanede bulunan kitaba göre aynı zamanda hekim imiş, şiire ve emsaline de heves etmişti. Bu zat 150-200 yıl kadar evvel yaşamıştır. Bu camii bundan üç yıl evvel oradan yol açılırken yıktılar. Kapısı üstünde gayet eski bir yazı ile büyük bir kitabe vardı. Yıkıldığını haber alıp oraya koştum. Kitabeyi aradım, arattım. Bir izini bulmak mümkün olmadı. Anlaşılıyor ki; parçalayıp bitirmişler. İhtimal bu kitabede tarihe yarar malûmat vardı, gitti. Hatırlıyorum, yazısı eski bir kûfî yazı idi. Selçuklular devri yazılarına benzerdi. Yazıklar olsun. Cehâlet bizde böyle Türk'ün çok şeyini imha etmiştir.

Ailece, rivayete göre bu ceddimiz çocukluğunda ekmek yerken çok ufalarmış, bundan kendisine kedi, sonra İmam olunca Kedi İmam denmiş. Bu da ailemize lâkap olmuştur. Bize Kedi İmamgil derler. Sonra kedi kalkmış, İmamoğlu olmuştur.

Annem Zarflıoğlu denilen bir âiledendir. Babaları yirmi kadar yelken gemisine sahipmiş. Bunları Kırım ve Rusya ile Anadolu sahillerinde işletip ticaret yaparmış. Bir fırtınada gemilerini kaybetmiş, fakir düşmüşler. Bu aile de yerli, Sinoplu ve halis Türktür. Demek benim kanıma ecnebi kanı karışmamıştır. Halis türk kanıdır. Ben bununla iftihar ederim.

Anam pek mübarek bir kadındı. Kendi halinde sessiz ev işi ve çocuklarıyla meşgul olurdu. Gayet zeki ve işgüzardı. Sinop kadınları elbise ve çamaşır yapacakları vakit ona gelip biçtirirlerdi. Öyle zeki idi ki; her sözünde bir hikmet vardı. Bana daima nasihat eder, beni fazilete teşvik ederdi. Namuslu olmayı, kimsenin hakkını yememeyi, yalan söylememeyi, elden gelirse iyilik etmeyi ve emsali faziletleri söyler, bana ta'lim ederdi. Belki beni fazilete sevkeden münhasıran bu kadının terbiyesidir. Öyle sözleri vardır ki; bu kadar tahsil ettim o sözler hâlâ bende kıymetini kaybetmemiştir. Hayatımda bana düstur olmuşlardır. Bu kadının bir gün namazını bıraktığını bilmiyorum. Bir aralık yanında iki hizmetçi kız vardı. Biri fena yola sapıp bir adama kaçtı. Derhal ikisini de kovdu. Bir daha hizmetçi almamağa yemin etti ve ölünceye kadar kendi işini kendi gördü. Hem ev işini görürdü, hem beş çocuk doğurdu. Biri öldü dördünü büyüttü. Hem de babamın dükkânının işini görürdü. Kunduraların yüzlerini evde makine ile hep o dikmiştir. Ben böyle iyi yürekli, böyle faziletli kadın pek az gördüm.

Babam sert bir adamdı. Onu yumuşaklıkla güzelce idare ederdi. Babasının servetinin enkazından kalıp kendi boynuna düşen gerdanlık altınları babama sermaye vermiş olan bu kadın, bunu ağzına bile almazdı. Bir defa bile işitmedim. Teyzelerimden öğrendim.

Sert babam bizi bazan döğerdi. Anam elinden alamazdı. Gider bir odada gizlemeğe de pek dikkat ederek, sessizce ağlardı. Babam bazan ona da sertlik ederdi. Bu kadının ona bir defacık olsun karşılık verdiğini görme-

dim. Bir defa, artık tıbbiyenin son sınıflarına gelmiştim. Sinop'ta tatil geçiriyordum. Babam anamı azarladı ve gitti. Babam haksızdı. Bu haksızlığa isyan eder bir hale geldim. Anam bir odaya çekildi. Biliyordum ki; ağlamak için çekildi. Bana pek dokundu. Yanına gittim; baktım ağlıyor. Dedim ki: «Ana! bu nedir? daha ne vakte kadar çekeceksin? Ben artık büyüdüm. Başımda yerin var. Seni başımda taç gibi taşırım. Sen de ona söyle! artık yeter..» Bu halde bana cevabı şu oldu: «Oğlum; o benim erkeğimdir. Kadınların erkeklerine itaat etmeleri vazifeleridir. Onların cenneti kocalarının ayağı altındadır. Ben ona nasıl karşılık veririm?». Bu hıçkırıklar arasndaki bu yüksek söz derhal aklımı başıma getirdi. Bu yüksek fazilete hayran oldum. Bana onun bir dersi de bu oldu. Akşam babam geldiği vakit anam sanki hiçbir şey yokmuş gibi babama muameleler etti, sözler söyledi, hizmet etti. Babam da daha tatlı oldu.

Bu kadını deli gibi severdim. Dünyada şimdiye kadar hiç kimseyi anamı sevdiğim bir şiddetli sevgi ile sevmezdim. Genç oldum; güzel kadınların gönlüme aşk ilhamları oldu. Hele biri aklımı, fikrimi alır derecelerde bana tesir eti. İtiraf ederim ki; onları da anam gibi sevmedim. Ona olan muhabbetim başka, yüce, semavî ve bitmez bir sevgidir. Onbeş yıldır toprakta yatıyor, bendeki sevgi hâlâ bitmiyor. O da beni çok severdi. Hakiki bir ana olan bu kadın bütün çocuklarını büyük bir şefkatle severdi. Yemek, elbise gibi şeylerde bizi birbirimizden asla ayırmazdı. Müsavi surette yapardı; fakat bana başka bir muhabbetle merbuttu. Benim sözlerimi, sözlerimin inceliklerini anlardı. Ben de onun yüksek ruhunu bilirdim. Hikmetli büyük sözlerini seve seve dinlerdim. O da anladığımı anlar, keyiflenirdi. Ve bana diğerlerinden ziyade söz söylerdi.

Ah ne yazık ki; ittihadçılar beni hudud harici attıkları vakit ölmüştür. Beş senelik birbirimize hasret iken gitti. Kalp hastalığı vardı. İlâçlar verirdim; iyi gelir, rahat ederdi. Uzun zaman yatakta kalarak ölmüş, bilmem onu öldüren hastalık ne idi. Vazılı malûmat alamadım. Ölüm döşeğinde yastığında daima fotoğrafımı bulundurmuş, «Ah, Rızam! bir kerecik olsun görmiyerek ölüyorum» diye diye ölmüştür. Bu içimde hicrandır. Ve bu hicran mezarıma kadar gidecektir. Onun mübarek yüzünü, elini bir daha öpemedim. Onu bir daha kucaklayıp «A, benim sevgili anam!» diyemedim.

Arkasında kendisine büyük bir muhabbet bırakarak gitmiştir. Hâlâ Sinop kadınları, bilâistisna onun faziletlerinden bahseder, onu hürmetle yadederler. Analığa, ev kadınlığına nümûne, model idi. Bir menkıbesini söyliyeyim:

İstanbul'da tıbbiyede tahsilde iken çalışmaktan pek zayıf idim. Ramazan ayları mektep tatil olur, Sinop'a giderdim. Evde namaz ve oruç vardı. O vakit kibrit kutularının üstünde insan resimleri olurdu. Eve kibrit gelince anam kapının önünde bir bıçakla bu resimleri kazımadan kibritleri içeri almazdı. O vakit hocaların vaaz ve telkin ettikleri müslümanlık böyle idi.

Artık oruç canıma yetmişti. Askerî tıbbiyede yemeğimiz pek fena idi. Pek zayıftım. Bu tatil zamanı benim için beslenmek ve bir yıl için sa'ye kabiliyet kazanmak zamanı idi. Gittim, bir şişe şarap alıp eve geldim. Mutfağa girdim. Mevcud yemeklerden yiyip, şarabı da içiyordum. Zeki kadın sezmiş, mutfağa girdi. «Vay sen oruç mu yiyorsun? Gâvur oldun. Eyvah!» dedi. Derken şarabı da gördü. «Ooo!... şarap!» dedi. Bayılıyordu. Korktum ve anama sarıldım. Dedim ki: Ana! beni görüyorsun, ne zayıfım! beni tahsile böyle mi yolladındı. Mektepte bize iyi yemek verilmiyor. Ben iki ay burda beslenmeliyim ki; gidip yine çalışabileyim. Yoksa ölürüm.» Bu makul ana der-

hal dinî taassubuna galebe çaldı; şefkati arttı Ve: «Peki oğlum. Sözün haklıdır. Allah günah yazmaz. Yemeğini ben elimle hazırlarım. Ancak babandan gizle. O men'ederse onun emri emirdir, ben sana yemek veremem. Şu şarabı da kaldır. Bizim ocağımıza bu güne kadar rakı, şarap girmemişti». Dedim ki: «Şarap kuvvet verir. İlâç diye içiyorum. Ben bununla sarhoş olmuyorum. Beni sarhoş görürsen darıl.» O koyu taassup derecesindeki zihniyet sahibi kadın derhal makulu kabul ve bana şaraba da müsaade etti. Tabiî bunda ana şefkatinin de tesiri vardı.

Bu kadında hak, mâkul şey, hele aklıselim ne kadar fevkâlâde idi. Ancak Yâsin okuyabilen bu cahil kadın aklıselimi ile her şeyi, uzağı görür, âdeta kerametler söylerdi. Bunun bir misalini zikredeyim: İlk meb'us olduğum zaman istememiş, kabul ettim diye ağlamıştır. Ve: «Sen doğru adamsın başına bin belâ gelir. Seni kaybetmek istemiyorum.» demiştir.

Sonraki vukûat anamın dediklerini çok güzel ispat etti. Hapis, sürgün, sokakta vurulmak, idam cezası, ilh... Her şey başıma geldi. Hapishanelerde anamın bu sözlerini acı acı hatırladım. Nihayet dediği gibi beni kaybederek hasretle öldü. Ben hudud harici sürülmüş olduğum, Türkiyeye giremediğim bir zamanda öldü.

Ah! benim iyi bir günümü göremedi. Ona emelim üzere bakmadan. Hekimdim, böyle mübarek bir anaya hiç olmazsa ölüm döşeğinde hekim gibi, hastabakıcı ve hizmetçi gibi bakamadım. Öldüğü vakit yatağına ve ayağına kapanıp «Ah, anam, anam!» diye diye, doya doya ağlayamadım.

Sonra gelince Sinop'a mezarına gidip ağladım. Onun ve babamın yanyana olan mezarına birer taş diktirdim. Rıza Nur'un anası Hacele babası Mahmud diye yazdırıp kendi adımı olsun onlara topraklarında arkadaş bıraktım. İnsan bundan daha fazla bir şey yapamaz ki...

Babam uzun müddet askerlik etmiş, orada kunduracı bölüğüne verilmiş olduğundan bu san'atı öğrenmiş, arkadaşları zabit olmuş, kendisi zabitliği kabul etmeyip Sinop'a dönmüş. Rakı içer, çapkın biri imiş. Güçlü, kuvvetli, sarı saç ve mavi gözlü, güzel yüzlü ve mütenasip bedenli, pek zeki, sert bir adamdı. Otuz yaşında evlenmiş, o anda içki ve çapkınlığı terk etmiş, namaza başlamıştır. Ölünceye kadar ne içki içmiş, ne çapkınlık etmiştir. Ne de bir vakit namazını terk etmiştir. Vekarlı pek doğru bir adamdı. O vakit Sinop'ta kundura bilmezlermiş. Bir çok yemeniciler varmış. Yemenicilik mühim bir san'at halinde imiş. Benim çocukluğumda da öyle idi. Bunlar sahtiyan ve köselelerini Sinop'un tabakhanesinde kendileri yapar, bunlardan yemeniler yapıp Karasu pazarında, Boyabat pazarında satarlardı. Sinop mamur, ahali kalabalık, yemeniciler her esnaftan fazla idi. Karasu pazarı da mühim bir panayırdı. Bunlar hep söndü. Bugün Sinop yanmış harap, ıssızdır. Ancak üç dört yemenici kalmıştır. Avrupa derileri tabakhaneyi de söndürdü.

Bu vaziyet içinde babam kunduracılık yapınca iyi kazanç temin etmiş, Boyabat, Ayancık vesair yakın şehirlerin zenginleri de kunduralarını babama yaptırmışlardır. Bazen on kişiye kadar çalıştırdığını bilirim. Babamdır ki, Bazen on kişiye kadar çalıştırdığını bilirim. Babamdır ki, Sinop'a kunduracılığı sokmuş, çıraklar yetiştirmiştir. Şimdiki kunduracılar onun çıraklarının çıraklarıdır.

Fakat tıbbiyenin son sınıflarında iken Sinop rumları kunduracılıkta terakkî edip çoğalmışlar ve bu san'atı Türklerin elinden almışlardır. Babam da artık ihtiyarlamıştı. Onun da kazancı azalmış, zarurete düşmüş, bana da eskisi gibi yardım edememiştir. Dükkânını ve bazı şeylerini satıp yemiştir.

Babam terbiyeme çok dikkat ederdi. Beni yalnız sokakta gezdirmez, kimse ile konuşturmazdı. Kızdıkça iyi-

ce döğerdi. Çok dayağını yedim. Bir defa kalın bir kömürlük maşası ile beni döğdüğünü ve maşanın eğildiğini unutmam. Mektepten eve, evden mektebe. Başka şey yok. Gezmeğe beni kendisi götürürdü. Mektepten eve geldikten sonra da hergün bana evde bir şey ezberletir, on satırlık meşk yazdırırdı. Bu sayede çok güzel şeyler ezberledim ve hüsn-ü hatta sahip oldum. Daima bana doğruluk ve bilhassa namus üzerine nasihat eder, aksi halde derhal beni keseceğini söylerdi. Anamınki kadar değilse de her halde fazilet hususunda babamın tehditlerinin de üzerimde tesiri olduğu şüphesizdir. Bir çocuğun terbiyesinde tatlılık ile tehdidi birleştirmek iyi usüldür. Aynı zamanda mükâfat vaadi ile de beni teşvik ederdi. İyi çalıştığım vakit para verir, elbise yaptırırdı. Her yıl İstanbula gider; kösele ve sair levazım satın alırdı. Sinop Rüştiyesinden çıkacağım yıl, çok mükâfat kazanırsam beni İstanbul'a götüreceğini vaadetmişti. Çalıştım. Herkesten ziyade mükâfat kazandım. Bunlar, Mutasarrıfın huzurunda merasimle dağıtıldı. Kreplere sarılmış kitaplardı. On kitap yani on mükâfat aldım. O yıl İstanbul'a götürdü. Beraber gezdik. İstanbul'u gördüm.

İstanbul'da bir halam vardı. Uzun boylu, nuranî yüzlü, güzel bir ihtiyardı. Kocası şehremaneti mühendislerinden idi. Kalamışta bir köşkleri vardı. Orada şimdi plâj olan yerler Fener'e giden yola kadar arsa halinde idi ve kendilerinindi. Orada müsafir olduk.

Babamın birçok kardeşleri varmış. Biri Baytar Binbaşısı imiş, Bağdat'da ölmüş. Bunlar ve babaları hep uzun ömür sürmüşlerdir. Babam da yetmişbeş yaşında ben Rusya'da Moskova Muahedesini yaparken Sinop'ta öldü.

Sinop güzel bir şehirdir. Bir yarımadanın berzahı üzerindedir. Öyle güzel manzaraları vardır ki, bayılırım. Bu kadar yer gezdim en güzel yer İstanbul, sonra Sinop'tur. Metin iki kal'ası vardır. Yavuz Selim bir Türkçe şiirinde Sinop'u en mühim kal'aları arasında sayıyor. Bir asır evveline kadar Anadolunun en mühim kal'ası, şehri ve limanı olmuştur. Bizans devrinde ve Türkler zamanında bahrî ticaret merkezi imiş, çocukluğumda da Sinop ahalisinin ikiyüz kadar yelken gemisi vardı. Bir de tersanesi vardı. Harp gemileri yapılırmış. Ben sonra orayı park haline koydurdum. Vapurların icadından ve harp fenninin tekemmülünden sonra ehemmiyetini kaybetti. Bir balıkçılık merkezidir. Hattâ Yunan ve Romalılar devrinde bile ta Mısır'a kadar tuzlu balık gönderirmiş. Bu malûmatı Jül Sezar'ın Kleopatra ile İskenderiye'deki aşklarını okurken o meyanda gördüm. Bu sanat da bugün sönmüş bir haldedir. İnsanlar balıkları yiyecek yerde, şimdi balıklar denizde birbirini yiyor. Bu servet bu halkın ayağı dibinde boşuna duruyor. Balıkçılar limandan dışarı çıkmazlar. İsterler ki; balık limana, kendi ayaklarına gelsin. Umumî harpte büyük iki yangın ile şehrin dörtte üçü yanıp sönmüş, ahali de dağılmış, halkın bir kısmını da harp yemiş, bitirmiştir. Bugün ıssız bir harabe halindediri Halbuki bu Pariste, Sinop'un bir asır evvelki manzaralarına ait birkaç resim buldum. Bunlar bu şehirde ne güzel evler olduğunu göstermektedir. Şimdi bunların yerinde yeller esiyor. Bu resimleri Sinop'ta tesis ettiğim kütüphaneye koyacağım. İyi bir yadigârdır. Rus donanması Türk donanmasını yaktıktan sonra İngiliz, Fransız ve Sardonya ile müştereken Sivastopol'a donanma ve ordu gönderdiğimiz vakit müttefikler Sinop'u üssülhareke yapmışlardı. Bu resimleri Fransız donanması ile gelen bir Fransız ressamı yapmıştır.

Yine tekrar edrim. Bu kadar Dünyayı dolaştım. Güzel yerler gördüm; fakat İstanbul ve ikinci derecede Sinop kadar güzel yer görmedim. Sinop'ta tabiat pek güzeldir. Seyyid Bilâlden bakınca manzarası harikûlâdedir. Yarımada üzerinde onbeş kadar menba vardır.

Hele Sinop'ta bir gurup olur, İstanbul'da da, hiçbir yerde de eşi yoktur. Bu gurubu Meydaneteğinden seyretmelidir. Bu benim bir sevgili eğlencem idi. Daima oradan gurub seyrederdim. İnceburun üzerinde ufuk, türlü renkler ve altın yaldızları içinde semavî, ilâhî bir tablo olur.

Ahalisi iyi insanlardır. Çocukluğumda bir hırsızlık, bir fuhuş işitilmezdi. Geceleri erkekler kahvehanelere, kadınlar birbirine misafirliğe giderlerdi. Her kapının bir ipi vardı. Giderler, gelince ipi çekip girerlerdi. Yahut bazısı kapısını kilitlerdi; lâkin anahtarı eşiğe bırakırdı. Sebebi kocaları kendilerinden evel gelirse beklemeyip içeri girsin diye idi. Evde kimse yok iken birinin gelip ipi çekerek veya anahtarı alıp kapıyı açarak girip hırsızlık ettiği işitilmemiştir. Sinop'ta fahişe nedir bilinmezdi. Böyle bir asayiş ve namus vardı. Bu, hükûmetin işi değil, halkın ahlâkı sayesinde idi. Fakat bugün bunlar da hayal olmuştur. Hırsızlık, fuhuş vak'aları olup durmaktadır.

Sinop'ta Yunanlılara, Mihrida da, Romalılara, Bizansa, Selçuklulara ve sâir Türklere dair pekçok eser vardır. Henüz hafriyat yapılmamıştır. Yapılsa çok şey bulunacağı muhtemeldir. Meydandaki âsar-ı atikayı Sivastopol Harbi zamanında İngilizler ve Fransızlar yağma edip Londra ve Parise götürmüşlerdir. Fakat yine çok. Şehrin altında büyük bir tünel vardır. Ne olduğunu kimsenin bildiği yok.

Sinop'a yakın ve eskiden âdeta oranın sayfiyesi halinde olan Gerze vardır. İyi bir yerdir. Ahalisi de çok iyidir. Gerze benim ikinci vatanım gibidir, yazları ailece oraya giderdik. Orada bir acı su vardır ki, hem manzarası, hem suyu pek iyidir. Bu su mide hastalıkları için en iyi devadır. Oraya Avrupa tarzı müesseseler ve oteller yapılsa, bu su şişeler ile satılsa ne iyi şey olur.

Dört yaşında «Kapan» daki ilk mektebe başladım. Bu mekteb ve yanındaki câmi umumî harpte yanıp bitmiştir. Sıralarda oturdurduk. Dess için hocanın otusduğu yere gidip onun önünde diz çökerek kuru tahta üzerine otururduk. İki sarıklı hoca vardı. Biri Ahmed Efendi adında başhoca idi. Diğeri Hacı Dayı adında iki büklüm bir ihtiyardı. Değnekleri ve falakaları vardı. Çocukları bunlarla döğerlerdi. Bu mektepten başka hâtıra muhafaza edememişim. Oradan Selçuklulardan Sultan Alaeddin'in yaptırdığı ve Büyük Câmi denilen camiin avlusundaki ve İsfendiyaroğulları mezarları yakınındaki Rüştiye mektebine girdim. Bu mezarlığın duvarlarındaki raflarda yazma birçok kitap vardı. On sene evvel bunları görmeğe gittim. Bir tane bile bulamadım. Belki de içinde kıymetli eserler vardı. Gitmiş. Böyle nelerimiz gitmiştir.

Ahmed Efendi çok terbiyeli bir adamdı. Herkes onu severdi. Bu hocam beni çok severmiş, ben bilmiyorum. Yalnız bundan bir şey hatırımda. Şimdiki orta mektebin temel konma merasimi yapıldı. Mektebimizin çocuklarını oraya götürdüler. Dualar edildi. Bize kuzu dolması ve helva yedirdiler. Yemek esnasında Ahmed Efendi birkaç defa yanıma geldi. Beni okşadı ve dedi ki; tatlı çok ye, zihin açar. Bu söz hatırımda kalmıştır. Meğerse ben mektebi bitirip Rüştiyeye giderken babamı çağırtmış, ona şunları söylemiş: «Oğlun çok zekidir. Mektepte üçyüz çocuk var. Hepsinin aklını toplasan onun aklı kadar etmez. Aman bu çocuğu sonra İstanbula yollayıp okuttur. Büyük adam olur. Devlete, millete büyük hizmetler eder. Sakın bu çocuğun terbiyesinden vazgeçme!» Bunu ben büyüdükten sonra babam bana birkaç defa söylemiş, Allah rahmet eylesin Ahmed Efendi akıllı adammış, demiştir.

Babam benim tahsile devam etmeme çok gayret ederdi. İhtimal bu adamın teşvikinin neticesi idi. İhtimal sırf bu adamın teşviki iledir ki ben tahsil etmiş oldum.

İlk mektebe giderken diğer işim evimizin önündeki

sokakta mahallenin çocukları ile oyun oynamaktı. Benden yaşlıları vardı; fakat çocuklar beni baş tanırlardı. Kumanda bende idi. Oyunlarımız şunlardı :

1 — Saklanbaç. — Birimiz saklanır, diğerleri onu arardı.

2 — Kaydırak. — Enli ve mücellâ taşlar ile dikili olan bir kazığı vurup etrafındaki daireden çıkarmaktır. Taş kaydırır bir surette atılır.

3 — Dilden. — Bu İstanbulda «Bile» denilen şeydir ki, Fransızcadan alınmadır. Dilden asıl Türkçesidir. Bunu kendimiz yapardık. Bir ufak ceviz kadar bir taştır. Tuğla veya kiremiti ufak ve yuvarlakça bir halde kırıp çeşmenin yanındaki kaldırım taşlarına sürttüre sürttüre yuvarlak ve mücellâ yapardık. Bizim evin yanında aşağı hamamın önündeki çeşmenin kaldırım taşlarında bu sürtmelerden hâsıl olmuş uzun ve ortası geniş oyuklar vardır ki; son zamana kadar orada gördüm. Bilmem halâ duruyor mu? Bunlar bu sürtmelerin açtığı oyuklardır. Biz bu oyukları hazır bulduk. Demek birkaç asırdır vardı. Görülüyor ki o vakit her şey millîdir. Ama kabaca. Zararı yok.

Dildenlerle yuvarlıyarak zorlu oyunlar oynadığımız gibi yere bir çiviyi dikip üzerine para kor ve paraya nişan da atardık.

4 — Ceviz. — Çukur yapıp içine ceviz atarak doldururduk.

5 — Körebe. — Birinin gözünü bağlar, diğerlerini aratırdık.

6 — Bir bohçayı kucaktan kucağa atardık.

7 — Uzun eşek. — Biri eğilir ve başını duvara dayar, diğer biri de eğilip onun belini kucaklar. Böylece üç-dört çocuk sıralanır. Diğer takım çocuklar sıçrayıp ata biner gibi bunların üstüne biner. Üstteki birinci çocuk bir solukta birden ona, ikinci seferde onbeşe, ilâ... arttırarak sayar. Bir solukta sayamazsa onlar yatar, diğerleri biner.

8 — Kale. — Çocuklar iki takım olup bir sırada ve yarımşar metre aralı ve bir istikametde üçer büyükçe taş dikerler. İki taraf nöbetle bunlara taşlar atarlar. Gelen taş dikildi taşı yıkmalıdır. Üçünü de yıkarlarsa oyunu kazanırlar. Kazanan taraf diğerlerinin sırtına binip kaleye giderler. Yine taş atarak oyuna başlanır.

9 — Top. — Portakal kadar meşin bir topla oynanır. Bu topu yemeniciler dikerlerdi. Beş - altı çocuk bir tarafta olur, taş veya tahtadan bir nişan diker, diğer beş-altı çocuk uzakça bir yere çekilir. Nişan başındakiler birer birer topu atarlar. Top şöyle atılır: Sağ el topu havaya atar, inerken bir tokat vurur, top diğer gruba doğru gider. Bunu yere düşmeden kaparlarsa kazanmışlardır. Nişan tarafına gelirler, diğerleri onların yerini alır. Yahut yere düşen topu biri alıp atar. Nişanı vurursa kazanmışlardır. Topu atmak tıpkı tenis oyunundaki gibi olup, raket avuçtur. İyi bir spordur. İhya edilmesi lâzımdır.

10 — Esir almacığı. — İki taraf olurlar. Birbirinden esir almak için koşuşurlar.

Bunlar Millî oyun ve sporlardır. Çocukluğumda büyük adamlar da top oynarlardı. Cuma günleri Meydaneteği denilen kale harici geniş yere çıkarlar. Top, çomak, cirit oynarlar, at yarışı yaparlardı. Yazık ki hepsi terk edilmiştir. Demek bugünkü Avrupalılar gibi Türkün sporu da varmış. Demek Türk eskiden çok iyi imiş. Sonra kötüleşmiş. Avrupakâri teceddüt hareketi de onu büsbütün mahvetmiştir. Çünkü eskiyi, millî şeyleri yıkmış, yerine Avrupakârisini de koyamamış. Bu teceddüt devresi bizim için bir fetret devri olmuştur.

Mahallede köpekler de vardı. Çok idiler. Bir mahallenin köpeği diğer mahallenin köpeğini mahallesine sokmazdı. Gelirse hepsi birden hücûm edip kovalardı. Muayyen hudutları vardı. Mahallelerin köpekleri bu hudutları

geçemezlerdi. Yabancı insanlara da havlarlardı. Köpek pis sayılır, asla el sürülmez ve kimse üstüne onları sürmezdi. Halk bunlara yiyecek verirlerdi. Süprüntülerini herkes kapısının önüne döker, köpekler bunları yerdi. Vakıa bunlar pisti ama, tanzifat servisi olmayan bir şehirde bir kısım pislikleri yiyip ortadan kaldırırlardı. Bu köpeklerle de oynardık. Biz onları, onlar bizi severlerdi. Bunlardan biri beni pek severdi. Bunların adları vardı. En çok ad «Karabaş» ve «Tazı» idi. Baş kara olmasa da bu ad verilirdi. Bu kelime eski Türkçede Karavaş şeklinde de olarak hizmetçi demektir. Bunların içinde cinsi tazı olan köpek yoktu; fakat tazı denirdi. Türklerde bu adlar köpekler için umumîdir. Bilhassa bu iki adın köpeklere verilmesi dikkate ve tetkike şayân bir keyfiyettir. Sinopta köpek yavrusuna gölbez, enük derler.

Bir işimiz de geceleri bilhassa kış geceleri kadınların toplanıp masal ve bilmece söylemeleri idi. Pek güzel ve bir çok millî, orijinal masal ve bilmecelerimiz vardır. Kayboluyorlar. Toplanıp basılması lâzımdır. Bunları tatlı tatlı dinlerdim.

Diğer mühim bir işimiz de bayram ve hıdırellez beklemekti. Hıdırellezde kırlara çıkılır, kuzu ve helve yenirdi. Kızlar iki takım olup gelin alması denen oyunu oynarlardı. Bu oyuna mahsus türküler vardı. Söylerlerdi. Yazık ki bu güzel şeyler hep sönmüştür. Bu türkülerin havalarının güzellikleri hâlâ kulağımdadır.

Bayram büyük bir vak'a ve sevinç idi. Babamla Büyük Camie (Selçuklardan Sultan Alâeddin'in yaptırdığı câmi ki onların câmi mimarî tarzı üzere eski Akdeniz mimarisi olup müstatîl ve içinde birçok direkleri havidir.) bayram namazına giderdik. Herkes o gece yıkanır, iyi elbiselerini giyer, Büyük Câmie gelirdi. Câmi tamamile dolardı. Hattâ avluda bile cemaat olurdu. Bu herkes için ne

sevinç, ne vecd idi. Şimdi bu câmide on kişilik bile bir cemaat yok.

Namezdan sonra eve gelinir, küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler de onlara hediye verirlerdi. Keza âile mezarlıklarına gidip başlarında Kur'an okurlardı. O günü eş-dost, hısım ve akrabaya bayram tebriğine gidilirdi. Erkekler için Meydaneteğinde kadınlar için de Topdeliğinde bayram yeri kurulurdu. Buralarda salıncaklar, dolaplar, beşikler olurdu. Satıcılar, birçok yiyecek, bilhassa şekerler satarlardı. Ağda haline getirilmiş bir - iki okka şekeri çekip uzatır ve tekrar top eder; bunu yaparak dolaşırlardı. İsteyenlere bundan bir miktar uzatıp kopararak satarlardı. Bunlar elleri şekere yapışmasın diye ikide bir ellerini tükürüklerlerdi ki; sıhhata ne kadar muzırdır. Ne ise o zaman Sinopta firengi nedir bilinmezdi. Ama başka sarî hastalıklar elbet vardı. Buralarda güreşler olurdu. Güreş mühim bir eğlence idi. Meşhur pehlivanlar vardı. Bunlar kuvvet ve maharetlerine göre üç derece olup, başa, ortaya, küçüğe güreşirlerdi. Yenenlere koç, basma, dana gibi ödüller verilirdi. Bunlar ne güzel millî âdetlerdi. Herkesde büyük bir âile muhabbeti vardı. Herkes evine, anasına, babasına, çoluğuna, çocuğuna saf ve tabiî bir muhabbetle merbuttu. Bayramlar bu güzel âdetlerle bu hisleri tezahür ettirirdi. Hepsi söndü. Bu sönmek fecidir. Çünkü inkıraz alâmetidir. Gidei Türkün harsıdır ki, o gidince kendi de gider.

Düğünler de bize eğlence idi .Sünnet düğünleri, bilhassa evlenme düğünleri olurdu. Perşembe günleri «gelin alma» alayı yapılırdı. Bir sürü halk gelir, gelini anasının evinden alıp çadır gibi bir şeyin altına alarak güveyin evine götürürlerdi. Giderken bir ağızdan ilâhiler ve türküler söylenirdi. Gelin almanın hususi türkü ve havaları vardı. Bazen bunlara bir mektebin çocukları da götürülürdü. Bakırına kadar kızın çeyizi alayın önünde giderdi.

Buna Kaliye derlerdi. Bu türkü ve ilâhilerin güzel bestelileri vardı. Kayboluyor, bir kısmı kayboldu zaten... Notalarını tesbit etmeli. Düğün evinde gelinin başından para saçılırdı. Buna saçı derlerdi. Güvey gelinin yanına girdiği vakit, gelinin yüzünde duvağı olurdu, bunu güvey kaldırırdı. Sonra güvey gelini söyletmek için bir şeyler sorar, gelin cevap vermez, nihayet bir hediye verir, gelin söylerdi. Buna da «Söyletmelik» derlerdi. Gelinin işlediği el işleri bir odaya sergi halinde konur, herkes görürdü. Bu kızları çalıştırmak ve hüner sahibi etmek için iyi bir usüldü. Bu da gitti.

Düğünlerde köçek oynardı. Bunun alnına para yapıştırırlardı. Kadın kısımlarında şarkı söyleyen ve def - dönbelek çalan kadınlar vardı. Bunlara çengi derlerdi.

Babam ve anam bana hiç türkü söyletmezlerdi. Tabiî bir surette ve binefsihi söyleyecek olsam men' eder ve azarlarlardı. Babam «Köçek mi olacaksın?» derdi. Bu te'sir ile ben musikiden behresiz kaldım. Diyebilirim ki ömrümde bir şarkı söylememişimdir. Ne feci cehalet!... Zavallılar terbiye ve namusu öyle zannederlerdi. Halbuki yirmi yaşımdan sonra musikiyi pek sevdim. Hâlâ şiir ve musiki en sevdiğim şeydir; fakat ciddî tahsiller, hayat ve maişet gaileleri, politika facialarım bana vakit ve fırsat verip de musikiyi öğrenemedim. Hâlâ bir türkü söylemesini bilmem; fakat musikiyi, teganniyi delice bir sevgi ile dinlerim. İnsan denilen mahlûk buna muhtaçtır. Bazen en derin bir kederinde bir türkü tutturarak derdini unutur kendini avutur, hayatın büyük bir ihtiyacıdır. Ben bundan da mahrumum.

Çocukları mektebe başlatmak da büyük merasimle olurdu. Bir alayla ve ilâhi ile çocuğu mektebe götürürlerdi. Çocuk iyi giydirilir, başına altınlar konur, boynuna hamayilvâri «Supara kesesi» takılırdı. Teşvik için ne güzel âdetti. Bu da gitti. Supara risalenin Türkçesidir. Sünnet düğünleri de sokakta alayla yapılırdı. Süslenmiş, başına altın takılmış sünnet çocuğunu ata bindirip ilâhilerle sokaklarda gezdirirler, sonra sünnet ederlerdi.

Yılbaşı gecesi evlerdeki eski hasır, kıtık, saman gibi şeyleri alıp sokağa yığardık, ateşleyip alevin üstünden «Müslümanlar kuş gibi, gâvurlar kurşun gibi» diyerek atlardık. Bu, Türklerin eski dinleri Şamanlıktan kalma bir âdet eseridir.

Ara - sıra da on - onbeş çocuk toplanıp ceplerimize taş doldurur, hıristiyan mahallesine gâvur taşlamaya giderdik. Rastgeldiğimiz hıristiyanlara taş yağmuru yağdırırdık. Onlar da zaten bize yaparlardı. Benim başıma geldi. Ben rüştiyede iken halam hastalanmış, İstanbuldan Sinop'a tebdilhavaya gelmişti. Babam ona şehrin kenarında, kırda ve denize nâzır «Zeytinlik» denilen yerde bir ev tuttu. Ben mektebe gitmek için hıristiyan mahallesinden geçmeye mecburdum. Hıristiyan çocukları birkaç defa beni dövdüler. Nihayet babam beni bir adamla mektebe yollamaya mecbur oldu. Sinop'un Varoş Mahallesi hıristiyan mahallesi idi. Nüfusca şehrin dörtte birini teşkil ederlerdi. Hıristiyanlar ticaret arbabı, çalışkan, iffet cihetiyle Türk ahali derecesinde idiler. Fakat mutaassıb idiler. Çocukları evlerine la'net yağar diye Müslümanlara hanelerini kiraya vermezlerdi.

Büyüklerin de sporları vardı. Cuma günleri Meydan Eteğine toplanıp at yarışı, cirit oyunu, güreş, top oyunu oynarlardı. Şerefli bir şeydi. Ben yirmi yaşlarımı bulduğum zaman bunlar büyükler için ayıp addedilmiş ve sönmüştür. Atalarda ne iyi âdetler varmış, sonraları cehaletle nasıl sönmüştür!...

On yaşımda Rüştiye mektebine gittim. Sınıflarda daima en ilerde idim. Bir - iki, nihayet üç okuyuşta bir şeyi ezberlerdim; fakat bir - iki hafta içinde bir kısmını unuturdum. Muhtelif zamanlarda birçok tekrar ettiğim şeyi

unutmazdım. Hafıza tekerrür istemektedir. Bense çabuk ezberlediğimden bu cihetten zararım olmuştur. Bize Arabın emsile, avâmil, izhar, maksud, kâfiye ve isagojisini çok defa ne biz anlayarak, ne de hocalar anlatabilerek ezberlettiler. Gene Şeyh Sadi'nin Gülistan'ını ezberlettiller.

Bir gün başmuallim kızdı, sınıfta yirmi kişi idik. Hepimizi falakaya takıp döğmek istedi. Bir uçtan başladı, döğdü. Sırtüstü yatırıyor, ayaklarını kaldırtıp falakaya geçiriyor. Falaka bir kalın sopa bir ip iki ucuna bağlanmış, ayakları bu ipe geçirip değneği büküyorlar. Ayaklar değnekte sabit kalıyor. Birer ucundan birer adam tutuyor. Ayaklár çıplak. Hoca koca bir kızılcık değneği ile alabildiğine tabanlara vuruyor. Dayak yiyen yürüyemiyor. Taban şişiyor. Bazen kanıyor. Bana sıra geldi. «Yat sen!.» dedi. Yatmadım ve «Ben hayvan değilim ki dayak yiyeyim» dedim. Zorla döğmek istedi. Kitaplarımı atıp mektepten çıkıp gittim. Üç - dört gün meketebe gitmedim. Babam sordu, anlattım. Hiç bir şey demedi. Bir kaç gün sonra babam: «Haydi, seni mektebe götüreceğim» dedi. Ben, «kızıp mektebi kendim terk ettim. Gidemem» dedim. Babam: «Hayır! Sana ağır gelecek bir şey yok. Çünkü seni hoca kendi istiyor» dedi. Ve götürüp beni hocaya teslim etti. Babam sertliğine rağmen demek beni izzet-i nefisli yaşatmak ve böyle bir terbiye usulünü de biliyormuş. Hoca kendisine: «Bu çocuk çok zekidir. İlerde büyük adam olur, yazıktır. Tahsilden kalmasın. Getir.» demişmiş. Eve döndüğüm vakit nasihatler ederek, bunu söyledi. Mektebe götürdü. Hoca bana hüsn-ü muamele etti.

Bu mektepte tahsil ederken bir işim de kuş idi. Kuşları delicesine seviyordum. Evde kapanca kurarak, ökse koyarak saka, florya, iskete, meriç tutuyordum. Meriç iskete ile beraber yaşayan geçici bir kuştur. Belki de onun dişisidir. Bilmiyorum. Ağ da yapmıştım. Bununla da Meydaneteğinde tutuyordum. Kafesleri, kapancaları kendim yapıyordum. Pedavra tahtasını ince çubuk yapıp dizime koyarak ve bıçağı dayayarak çekiyor yuvarlak yapıyordum. Kafesin tellerini bunlardan yapıyordum. Sonra bakır telden de yapmaya başladım. Bu çubukları yaparken dizimde pantalonu kesiyordum. Anam gelir, pantalonu kesmeyeyim diye dizime bir bez parçası kordu. Ev kafes ve kapanca ile dolmuştu. Birçok kuşlarım vardı. Meriçleri «Selme» de talim ederdim. Selme bir çubuktur. Bir ucunda iki çatalı vardı. Oraya ceviz takılır. Meriçin ayaklarına ip bağlayıp bir ucunu da Selmeye bağlardık. Hayvan talim neticesi uçar ve Selmeye konar, cevizi yerdi. İlk zamanda bunu yapamaz, armud gibi ayaklarından asılı kalır. Böyle kuşa «Torlak» deriz. Galiba Türkçe acemi demek. Bir bahçe veya kırda iki metre kadar boyda bir kazık dikilir. Ucuna bir tarafa selme ile bu kuş ufkî olarak, bir tarafına da yine ufkî olarak ökse sarılmış çubuk konur. Büyük kazığın ortasına bir ip bağlanıp kırk-elli adım kadar uzakta oturulur. Buna «Salmostra» denir. Bir de kafeste «Çığırtkan kuş» vardır. Bunun civarına konur. Bu kuşa kafes kuşu da denir. Bir iskete sürüsü geçerken kafes kuşu öter, ip çekilir bu sallanmadan selme kuşu havalanır ve yine selmeye konar. Bunu gören isketeler selmeye ve ökseye konar. Öksedekiler yapışıp sallanır. Gidip toplar, bir kafese doldururdum.

Saka ve florya başka türlü tutulur. Bir balık ağı alıp bir metre boyunda ve müstatil şeklinde kesilir. İki ucu değnek ve uzun kenarları ip olarak vücuda gelen şeye bu ağ geçirilir. Her köşeye bir ip ve bunların ucuna birer kazık bağlanır. Bu kazıklar yere çakılarak ağ kurulur. Bir ip ve kazık da değneklerden birinin ucuna bağlanıp ağın önüne çakılır. Bu ipe bir uzun ip bağlanıp 40, 50 adım uzağa ucu alınır ve burada oturulur. Ağın önüne diken dikilir. Yanına bir kafes kuşu konur. Dikenin yanına da bir salmostra konur. Bu salmostraya da uzun bir ip bağlanır.

Bunda ayağından bağlı bir saka vardır. Bu salmostra öteki gibi olmayıp, şu şekildedir:

Sakalar geçerken kafes kuşu öter: Salmostra iple çekilerek harekete getirilir; bağlı kuş uçuşur. Bunu gören kuşlar gelip dikenin üstüne konar. Ağın ipi sür'atle çekilir. Ağ yerden kalkıp dikenin üstüne kapanır. Kuşlar ağın altında kalır. Bazan on, onbeş kuş birden tutulur. Bunda bazan florya da tutulur. Floryadan da kafes kuşu yaptığımız olurdu.

Bunlar benim büyük hevesim, keyifli eğlencem idi. Ev kafes, kuş vesaire levazımla dolmuştu. Meğerse babam kızarmış. Birgün ben yokken eve gelip bütün kuşları salıvermiş, kafeslerin bir kısmını da kırmış. Gelip bunu görünce birçok ağladım. Ve ondan sonra bir daha kuşçuluk etmedim. Bir sakam vardı pekçok öterdi. Onu hepsinden ziyade severdim. Ona çok yandım ve tuhaf değil mi hâlâ acısı içimden çıkmamıştır.

Bu mektepte iken bir hevesim de Muhammediye, Ahmediye, Seyyid Battal Gazi, Kan kalesi, Hayber Kalesi gibi kitapları okumaktı. Bunları seve seve ve heyecanla okurdum. Okudukça bana kahramanlık hevesi gelirdi. Anlıyorum ki Türkün o eski meşhur kahramanlık terbiyesini bu eserler veriyordu. Yazık ki hepsi de on paralık oldu. Şimdi asrî olarak onları yeniden yazmak lâzımdır.

Bir aralık çok sofu oldum. Sevabı çok diye namazları, evde değil, camiye gidip kılardım. Erken uyanır, sabah namazına dahi camiye giderdim. Anam, babam pek memnundu. İtiraf ederim ki; benim de dünyada en saadetli devrim budur. İlâhi bir neş'e içinde idim. Önümde parlak bir istikbal, semavî bir ümit, mes'ut ve emin bir âhiret görüyordum. Taş, toprak, herşey bana mes'ud gelir, saadet telkin ederdi. Herşey bana bahtiyarlık verirdi. Ezan okunurken dehşetli heyecanlar duyardım. Kendimi kuş gibi hafif duyardım. Yerlere sığmazdım. Yürürken adeta uçuyorum gibi gelirdi. Sanki gökler benim diyarımdı. Pürüzsüz, en ufak bir lekeden âri, temiz bir insandım. O her şeye kaadir Allah ve her ihsanı benim içindi. Bu hal bir yıl sürdü. Namazı bıraktım. Galiba bu sofuluğum, kahramanlık hissim gibi Muhammediyelerin te'esiri ve ana-baba terbiyesi ile idi. Namazı bıraktığımın sebebi ya bu işin zahmetli ve çok olmasından yorulup bıkmak neticesi idi, yahut öyle bir yaş devresi idi, geldi geçti. Ah keşke gitmeseydi. Bir daha bu tatlı ve mes'ud hayatı bulamadım. Bin yazık!. Şimdi istinatgâhsız, ümitsiz, dehşeti bir emelden mahrum bedbinlik içinde ye'sten, kederden yana bitten bir mahlûkum.

Battal Gazilere düştüğüm zaman bunları okudukça bende yiğitliğe, kahramanlığa, mertliğe büyük bir aşk uyandı. Bir kılıç çalışta bin kâfiri kestiği gibi cümleleri okurken heyecanla sıçradım. Ben de böyle yapabilsem derdim. Bir kılıç çalışta bin kâfir kesmek isterdim.

Bu kitapların tesiri ile bende gayet kuvvetli bir pehlivan, bir asker ve kumandan olmak hevesi uyandı. Mektepte çocuklar ile güreş etmeye başladım. Babam beni hekim yapmak istiyordu. Ben ise sonra İstanbul Askerî Rüştiyesini bitirdiğim vakit Askerî Tıbbiye İdadisine gideceğim yerde bu hevesledir ki Harbiye İdadîsine gidip yazıldım.

Bu eserler ne mühim eserlerdi. Bence şüphe yoktur ki; Türk'ü kahraman eden bu kadar fütühat yaptıran yüzde doksan çocuklukta bu eserlerin verdiği terbiyedir. Zaten bunlar Müslümanlıkta Türk'ün ilk istilâ eserleridir. Bunlar islâh edilerek yeniden basılsa millî terbiye için büyük yardımları olur. Sinopta çokça kahve vardır. Çocukluğumuzda bu kahveler gündüzleri hemen de boş idi; fakat geceleri dolardı. Bu kahvelerde kenarlara duvarların hizalarınca yapılmış dört sedir, bir de peykeler vardı.

Müşteriler bunlara otururlardı. Peyke tıpkı kanepedir. Galiba bu Türkçe kelime kanepe mukabilidir. Üç - beş kişi bir arada veya bütün kahve halkı birden muhtelif şeylerden, işlerden konuşurlardı. Konuşmada bir usûl ve edep vardı. Biri diğerinin sözünü kesemezdi. Birinin de çok söylemesi ayıptı. Hakikaten burası terbiyeye, sanata, ticarete dair müdavele-i efkâra yarar birer kulüp halinde idi. Oyun azdı. Oyunlar Domino, tavla ve iskambil kâğıdı idi. İskâmbil kâğıdı ile çaka adında bir oyun oynarlardı. Bundan yirmi yıl kadar evvel Fransada bir kitapçı dükkânında «Briç» adında bir kitap gördüm. Bu adam bricin Türk oyunu olduğunu, İzmirde oynandığını söylüyor. Hakikaten Çaka bricin aynıdır. «Ato» koz ise de bu oyunda çakadır. Demek bu oyun Türk icadıdır. Frenkler Türk'ün Çaka dedikleri oyunu alıp biraz tekemmül ettirerek Avrupada hâlâ moda olan ve en yüksek, zengin tabakaların oynadığı biriç'i meydana getirmişlerdir. Bazı kahvelerde asılı birkaç saz bulunurdu. Bunlar ekseriyetle Bektaşi kahvesi idi. Bunlardan Burhanî, Aşık Haydar gibi birkaç âşık vardı. Bu sazları çalar, nefes, koşma ve emsalini söylerlerdi. Bektaşiler otuz-kırk kadar idi. Halk bunları sevmezdi; fakat en münevver ve duygulu insanlar bunlardı. Kahveci bir Ali usta vardı. Bektaşilerin ileri gelenlerindendi. Ümmî olduğu halde fikirli ve hılkaten Zekî bir insandı. Hafızasında birçok büyük şairlerin şiirleri vardı. Fakat bunlar çok rakı içerlerdi.

Bazı zamanlarda ise başka şehirlerden sazı ile şair gelir; bir kahvede ödül asardı. O kahve o kadar dolardı ki iğne atılsa yere düşmezdi. Bazı kahvelerde kış geceleri Muhammediye, Seyyid Battal gibi kitablar okunurdu. Biri okur, diğerleri dinî bir sükût ve dikkatle dinlenirdi. Bu kahveler de pek dolardı. Kalenin şehirden harice, köylere giden bir yolu vardı. Ve burada büyük bir kapı vardı. Akşam olunca bu kapı kapanır, şehre girmek mümkün olmazdı. Köylerden Sinop'a gelenler yetişemezler gece dışarda «Kumluk» denen yerde kalmağa mecbur olurlardı. Orada bir han vardı. Kapı sabahleyin açılırdı. Bundan yirmi yıl kadar evvel bu âdet kalkmış, geceleri kapı kapanmamıştır. Şimdi oralar kısmen yıkılmıştır. Üç tarafı deniz ve bir tarafı kara olup o da kale ile muhafazalı olan Sinop'a umumî bir hapishane ve sürgün yeri yapılmıştı. Her cins kabahatlilerden sürgün vardı. Benim çocukluğumda ve tâ İttihatçıların sonuna kadar en çok sürgünler politika sürgünleri idi.

Yine yirmi yıl evveline kadar Sinopta kadın çarşıdan geçemezdi. Köye gidecekler mutlaka çarşıdan geçmek mecburiyetindeydi. Bunun için sabah erken, daha dükkânlar açılmadan geçip giderlerdi.

Rüştiyede iken yüzmek, ata binmek, tüfek atmak ve balık tutmayı pek severdim. Babam denize beni yalnız bırakmazdı. Akşam kendisi kayıkla Kumluğa götürürdü. Bu suretle iyi yüzme öğrendim. Yüzerek sahilden o kadar açılırdık ki; bir defa sahildekiler beni görememişler, merak edip bir kayıkla bir kaç kişi sür'atle geldiler. Beni sağ buldular ve karaya döndürdüler. Fakat bu dereceye gelmek için iki defa boğuluyordum; yetişip kurtardılar. Cesurdum, böyle şeylere aldırmaz, denize açılırdım. Birinde gittiğim uzaktaki bir kayaya vardım; fakat yorulmuştum. Kaya da yosunlu, kayıyordu. Bir türlü üstüne çıkıp dinlenemedim. Batıp su yutmağa başladım. Uğraşmış; nihayet kendimi bırakıvermiştim; ölüm güç şey.. Bol su yuttum. Gözlerimde alâimisema renkleri oldu. Göğsüm yırtılır gibi idi. Sonra bilmiyorum. Gelip aldılar. Birinde henüz daha melekeli bir yüzücü değilken pek dalgalı bir havada denize girip açıldım. Dalgalar bana nefes aldırmıyordu. Boğulmama ramak kalmıştı. Kayıkla gelip kurtardılar.

Sahildeki iskelelerin üzerinde balık tutardım. Bu da

pek sevdiğim şeydi. Bir dükkândan olta satın alırdım. Sonra ahırları dolaşıp, atların kuyruklarından kıl koparırdım. Bu tehlikeli ve maharet ister bir iştir. Çünkü atlar çifte atarlar. Sinopun un, yağ ve emsali yiyeceğini Boyabat gönderir. Bunlar katırlar ve atlar ile nakledilir. Her Perşembe pazar kurulup satılır. Bu atları kahvelerin bir kısmında olan büyük ahırlara bağlardı. İşte buralardan kıl koparırdım. Bunları büker, birbirine bağlar, sonra midye çıkarır; bununla balık tutardım.

Evden babamın yanına giderken bir kahvenin önünden geçerdim. Yol böyle idi. Orada şişman bir adam vardı. Sürgünmüş. Bana fena lâkırdılar söylerdi. Babama söyleyeyim dedim. Utandım. İyisi buradan geçmemek dedim. Doğru yolu bırakıp bir yokuş çıkıp diğer bir yokuştan inerek babamın yanına gider oldum. Ben çocuktum ama bu adam böyle yapardı.

Babamın Hasan Bey adında köyde oturur çerkez bir dostu vardı. Çok iyi bir adamdı. Bir defa beni köyüne götürdü. Çerkez âdeti üzere bana bir at verdi. Köyü çok ısıtmalık idi. Orada ısıtma aldım. O vakit ısıtmanın kinin ile sistematik tedavisi bilinmiyordu. Hekimler kinin veriyor geçiyor, yine geliyordu. Tam bir yıl çektim. Isıtma hınzır bir hastalıktır. Harbi Umumî'den evvel Mısır'a gittiğim vakit pek sıcaktı. Orada nüksetti. Yani yirmibeş yıl aradan sonra. Kahirede ısıtma yoktur. Nüks olduğu muhakkaktır.

Bu atı pek severdim, ona bakardım. Yiyeceğini verir, tımar ederdim. Biner, gezerdim. Bu sayede biniciliği öğrendim. Ama koştururken bir kaç defa da düştüm. Tüfenk merakımı bir türlü memnun edemedim. Babam, anam bırakmadılar ve bana tüfenk almadılar. Tehlikeli şey dediler. Halbuki avcılık en sevdiğim şeydir. Hâlâ kara ve balık avlarına ata, köy hayatına sönmeyen bir hevesim vardır. Hâlâ da bunları ilme, maişete, devlete ve millete çalışmaktan siyasî vaziyetlerimden bir türlü yapıp, hevesimi iyice alamadım.

Rüştiyenin son sınıfına geçerken imtihan olduk. On kitap mükâfat kazandım. Kreple sarılı kurdele ile bağlı bu kitapları alıp eve geldim. Açtım. Bu matbu kitaplardan bir tanesinin adı «Mürşid-ül Müteehhilîn» idi. Bundan bir şey anlamadım. Lügatı karıştırarak yarı anlar gibi oldum. Münderecatına baktım. Bir yerde erkeğin kadını yapmak için zekerini eline alıp evvelâ oğuşturması, kadının fercine bakmaması, bakarsa doğacak çocuğun kör olacağı sonra zekeri ferce sokması, meni gelirken erkeğin altta olmayıp mutlaka üstte bulunması ve emsali şeyler yazılı idi. Bu vakta kadar böyle şey hiç işitmemiş, hiç bilmiyordum. Bu sözler beni pek ziyade alâkadar etti; fakat sebebini anlamıyordum. Münderecat lügatli olduğu için iyice mâna çıkaramıyordum. Kamus ile ve pek güçlükle çalıştım anladım. Bu kitap gözümü açtı. İkide bir okudum durdum. İşte benim şehvete dair ilk aldığım malûmat budur. Bize bu kitapları mükâfat diye veren adamlar ne düşüncesiz adamlar, ne zavallı kafalar imiş.

Nihayet Rüştiyeyi bitirdim. Birçok mükâfat kazanarak şahadetname aldım Yaşım ondört idi. Boş zaman geçirmemek için babam beni hükûmette mühendisin yanına verdi. Nafıa mühendisi halamın kocasının yetiştirdiği biri idi. Orada bir miktar resme çalıştım. Bir topçu zabitinden de Fransızca dersleri aldım. İstanbulda mektep vakti gelince babam beni alıp İstanbula götürdü. Halama teslim etti. Bu esnada eniştem ölmüş, halamın kızı da ölmüş, iki küçük çocuk bırakmıştı. Damadı da yanında idi. Kendisi de hastalıklı idi. Beylerbeyinde İstavrozda oturuyordu. Kocası, kızı Kalamışta ölmüş bu sebeple bu köşkü terk etmişti. Tıbbiyeye girmek için Askerî Rüştiyede okumak lâzım olduğunu söylediler. Beni Soğukçeşme Rüştiyesine verdiler.

Vapurla gidip geliyordum. Her sabah Kuzguncuktan Yahudiler binerlerdi. Çoğu ihtiyar ve uzun sakallı idiler. Oturur, Tevrat okurlar, uzun sakalları bir düziye ve tuhaf surette sallanır dururdu. Bunu ve tuhaf konuşmalarını seyretmek hoşuma giderdi. Vapurda eğlencem bu idi.

Bu mektepte sınıfımızda iki yüz kadar çocuk vardı. İlk hususî imtihanında çavuş oldum. Yanıma bir paşanın çocuğunu ders öğreteyim diye verdiler. Çavuşlar rahlelerin başında otururlardı.

Teneffüshanede bir Arnavut bakkal vardı. Şıra da satardı. Çocuklar «Eski şıra iyi olur» dediler. Ben de «Bana da eski şıra ver» dedim. «Peki saklarım» dedi. Bir hafta sonra verdi. İçtim. Dershaneye gittim. Derken başım bir hoş dönmeğe başladı. Keyifli oldum. Sanki cenette idim. Ama bir şey anlamadım. Neden sonra rakı içtim de o vakit bunun sarhoşluk olduğunu anladım. İşte ilk sarhoşluğum budur.

Son sınıfa geldik. Sınıfta Anadolulu bir çocuk vardı; fakirdi. Babası bir pansiyona koymuş, gitmiş. Buna acıdım. Çok iyi ahbap olmuştuk. Harçlığımdan buna da verirdim. Bir aralık çamaşırı da kalmamıştı. Çamaşırlarımdan da bir kısmını getirip verdim. Bu çocuğu hakiki ve saf bir sevgi ile severdim. Benden bir - iki yaş büyüktü. Bir gün beni evine çağırdı. Gece kalmağa da zorladı. Halamdan korktuğum halde nasılda uydum, kaldım. «Rakı içelim» dedi, içtim. Bana bir yatak yaptılar, yattım. Uyumuşum. Bir aralık birden uyandım. Anladım ki; karanlıkta biri yatağımdan donumu çekiyor ve kesiyor. Yataktan fırladım. Adam da derhal kaçtı. Baktım ki; donum kesilmiş. Artık uyuyamadım. Giyindim. Bu işi yapan o çocuktu. Bereket versin ki, uyandım. Bu hakarete uğrayışım aklımı başımdan aldı. Şunu bulayım, boğayım dedim. Evindeyim, korktum. Pencereyi de açtım. Bir şey olsa bağıracağım. Hem de düşündüm, aklım başıma geldi: «Bu âdi çocuk bana istediğini yapamamıştır. Bunu dallandırmaktansa kapatmak evlâdır» dedim. Fakat mutlaka intikam almak fikri hâsıl oldu. Ben de ona yaparım dedim. Gece sokağa çıkmağa da korktum. Nihayet şafak sökerken sokağa fırladım. Karşıma çıktı. Şuna bağırayım dedim. Fakat böyle bir denaet teşebbüsünün lâkırdısını bile ağzıma almağa utandım.

Bu bana büyük bir ders oldu. Bana insanlara dost dememenin, onları saf ve pak bir hisle sevmenin büyük bir hata olduğu fikrini verdi. Bu kadar iyilik ettiğim bir adam bile neler yapmak istiyor. Demek insanla dost olmaz neticesine vardım. Hakikaten sonra diğer türlü vak'alar bunu te'yid etti. Ömrümda bugüne kadar kimseyi kendime dost saymadım. Dost sahibi olmak hevesinden vazgeçtim. Hâlâ öyleyim.

Bu çocuk sonra zabit olmuş, nadiren sokakta rastgelirdim. Gördüğüm vakit iblis görmüş gibib olurdum; fakat zamanla intikam hissinden vaz geçtim. Zaman her şeyi unutturuyor. Sabretmek bunun için iyidir. Fena şeyleri de talik bu sebeple iyidir. O da benim yüzüme bakamaz, yere bakardı.

Onaltı yaşımda Soğukçeşmeden şahadetname aldım. Artık Askerî İdadiye gireceğim. Babam «Doktor ol» diyor, bense kahramanlık hislerimle asker olmak istiyordum. Babama rağmen Harbiye İdadisi elbisesi yaptırdım. Perşembe günü şahadetnamemi alıp Çengelköydeki Kuleli İdadisine gittim. Bana: «Peki, fakat Cumartesi günü gel! Bugün tatil oluyor» dediler. Sirkecide bir otelin altındaki kahveye Sinoplu olup İstanbulda muhtelif mekteplerde tahsilde olan talebe gelirdi. Cuma günü oraya gittim. Mülkiye mektebinde daima sınıfında birinci olan Selâmi adında bir Sinoplu talebe vardı. O da gelmişti. Elbisemi görüp «Sen asker mi oluyorsun?» dedi. Böbürlenerek: «Evet!» dedim. Arzum süvari olmak. Düşmana atla

saldırmak... İki saat bana nasihat etti. «İllâ doktor ol. Doktorluk bir sanattır, ilimdir. İlerde âlim olursun askerlik iyi değildir. Sana yazık olur» gibi birçok sözler söyledi. Ve nihayet beni ikna etti. Cumartesi günü yine Kulelide ve daha yukarıda olan Tıbbiye İdadisine gidip yazıldım. Hekim olmama işte Selâmi sebep olmuştur. Çok memnunum ve her hatırladıkça onu hayır ile yâdederim. Zavallı mektepten çıktıktan ve parlak imtihan verdikten sonra ilk memuriyetinde öldü. Eğer yaşasaydı mutlak büyük adam olurdu.

Bu mektepte üç yıl okudum. İdare tamamen asker idi. Sıkı disiplin vardı. Hocalar bir - ikisi müstesna zabitti. İyi hocalar vardı. Meselâ çocukların «Meteroloji» dedikleri Seyyid Bey adında uzun sakallı, ihtiyarca, Avrupada tahsil etmiş iyi bir ressam, resim hocamızdı. Keza çocukların Batlamyüs adını verdikleri adını hatırlayamadığım muktedir bir Binbaşı tarih hocası idi. Muavini mülâzım Muhtar Bey de pek değerli bir hoca idi. Bunlar bize, fırsat buldukça hürriyet dersleri de verirlerdi. Hele Muhtar Bey ateşli ve çekinmezdi. Nihayet bu yüzden sürgüne gönderildi. Bu kıymetli hocayı Meşrutiyet ibtidalarında Darüşşafakada gördüm. Orda hoca ve perişandı. Zavallı kıymeti bilinmemiş, istifade edilmemiş biridir. Edebiyat hocamız Vahit Bey adında bir yüzbaşıydı. İyi ve muktedir biriydi. Bize en seçme edebi parçaları ezberletirdi. Bu nümunelerden bende edebiyat zevki uyanmıştır. Dahiliye zabitleri de vardı. Bunlar sınıfların idare işlerine bakarlardı.

Benim bu devrem haşarılık, kavgacılık, pehivanık, son devresinde ise şiir ve edebiyat, politika ve hürriyetperverliktir. Derslerime o kadar çalışamıyordum; fakat yine daima sınıfın ilersinde idim. Sınıfta ikiyüzden fazla talebe vardı. Herkesle kavga ediyordum; bunu kavga için değil kahramanlık davası için yapıyordum. Zaten talebede bu dava pek fazla ve en esaslı şeydir. Herkes kuvvetime boyun eğsin istiyordum. Galiba hâlâ Kan kalelerinin te'siri altında idim. Güreş ediyordum. Hattâ kisbet giyip zeytin yağ ile yağlanıp dahi güreşirdim. Mektep çok sıkı idi. Ama yine de böyle şeyler çok olurdu.

Bu mektepte bir tıb, bir de baytar talebesi vardı. Bunlar adeta iki düşman ordu gibi idiler. İki tarafın kabadayıları, ele başıları vardı. Bunlar birbirleriyle yumruk yumruğa, usturpa, parmağa geçirilen ve muşta denilen bir demir, adi demir parçası ve emsali ile döğüşür, birbirlerinin kafalarını yararlardı. Usturpayı deriden yaparak bir ucuna kurşun diğer kısmına bükülmüş biz korduk. Otuz santimetre kadar bir değnek gibi idi. Bazen iki taraf otuz, kırk kişi kadar olup saf halinde muharebe ederdik. Ben epeyce insan döğdüm, beni de epeyce döğdüler. Bir defasında bir yumrukla burun kemiğimi kırıp ağzımdan burnumdan kan boşandırdılar. Böyle iki kişi döğüşürken diğerleri müdahale etmez sade seyrederlerdi Tâ biri yıkılıncaya kadar. Adet böyle idi. Ben tıp talebesinin kumandanlarındandım. Sert ve dik inatçıydım. Döğüldüğüm halde de yine biraz sonra kavgaya çıkardım, onları sevk ve idare ederdim. O vakit henüz onyedi yaşlarındaydım. Fakat baytarlarda birkaç kişi vardı ki, yirmibeş yaşlarından fazla ve vücudça da iri yarı idiler. Bunların sayesinde ekseriya bize galebe ederlerdi. Talebe arasında böyle kabadayıların bir kısmını güzel çocuklardan birer himaye ettikleri olurdu. Bu hal pek fazla idi. Şükür ki; mektebin intizam ve disipilini fena şeylere mutlak surette mani olurdu. Soğukçeşmede gördüğüm kötü şeyi bu mektepte görmedim.

Ancak verilen elbise, yiyecek iyi değildi. Yağmurda binanın her tarafı akardı.

Birbuçuk yıl kadar haşarılık ile geçti. Bu esnada yine ramazan tatillerini Sinopta geçirirdim. Ramazan kışa ge-

liyordu. İdare-yi Mahsusa vapuru ile Sinopa gidiyordum. Bora ve kara tutulduk. Vapur Erikliye iltica etti. Orada da emin değildi. Vapurda benim gibi muhtelif mekteplerden tatili ebeveyninin yanında geçirmek için muhtelif yerlerden, muhtelif iskelelere çıkacak talebe vardı. Bizi karaya çıkardılar. Kahvelere, hanlara doldurdular.

Bu vapurlar böyle onbeş-yirmi gün kömür almak için limanda dururlardı. Yolcuları da Hz. Eyyüb sabrı ile beklerlerdi. Fırtına olursa karaya giderlerdi.

Bu devrede Sinopta kahveye devam ediyor, tavla ve emsali oyunları oynuyorduk. Bunları pek seviyordum. En ziyade konuştuğum, oyun oynadığım kimseler Dizdarzâde Hakkı, Kemâl, Hüsnü Ağazâde Hamdi Efendiler idi. Bunlar eşrafın oğulları, terbiyeli, namuslu insanlardı. Bunlarla dostluğum bu güne kadar gelmiştir. İki evvelki zat bir yıl evvel öldüler. Allah rahmet etsin.

Derken bende edebiyat zevki başladı. Namık Kemâl'i, Ziya Paşa'yı, Abdülhak Hâmid'i ve daha güzide şair ve edipleri okumağa başladım. Bütün eserlerini okuyordum. Bunlar yasaktı da ,gizli gizli okuyordum. Namık Kemale tapınırcasına bir muhabbet bağladım. Bir çok şiirlerini ezberledim. Bana Namık Kemal büyük bir hürriyet ve vatan duygusu ve aşkı verdi. Artık vecd içindeydim. Ben de bunlar gibi güzel yazılar yazabilmek istiyordum. O vakit Avrupada Sultan Hamid aleyhine neşriyat başlamıştı. Onlardan da bazan ele geçirebiliyordum. Bunları çok severek okuyor ve arkadaşlara hürriyet, vatan aşkı vermek için propaganda yapıyordum. Namık Kemalin basılmış ve basılmamış eserlerini bu mektepte gizli gizli birçok talebe elden ele dolaştırarak okurduk. Bu zevk, benden haşarılığı giderdi.

Bu esnada zihnime ahlâk, vazife, fazilet hisleri iyice yer ediyordu, fakat dinî itikatlarım zayıflıyordu.

Muhtar bize Fransızca bir şiiri ders olarak verdi; tercüme etti. Bu şiir bana fevkalâde te'sir etti. Şiirin adı Helvetiya (İsviçre) de lizbe... dir. Muhtar Beyi sürdüler. Bunu tercüme edip Filibede çıkan Emniyet gazetesine yolladım, neşrettiler. Tercümemi arkadaşlar beğendiler. Hattâ biri: «Bu nesir değil şiir» dedi. Bu ilk muvaffakiyetim, ilk eser neşrimdi. Keyiflendim. Bu nüsha hâlâ Sinopta kütüphanededir. Bunu Muhtar Beye manevî selâm olarak neşretmiştim.

Bu devremdedir ki, Sinopta tahsil esnasında başıma yeni bir iş geldi. Avcılığa merakımı söyledim. Bir tüfenk buldum. Arasıra kıra ava çıkıyordum. Birgün akrabamızdan, komşumuz ve ben yaşta bir çocuk ile babamın çıraklarından yine ben yaşta biri ava gidelim dediler. Akrabamdan olan çocuk beni sevmez, çekemezdi. Daha mahallede oynadığımız zamanlarda onu döğerdim. O da birgün uzaktan, taş atmış, burnumun kökünü yani kaşlarımın ortasının hemen altını yarmıştı. Hâlâ oramda mail bir surette, belli belirsiz, bu taşın nedbesi vardır.

«Peki» dedim. Beni Nisi köyünün üstünde fenerin yanında bir kuytusu yere götürdüler. Orada yine babamın çıraklarından ve benden çok büyük biri ile otuzbeş yaşlarında ahaliden birini gördük. Varınca yanlarına oturduk. Tüfenk'i yanıma koydum. Çırak tüfenki birden kaptı. Hepsi birden üşüşüp kamalarımı aldılar. Ben böyle şeylerden korkar, ihtiyat olmak üzere belimde büyük bir kama ile kaputumun sol kolunun yeninin içinde küçük bir kama taşırdım. Bunu komşumuz olan çocuk bilirdi. Bunları aldılar. Demek bu iş bir tertipti ve o çocuk benim nerelerimde kama saklı olduğunu da onlara söylemişti. Sonra yaşlı adam tabancasını çekti ve bana: «Çöz! yoksa öldürürüm!» dedi. Ve küçük çırakla hısımımız çekilip gittiler. Ben derhal yerimden fırladım. Tabancaya bakmayıp herifin üstüne atıldım. Herif bana müthiş bir tokat attı. Gözlerimden şimşek çaktı. Hâlâ aklımdan gitmez. Ben üstüne

atıldım. Herif tabancası ile ateş edemedi. Tokat, boğuşma başladı. Yaşlı çırak da onlarla beraber. Bu iki kişi ile bilmem ne kadar uğraştım. Herhalde uzun bir savaş oldu. Nihayet bayılıp yere yıkılmışım, ağzımdan köpükler fışkırmış, cansız kalmışım. Öldü zannedip bunlar da kaçmışlar. Gözümü açtığım vakit yanımda kimse yoktu. Kendime baktım. Bende de hiç bir şey, hiç bir fena alâmet yoktu. Ne yara, ne bir şey. Kalktım. Etrafa baktım, kimse yok. Allaha bin şükür edip Sinopa geldim. Gelinceye kadar da çok korktum. İntikam hissi başladı. Dedim. «Babama, hükûmete haber vereyim» bu da ağır geldi. Herkes **Rıza Nur**'u şöyle yapmak istemişler diyecekler diye ağrıma gitti. Ağzımı kapatıp sustum. Sonra zamanla intikam hissinden de vaz geçtim. Şu zaman denilen şey ne müthiş şeydir, her şeyi unuturuyor. Hattâ ben hekim olduğum zaman bunlardan ikisi muhtelif zamanlarda hasta olmuşlar, iyi edilememişler, bana geldiler. Boyunlarını bükülp yalvardılar. Tedavi ve iyi ettim. Hatta para da almadım. Sonra bir tanesi aç kalmış, benden iş istedi. Verdim. Sinopun eşrefından **Öküzoğlu Rasim Bey** bunu haber almış. Bu adam beni çok severdi. Kendisi mert adamdı. Herkese: «Rıza Nur namuslu yetişmiş ve merttir» dermiş. Yıllardan sonra birgün bu işi bildiğini ve kahramanca müdafaamdan dolayı beni sevdiğini de bana söyledi.

Görülüyor ki bir genç için namuslu kalmak şu bizim memlekette ne güç şey!... Bu fena âdet, bu namussuzluk, bu vahşilik Türkiyenin her şehrinde daima olmaktadır. Bir genci böyle bir bahane ile kıra götürüp, ya namusunu berbat ediyorlar, ya yaralıyorlar. Hattâ namusu uğrunda böyle vakalarda ölen gençler de vardır. Biz de az kaldı ölüyorduk.

Puşt bizim milletçe hakîrdir. Hakikaten bence de puşt olan bir erkekten hayır yoktur. Numuneler gördük. Bunlar kadın gibi oluyorlar; bunlarda mertlik, erkeklik, istiklâl kalmıyor; emre, himayeye muhtaç ve muti oluyorlar. Her fenalığı yapmakta mahzur görmüyorlar. Hayatımızda böylelerini daima ahlâksız, meziyetsiz gördük. İstisnaları varsa da pek azdır. Babur Şah da hatıratında bir vaka zikredip zabitlerinden biri için diyor ki: «Puştlar kahraman olmaz. Ancak... puşt idi; fakat puştluk kahramanlığına nasılsa zarar vermemiştir.» Türk Hey'et-i İçtimaiyesi bu fenalığı ıslâh edecek yolları aramalıdır.

İstanbula döndüm. Her sınıfdan bir talebe her gün mutfağa nöbetçi ayrılırdı. Sınıfımızdan şimdi eczacı olan Ödemişli Rüştü nöbetçi idi. Kavurma çalıp bir ekmeğin içine doldurmuş. Ben teneffüshanede idim. Orada her talebenin anahtarı kendisinde bir dolabı vardı. Telâşla geldi «Aman beni zabit yakalıyacak şunu saklayıver» dedi. Daima iyilik ve yardım hissi bende galiptir. Aldım dolabıma sakladım. Buna rağmen zabit onu yakalamış, kavurmayı bulamamış, bırakmış. Rüştü geldi. Kavurmalı ekmeği aldı. Gitti. Yemiş. Zabit gelip hizmetçiden sormuş, işi öğrenip Rüştüyü hapsetti. İki gün sonra bu çocuk bana mektup yazıyor, diyor ki: «İmtihan yaklaşıyor. Sen çalışkansın. Nasıl olsa sınıfını geçersin. Ben hapishanede kalırsam dönerim. Bana acı. Ben çaldım de de ben çıkayım. benim yerime yirmi gün sen yatıver! «Ehh... Arkadaştır. Yazık olmasın» deyip dahiliye zabitine gittim. Bu zat Kel Ali denilen uzun boylu pek sert bir mülâzim idi. Dedim ki: «O kavurmayı ben çaldım.» Güldü ve dedi ki: «Hadi, hadi, eşekliğin lüzumu yok. Git!» dedi. «Doğrusu bu. Ona günahtır.» Kızdı bana müthiş bir tokat atıp «Defol!» dedi. Ben yine: «Çalan benim» dedim. «Peki! Eşşek, gir de hapse gününü gör!» dedi. Ve Rüştüyü çıkardı, beni hapse koydu. Zabit tabiî işi biliyordu ve nöbetçi ben değil, Rüştü idi. Bunu nöbetçi çalabilir. İlk hapsimdir. Güç şey. Bir ufak ve kötü odada yattık. Hapisten çıkınca bu talebe bana teşekkür edeceği yerde, düşman oldu. Hayret

içinde kaldım. Kafama bir taş daha vuruldu. Evvelki ve Soğukçeşmedeki vakanın te'sirini bu daha kuvvetlendirdi. Kulağıma küpe oldu. Artık hiç kimseyi kendime dost edinmek fikrinden katiyen vazgeçtim ve hâlâ öyleyim. Çok insanla görüştüm, bir kısmını da sevdim velâkin kendime dost yapmadım. İşte böyledir. Herkes en büyük kötülüğü dostundan, hattâ kardeşinden görmektedir. Hareket-i Milliye iptidalarında Eskişehire yaralılara bakmaya gittiğim vakit bu eczacıyı orada hastahanede eczacı olarak buldum. Ben Maarif Vekili idim. Bana dalkavukluklar etti. Yüz vermedim. Fakat yüzüne de vurmadım. Biraz sonra hastalandım. Bu hapishanenin tesiriydi galiba Beni mektebin hastahanesine yatırdılar. Bir-iki ay yattım. Hekim iyi bir hekimdi. Dikkatle beni tedavi etti. Sol taraf plevraya su dolduğunu, zatülcenb olduğumu söyledi. Ağır hastaydım. Bereket versin suyu şırınga ile almaya teşebbüs etmedi. Sana tebdil hava lâzımdır. Kendi kendine su gider dedi. Dediği tamamile doğrudur. Demek iyilik, fedakârlık ve dosta vefa yüzünden neye uğradık? Hayatımız gidiyordu.

Tebdil hava yazıldı; fakat tebdil havaların aylar geçer Seraskâr kapısında muamelesi bitmezdi. Hasta ölmüş, bir yıl sonra kâğıdı çıkmış vakalar olurdu. Biraz iyi olup ayağa kalktım. Bu halimde gidip işi takip ettim. Nihayet vapura binip Sinopa gittim. Bereket versin yaza tesadüf etmişti. Hekim bana: «Kır, deniz, iyi hava al, iyi yemek ye!» demişti. Bu da pek doğrudur. Öyle yaptım. İstanbuldan giderken Shakespeare, Gothe, Şiller, Şato Briyan, Ruso, Alfred Dömussa ve daha bir kaç mühim Avrupa Şairlerinin eserlerini de aldım. Bunların çoğu o vakit Fransızca Millî Kütüphane ünvanı ile ufak hacimde basılır ve gayet ucuz olurdu. Bunlardan almıştım. Fransızcam da pek zayıftı. Fransızcayı biz Enstitüde öğrenmemiştik. Bu bahtiyarlık bende yoktu. Mektepte ne öğrendimse oydu. Mekteplerin Fransızcası da pek zayıftı.

Sabahleyin kalkıyor, bir kitap, bir kamûs, bir mendil içinde ekmek ve yiyecek alıyor, zeytinliğe gidiyordum. Ağaç altında, denize karşı kitabı okuyordum, yemek yiyordum. Oradaki menbalardan su içiyordum. Deniz kenarında kumlarda, çakıllarda geziyordum. Bu kitapları anlayamıyordum. Her satırda birkaç defa lûgata bakıyordum. Bir sahifeyi belki bir günde okuyuyordum. Yine tekrar ediyordum. Bu suretle anlıyordum. Akşam üzeri eve dönüyordum. Bunları okuduğum gibi nesir ve şiir, edebî yazılar yazmağa da başlamıştım.

Bu çalışma tıbbiyeye geçtikten sonra da bende iki üç yıl sürmüştür. Bu sayede Avrupanın iyi şairlerini okumuş oldum. Bu hayatım pek tatlı idi. Yalnız, güzel manzaralar, gölge bir ağaçtan gidince ötekinin altına oturma, böyle bir yerde şairâne şeyler okuma pek tatlıydı. Hayatımın en güzel devrelerindendir.

Bu sayede iki üç ay içinde akşamları gelen ısıtma gitti; iyi nefes almaya başladım; demek sadrımdaki su da gitmişti. Şişmanladım; İstanbula döndüm. İmtihana bir ay kalmıştı. Bende ise derslere hiç hazırlık yoktu. Bir şey bilmiyordum. Bir ay iyice çalıştım. İmtihanı kazandım. Tıbbiyeye geçtik. Hemen tekrar Sinopa gidip bu edebî çalışmalara ve sıhhatime hizmete devam ettim. İştiham da açılmış, pek fazla yiyordum. Tamamiyle iyi oldum. Bende çoktan beri istimna da yoktu. Bu da kurtulmama yardım etmiştir.

Tekrar İstanbula dönüyordum. Vapurda bir anda şiddetli bir gıcık ve öksürük geldi. Göğsümü ve boğazımı yırtarak bir şey fırladı. Kamaranın duvarına tak diye vurdu. Gözüm açıldı, öksürük durdu, ferahlandım çıkan şeyi aldım. İki santimetre boyunda bazı yerinde bir santim kalınlıkta, gayri muntazam, pürüzlü bir taştı. Bunları hekim olduktan sonra izah ettim. Zatülcenb verem cinsin-

dendir. Demek ben teverrüm etmiştim. Verem plevrada olduğu gibi akciğerde de vardı. Hattâ kehf dahi açılmış, fakat bu kehf bir kasabe üzerinde imiş; Sinopta yaptığım bol hava, bol ziya, bol gıda tedavisi ile iyileşmiş. Verem kehifleri şifa bulunca içine kireçli bir madde dolar, evvelini kapatır. Kasabe açık olduğundan bu taş bir öksürükle ağzımdan çıktı. İhtimal başka da kehfler vardı. İyi oldular. Fakat kasaba üzerinde olmadıklarından kaldılar ve hâlâ duruyorlar. Nitekim Gülhane hastahanesinin otopsi işlerini yaparken böyle şifa bulmuş, içinde taş duran bir takım ciğerler görmüşümdür.

Artık sıhhatım iyi idi. Tıbbiyede tıp tahsili ile hayatım başladı. Bu tarih Rumi 1311 tarihidir. Artık benden haşaralık, çapkınlık, kavgacılık, haylazlık gibi şeyler tamamile gitti. Yerine usluluk, ağır başlılık, kimse ile konuşmamak, yumuşaklık, hiç durmaksızın hattâ teneffüs zamanlarında da kitap elde çalışmak geldi. Çok çalışıyordum, yine zayıfladım.

Yine edebiyat ve şiirle de meşguldüm. Artık zevkim ve meşgâlem Avrupa edip ve şairleriydi. Onları okuyordum. Yine tatillerde Sinopta zeytinlikte deniz kenarında bu eserler ile meşguldüm. Türk şairlerini —en moda olanlarını da— bitirmiştim. Avrupa şairlerinden bizimkilerden daha ziyade zevk duyuyordum. Politika ile de daha ziyade meşguldüm.

Bu esnada yine Sinopa gittim. Yine yazdı. Zeytinlikte yine bu eserlere devam ediyordum. Sinopta birçok politikadan sürülmüş kimseler vardı. Onlarla ihtilât ediyor, padişah ve istibdat aleyhine konuşuyordum. Sürgüne yeni biri geldi mi, ona elimden gelen muaveneti yapıyordum. Birgün İstanbuldan vapur geldi. Topçu mektebinden bir talebe neferlikle sürgün gönderilmişti. Abdüssamed adında Yanyalı bir Arnavuttu. Hemen kendisini buldum. Hamama götürdüm. Temizlendi, kirli çamaşırlarını aldım. E-

ve yıkatmaya götürdüm. Kendisine kendi çamaşırlarımdan ve biraz para da verdim. Anam dedi ki: «Oğlum! Sen bunlarla konuşuyorsun. Bir gün başımıza bir felâket gelecek. Hem ben şimdiye kadar bir el adamının çamaşırını yıkamadım. Bir erkeğin kirli çamaşırına nasıl elimi süreyim?» Bu söz beni perişan etti. Anamın hakkı vardı. Fakat böyle hürriyet ve vatan yolunda düşen biri de yardım isterdi. Dedim: «Sana yazık. Doğru... Lâkin bu adam millet yoluna bu felâkete düşmüş. Bu kadarcık olsun yardım istemez mi?» Zavallı kadın kabul etti ve yıkadı. Hasılı hergün Abdüssamed ile konuştum. Abdülhamidin vücudundan dolayı bununla matem tutar, henüz tam çıkmamış sakalımızı traş etmezdik. Orada sahil muhafazasına memur Trabzon adında bir küçük vapur vardı. Kaptanı bir gözlü kör bir kolağası idi. Çok çenebazdı. Bizi birgün sokakta azarladı. Ve: «Şevketmaap efendimizin düşmanısınız. Nankörsünüz. Ölmüyor diye matem olarak traş olmuyorsunuz. Size göstereceğim» dedi. Korktuk, traş olduk. Bir kaç gün sonra bu adam babama: «Oğlunu terbiye et! Yetişecek bir genç diye bu sefer jurnal etmedim» demiş. Kurtulduk.

Sinop hapishanesinde Darüşşafakadan mezun Raif adında birinin politikadan mahkûm ve imtilâkta yattığını haber aldım. İmtilâk zemin katı ve toprak içi olup pek fena bir yerdir. Bu kelime ihtilâttan memnu terkibinden bozma olmalıdır. Onu görmek, tesliye etmek, elden gelen yardımı yapmak istedim; fakat güç bir işti. Herkes başından korkuyordu. Nihayet askerî doktoru buldum. Bu zat hergün hapishaneye de gidip hastalara bakıyordu. Beni de bir gün götürmesini rica ettim. Ve maksadımı da söyledim. Çekindi. Bir çok düşündükten sonra «Sen tıbbiyelisin. Muavin olarak götüreyim; fakat tedbirli ol!» dedi. Bir gün gittik. Geze geze imtilâka vardık. Zemin katta, karanlık- penceresiz bir yer. Kilitli bir kapısı ve kapıda

bir yumruk sığacak kadar bir delik var. Ziya, hava, su, ekmek bu delikten girermiş. Orada iki kişi imişler. Raifle delikten konuştum. Zavallı toprak üstünde bir hasırda yatıyor, ekmeği, suyu bu delikten veriliyor, abdestini oraya toprağın üstüne ediyormuş. Rutubet, küf ve sair kokular müthiş. Haline pek acıdım. Aylardan beri buradaymış. Doktor acele etti. Nihayet doktora yalvara yalvara Raif'in hastalığından bâhis bir rapor verdirdim. Oradan kurtuldu. Biraz sonra hapishaneden çıkıp şehre girdi. Sürgünler şehirde gezmek ve şehirde bir hanede sakin olmak üzere gönderiliyordu. Bunu haksızlık üstüne haksızlık olarak zındana atmışlardı. Artık Raifle kardeş gibi olduk. Evimize aldık. Anam da ona evlât muamelesi etti. İhtiyar bir anası vardı. O da geldi. Bu zavallı kadını her hatırladıkça hem hürmet hem muhabbet hissi duyarım. Fakir idiler. Kocası ölmüştü. Oğlu hapishanelerde idi. Bu kadın bu oğlunun etrafında bıkmaz, usanmaz pervane gibi dönerdi. Onun derdine ortak olurdu.

Raif bir derece okumuş, bilhassa pek metin ahlâk sahibi pek iyi bir gençti. Yalnız zekâsı yüksek değil ve bilhassa pek anûd idi. Hâlis çerkez idi. Kardeş gibi muhabbetimiz, ailece olarak, çok yıllar sürdü. Padişahlık zamanında hürriyet için çalışıp bu belâları çekti. Meşrutiyet olunca İttihatçılara muhalif düştü. Onlar da onu hapsettiler. Anası o vakit de her gün sabahleyin gelir, akşama kadar hapishanenin (Bekirağa bölüğü) önünde gezinir ve otururdu. Cemiyet-i Hatiyye mes'elesinde onu da, beni de hapsetmişlerdi. O diğer maznunlarla birlikte, ben münferid hapiste idim. Bir gün oldu. Beni başka bir odaya koydular. Pencereden birbirimizi görebiliyorduk. Raifin hapsedildiğini o dakikaya kadar bilmiyordum. İlk işi bana işaretle pantolonunun parçalarını göstermek, donunun paçasını çözmek oldu. Hapishanede milyonlarla pire vardı. Yaz idi. Pireden uyumak mümkün değildi. Meğerse «Parçalarını çöz!» dermiş. Çünkü pirede daima aşağı doğru hareket etmek âdeti varmış. Paça bağlı olur da ilerliyemezlerse oraya toplanır ve dehşetli yerlermiş, açık olursa çıkar giderlermiş. Tabii tekrar vücuda geliyor, doya doya yiyerek paçadan çıkıyorlar; fakat hiddetli olmuyorlar. Bu benim ilk mahpusluğum idi. Kendisi tecrübeli idi. Acemi olduğumu bilip bu görgüsünden beni istifade ettirmek istiyormuş... Ne çare ki bunu bana ancak hapishaneden çıktıktan sonra anlatabildi.

Raif sonra çerkeslik davâsına girişti. Türklük aleyhine başladı. Ben de kendisine darıldım. O vakitten beri konuşmadım. Ancak bir iki defa o da tatsız görüştüm; fakat namus ve ahlâkından, hürriyet yolunda pek çok zahmet ve yoksulluklar çekmiş olduğundan kendisini içimden daima severim. Hasılı sevmediğim bu akılsız hareketi dahi ona olan bendeki muhabeti söndüremedi; fakat fiilî münasebet kesildi. Gönlümde Türklük herşeyin üstündedir.

Bunlarla ve Sinoplu birkaç iyi gençle daima politika görüşür, halkta propaganda yapar, kâh içerdik. İçtiğim vakit Abdülhamid'e ve idarenine bağırarak küfür dahi ederdim. Mutasarrıf kendisi de sürgündü. «Artık İstanbul'a git, dersine çalış!» derdi. Sebebini anlamazdım. Bu zat bazı mahremlerine dermiş ki: «Şu çocuk şurda başımıza bir iş çıkarmadan gitse de rahat olsak! Birgün bizi jurnal edecekler.» Sonradan haber aldım.

Bir gece Sinopta kahvelerden eve gidiyordum. Ortalık zifiri karanlık. Belediyenin sokaklarda bir tane bile feneri yok. Bir adam yalvarıyor, imdat istiyor. Koştum, baktım. Biri diğer birini tutmuş, elinde bir şey parlıyor. İkisi de mükemmel sarhoş. Anladım. Uzun bir kama kımıldadıkça parıldıyor. Aralarına girdim. Kamalı adamı da ötekini de tanıdım. Kamalıya rica ettim, susturdum. Diğeri kaçtı. Ben de: «Evine git» deyip döndüm evime

geldim girdim. Bir de kamalı adamın narâ atarak ötekinin peşine koştuğunu işittim. Ama öteki her halde evine girmiştir. Derken sokağa çıkmak istedim. Anam bağırdı ve beni geri döndürdü. Yukarı çıktım. Beni korkudur aldı. Ya aralarına girince herif beni bilerek veya kazara bıçaklasaydı... İşte insan ne tuhaftır. Önce imdada koştum. Adam kurtarmak için hiç korkmadım. Şimdi korkuyordum. Hem de evdeyim. Kamalı adam Kastamonulu, vuruculuğu ile meşhur **Mehmed Ali,** diğeri **Hamamcıların Esad**'dı:

Sürgünlerden biri de Harbiye Mektebi talebesindendi. Henüz onyedi yaşlarında gayet güzel yüzlü idi. Bir zabit olan babasını da sürmüşler, oğlunu da Sinop'a sürmüşler, anası oğlu ile gelmiş. Sinopta beraber oturuyorlardı. Bu çocuğu herkesten ziyade sevmeye başladım. Görmesem aklımdan hiç çıkmiyor, görsem yüzüne bakamıyor, içimde halecan duyuyordum. O bana melek gibi geliyordu; fakat bundan bir şey anlamıyordum. Gündüzün aklımda keza gece uykumda o idi. Uyanıyorum, derhal o aklıma geliyordu. Evimizin etrafı bahçelikdi. Büyük ağaçlar vardı. Bir kuş ötse o söz söylüyor zannediyordum. Bir gün kalktım. Bir ispinoz ötüyordu. Bir ilhâm ile elime kâğıt kalem aldım içine bir şeyler yazdım ve bir zarfa koyup ona gönderdim. Gündüzün Zeytinlikte Avrupa şairlerini okuyordum; fakat yine o zihnimden çıkmıyordu. O aklıma gelince dalıyor, kalıyordum. Böyle ne kadar kalıyordum bilmiyorum. Ağaçlar, çimenler, deniz bana daha tatlı geliyordu. Rüzgârın denizin yüzünde yaptığı izler üstünde oynaşan periler görüyor gibi oluyordum. Yerlere sığamıyordum; göklere çıkıyordum. Ben yerde, manevî varlığım gökte idi. Hasılı tatlı, yüce bir hâl yaşıyordum!.. Fikrim açılmış, incelmiş, yükselmişti; yahut öyle zannediyordum. Hâlâ ne olduğumu anlamıyor, bunların sebebini izah edemiyordum. İkide bir şairâne nesirler yazıyordum. Nihayet büyük bir nesir yazdım: Zeytinliğin güzelliğinin tasviri. Hilkatimde her şeyden evvel tabiat sevgisi, natüralizm meyli vardır. Bu eser saf bir çocuğun tabiat sevgisinin tasviri gibidir. Küçük bir yeşil kaplı defter olarak 150 sahife kadardır. Benim belli başlı ilk edebi nesir eserimdir. Elân Sinopta duruyor. Bu eserde Sinop'un güzelliğini, okuduğum eserlerin, bilhassa Şato Briyan'ın «Atala» sının ve nihayet bu çocuğun tesiri olmalıdır.

Ben sonra anladım ki, bu çocuğa aşık olmuştum; fakat bir gün dahi bir kötü şey hatırıma gelmemiş, ona bir kötü söz söylememişimdir. Bu, tabiî, saf ve pak bir sevgi idi. Ancak bu bir kız değildi. Kız olsaydı kim bilir nasıl severdim veya yine bu kadar severdim. İşte bu gayri tabiî hâl Türk sosyetesinin bir yarasıdır.

Böyle bir aşkın sonu livata demektir. Bu sebeple elbet mezmûmdur. Livata eskiden beri Çinlilerde vardı. Mandrenler genç çocuklara aşık olurlardı. Romalılarda da vardı. Hattâ erkek çocuk sahibi aileler çocuklarını evleninceye kadar, müstefreşe gibi, oğullarına saçları uzatılmış genç erkek esirler verirlerdi. Hattâ Roma İmparatorlarından genç çocukla merasimle evlenenler olmuştur. İran'da eskiden beri vardı. Hattâ bizdeki Şengül (Şengül Hamamı) budur. Şengül kelimesi gulâm, gulâmpara manasına farîsi olup mef'ul çocuk demektir. Şengül kelimesini ve bu aşkı Selçuk devrine ait şiirlerimizde de buldum. Osmanlı klâsik şairlerinde ise pek boldur. Denebilir ki bu iş bize acemden ve eski bir zamanda geçmiştir.

Bunun, kadın bulunmayıp orduların uzun zaman kadınsız kalmasından meydana geldiğini söylüyorlar. Bunu tasdik eder vakalar Osmanlı Tarihinde varsa da, meselâ Hanya Muhasarasında askerin isyan edip kumandanın gulâmlarını aldıklarını, isyan bastırılıp bu çocuklar bulunduğu vakit gerdanlarında emik yerler görüldüğünü Naima yazarsa da bugün kadının mebzul olduğu Fransa'-

da bilhassa İtalya, İspanya, İngiltere ve Almanya'da da bu iş pek boldur. O halde sebebi tenasül hissindeki bir tehavvül yani dalâlet olsa gerek.

Aşk hayatın mühim bir unsurudur. O beni göklere çıkarıyordu. Altın kanatlı hayal ve tasavvurlar ile uçuyordum. Benim fikrî terbiyeme bu aşkın mühim bir tesiri olmuştur. Aşk kadar insanı terbiye eden hiç bir şey yoktur. Aşk görmemiş insan yontulmamış taş gibidir; ince ve yüksek duygulu olamaz. Kim bilir, benim derecemde okumuş, güzel ve duygulu bir kızın aşkına düşseydim, fikrim daha ne derece yükselirdi; fakat terbiye ve ruh yükseltmek vasıtası kalmak için bu aşk böyle plâtonik kalmalıdır. Maatteessüf aşkın neticesi hayvanî bir egoizm ve menfaatperestliktir ki, aşkın bütün şuurunu söndürmektedir. Vuslata varmamış aşklardır ki hakiki şiirleri yazdırmışlardır.

İstanbul'a mektebe döndüm. Edebiyata devam ediyor ve artık şiir de yazıyordum. Aruz vezni ile yazıyordum. Onbeş kadar şiir yazdım. Bir takım nesirlerim de oldu. Bugün bunlardan ancak iki üç şiir ile o Zeytinlikte yazdığım büyük nesirden başkası kalmamıştır. Ben siyaset yüzünden Avrupaya kaçtıkça veya sürüldükçe, hapsedildikçe kimi kaybolmuş, kimisinin büyük kısımlarını fareler yemiş; gelince bunları böyle bulmuşumdur. Kalanlara bundan bir evvel baktım, hiç imâle yapmamışım. Bunu zannetmezdim.

Bu esnada felsefeye de merak sardırdım. Lamark, Darvin, Bohner, Hegel, Şopenhavr, Spencer gibi bir takım filozofları okudum. Bunları kısmen anlıyamıyordum. Anlatabilecek bir rehber de yoktu. İşte biz böyle kendi kendimize ve hudayi nâbit olarak yetişmeye çalışıyorduk. Güç işti. Yol da sarp yerlere ağıyor, sarıyordu. Ben hayatımda hiç bir vakit rehber bulmadım. Felfeseden bana çabuk bir iştahsızlık geldi. Baktım ki filozoflar bir takım

içtimaî ve tabiî meseleleri her biri kendine göre bir yol ile bulmağa, izaha çalışıyor, düsturlar vücuda getiriyor; Allah'ı tanıyan, tanımıyan, maddî yön, pozitivist hepsi dâvalarını isbat için mükemmel deliller buluyorlar. Hangisine inanmalı?... Ancak hakikaten bir Allah var mı, yoksa yok mu? Halli lâzım mühim ve müşkil bir nokta idi. Nihayet şu fikre geldim:

İnsanlar beş hisse maliktir. Nice şeyler var ki bu beş hisle bilinemiyor, ilim ve fen neler keşfediyor, demek kâinatta nice şeyler var ki bize malûm değildir; sır halinde kalıyor. Meselâ göz mikrobu göremiyor, mikroskop gösterdi. Elektirik evvel bilinmezdi, mühim bir kuvvet olduğu anlaşıldı. Bu halde insanlar kâinatta mevcud şeyleri görmek, bilmek kabiliyetinde yaradılmamışlardır. Bize meçhul ve aklımızın eremiyeceği nice şeyler vardır. İnsanda bu beş hisden başka daha başka hisleraltı uzuvlar olsa idi kim bilir daha neler anlarlardı... O halde bu noksan akılla, vasıtalarla filozoflar gavamiz-i tabiatı, Allah'ın var veya yok olduğunu nasıl biliyorlar? Demek bu gamizayı keşfe uğraşmak ahmaklık, boşuna yorgunluk ve zaman kaybıdır.

Bununla «Allah var veya yok benim işim değildir. Ne inkâr, ne de tasdik ederim» dedim. Felsefeden vazgeçtim. Bu esnada kâinatın tekevvününe dair bir eser yazmaya heves ettim. Bibliyografi de toplamaya başladım. Fakat henüz böyle bir eser yazmak için de tahsilimin kifayetsizliğini düşünüp sonraya bıraktım. Sonra da bu hevesim geçti.

Bundan vaz geçtik; fakat edebiyattan bir türlü kendimi alamıyordum. Bu esnada kimya, fizik hayvanat ve emsali tabiî ilimleri okuyorduk. Bende bunlara büyük bir heves uyandı. Derslerime çalışıyordum fakat bunlara az vakit kalıyordu. Teneffüslerde ve gece yatakhanede de çalıştığım halde vaktin darlığını pek ziyade hissediyor-

dum. Perşembe günleri mektepten çıkınca kıraat salonuna gidiyordum. Babıâli caddesinde birkaç, keza Bayezıt'ta bu ad altında yerler vardı. Orada her mecmua ve kitap bulunurdu. Bunları kâmilen satın alamazdım. O kadar param yoktu. Babıâlide, Sabah gazetesi altındaki kıraat salonuna gider, okurdum. Bu zaman Servet-i Fünun'un parlak devri idi. Onu pek severek okurdum. Başında Tevfik Fikret vardı. Bu salonlar pek iyi şeylerdi. Bir kuruşa herşeyi okurduk.

Bir taraftan da politika ile uğraşıyordum. O vakit Avrupa ve Mısırda **Abdülhamid** aleyhine yapılan neşriyatın civcivli zamanı idi. **Ahmed Rıza Bey,** Mizan gazetesi sahibi **Murad Bey, Sabahattin Bey** Avrupadaydılar. Beş altı gazete çıkarıyorlardı. Bunları getiriyor, bir kaç arkadaş Galatada şimdiki Osmanlı Bankası Karşısındaki Fransız postahanesine gidiyor, bir kaçımız dışarda tarassut ediyor, birimiz girip alıyorduk. Mektebe girerken kapıda üstümüzbaşımız iyice yoklanıyordu. Bu sebeple birimiz dışarda gazetelerle kalıyor, diğerleri giriyordu. Girenler ortalık kararınca koğuşun penceresine geliyordu. Askerî Tıbbiye mektebi Sarayburnundaki büyük kışla idi. Bir yanında Şimendifer hatları vardı. Pencereler oraya bakıyordu. Bir ip sarkıtıyorduk. Gazeteler bağlanıp çekiliyordu. Gazetelerin bir kısmı dışarıda saklanıyordu.

Gece dershanelerden koğuşlara gelince kapıda talebeden biri zabit gelmesin diye bekliyor, biri de yatağının üstüne çıkıp ayakta gazeteleri okuyordu. Her koğuşta elli altmış talebe vardı. Bu her koğuştu da böyle yapılıyordu. O okuyor, münakaşalar yapılıyor, gülünecek yerlerde de kahkahalarla gülünüyordu. Sonra bunları abdeshanede saklıyordum. Bir el kadar sıvayı çakı ile muntazam surette kesmiştim. Bu parçayı kaldırıyordum. Gazeteleri bir ipe bağlayıp bağdadiden geçiriyor, duvarın içine sarkıtıyordum. İpliği tahtaya yaptığım bir çentiğe iliştirip ker-

piç kapağı yerine yerleştiriyordum. Kimsenin bulması ihtimali yoktu. Bulunsa da kimindir bilinemez.

Perşembe günleri çıkınca gazeteleri evlerin kapılarından, bahçelerinin duvarlarından içeri, keza camilere atıyorduk. Bir defa kadir gecesi Ayasofya Camiinde yukardan halkın üstüne saçtık. Ben gazeteleri ayağımın arasına sarıp öyle sokağa çıktım. Tabiî en gizli yerdi.

Mektep heyeti bu hususta pek dikkatli ve şiddetliydi. Bir kaç defa arkadaşlarımdan Taşkışlaya hapse götürdüler. Sürdüler, benim de kitaplarımı, eşyamı yokladılar. Bende bir şey bulamadılar. kurtuldum. Burada bir vakayı zikredeyim: Tıbbiyede Harbiye Mektebi Nazırı, **Rıza Paşa'nın İhsan** adında bir kardeşi müdürdü. Bunlar o vakitki tabirle «**Hadika-i Şahane Nâzırı Ömer Ağa**» nın oğullarıydı.**Rıza Paşa** iyi bir adama benzerdi; fakat kardeşi pek mel'un, ahlâksız, mülevves, rezil biriydi. Tıbbiyenin başına tam musallat, tam belâ idi. Bir de müthiş hafiye olarak eczacıbaşı Refik vardı. Bu mel'un bu san'atla paşa da olmuştu. Bir gün bunlar ders esnasında ve dershanede hoca varken bizim dershaneyi bastılar. Benim kitaplarımı yokladılar. Sonra beni alıp çıktılar. «Eh, benim de sonum geldi» dedim. Çünkü böyle yokluyor, çocuğu Taşkışlaya yolluyorlar. Oradan nefer edilip sürülüyordu. Usül buydu. Beni koğuşa götürdüler. Oradaki dolabımı ve yatağımın içini, dışını da aradılar. Fransızca bir gramer kitabım vardı. Müdür onu aldı. Bir kaba kağıtla cildi bozulmaması için kaplamıştım; fakat Şato Briyan'ın Fransa büyük inkılâbı zamanında kaçıp İstanbul'a geldiği vakit İstanbul'u tasvir eden ve bu tasvirde İstanbul'un bir saray, bir zından, bir de minarelerden mürekkep bir roman olduğunu söyleyen böyle istibdat aleyhtarı bir tasviri elime geçmiş, bunu yırtıp atmağa kıyamamış bu kaba kâğıdın için saklamıştım. Kaba kâğıdı çıkardı. Bu yazıları buldu. Bereket versin Fransızca bilmezdi. İdare heyeti pek fena idi; fa-

kat içlerinde hürriyetçi insanlar da vardı. Binbaşı bir gözü kör **Hüsnü Bey** adında bir Dahiliye zabiti vardı. İhsan Fransızca bilmezdi kâğıdı ona uzattı. «Bak, nedir?» dedi.

Ben «Bittim» dedim. O baktı. Bir müddet sonra sorduğu vakit: «Bir şey değil, derse ait» dedim. Büyük cesaret ve hamiyet sahibi idi. Nihayet yoklama bitti, indik; koridordan alayla gidiyorduk. Ben de arkalarında idim. Hüsnü Bey biraz geriledi ve kâğıdı avucunda saklamışmış, gizli gizli yırttı. Koridorda bir çok musluklar ve onlarınlâğıma giden büyük delikleri vardı. Birinin yanından geçerken birden eğilip kâğıtları delikten attı. Bu kâğıt benim mektepten tardıma ve sürülmeme kâfiydi. Böyle olsaydı ben sönmüş gitmiştim. Tahsil çağım sürgünde geçecekti. İşte bugünkü halimi bu adama medyunum. Hareket-i Milliye zamanında bu iyi, vatanperver zabiti Ankara'da gördüm. Paşa olmuş, tekaüt olup şark vilâyetlerinden birinde valilik de etmişmiş. Elimden birşey gelip kendisine bir iyilik edemedim. O da bana hiç bir ihtiyacını söylemedi. Belki ona müfid olabilirdim. Ve olmak lâzımdı. İçimde ukdedir.

Bir defa arkadaşlarımdan üçünü zabtiye nezaretine hapsettiler. Bunlardan **İzmirli Mehmet** kurtulmuş, mektebe geldi, Bana dedi ki: «Rıza! Ne yapayım. Kendimi kurtarmak için her şeyi söyledim. Seni de söyledim. Zayıfsın. Sana acıyorum da» dedi. Ödüm koptu; fakat orada **Sinop'lu Necati** adında biri hafiye imiş beni kurtarmış. Bundan da kurtuldum.

Bütün talebe aramızda para toplar, harçlığımızdan üç-beşyüz kuruş biriktirip Avrupada çalışanlara gönderirdik. Perşembe günleri mektepten çıkınca bilhassa Harbiye ve Bahriye mektepleri talebesi arasına girer, onları irşada çalışırdık. Zamanla muvaffak olduk. Onlardan da bir çok fedakârlar yetişti bir çok da kurban verdiler. Bu paraların bir kısmı **Ahmed Rıza'ya** giderdi. Politika âlemine girdikten sonra işittim ki **Ahmed Rıza** Türkleri ancak bir defa, hânesinde kabul edermiş. Kabul saati zamanında misafir odasına peynir ekmek kor ve herkes gelince yermiş. Maksadı tabiî böyle yaşadığını göstermekti. Halbuki kendisine böyle para gönderildiği gibi Mısır Prensi ve Prensesleri de verirmiş.

Dersler beni çekiyor. Edebiyat, politika vakit vermiyordu; düşünüyordum. Mektepte bir kuzgunî siyah Arap Mülâzım Dahiliye Zabiti vardı. Pek iyi adamdı. Talebeye evlât muamelesi yapardı. Birgün beni bir talebe ile yemekhaneye çağırttı. Kuytu bir yere girmişti. Yanına vardım. Dedi ki: «Oğlum! Sen zeki çalışkan ve ahlâklısın, yetişip vatana hizmet edeceksin fakat politika ile çok uğraşıyorsun. İdare Heyeti biliyor. Peşini takip ediyor. Başına bir vaka gelecek. Politikadan vazgeç. Yoksa mektepten kovulman muhakkak, sana acıyorum. Bu baba nasihatını dinle. Ben de senin gibi istibdattan inliyorum. Hele biraz sabretmeli. Zamanı gelir.» Bu söz beni ikaz etti. Bu zabitin adı Sabri'dir. Bu adam İttihad ve Terakki Cemiyetinin teessüsünden itibaren cemiyete dahil olup daima talebeyi kurtarmış, idare talebenin odalarını, hanelerini basacağı vakit talebeye haber vermiş, evrakı muzırrayı saklamış biridir. Nihayet Yemene gönderilmiş. Orada Mısır'a kaçabilmiş ise de İskenderiye civarında bir pamuk tarlasında açlıktan ölmüştür. Nur içinde yatsın. Hürriyetin büyük şehidlerindendir.

Ben artık politikacılığı gevşettim. Lâkin edebiyatı bırakamıyordum. Bir gün bana şu fikir de geldi: Ben henüz cahil bir adamım. Tahsil edecek yığınla ilim var. Şair olmak için evvelâ bu ilimleri bilmek lâzımdır. Yoksa bu halde iken yazacağım şiir câhilce bir şey olur. İptida ilme çalışmalı münhasıran kendini buna vermeli. Şiiri sonra yazmalı, hem politikayı da bırakmalı. Bu da vaktini alıyor. Hem de bir gün yakalanıp sürüleceğim muhakkak.

O halde cahil, tahsilsiz bir adam kalacaksın. Şiirin de sıfırdır. Hem maişet için hazırlanmak lâzım? Zengin değilsin; aç mı kalacaksın? Bu her şeyden evvel. İlim dahi para ile...

Bu esnada **Murad Bey** de Avrupadan İstanbul'a gelmiş, bütün işlerimiz sönmüştü. Bu da bana te'sir etti ve Murad Beyin dönmesi ile Avrupadaki hareket de sönmüştü. Türkiye'de de çok kişiler hapis ve sürgün edilmişti. Herkes te yılgın bir halde idi. Yapacak bir şey yoktu.

İşte bu fikirle edebiyatı, şiiri, politikayı kâmilen terk edip bütün vaktimi tıbbî ilim tahsiline verdim ve buna dört elle sarıldım.

Rumi 1311 tarihinde tıbbiyeye ilk geldiğimiz vakit bir şey karşısında kalmıştık: Yukarı sınıflardan gelip her biri bizden bir kaç kişiyi aldılar ve bize şunları söylediler-di: «Bu mektep ilim, hürriyet ocağıdır. Burada ilme, milleti istibdattan kurtarmaya çalışmalıdır. Bu mektebin an'aneleri, terbiyeleri vardır. Her sınıf kendinden yukarı sınıfa itaat ve hürmet eder. Buranın terbiyesi böyledir ve buna mecburuz. Arkadaşlar birbirini sever ve yardım eder. İdare heyeti istibdat heyetidir. Hocalar Hürriyetperverdir; onlar bizdendir. Talebe arasında olan hiçbir şeyi talebeden kimse idare heyetine haber veremez. Bu casusluktur. Hafiyelik edeni el birliği ile döğeriz. Ve aforoz ederiz?»

İki tıbbiye vardı: Biri Tıbbiye-i Mülkiye idi, Kadırgada idi, diğeri Askerî Tıbbiye idi ki bizdik. Birincinin bir ehemniyeti yoktu. Oradan bir iyi hekim ve profesör de yetişmemiştir, yahut nadirdir. En güzide muallimler, hekimler bizimkinden yetişmiştir.

Bizde tıbbiye mektebi Selçuklular zamanında başlamıştır. Osmanlılar zamanında İstanbul'da Süleymaniyede de tıp medresesi vardı. Nihayet Avrupa usülü alınırken Askerî Tıbbiye mektebi yapılmıştır. Askerî Tıbbiye eskidir, ilk devrede talebe çapkın olurmuş, hergün mektepten çıkar çapkınlık, kabadayılık, tulumbacılık yaparlarmış. Mektepte her talebenin bir odası varmış. Gece buraya misafir alabilirlermiş. Tıbbiye kabadayıları İstanbul'da meşhurmuş. Sokakta adam döğer, ev basıp kadın alır, mekteplerin kapılarında bekleyip güzel çocukları zorla götürürlermiş. Tıbbiyenin bu ilk devresidir. Bu geçmiş; edebiyat, ilim devresi başlamış. Edipler, âlimler, iyi hekimler yetişmiştir. Sonra politika da buna zam olmuştur. İtttihad ve Terakki Cemiyeti, **İshak Sukûti, Şerafettin Mağmumî, Arif Beyzade Hasan ve Hüseyinzade Ali** tarafından ilk olarak bu tıbbiyede teşkil edilmiştir. Millete hürriyet fikri verilmesinde tıp talebesinin rolü pek mühimdir. Biz tıbbiyeye geldiğimiz vakit edebiyat devri sönmekte idi. Politika şiddetlenmişti.

Altı sınıftı. Hepsi 1000 kadar talebe idik. Bizim sınıfta 160 kadar talebe vardı. Halbuki İdadide (200) idik. Döküle döküle bu miktara inmiştik. Talebe arasında öyle disiplin, tesanüd vardı ki; sanki hepsi bir ağız ve bir vücuttu. Aşikâr politika yapar, o vakit evrakı muzırra denilen gazeteleri okurduk da hiç bir talebe gidip idareye haber vermezdi. Altı yıl zarfında sade üç talebe casus zuhur etti. Geceleri bunları fırsat buldukça başına bir kaput geçirip el birliği ile iyice döğerlerdi. Onunla hiç kimse konuşmazdı. Hattâ yanından geçerken ona küfürler ederlerdi. Birinciye kaput dayağı derlerdi. Meşhurdur. Elbisemiz beylikten verilirdi. Kaput geniş ve içinde kırmızı bir çuhadan astarı vardı. Bu kaputu birden çocuğun kafasına geçirip yıkarlar, iyice döğerlerdi ve kim vurduya giderdi. Bu sistem belki de tıbbiye icadıdır. Değilse bile herhalde tıbbiyelerin spesiyalitesi idi. İkinciye aforoz derlerdi. Bu da tıbbiyelere mahsustu. Aforoz dayaktan da müthiş bir silâhtı. Fâil bir vasıta değilse de meful olduğu halde pek müessirdi. Aforozlu çocuklar kimse ile ko-

nuşamaz, çatlar bir hale gelir, melânkolik olurlardı. Bu manevî tazyik altında üç casus birbiriyle de konuşmaktan çekinirlerdi. Bunlardan biri Abidin adında bir Arnavuttu, verem oldu; idare mektepten çıkardı. Biri Bahri adında Trabzonlu idi; fakat şivesine nazaran son yıllarda gelme. Zannediyorum ki; Azerbeycanlı, Trabzona yerleşmiş bir aile çocuğu idi. Hem de bu talebe vücudlu, kuvvetli, gözü pek biriydi. Buna rağmen üç beş defa kaput dayağı idi. Aforozdan avare bir hale geldi. Mektep heyeti nihayet onu da mektepten çıkarmağa mecbur oldu; zaptiye nezaretine sivil hafiye kaydedildi. Oraya gidince yine oranın hafiyelerinden Sinop'lu Niyazi adında bir genç ve ahlâksız çocukla beraber beni ve arkadaşlarımı jurnal etti. Önce söylediğim gibi Niyazinin ağabeysi olan Necati beni kurtarmıştır. Üçüncü casus talebe delirdi. O da mektepten o suretle gitti. İşte aforoz böyle müthiş bir şeydi. Ya verem, ya deli ediyordu.

Mühim bir mesele oldu mu her sınıf iki kişi intihab ederdi. Bunlar toplanıp müzakere eder, karar verirlerdi. İcabederse talebe namına idareye gidip beyanatta bulunur ve istenilen şeyi isterlerdi. Ben de sınıfımdan intihap olunurdum. Bütün altı yıl zarfında böyle üç dört mühim içtima olmuştur.

Yemekleri iyi değildi. Kışın kayış gibi manda eti ile patates veya kuru fasulye bir de pek fena bir yağla pilâv; yazın pek az bir et ile suda haşlanmış bir halde bir sebze ve pilâv verirlerdi. Haftada bir defa da hoşaf ve emsali tatlı diye verilirdi. Bunlar karavana ile sofraya konurdu. Her sofrada on talebe olurdu. Sofraların örtüsü yoktu. Tahta bir sıra üstünde otururduk. Sade âdi teneke çatal ve kaşık vardı. Bıçak yoktu. Biri herkesin tabağına kepçe ile yemeği dağıtırdı. Talebe sebzenin içindeki ete izmarit derdi. Kepçe bir tane ete tesadüf edince «Oooo... İzmarit!...» diye bağırışılırdı. Herkes ete hasret... Bu

sebeple bu, mühim hâdise idi. Ekmek pek fena idi. Toprak dolu idi. Yerken çıyır, çıyır, ederdi. Daima midem ekşirdi. Yemekten sonra karbonat alırdım. Dokuz yıl patates ve kuru fasulyadan öyle bizar olmuştum ki; mektepten çıkınca bir daha ölünceye kadar bunları yememeğe ahdetmiştim. Hakikaten doktor olduktan sonra iki üç yıl yemedim. Bir gün nasılsa düşünemiyerek yedim. Baktım mideme dokunmadı. Artık yedim. Mektepten çıkınca bir kaç ay içinde midem düzelmiş, sıhhatim iyileşmişti.

Bereket versin babam bana her ay Sinop'tan yumurta ve tereyağ gönderirdi. Bu yemekleri yemez tavada yumurta pişirir onu yerdim. Şüphesiz ki tıbbiyede hayatımın kurtulmasını bu yumurtalara medyunum.

Babam bu mektebin ilk devresinde bana kâfi harçlık gönderirdi. Vakıa mektepte Arnavut bakkal vardı. «Beş,beş» derdik. Yani beş paralık ekmekle beş paralık beyaz peynir, keza ciğer, fasulye piyazı ve sütlaç satardı. Bunlar da mektebin yemeklerinden daha hayırlı bir şey değildi. Babam sonraları bana para göndermemeye başladı. Artık ihtiyarlamış, kazancı azalmıştı. Diğer bir kardeşimi de Bahriye mektebinde okutuyordu. Ona da para lâzımdı. Yemekte yumurta kâfi idi; fakat istediğim kitapları alamıyordum. İşte o vakittir ki; birgün param olursa parasız gençler kitap bulabilsin için bir kütüphane yapmağa ahdetmiştim. Şükür, beş yıl evvel muvaffak oldum. Sinop'ta bir kütüphane yapıp vakfettim. Babam mektebe girerken Cumalık bir kat iyi elbise yaptırmıştı. İki yıl içinde biraz eskidi. Babamsa başka yaptıramadı. Tam mektepten çıkıncaya kadar bu elbiseyi taşıdım; Kâh da beylik kaba kumaşlı ve biçimsiz elbiseleri giydim.(1)

---

(1) Tıbbiye hayatından adlı eserimde tıbbiyeye aid malûmat vardır.

Sınıfımda çavuştum. Çavuşlar diğer talebelerden fazla maaş alırdı. Sınıf ilerledikçe de maaş artardı; fakat maaş sade altı ay çıkardı. Bu bir para idiyse de kitaba yetmezdi. Çünkü ben kitaplarımı Paris'ten getirtiyordum. Tahsilimi onlardan yapıyordum. Hocaların takrirlerini iyi ve kâfi bulmuyordum.

Artık ben şiirden, politikadan tamamiyle çekilmiş, bütün vaktimi tıbbî ilimlere hasretmiştim. Bu esnada bende büyük bir inkılâp oldu:

Pek ciddî oldum. Artık kimse ile görüşmüyor ve şakalaşmıyordum da. Hattâ gülmüyordum. Diyebilirim ki; iki yıl süren bu müddet zarfında bir defa bile gülmemişimdir. Gülmeyi hafif meşreblik, hattâ delilik, insana yakışmaz bir şey sanıyordum. Gülenlere hakaret gözü ile bakıyordum. İdadinin son sınıfında tütüne alışmıştım. İbtida Sinopta babamın tütününden alıp içmiş, başım dönüp kusmuştum. Sonra yine içtim, alıştım. Bu esnada tütünü de insanlar için pek âdi bir şey bulmaya başladım. Diyordum ki; insanlar bir otu alır, yakar, içer. Bu deliliktir. İnsan ne kadar bayağı şeydir. Bu gıda değil. Hem de sıhhata muzır şey. Sinop'tan getirdiğim bir okka tütünüm vardı. Hemen bunu başkalarına verdim ve tütünü terk ettim. Mektepten çıkıncaya kadar ve sonra da bir kaç yıl tütün içmedim. İstimnanın mazarratını öğrenmiştim; «Ben ne âdî adamım ki; böyle şey yapıyorum» dedim; derhal onu da bıraktım. Mektepten çıkıncaya kadar bir daha yapmadım. Kadın da görmedim. Zamanla öyle oldu ki bende intiaz bile olmazdı. Bunu cehd ile kendimde söndürmüştüm. Mektepten çıkınca ise çapkınlığa daldım.

Bu benim fazilet ve ahlâk devremdir. Nefsimle mücadele ve cehdederek birçok kusurlarımı tashih ediyordum. Herkes gibi ben de konuşma esnasında yemin ederdim. Bunun adiliğini bilerek etmemeğe savaştım. Ansızın

ve bilmeksizin etmiş olsam derhal itâb ederdim. Dolaşır ve bunu zihnimde tutardım. Böyle, hiç yemin etmemeğe ve sade pek mühim bir şeyde yemine alıştım. Yine bazen yalan söylerdim. Bu fena şey de insanlarda âdettir. Âdeta yalan söyleyen yoktur. Bunu da mücahede-i nefsiyye ile nihayet izale ettim. Herkes gibi «Bendeniz zat-ı âliniz ilâ..» nezaket ve edep tabirlerini bende kullanırdım. Bunun da âdi bir şey, hele istibdat terbiyesi, ibtidâilik olduğuna hükmedip «İnsanlar birbirinin kölesi veya bir kısmı ulvî mahlûkat olamaz» dedim. Bana bunlar ağır, İnsanlığa hakaret geliyordu. Cehd ile bundan da vazgeçtim. Artık konuşurken bu kelimeler ağzıma gelmiyordu; daha bu gibi nice kusurlarımı giderdim. Mektep hayatı insanın en saf ve pak zamanıdır. Hak için kükrerdim, haksızlıklara hücûm ederdim. Biri haksızlık ettimi ona diri ve ağır sözler söylerdim. Bunu mukaddes bir vazife bilirdim. Ve: «Hak mevzuubahis olunca akan sular durur ve ve durmalı zannederdim». Fakat maatteessüf iş hiç te öyle değilmiş... Mektepten çıkınca, hayata girince sosyal ve pratik hayatın ne çirkinlikler ile meşbû olduğunu gördüm. Bu nice emekle hasıl ettiğim ahlâk ve pürüzsüz temiz âdetler ve faziletlerin bir kısmı kendiliğinden gitti, bir kısmını da bilerek ben terk etmeğe mecbur oldum. Meselâ ilk doktorluğum zamanımda kimseye bendeniz ve zatıâliniz demiyordum. Karşımdakiler irkilir gibi oluyor, suratını değiştiriyordu. Anlıyordum ki; beni terbiyesiz buluyorlardı. Nihayet onlar gibi demeye mecbur ve terbiyeli oldum. İşte muhite uymak kanunu, zarurî ve kat'idir. İnsan kendini saklayamaz. Ne yapayım?... Musahabetim kimseye hoşnutluk vermez olmuştu. Yalan da söyledim. Hele sonra diplomatlık zamanımda...

Bu mücahedelerim şöyledir: Kendimde ne kadar kusur varsa bir kâğıda yazdım; dünyada ne kadar faziletler, meziyetler varsa onları da yazdım. Kusurlarımı müte-

madiyen tashihe , bende olmayan meziyetleri bana mal etmeye çalışırdım. Bu hummalı cihad ile beş-altı ay içinde mükemmel bir adam, mücessem ahlâk ve fazilet sahibi olmuştum. Maatteessüf bunda iftira çıkmıştım. Meselâ lüzumu derecesi kadar da süsü dahi sevmiyordum. İyi giyinenleri fahişeden telâkki ediyordum. Bunu züppelik buluyordum. Bu sebeple saçım uzuyordu. Ancak ayda, iki ayda bir defa traş oluyordum. Malâyâni sözler söylemediğim gibi böyle sözleri de dinlemiyordum. Söyleyene hakaret ediyordum. Halbuki hayatta bazen lâzımdır. Sa'y yorgunluğunu giderir bir ihtiyaçtır. Hayatımın bu son beş altı yılında anladım. Fikrimi saklamayı ayıp, riya, âdilik biliyordum, bu sebeple derhal söyleyiveriyordum. Bu da hayatta ne büyük hatadır. İnsan bundan çok kaybeder. Gerçi iyi bir faziletse de hayat âdeta riyadan ibaret olduğundan fikrini saklayanlar kazanır. Bir de insanlardan ahlâksızlıkları sebebi ile müthiş bir surette iğreniyor, herkesden kaçıyordum. Ziyade Mizantrop olmuştum.

Talebe arasında hemen herkesin bir adı vardı; birbirine bir lâkab takarlardı. Hattâ hocaların da zabitlerin de adları vardı. Meselâ zabitlerden İbrahim adında bir mülâzıma Kabagöt İbrahim, birine Kofturkof, birine Kalafatçı derlerdi. Bana da talebe «Diyojen» adını verdiler. Artık Rıza denmez, Diyojen denirdi. Beni bununla filozof ve Diyojen gibi telâkki ederlerdi. Hakikaten halim bu idi. Tuhaf tesadüf Diyojen de Sinopludur. Ben de Diyojeni biraz okumuş, onun Eflâtun ile münakaşalarından bazı şey görmüş, sözlerini pek beğenirdim. Hele herkes nişan atarken onun gidip hedefine oturması, sebebini sorunca burdan emin bir yer olmadığını söylemesi; zamanın filozofları yıldızlar hakkında mütalâa beyan ederken «Siz onları bırakın! Hele şu ayağınızın altındaki toprakta ne var? Onu bilin! Kâfidir» demesi, yine kendisini ziyaret eden ve ne istediğini soran Büyük İskendere:

«Gölge etme başka ihsan istemem» demesi pek hoşuma gitmişti. Filhakika bende de onun gibi istiğna, böyle istihza sever bir hilkat vardı. Birkaç yıl sonra meşhur Amerikan filozofu Franklen'in bir ahlâk cedveli olduğunu gördüm. Artık buna hâcet kalmamıştı. Benim cedvel, benim işimi görmüştü.

Kimya, fizik, teşrih, nebatat ve emsalini okuyorduk. Kimyada **Ali Rıza, Vasil Neum,** teşrihte **Mazhar Paşa** gibi hakikaten üstâd hocalar vardı. Nazarî derslerin kâfi gelmediğini anladım. Fizik ve Kimya laboratuvarlarına da devam etmek istedim. İstida verdim. Aldıran olmadı. Ben bir haktır verirler zannediyordum. Çok üzüldüm; fakat olmadı. Böyle şeyler için iltimas lâzımdı. Benim ise kimsem yoktu. Zaten ömrümde hiçbir rehber, mürşid ve hâmi görmedim. Kendim de istemek âdetinde değildim. Böyle şeyler iktidar ile olmalı derdim. Heyhat!...

O vakit dersler nazarî idi. Pratik yok idi. Laboratuvarlar pek azdı. Teşrih için mektebe ancak bir veya iki kadavra gelirdi. Bir kadavranın yemyeşil olup çürüyüp bitinceye kadar hoca başında uğraşırdı. Müthiş bir koku içinde idik. Talebe göreceğim diye birbirinin üstüne binerdi. Hattâ bir defa bir talebe beni çekip kadavrada hocanın çalışmasını görmek için yerime geçti. Ben de onu çekip yerime geçtim. Bana arkamdan bir tokat vurdu. Ben de döndüm, iyi bir döğüştük. Sonra bizi onar gün hapsettiler.

İlk teşrihe başlayışım tuhaf olmuştur; hâlâ unutmam: Kadavra geldi. Hoca teşrihhaneye gitti. Bize de: «Haydin, gidin!» dediler. Birçokları girdi. Ben kapıdan içeri giremedim, geri döndüm. O gece rüyama girdi. Daha ziyade korktum. Öbürsü gün «Böyle olmaz, gitmeli, lâzım» dedim. Gittim. Kapıdan içeri girdimse de yine geri döndüm. Dört gün böyle oldu. Nihayet cebr-i nefs edip girdim. Beni korkulu rüyalar bırakmadı ise de devam et-

tim. Sonra alıştım. Tabiî gelmeye başladı. O derece ki: Gülhane Hastahanesinde Asistanlığım esnasında iki yıl kadar oranın otopsilerini ben yaptım. Bazen günde dört-beş cenaze olurdu. Sabahtan akşama kadar çalışmak lâzımdı. Öğle zamanı elimi yıkayıp yemeğe giderek vakit kaybetmemek için yemeği oraya getirir, tabağı ölünün taşına bir kâğıt üstüne koydurur, çatalı elime alır, ekmeği de eli temiz bir hizmetçiye kopartıp ağzıma koydurarak âlâ yerdim!...

Ulûm-u Tabiye tahsili esnasında pek güçlükler vardı. Bu bilhassa teşrih ıstılâhlarında idi. Bunları anlamak için çektiğim zahmeti asla unutamam. Boşuna da çok zamanım kaybolmuştur. Kâmustan kâmusa bakardım. Bu ıstılâhın çoğu lügat kitaplarında yoktur. Azı vardır. Onların da bir kısmı Arapçadaki manâsından başka bir manâdır. Zaten bu hal edebiyat ve halk diline giren arapça lügatlarımızda da vardır. Meselâ isti'dât arapçada hazırlanma, hazırlık iken bizde kabiliyet manâsında kullanılmıştır. Acemce ıstılâh nâdirdir. Meselâ ortopediye federsıtazi diye acemce ıstılâh konmuştur.

Bu ıstılâhlar çorba, kötü şeylerdir. Bunlar konduğu vakit iyi bir sistem tatbik edilmemiştir. Sonra eski ve yeni Türkçeden alacak yerde, Avrupa ıstılâhlarını kabul edecek yerde arapçadan alınmıştır. Bugün Mısırda bile ıstılâh bunlar değildir. Eskiden bu ilimler ve terakkiyat mevcud olmadığından Arapçada bu ıstılâhlar yoktur. Bizimkiler uydurup koymuşlar. Mısır ise Avrupadan almıştır. Hiç olmazsa bunlar bizden alıp bizimkiler bir Şark ilim ıstılâhı teşkil edebilseydi derdik ki, iyi olmuş... O da olmamıştır. Ortada Türk Dili müthiş bir zarara uğramak felâketine düşmekten başka bir netice yoktur. Sonra ıstılâhı terkib-i izafi halinde yapmışlardır ki hiç doğru değildir. İlm-ü menafiu-l-âza, adale-i kasebe-i terkabeyi halemiye... İlâh gibi.

Bu ıstılâhları koyanların başında doktor **Kırımlı Aziz Bey** vardır. Bu zat muhterem ve Türk tıbbının son devresinde mühim bir simadır. Türk tıbbında bir merhale teşkil eder. Tıbbiye açıldığı vakit dersler Fransızca okunmuş, sonra Türkçe okutulmuş, âlâ bir adım. İşte Aziz Bey ve emsalidir ki o vakit bu ıstılâhları koymuşlar.

Elde Fransızcadan Türkçeye bir tıb kâmusu vardı. Küçüktü fakat zararsızdı. Büyük olsaydı işimi pek kolaylaştıracaktı. Sonra biz son sınıflarda iken mektep her muallim ve muavine yirmişer-otuzar kelime vererek bir tıp kamusu yaptırdı. Büyüktü; fakat çok yanlıştı. Bu küçük kamusun da nüshaları yoktu. Bir tane birinde vardı. Bu lügatı baştan nihayete kadar kopya ettim.

Biz henüz tıbbiyeye geçince (1311 Rumî) İstanbul'da Ermeni vak'ası, bir müddet sonra Tesalya Muharebesi oldu. Büyük bir alâka ve heyecan ile bütün talebe harbi takip ederdik. Herkese ve bize de harp madalyası verdiler. Benim zaten nişana hiç hevesim yoktu. Bunu âdi bir şey telâkki ederdim. Bundan, hem de bilhassa «Ben harbetmedim ki, ne hak ile takabilirim?» diye takmadım. Bu madalyayı bir defa bile takmamışımdır. Hocalardan ve talebelerden de takmayanlar vardı. Derken idare herkes madalyasını takacak, takmayanlar ceza görecek diye emir verdi. Bir fizyoloji hocamız vardı, adı **Şakir Paşa** idi. Avrupada tahsil etmişti. Uslu, iyi ve filozof bir adamdı. O da takmazdı. Zavallı korkak ve bir de okumaktan sersem gibi olmuş bir zattı. Emir üzerine korkup takmıştı; fakat nereye takılacağını bilmezmiş. Öğrenmesi güç bir şey değil ama galiba filozof yaradılışlı adam buna bir dakikasını bile sarfetmeye kıyamamış olacak... Göğsünün sağ tarafına hemen göbeği hizasına iliştirivermişti. Onbeş gün kadar böyle gezdi. Her gördükçe herkes gülüşürdü. Ben takmadım, ceza da görmedim.

Derken İspanya-Amerika muharebesi oldu. Bunu da

talebe iki takım olmuş, biri Amerika, diğeri İspanya tarafları olarak alâka ile takip ederlerdi. Talebeden esrarkeş Süreyya Hikmet adında biri İspanyaya o kadar taraftardı, İspanyanın galip geleceğini o kadar iddia ederdi ki, adına İspanya donanmasının adını koyarak **Amiral Çerohra** dediler. İspanya mağlup olunca bu çocukla pek alay ettiler. Bu çocuk sonra İttihatçı olmuş, benimle çok uğraşmıştı. Akılsız, hekimlikte de sıfırdır.

Üçüncü sınıfta idik. Tıbbiyede sınıfları tıbbiye idadisi ile beraber sayarlar, bu sebeple üçüncü sınıfa altıncı sınıf derlerdi. Mektepte politikacılık hâlâ kemalli devrinde idi. Bense bunlar ile bütün alâkamı kesmiştim. Yalnız bunların elebaşıları gizli gizli bana rey sorar, ben de söylerdim. Benden sırlarını, işlerini saklamazlardı.

Her akşam yemeğinden sonra saf halinde bütün talebe dizilir, zabitler talebelerin adlarını okur, adı okunan «Mevcud» der, sonra üç defa boru çalınırdı. Buna yoklama denirdi. Her mektepte ve kışlalarda yapılır, askerî talebe ve askerler üç defa boru ile «Padişahım çok yaşa!» diye bir ağızdan bağırırdı. Halbuki tıbbiye talebesi bağırmazdı. Hatta yavaş bir sesle bile bu cümleyi söylemezlerdi. İdare heyeti tıbbiyelileri bağırtmak için çok uğraşmış ve türlü emirler vermiş, zabitlerin yüzünü talebeye çevirmiş ise de bir türlü bağırmamışlardı. Bazı talebe dayak cezası almışsa bu yoklamaların sonunda bir halka ederler, halkanın ortasına zabitler toplanır, neferler getirirler yere bir seccade serip iki tarafına üçer beşer değnek korlar, ceza görecek talebeyi yüzükoyun yatırıp omuzlarına ve bacakları üstüne iki nefer çöküp iki zabit birer değnek alarak bir tarafa geçerler. Ceza emri okunur ve zabitler sıra ile dibek döğer gibi kıçına kuvvetleri olduğu kadar vururlardı. Ceza yirmi değnek ise yirmi değnek vururlardı. Bazı talebe kıçına pantalonunun altına bezler veya posteki sararak pek acı duymazlardı. Bunu yapamayanların kıçlarında uzun uzun değnek yerleri kalır. Bazı yerler kanar kıçları mor, kırmızı, siyah, beyaz renklerde alaimisema gibi olurdu. Bir akşam dokuz talebeyi döğmek üzere hapishaneden getirdiler. Mektebin üç hapishanesi vardı. Biri camiin altındaki bodrumdu. Buraya en ziyade politikacıları tıkarlardı. Müthiş bir yerdir. Talebe arasında Padişah Genç Osman'ın ihtilâlciler tarafından burada ırzına tecavüz edildiği rivayet edilirdi. Bunları yatırmak istediler. Talebe umumiyetle dayağın aleyhinde idi. «Dayak insana değil, hayvana, hattâ ona bile değil» derlerdi. Biz tıbbiyeliler tıbbiyeli olmayı şeref bilir, bununla gurur duyardık. Kendimizi milletin en münevveri sayardık. Dayak gücümüze giderdi. Çocuklar yatmadılar. Bilâkis zabitlere ve neferlere hücûm ettiler. Diğer talebeler de hücûm etti. Ortalık karıştı. Herkes birbirine girdi. Değnekleri kapışıp kırdılar; zabitlerden kaçamıyanları döğdüler. Bu esnada öyle müthiş bir ses koptu ki, ben dahi titremeye başladım. Bin kişi bir ağızdan ve gözleri dönmüş olduğu halde bağırıyorlardı. Kimi «Hadin mektepten çıkalım! Halkı isyan ettirelim! Bu istibdat nedir?...» kimi «Mektebin üstüne İngiliz bayrağı çeklim,» böyle türlü şeyler diyor, bağırıyorlardı. Herkes, gözler dönmüş, kendini kaybetmiş bir halde idi.. Zihniyetimiz ne yanlıştı. Ne cahildik. İngiliz hürriyet hâmisi, zalimleri kahreder, milletlere hürriyet verir zannederdik. İngiliz bayrağı çekersek İngiliz gelip Abdülhamid'i indirir Türklere hürriyet verir fikrinde idik. Bu zan bizde değil bütün millette hattâ bütün dünyada vardır. Harbi umumî ile bu fikir bitti.

Dayak yiyecekler kurtuldu. Hapishanelerdeki diğer talebe de neferleri yıkıp çıktılar. Yarım saat kadar bu hal devam etti. Artık mektepte zabit, emir, nizam, ders yoktu. Bu, hakiki bir isyandı. Nihayet koğuşlara girip yattık. Mektebin etrafını müsellâh bir tabur asker ile

sardılar. Bu bize bir derece korku verdi. Sonra dokuz talebeyi alıp Taşkışlaya götürdüler. Sabahleyin **Tophane Müşiri Zeki Paşa** geldi. Yanında muhafızlar ile bahçede durdu. Talebeyi etrafına topladı: «Siz nankörsünüz. Çünkü ekmek yediğiniz eli bilmiyorsunuz. Köpek bile bilir. Sizi besleyen veli ni'met bîminnetimiz efendimiz, padişahımızdır. Alçaklar! Sizin yiyeceğiniz, elbiseniz iyi değil, mektebinizin her tarafı akıyor. Yağmur yağınca sabaha kadar karyolalarınızı ordan oraya çekmekle meşgulsünüz. Bunları bilmiyor değiliz; fakat padişaha sadık olmadığınızdan size bakmıyoruz, hâinsiniz!» dedi. Birkaç talebe «Alçak herif! Kahrolsun padişah!» diye bağırdılar. **Zeki Paşa**: «Kim o alçaklar?» dedi. Bulamadı; fakat dudakları titremeğe başladı. Korktu. Talebe etrafındaki halkayı sıkıştırdı. Artık onunla talebe arasında boş yer kalmamıştı. Bir müfreze asker halkayı yardı. **Zeki Paşa** telâşla çıkıp gitti.

Bu dokuz talebeyi Trablusgarb'a sürdüler. Bunlara hariçten de bir takım politika sürgünleri katmışlar. Bu istibdat devrinin meşhur bir sürgün neferi olmuştur. Şeref vapuru ile gitmişlerdi.

Bu vaka tıbbiyenin politika devresinin kemal ve zevalidir. Zaten **Murad Bey** de çoktan, İstanbula dönmüş, Avrupadakiler de birbirine düşmüş, işi cıvıtmışlardı.

Hükûmet bu esnalarda bol sürgünler ve hapisler yapıyordu. Tıbbiyede de şiddetli icraat tatbik ettiler. Bunlar meyanında şu da vardır: Yoklamada zabitler âdet üzere önde dururlar; arkaları talebeye gelir. Bu sefer zabitlerin yüzünü talebeye çevirdiler. «Hepiniz padişahım çok yaşa diye bağıracaksınız. Zabit kimin bağırmadığını görürse Taşkışlaya gönderilecek» dediler. Zabitler öyle durdular ama yine kimse bağırmadı. Bu sefer sade herkes ağzını kımıldatıyordu; kimse bir şey demiyordu ama. Yalnız zabitlerin yüksek sesle Padişahım çok yaşa sesleri işitiliyordu. Halbuki âdet üzere zabit bağırmazdı. Bizi sevk etsin diye zabitleri bağırttılar. Hasılı ne bu ne tehdit tıbbiyelileri bağırtmadı. Çıkıncaya kadar bağırmadık. Yalnız ağzımızı oynatırdık. Bir şey söylemezdik. Çoğu da padişaha küfrederek ağzını oynatırdı. Bağırmadın diye birisini sorguya çekerlerse «Ağzımı görmedin mi? İnsan gibi söylüyorum. Sesim fazla çıkmıyor, tulumbacı gibi bağırmaya lüzum yok, dua değil mi? Hattâ kalbî olması makbuldür» cevabını verirlerdi.

Bu darbe ile tıbbiyede de politikacılık kalmadı. Fiiliyat kâmilen bitti. Fakat yine kalben herkes hürriyetperver, istibdat düşmanı idi.

Benim de ifratlı ciddî devrem kemalinde idi. Bu aralık erkeklerin şehvet yüzünden ne belâlara uğradığı, ne haksızlıklar, adilikler ve zilletler, hattâ cinayetler yaptığı, devlet ve milletlerin de bundan müthiş felâketlere uğradığını hesap ederek kendimi böyle şeylerden cezrî bir surette kurtarmak için şehvet kabiliyetini kaldırmak, bunun için de husyelerimi çıkartmak fikrine düştüm. Bu gayri kâbil izale bir gaye halinde dimağıma yerleşti. Bereket versin ki, hadımların seslerinin inceliği, fizik, ahlâk ve maneviyatça kadın gibi olduklarını öğrendim; bu beni tuttu. Benimse dâvam erkeklik, mertlik, kahramanlık, hak, ilim, hürriyet, milliyet yolunda nihayetsiz bir cidal yapmak. Gönlümün en hâs emeli bunlardı. Halbuki hadımlık ile bunlar kâmilen gidiyordu. Bir çıkmaz içinde kaldım. Çare yok. Nihayet ahlâkımavereceğim metin terbiye ile şehvet iğfalâtını zabt ve imha lâzım olduğu kararına vardım ve hadım olmak fikrinden vazgeçtim. Bu cezrî bir çâre değildi ama ne çâre cezrisi daha mahzurlu bir netice veriyordu.

Sonra hekim olunca anladım; bu iki yıl esnasında şüphesiz ki ben nevrastenik idim. Bu da çok çalışma, hapishane gibi bir muhit, fikir ve emele mugayir bir yer, gı-

dasızlık gibi şeylerin neticesi idi.

Artık bu hallerim geçmeye yüz tuttu. Ahlâk ilim, çalışmak yine gayemdi; fakat ifrat gidiyordu. Gülmeye başlıyordum. Arkadaşlarla ünsiyet ediyor, konuşuyor, gülüşüyordum. Nükteyi pek severdim. Hâlâ da severim. Nükteli söz söylerdim ve söylemeye gayret ederdim. Benim nüktemi anlayanları, nükteli söz söyleyenleri çok severdim. En iyi arakdaşlarım bunlardandı. İdare, padişah, rical ve fena şeylerle alay etmek, din ile istihza, gabî talebe ile eğlenmek en hoşuma giden şeylerdi. Zaten mektepte bunlar moda idi.

Perşembe ve Cuma günleri bizim sınıf Sirkecide istasyonun yanında Trabzon Otelinin altındaki kahvehaneye giderdi. Zaten o vakit Sirkeci Parisin «Kartiye la ten» ni gibi idi. Kahveler muhtelif mektep talebesi ile dolardı. Orada kimimiz kitap okur, kâh tavla ve kâğıt oynar, kâh ta konuşur alay ederdik.

Bazı Cuma günleri beş on arkadaş Çamlıca, Boğaziçi, Büyükada gibi yerlere giderdik. Şarap, çiroz, et ve emsal alıp kırlarda ateş yakar, pişirir, yer ve içerdik. Tatlı tatlı konuşur, güzel güzel gülüşür, eğlenirdik. Bunlar kararsız ve ivazsız o kadar saf eğlencelerdi ki, mektepten sonra bunları bulamadım. Şimdi bulsam âdeta canımı veririm. Buralarda bol bol da istibdada küfrederdik. **Namık Kemal**'in şiirlerinden her birimizin birkaç parça okuması da adetimizdi. Merasim onsuz olamazdı.

Bu cuma **Veliaht Yusuf İzzettin**'in Çamlıcadaki köşkü civarına gittik. Çiroz pişirdik. Şarap içtik. Köşke bakıp bakıp ve bağıra bağıra neler söyledik!.. Gençlik.. Hürriyet aşk ve ateşi yüreklerimizi öyle sarmıştı ki, asla korku aklımıza gelmezdi. Korkudan nefret eder, korkmaktan utanırdık. Bir perşembe mehtap zamanında on kadar arkadaş tıbbiyeli Büyükadaya gittik. Et, domates, ekmek, şarap ilâ... aldık. Çamlar arasında ateş yaktık. Eti kebap ettik, yedik; şarabı içtik. Başlar dumanlandı. Derhal **Namık Kemal'in** şiirleri başladı. Herbirimiz yüksek sesle okuduk. Sonra hürriyet lehine nutuklar verdik. İstibdata lâ'net yağdırdık. Ben çoşmuşum, o kadar bağırarak ve uzun olarak bir nutuk söyledim ki, âdeta sesim kısıldı. Sonra sabaha kadar çamlar arasında dolaştık. Adanın her yerine ayak bastık. Sabah erkenden savuştuk. Meğerse bizim sözlerimizi herkes işitmiş. Adanın tam mevsimi idi. Hükûmete de aksetmiş, bizi arayıp taramışlar; fakat biz vaktinde savuşmuş bulunduk. Arandığımızı birkaç hafta sonra işittik. Mektep idaresi mektepte tahkikat yaptı malumat alamadı.

Bir sınıf arkadaşım vardı; pek severdim. Adı Reşit idi. İskenderun havalisi Türklerindendi «Reşit Halep» derlerdi. Hem tıbbiyenin ahvalinden bir sayfa göstermesi, hem de onun hâtırası için birkaç menkıbesini kayd edeceğim:

Zeki idi; gayet müstehzi idi. Çalışkan idi. Edebiyata meraklı, filozofluğu severdi. Fransızcası da zararsızdı; fakat zavallı pek fakir idi. ve aramızda en yaşlılardan idi. Dinsizdi. İstibdat aleyhinde idi. İnglilizlerin meftunu idi. Bu hevesle İngilizceye çalışırdı. Daima pantolonunun paçasını kıvırırdı. O kadar ifratla ki bazan baldırı bile gözükürdü. Arkadaşlar alay eder, bunun sebebini sorarlardı. «Londrada yağmur yağıyor da onun için» derdi. Yani İngiliz olduğunu söylerdi. Zavallı nevrastenik olmuştu. Bir uzun kederli ve gülmez devreden sonra işi alaya bozdu; mektebin en komiği oldu. Ama sözleri nükteli idi. Çalışmayı da sevmezdi. Bu sebeple sınıftan birçok defa dönerek câhil bir doktor çıktı. Tuhaf! Öyle bir zeki ve çalışkan talebe böyle oldu... Henüz fizyoloji okuyorduk. Mektebin büyük ve güzel bir alaturka hamamı vardı. Burada sabahları talebe yıkanırdı. Birgün beraber hamama gittik. Kurnanın bir tarafında o bir tarafında ben-

dim. Yıkanıyorduk. Birden: «Rıza, benim beynim sulanmış, kafam sallandıkça sürahide su sallanır gibi ses veriyor» dedi. Dedim, «Reşit! Deli misin, İnsanın beyni su gibi olur mu? Olsa insan ölür, be...» Olmadı; bana inanmadı. Aylarca onun bu hali, benim nasihatim devam etti. Bir türlü inanmadı. Zavallı nevrastenik; hakkı vardı. Dayısı Sinop'ta tahrirat müdürü idi. Sinop'a gidince bu adama bin yalvardım, yardım et dedim. Vaad da etti; fakat yardım etmedi. Reşit sefalet içinde idi; fakat büyüklüğü de elden bırakmazdı. Mektepten çıkınca doğru Beyoğluna giderdi. Bir güzel kız yanından geçse derhal âşık olurdu. Ve bize gelir: «Bir kıza rastladım; İngilizdi bana âşık oldu» derdi. Hakikaten bu kızı zihnine kor, türlü hayalâta dalar, sonunda kızın buna aşk teklif ettiğine kâni olurdu. Halbuki bir İngiliz kızının nesine?...

Bir defa kıyafeti pek bozuktu; sefildi. Vakıa çirkin yüzlü değildi ama bir İngiliz kızını bir hamlede cezb ve teshîr edecek hiç bir şeysi yoktu. Hem o yanından geçen kızın İngiliz olduğu da malûm değil; o İngilizleri seviyor ya hoşuna giden kızı İngiliz der, çıkardı. Akşama gelip bizim gibi yemeğini mektepte yemez, üç beş kuruşu varsa Sirkecide lokantada yer ve şarap da içerdi. Niçin böyle yapıyorsun dersek «Ne yapayım? Patlıcan menkûu ile insanın aldığı kuvve-i muharrike Demirkapıya kadar devam ediyor oradan öteye yürüyemiyorum.» derdi gülerdik. Mektebin yemeği hakikaten bir ıhlamur infusiyonu yapar gibi bir patlıcan infusiyon uidi. Demirkapı, Sarayburnu kalesinin Sirkeci kapısıdır.

Bir perşembe izinli çıkacağız, Reşid'in parası yok. Bir takım kitapları vardı her hafta bir tanesini bana satardı. O hafta **Recaizâde Ekrem**'ın Talim-i Edebiyatını yedi buçuk kuruşa sattı. Kitabı aldım, parayı verdim. «Reşit, dedim. Bu parayı israf etme; Git kebap ye!.» Bir de akşam oldu Reşit geldi. Kör - kütük sarhoş. Derken kendini abdesthaneye dar atıp kustu. Dedim: «Ne yaptın?.» «Kebap yedim» dedi. «Bu kusma ne?» Ses yok. Dedim. «A, eşek! Allah belânı versin sen adam olmazsın. Şarabı içtin. Yediğin kebabı da yedi buçukkuruşu da kustun. Ne kazandın?» Ne ise aldım. Götürüp yatırdım.

Ondan böyle birçok Türkçe ve Fransızca edebî eserler almıştım. Bunları ve her yıl ders kitaplarımı Sinop'a götürür, yığardım. Kimya, fizik, nebatat gibi bir kısmını da kardeşim Şükrü'ye tahsil için verirdim. Şükrü bu kitaplarımın çoğunu fare gibi kemirip mahv etmiştir. Bunlara hâlâ yüreğim yanar. Meselâ **Abdülhak Hamid**'in bütün kolleksiyonu vardı. Bir tanesini sağ bırakmamıştır. Ne yapardı bilmem!... Talim-i Edebiyat da bu arada gitmişti. Şükrü, Dünyada bana en zarar veren bir mahlûktur. Nitekim ilerde bana yaptıklarını ve ona iyilik ve babalığımı yazacağım. Bari okur bir adam olsaydı. Boşuna kitaplarımı verip zayi ettirdim.

Reşit bizi başına toplar Londrada yarışlar hikâye ederdi. Bunlar hep kendi muhayyilesi mahsulü idi. Bunlardan biri şudur: Londra'da geçen yıl eşek yarışı yapıldı. Her milletten eşek dâvet ettiler. Yarışta Türk eşeği en geri kaldı. Sonra eşekler arasında şehvanî yarış yapıldı. Türk eşeği birinci geldi. Bunu bütün çıplaklığiyle ballandırarak hikâye ederdi. Sonra talebe arkadaşlara «Siz benim eşeklerimsiniz. Önümüzdeki yıla yarışa sizden yollayacağım.» derdi. Bazen de uluhiyyet dâvası yapar ve bu hususta hikâyeler uydururdu. Birgün böyle bir hikâye söylerken «Reşit, sen eşekler Allahısın; insan değilsin.» dedim. Bu herkesin hoşuna gitti. Artık adı «Eşekler Allahı» kaldı. Kimse onu Reşit diye çağırmazdı. O da kabul etti ve buna göre teşkilât ve hikâyeler yaptı. Bize: «Siz benim kulumsunuz. Yani eşeksiniz» der; «Kullarım!» diye çağırırdı. Arkadaşlardan kimini eşekliklerinin derecesine göre Cebrâil kimini Peygamber nasbetti. Kimini Cennete,

kimini cehenneme sokardı. Bunlar esnasında pek latif nükteler söylerdi. Zavallı Harb-i Umumî'de Kafkasyada bir müfreze askerimizi hâmil trende askerî doktor olarak bulunuyormuş, tren müsademe etmiş, bu müsademede ölmüştür.

Tıbbiyede ilk yıllarda içimi yiyen bir kurt vardı. Bu da bir kunduracı oğlu oluşum idi. O zamana göre böyle bir adam âdi bir adamdı. Adamın asil dedikleri yukarı tabakadan insan olması lâzımdı. Bunu kendimde büyük bir kusur bulur, yarın insanlar arasına çıkınca daima hakarete mâruz olacağımı düşünürdüm. İzalesi gayri kâbil bir dertti. Yalan söylemek ve emsali kusurlarımı gidermiştim. Bunlar elimde idi. Bu ise değildi. Bu fikirle perişandım. Bir gün elime **Hz. Ali**'nin «Nutuk-u Ali» adında bir eseri geçti. Büyük bir eser. Mısır'da Bulak Matbaasında basılmış. **Mehmet Ali Paşa** bu matbaayı yapıp orada birçok Türkçe eserler bastırmıştır ki bu suretle Türklüğe büyük bir hizmet etmiştir. Eserin mütercimi hatırımda değil. Bu zat Hz. Ali'nin şiirlerini beyit beyit almış, bunu şiirle tercüme ettiği gibi birde nesirler ve bir takım izahat ile tercüme etmiş. Bu eser çok hoşuma gitti. Sinop'a giderken beraber götürdüm. O tatili bunun mütalaası ile geçirdim. Bir çok yerlerini kopya ederek büyük bir defter doldurdum. Ali kahraman olduğu gibi büyük bir hakîm, büyük bir şair, büyük ahlâk ve fazilet sahibidir. Peygamber hakkında müessir mersiyeleri, Hasan ve Hüseyin'e nasihatleri, bir çok hakîmâne sözleri vardır. Bu kopyaları o kadar hevesle yazdım ki, yere oturur, dizimin üstüne kitap ve defteri kor, akşama kadar yazardım. Anam acır, ikide bir gelir, «Oğlum, masa üzerinde yaz, ya biraz bırak» der; fakat beni ayıramazd. Bunlardan epeyce şey de ezberledim. Ahlâk olarak bana çok te'sir etmişlerdir. Bu yüzden Ali'yi büyük bir muhabbet bağladım ki hâlâ öylece durur. İnsanda tahsilin ne büyük te'siri oluyor. Demek mektepler iyi programlar ve iyi muamelelerle olursa iyi talebe yatiştirirler ve bir millette ne kadar çok kitap olursa evlâdı o kadar iyi ve malûmatlı olur. Bunlar arasında «Şeref-ül insan» bana çok tesir etmişlerdir. Bu yüzden Ali bana büyük bir ferahlık verdi; kırılmış maneviyatımı kuvvetlendirdi; sevindim. Sonra bir Türkçe şiirde «Leysel insânü illâ ma saâ» Âyetini mısra olarak buldum. Bu da beni o eski üzüntüden kurtardı. Dedim ki«İnsan babası ile övünemez; bilâkis baba oğlu ile övünür. Her babaya en büyük şeref kendinden yüksek oğul yetiştirmektir.» Artık, fakat yine bir derece rahat oldum... Vakıa aslımız belirsiz bir aile değildik. Babam Sinop'un itibarlılarından biri idi. Ailede tahsil görmüşler de vardı, fakat benim babam kunduracı idi. Bugün bu dâvanın - İngiltere ve Almanya müstesna — ne bizde, ne de Avrupada âdeta hükmü kalmamıştır. Lâkin o zaman şiddetle muteberdi.

Bu esnalarda Bektaşiliğe merak ettim. Herkes «Bektaşi sırrı» diyorlar. Bunu öğrenmek pek isterdim. Sinop'taki bektaşilere yanaştım. Mümkün değil, bir şey söylemiyorlardı. Bu aralık Sinop'a Yanya taraflarından **Ahmed Baba** adında bir babayı politika yüzünden sürmüşlerdi. Pek zeki, ma'lûmatlı bir adamdı. Onun sohbetinden hoşlanırdım. Hem de sırrı öğrenmek fikrinde idim. Bu adama muhtelif suretlerle bunu birçok defa sordum. Bir şey söylemedi. Bir gün zorlandım. Dedi ki: «Sana ne söyliyeceğim. Sen bunun hepsini biliyorsun. Sâde bunların Bektaşi sırrı olduğunu bilmiyorsun.» Bu biraz beni teskin etti. Bu adam politikadan yakalanırken Mısır'a kaçmış. **Hidiv Abbas Hilmi Paşa, Abdülhamid**'in hafiyesi idi. Ondan para alırdı. Mısır'da o vakit bir çok Jön Türk vardı. Onların gazetelerini kapatır, fakat İngilizler yeniden müsaade ederdi. Bunları kâh kandırıp İstanbul'a da yollardı. İstanbul da onları haps ve nefyeder-

di. Birgün **Ahmet Babayı** Hidiv adamları vasıtası ile aldatarak İskenderiye'de İstanbul'a hareket etmek üzere olan vapura sokmuş, orada tevkif ettirmiş. Baba bu suretle İstanbul'a götürülmüş, derhal hapsedilip Sinop'a sürülmüş. Baba kaçmak ister, çare arardı. Bunu bana da söylerdi. Bir çare bulamadım. Nihayet ben yokken lazları bulmuş. O vakit Rize, Hopa tarafları sahil ahalisinde çok kaçakçı ve eşkiya vardı. Bunlar kanlı, katil insanlardı. Taka denilen yelkenli küçük kayıkları ile Rusya'dan kaçak tuz getirip bilhassa tuz kaçakçılığı yaparlardı. Kendisine Arnavutluktan bir derviş gelmiş; üç-beşyüz altın getirmiş. Baba bu kaçakçılardan **İpsiz Recep**'le kendisini Bulgaristana geçirmek üzere pazarlık etmiş. Bir de menfâ bir Kildanî vardı. Bu ve baba bu kaçakçılar ile bir gemiye Meydaneteğinin üst tarafı sahilinde randevu vermişler. Kaçakçılar takaları ile gelerek, bunlar kıyıda kibrit yakacaklar gelip alarak denize açılacaklar. **İpsiz Recep** kibrit ışığına nişan alıp ikisini de vurmuş. Soyduktan sonra ayaklarına taş bağlayıp denize demirlemişler. Paralarını almışlar. Hükûmet cinayeti buldu. Cânileri hapsetti. İşte bu **İpsiz Recep** Millî Hareket zamanında Şile civarında millî dâvaya büyük hizmetler etmiştir.

Sınıfımızda zeki talebe olduğu gibi pek ahmaklar da vardı. Bunlardan biri **Sivaslı Rahmi** idi. Bir şeye aklı ermezdi; fakat durmaz ezberlerdi. Ezberlerken sallanırdı. Böylelerin mektepte adı **«Deveci»** idi. Bu tabir iyidir. Çünkü hakikaten ezberlerken oturdukları yerde deve yürür gibi bir öne, bir arkaya sallanırlar. Hoca Rahmiyi tabiri vechile tahtaya çektiği yani derse kaldırdığı vakit gözünü yumar, dersi okurdu. Bazen bilemez, zınk dururdu. O vakit arkasındaki arkadaşlar kaldığı bir satırbaşı ise usulca «Rahmi! Satırbaşı» derlerdi. Rahmi de «Haa!» deyip hatırlar okurdu. Talebe de, hoca da gülerdi. Sirkecide gittiğimiz kahvede bir arabaya hasad edilmiş ekin

yığılmış, üzerinde kırmızı kurdele bağlanmış bir tablo vardı. Bu çocuğun dimağında bir tuhaf bozukluk vardı; resimden anlamazdı. Rahminin arkadaşlarından bir Firavunu vardı. Daima ona sataşırdı. Adı **İbrahim Toygar** idi. Toygar Üsküdarda bir mahallenin adıdır. Türkçe Çalıkuşu demektir. İbrahim birgün dedi ki: «Rahmi! Bu nedir?.» Rahmi tabloya baktı, baktı «Horoz!» dedi. Gülmeden katıldık. Yine bir gece onun firavunu Rahmiyi birkaç talebe ile umumhaneye götürmüş. «Kadına bu acemidir. Öğret!» demiş. Kadın Rahmiyi odasına almış, bir çok gayretle muamele olmuş; fakat Rahmi kadının fercine işemiş, yatak ıslanmış!.. Kadın tekme ile Rahmiyi karyoladan devirmiş, Rahmi bağırmış ve ağlamış firavunu ile arkadaşları koşmuşlar. Kadın olanı hikâye etmiş. Bir çok gülmüşler. Rahmi: «Ne bileyim. Belim geliyor zannettim.» demiş. Mektebe geldiler. Bize anlattılar. Artık bu bize haftalarca eğlence oldu. Bu terbiyeye münafi hikâyeyi yazdım; çünkü görünüp işitilmemiş bir tıbbî müşahededir. Bu çocuk sonra doktor oldu. Halbuki bir kaz bile güdemezdi. Zavallı asker hastalar elinden neler çekmişlerdir?! Birkaç yıl sonra da delirip ölmüştür. İşte o zaman böyleleri de hekim yaparlardı..

Bunun gibi hekimler çıktı. Bir de **«Edremit'li Hüsnü»** vardı. Namazdan başka bir şey bilmezdi. Fransızca bir kelimesi yoktu. Poise nedir? derdik, kuş derdi. Daha tıbbî fenlerin çoğunun adlarını bile öğrenememişti. Bu da hekim oldu. Böyle bir nümune de muallim muavini olarak mektepte vardı. Buna **«Akkâlı Mehmed»** derlerdi. Yüzbaşıydı. Yalnız çitli maden suyu reçetesi yazabilirdi. Bütün hastalara bunu verirdi. Onda da altına M. D. işareti kordu. Yani bu reçetelerde karıştırıp veriniz emridir ki hekim birbirine karışarak yapılacak ilâçlarda eczacıya bu emri verir. Halbuki maden suyunun karışacak bir şeysi yoktu. Hattâ ağzı kapalı sade bir sudur. İkinci ilâcı İn-

giliz tuzu idi. Dişi ağrıyana da bu müshili verirdi. Hali böyle idi; fakat iltimasla mektebe muallim muavini olmuştu! Sonra bir paşanın Arap halayığı (Zenci) ile izdivaç ederek kolağası ve binbaşı da oldu. Meşrutiyette tekaüt edildi. Talebe ona «Alaylı doktor» derlerdi. O vakit neferden zabit olurdu. Ve ona alaylı zabit derlerdi. Bizim çapkınlar da buna alaylı doktor dediler. Mektepsiz tabiî doktor olmanın imkânı yoktur. Bununla cehlini murad ederlerdi.

Zavallı tıbbiyeden işte böyle birçok hekimler çıkmış, pek nazik ve tehlikeli olan hekimlik sanatını yapmışlardır. Kim bilir nice insanlar öldürdüler. Böylelerine nedense idare diploma verirdi. Vermeseler de mümeyyizlerin önünde padişaha bir dua edince imtihanı geçer, diploma alırlardı.

Tıbbiyede Akaid-i Diniyye dersi de vardı. Bir sarıklı bu dersi okuturdu. Bu derse çok kızardım. Sebebi dinsizliğim değildir. Bu adamın eline bir kitap yazıp vermişler, içinde din yerine her satırında padişaha körü körüne itaat, halifenin Allah'ın gölgesi olduğu yazılı idi. Bu da sinirime dokunurdu. Din yerine bize bunları söylerdi.

Bir nebatat hocamız vardı. Adı **Ali Paşa** idi. Pek ihtiyar, mübarek bir adamdı. Ders takrir ederken ki, sesinin yanına sokulurdum da yine sesini işitemezdim. Bütün bir kitap da yazmıştı. Kitabından da bir şey anlamak mümkün değildi. Dudakları kımıldar, ikide birde önündeki nabatat kolleksiyonunu bir sağa, bir de sola çevirir kapatırdı. Bunu biz değil hiç şüphe yok ki, kendi de iyi görmezdi. Talebe bu hocaya «Cennet Öküzü» derlerdi. Mektebin yanında bir nebatat bahçesi vardı. Dikilmiş birkaç şey de var idise de bir defa bile bizi oraya götürüp gösteren olmadı. Ders tamamile nazarî idi. Bunun Şerefüddîn adında bir muavini vardı. Pek iyi bir adamdı; fakat pek câhildi. O derece ki ders takrir ederken nebatatlar, evraklar derdi. Bu kelimelerin zaten arapça cemi olduklarının bile farkında değildi.

Nebatat tahsili güçtü. Bereket versin **Doktor Şerefüddîn Mağmumî** talebe iken bir nebatat kitabı yazmış, onu anlardık. Ondan ezberledik. İmtihana girdik. Mağmumî bizden sekiz sene kadar evvel mektepten çıkmıştı. Bize kadar hep talebenin elinde onun kitabı imiş. Bizde de öyle idi. Bizden sonra da zamanımıza kadar yine onun kitabı elde dolaşmıştır. Yalnız tıbbiyede değil, Diğer mekteplerde de böyle imiş. Bu adam bu eseri ile büyük hizmet etmiştir. Mağmumîyi sonra Kâhirede tanıdım. Zeki, doğru, dik sözlü, sözünü esirgemez, pozitif düşünür, hakkı sever, münevver vatanperver bir zattı. Daima da okur ve yazardı. Kâmus-ı Tıb ve daha birçok eserler yazmıştır. İttihatçıları hiç sevmezdi. Bu yüzden memlekete de gelmedi. Nihayet Mısır'da bir yıl evvel öldü. Millet hizmetinden istifade edceği bir adamdı. Heba olup gitti. Sebebi de **Ahmet Rıza** ve **Doktor Nazımdı.** Onu hizmete yanaştırmadılar. Nasıl ki **Murat Bey**'i de uzaklaştırdılar.

İmtihanda iktidar ile iyi numara almak pek de mümkün değildi. Bunun için iltimaslı ve hocalara dalkavukluk eder olmalıydı. Eğer imtihanda hocanın derste söylediğini aynen söylersen iyi numara alırdın. Bu sebeple hoca söylerken not tutardık; fakat ben daha ziyade Paristen getirttiğim kitaplardan öğrenmeğe çalışırdım. Tıbbiyede numaralar karîb âlâ, âlâ, aliyyül âlâ, aliyyül âlâ ile bir, iki veya üç yıldız idi. **Tevfik Vâcid Bey** adında Miralay bir Fenn-i tedavi hocamız vardı. Pek birşey bilmezdi. Ama âlimlik dâvasında idi. Koyu mutaassıp, bilfiil dervişti. Menkıbesi çoktur. Bir ikisini söyliyeyim: Birgün ders verirken «Bunlar işkenbeden değil kelleden çıkıyor» diyerek küt - küt kafasına vurdu. Birgün de bize «Morfin neden uyutur. Bu hassayı ona kim veriyor?» diye sordu. Her-

kese birer birer soruyordu. Aklıma geldi ve yanımdakine dedim ki: «Murâdı Allah veriyor cevabını almaktır» Nihayet birincimiz olan **Giritli Mustafa**'ya sordu. O derhal: «Allah vermiştir» dedi. Hoca da «Ha...» dedi. Bana sorsa «Bu henüz malûm değildir cümle-i asabiyeye te'sir ederek uyutuyor, teskin ediyor ama neden ediyor bilinmez» derdim. Hoca da bana kızardı.

Bir hayvanat hocamız vardı. Dindar, mutasavvıf bir zattı. Pek halim nezaketli terbiyeli bir zattı. Adı Hulusi Bey'di. Bize iliâ hayvanatta zekâ olmadığını kabul ettirmek onun gayesi idi. Çünkü dinde böyle imiş. Hiçbir hayvan görmeden kitaptan ilmi-i hayvanat da öğrendik.

Fenni-i tedavi dersini o vakit Pariste pek meşhur olan Manka adında bir müellifin kitabından belledim. İmtihana girdik. **Vasil Neum, Ali Rıza** gibi birkaç mümeyyiz vardı. Bana Akonit çıktı. Bu kitaptaki gibi söylemeye başladım. Mümeyyizler: «Aferin! Aferin» diyorlar. Hoca: «Aaah, aah» diyordu. Anladım. Notasını (takririni) söylemiyordum; fakat aldırmayıp devam ettim. Bana mümeyyizler aliyyül âlâ üç yıldız vermişler, hoca sıfır vermiş. Nihayet uzun münakaşadan sonra aliyyül âlâ ile aralarını bulmuşlar.

Histoloji okuyorduk. **Haydar Bey** adında çocuk boylu bir **Miralay hocamızdı**. Bir yıl zarfında takririnin mecmuu onbeş sayfa tutardı ki, hiçti. Bize ders yerine masal söyler, alay ederdi. Talebenin hepsine de adlar koymuştu. Çiftekumru, ilâ... gibi. Birgün dersini vermişti. Zaten beş dakika sürmezdi. Ders müddeti ise bir saatti. Bir zabit gelip Tophane ve Askerimektepler Nazırı **Zeki Paşa**nın teftişe geldiğini söyledi. Hoca bize dedi ki; «Ben yeniden ayni derse başlıyacağım siz aldırmayın, yine not tutun!» Zeki Paşa geldi; öylece yaptık. Gidiyorken hoca: «Beni paşa yapınız!» diye bağırdı. Derse her vakit sarhoş gelirdi. Bektaşi olduğunu söylerlerdi. Beylerbeyinde

İstavrozda oturdu. Halama komşuydu. Rüştiye zamanımdan bilirim. Vapura binerken iki çımacı gelip koltuklarından tutar, o da âdeta ayaklarını iskeleden keser, böylece vapura atarlardı. Pek korkaktı. Ama iyi adamdı. Şerir değildi.

Bunun **Cemal Paşa** adında bir muavini vardı. Bir şeye karışmazdı. İyi, terbiyeli bir zattı. Ben mektepte muallim olduğum vakit beni tıp fakültesinde histoloji imtihanına mümeyyiz çağırdılar. **Haydar Paşa ölmüş, Cemal Paşa** hocaydı. Almanya'da Histoloji tahsil eden **Tevfik Recep** de mümeyyizdi. Bir talebeye kup yapmak usulü soruldu. Talebe güzel söyledi; fakat **Cemal Paşa** çocuğu, tahtie edip dedi ki: «Parafinli blok, sulu ispirto ile ıslatılarak kesilir.» Bu en iptidai ve büyük bir hata idi. Başımı **Recep Beye** çevirdim. O da ayni zamanda bana çevirmiş, birbirimize baktık. Demek Cemal paşa ömründe kup yapmamıştı. Bunu yapamıyan da histoloji bilmez. İşte bu dersimiz de bu halde idi. Bu zat meşhur karikatürist Artist **Cemil «Cem»** in babası olan **Cemal Paşadır.**

Nafiz Paşa emraz-ı umumiye hocamızdı. Tatlı ders verirdi. Severdik. Talebe arasında sevilen hocalardandı. Takrir ettiği kitap Kırımlı Aziz Beyin kitabıydı. Belki zamanına göre iyi kitaptı; fakat artık çürümüş bir halde idi. Ben dersimi yeni çıkan bir Fransızca kitaptan okurdum. Birgün Nafiz Paşa veremden bahsederken «Bunu mikrop diyorlar ama ne siz inanın, ne ben inanırım» dedi. İşte onun derecesi de buydu. Halbuki mektebde bir bakterioloji laboratuvarı vardı. Hocası «**Bol Hamdi**» idi. Orada mikrobu gözümüzle görüyorduk. Kendisi birgün zahmet edip de mektepte kapıdan girmeden yolun soluna üç adım daha atıp oraya girip mikrobu görmek zahmetini ihtiyar etmemişti. Paşanın kalb hastalığı vardı. Ders esnasında arasıra baygınlık gelirdi. Çoktan böyle imiş ve bu halde iken 1928 yılı sonuna kadar yaşadı.

Pek zeki bir adamdı. Fakat hekimlikte pek eski ve cahildi.

Emraz-ı Hariciyeyi **Ahmed Fehim** Bey adında biri verirdi. Pek şişmandı. Talebe ona (Fil Ahmed) derdi. Avrupada okumuştu; fakat dehşetli cahildi. Hem de zekâsı basitti. O vakit bu derse ait Quatre agre'gis denilen kitap moda idi. Dersini birine ondan tercüme ettirmiş, onu takip ederdi. Büyük cildler olan bu eser onda ufak bir defterdi. Kürsüye oturur, defteri açar kimse görmesin diye de kolları ile örter, bir deftere bakar, bir söylerdi Tabiî bunu herkes görüyordu; fakat o gizliyorum zannediyordu. Bu kadar yıldır ders vere vere bu defterciği bile ezberliyememişti. Dersinden bir şey anlaşılmazdı. Çünkü tercüme ederken bir bahsi kâmilen okuyup ruhunu alacak yerde bir hastalığın tarifinden ilk satırı, avamilinden ilk iki satırı, ârâzından, hasılı her kısmından sade birkaç ilk satırı almış, bu da bir şeye yaramamıştır. Bu adam **Cemil Paşa** ile beraber Paris'te tahsil etmesine rağmen Fransızca bile bilmezdi. Hekim olduktan sonra bana **Cemil Paşa** bizzat anlattı. Paris'te bir lokantada bu ve **Hamdi Paşa** (Bol Hamdi)daima domuz pirzolası yerlermiş. Cemil Paşa bunların taassubunu bildiğinden birgün yemekten sonra «Siz ne yapıyorsunuz?» diye sormuş, Edelette du pore demişler. «Ayol, bu domuz!» demiş. Onlar «Hayır danadır, domuz veandır» demişler. İddia edip eve gidip kamusa bakmışlar. Domuz olduğunu görünce ikisi de kusmuşlar.

Bir de **Salih Bey** adında bir Miralay emraz-ı dahiliye ve etfal hocası vardı. Hiçbir şey bilmezdi. Hem de kadın gibi bir şeydi; fakat iltimaslıydı. Ahlâkı da iyi değildi. Ben bu adama bir vakit muavinlik ettim. Elinden çok çektim. Dersin bir kısmını ben verirdim . Talebe beni çok sevdi ve dersime doldular. Kıskandı ve beni bir daha ders vermekten men etti.

Dahiliye seririyat hocası **Fevzi Paşa** idi. Bu halis Anadolulu zat cidden iyi hekim ve muallimdi. Ancak Laennec mektebi talebesi idi. Sade Kar' ve ısga bilirdi.. Labarotuvardan haberi yoktu. Eh... zamanı böyle idi. Kusur değil.

Güzide bir muallim **Cemil Paşa** idi. Hem de **Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi**'nin damadı, azılı bir hoca idi. Eli ameliyata çok güzel yakışırdı. Zeki, terbiyeli idi. Ancak hiçbir ilimden haberi, ma'lûmatı olmadığı gibi tıbbın da yalnız cerrahî kısmını bilirdi. Onda da ameliyatı güzel yapmasına rağmen ilimce fakirdi. Meselâ cerrahlığın esası olan teşrih-i maraziden, laboratuvardan bir şey bilmezdi. Bu zattır ki, operatörlüğü memleketimizde parlatmıştır; fakat hiç adam yetiştirememiştir. Bu hususta nedense bahîl idi. Hattâ muavin diye yanına aldığı adamları en gabilerden intihab ederdi. Meselâ o vakit **«Sakallı Cemil»** adında bir Miralay muavini idi. ki pek cahildi. Vazife olarak Cemil Paşanın yapacağı ameliyatların pazarlığını yapardı. İşi bundan ibaretti. Son sınıflarda sol ayağımın tırnağı battı. Cerahat yaptı. Kundura giyemiyor, gezemiyordum. Sakallı Cemil'e gösterdim. Ameliyat yapayım dedi. Parası benden olmak üzere de bana bir şişe kloroform aldırdı. Beni yatırdılar. Yarım saat uğraştı. Canım burnuma geldi. Bir aralık kalkıp fırlıyordum; beş-on askere beni tutturdu. Tırnağı iptal-i hissiz söktü. Etrafını kesip oymuş, birşeyler yapmış. İki ay yara kapanmadı. Sonra da amaliyata rağmen yine bir tırnak çıktı. Ama ne tırnak? eciş-bücüş!... Hâlâ bu tırnaktan ıstırap çekerim. Gülhanede hekim olunca anladım. Altına bir pamuk sokarak pansuman yapılsaydı iyi olurdum. Tırnak da yerinde kalırdı. O vahşiyane ameliyat acısını da çekmezdim. İşte operatörlüğü buydu.

Dahiliye seririyat hocası **Zoîros Paşa** adında bir Rumdu. Çok geveze idi. Cahil, bir şeye yaramaz biri idi.

Derslerde sade alay ederdi. Domuz bir rumdu. Öldüğü vakit bütün serveti Yunanistana gitti. Oraya vasiyet etmişmiş.

Dahiliye seririyat muallimi **Horasancıyan** adında bir ermeni idi. Kalb ve riede cidden iyi hekimdi. Bundan çok şey öğrendim. Derdi ki: «Tedavi vasıtaları zayıftır. İşe yarar ilâçların adlarını şu başparmağımın tırnağına yazarak sığdırabilirim.» O vakte göre hakkı vardı.

Besim Ömer Paşa Kıbâle (Fenni-i vilâdi) hocası, **Esat** Paşa göz hastalıkları hocası idi. İkisi de Fransada tahsil etmiş, güzide hocalardan sayılırdı. Bunlar da adam yetiştirmemişlerdir. Sebebi yetişir, yerlerini kapıverir korkusudur. **Besim Ömer** kıbâleyi zararsız bilirdi; fakat jinekolojiden hiç haberi yoktu. Eline bıçak alamazdı.

Bizim vaktimizde doktora imtihanları vardı. Üç sınıfın derslerinin birden imtihanına doktora denirdi. İki doktora imtihanı verdik. Zamanımızda tezi kaldırdılar. Bense mutlaka bir tez yazmak hevesinde idim. Yapılmamış, yeni bir mevzu arıyordum. Buldum. Hıtan. Çalışmaya başladım. Küçük cerrahî hocası **Halit Şazi** bize hıtan üzerine bir ders verdi. Hemen notunu tuttum. On satır kadar etti. Avrupadan hıtan hakkında kitaplar getirttim. Bizde neşredilmiş kitapları buldum. Bir şey meydana getirdim. Mektepten çıkınca da İstanbul'da mevcud ve kimi cami içinde olan kırk kadar kütüphanede türkçe ve arapça el yazması kitaplarda hıtan bahisleri aradım. Bazı malûmat buldum. Sonra tarih kitapları ve yazma sürnâmeleri tetkik ettim, hasılı birçok tetkikat, tecrübe ve müşahedelerle fenn-i hıtanı vücuda getirdim. Bu ilk eserim, hem ilk fennî eserimdir. O vakte kadar görülmemiş bir eser oldu. Maatteessüf hâlâ da ondan iyisi değil, kötüsü bile yazılmadı. O vakitten beri yirmibeş yıl olmuştur.

Meşrutiyetin iptidasında mektebi istibdat ve ahvalini zikreder (Tıbbiye Hayatından) adlı eseri neşrettim. Bunu önce piyes halinde yapmış isem de sonra tablolar haline koydum. Bu eseri, neşrinden sonra, tiyatro haline koyup Hür Tıbbiyeli adıyle çok zaman oynadılar. Tıbbiyeye ait bazı bazı malumat vardır. Bu eserde bilhassa **Sami** ile **Eczacı Refik** teşhir olunmuşlardır. Sami Binbaşı bir Dahiliye zabiti idi. Pek sert ve müstebit, müdürün âleti idi. Bir iki çocuğu kendi odasının yanına hapsetmiştir. Bu suretle onların ırzına geçtiği talebe arasında deveran ederdi. Eser neşrolunmadan evvel imzasız bir mektupla beni ölümle tehdit etti; ben onu mahkemeden korkarak **Rami** adı ile zikrettim. **Sultan Azizi** hal' eden pehlivanlardan birinin oğlu imiş. Buna rağmen istibdat âleti idi. Aslını kimse bilmezdi. Bizden sonra bunu biri öğrenip padişaha jurnal etmiş, Sami derhal Yemen'e sürülmüş, meşrutiyet olunca gelmiş hürriyetperverler sırasına gelmiş, Harbiye Nezareti daire müdürlüğüne tayin edilmişti. Her ne de olsa o vakit sürgünlük çekmiş olmak büyük bir faziletti. Ben de ittihatçılarla iyi değildim. Mahkeme de beni mahkûm edebilirdi. Talebe için gelen etlerin en iyi kısımlarını ve beş-on böbreği birden alır, pişirtir yerdi. Avurtları şişmiş, karnı davul gibi olmuştu.

Eczacı Refik eşna-ı mahlûkat idi. Dünyada ne kadar ahlâksızlık varsa, edepsizlik, rezillik, alçaklık mevcudsa bu adamda vardı. Erzincanda askeri hastahanenin eczanesinde havancı neferi imiş; casusluğa başlamış, bu sayede İstanbul'a gelmiş ve tıbbiyeye birden kolağası rütbesiyle eczacıbaşı olmuştur. İrade ile kendisine diploma da verdiler. İşi-gücü ırz düşmanlığı ve talebeyi jurnal edip sürgüne yollamaktı. İki yıl içinde Refik, paşa oldu. Bir aralık cahilliğine bakmıyarak vereme deva bulduğunu da ilân etti. İlâcını Padişaha takdim etmiş. Bereket versin ilâç tetkik edilmek üzere mektebe yollandı. **Vasil Neum** tahlil etti. Bu ciddî adam, bu ilâç saçmadır dedi.

Ama yine seririyatlar da hastalara verildi. Tabiî fayda değil, zarar hasıl oldu ve bırakıldı.

Tıbbiyenin politika devresi bitince **Refik** gibi adamların kârına kesat geldi. İş arıyor, bulamıyorlardı. Bu sefer ellerine geçirdikleri veya bizzat uydurdukları bir takım evrak-ı muzırrayı talebenin yatağı altına sokuyor, sonra basıp yakalatıyorlardı. Bu pek melun bir işti.

Meşrutiyette Trablus'a sürülmüş, oradan Mısır'a gitmiş, orada eczane açmıştı. Harbi Umumî zamanında Kahire'de hekimlik ediyordu. Bir gün onsekiz yaşlarında bir genç geldi. Evvelce Bab-ı Âlî'de mühimce bir mevkide olan bir adamın oğlu imiş. Muayene ettim. Frengisi vardı. Şankrıyı aradım. Kıçında buldum. Çocuğun mahiyeti anlaşıldı. Nasıl aldığını sordum. Hikâyesi feci imiş. Dedi ki: «Biz buraya Meşrutiyet olunca babamla geldik. Paramız kalmadı. Babam öldü. Ben yalnız ve aç kaldım. **Beni Refik Paşa** baştan çıkardı.» Zavallı gence acıdım. Bir Türk çocuğu gurbette mahv olmuştu. Tedavi ettim. Hattâ ilâç parası da verdim. Aynı zamanda o iğrendiğim Refik'e bir kat daha husumet bağladım. Bir müddet sonra idi ki Atabetül Hadrâ'da Kâzım eczanesine girmiştim. Orada sekiz - on kadar eczacı ve sair Türk vardı. Kâzım Malta'da sürgündü. Otururken Refik girdi. Herkes meyanında benim de elimi sıkmak istedi. Elimi çektim ve senin gibi bir rezile el veremem dedim. «Neden rezilim» dedi. Utanmaz şeydi. Sormak cesaretinde bulundu. «Sen İstanbul'da casustun. Ne canlar yaktın. Burada da şimdi İngilizlere casusluk edip can yakıyorsun.» Beni de bir düziye İngilizlere jurnal ediyordu. Haberim vardı. «Aleyhime kitap yazdın» dedi. Devam ettim: «İbnesin» dedim. «Hayır, ben kulanparayım» dedi. Dedim «Kulanparasın; hattâ boyacı arap çocuklarına bile taarruz ediyorsun; fakat aynı zamanda mef'ulsün de. İşte filan yerdeki Musaya ne dersin?» Bu söze hiç cevap veremedi; çıkıp gitti. Bir kaç gün sonra bir-iki haydut bulmuş, yolumu beklemiş, beni döğmeye kalkıştılar. Ben Refik'i iyice döğdüm. Hattâ bir-iki gün sonra doktor **Şrefüddin Mağmumî** geldi ve: «Ne hayırlı iş yapmışsın. Refik'i iyi döğmüşsün ellerini öpmeli. Ah benim de ahdım vardı; mektepte ondan canım yanmıştı. Yetişseydim de bir tokatcık olsun ben de vursaydım» dedi. Benim Türk tarihinin Mısır bahsi nihayetinde bunlara dair tafsilat vardır. Cumhuriyetten sonra bu çocuğu Ankara'da gördüm. Memur olmuş!.. Zavallı Türkiye...

Son sınıflarda yine pek zayıflamıştım. Yine asabî oldum. Artık sade vakans değil, tahsil zamanının da büyük bir kısmını Sinop'ta geçiriyordum. Böyle yapmasam hasta düşecektim. Bu sebeple çavuşluktan düştüm. Sınıfta onuncu oldum. Sınıfımız yetmiş, seksen kişi kadardı. İlk ikiyüz kişi imtihanlarda döküle döküle, ecel ile öle öle bu miktara inmiştik. Bu miktar doktor çıktık.

Artık doktor çıkmamıza üç, dört ay kalmıştı. Hayata gireceğiz diye seviniyordum. Dokuz yıldır soğuk yüzlü bir kışlada bütün dünyadan mütecerrid ve bîhaber yaşıyorduk. Dile kolay!.. Bazı anlarım olur ki; hayattan ümidimi keserdim. Bu monoton ve meşakkatli hayattan pek bıkmıştım. Bir gün doktor olup çıkacağımı hayal zannederdim. Derken artık o günler yaklaşmıştı. Bir gün dizildik, yemeğe gitmek için emir bekliyorduk. Yanımda bir kaç arkadaş konuşuyorlardı. Dahiliye zabiti olan bir mülazım da önümüzde duruyordu. Bunları konuşuyor diya azarladı, ve fena lâflar söyledi. Bunlar sustular; fakat bu benim izzet-i nefsime dokundu. Halbuki ben lâkırdıya da karışmamıştım. Hiddetle dedim ki: «Zabit efendi! Konuştularsa adam yemediler ya. Konuşmak terbiyesizlik olur mu? Senin söylediklerin terbiyesizcedir. Biz bir kaç ay sonra çıkıyoruz; yüzbaşı olacağız. Sen mülâzımsın. Bari bunu düşüneydin..» Zabit bir şey söylemedi, gitti.

Müdüre şikâyet etmiş, beni hapsettiler. Yirmi gün ceza verdiler. Son günlerde mektebin bir elemli hâtırasını daha yaşamaya başladık. Hapishanede durmuyor, Fransızca kitaplar ile derslerime çalışıyordum. Üzüntüden büsbütün solmuş ve zayıflamıştım. Zaten mektepte bir güneş gördüğümüz yoktu. Burada ise güneş dünyada mevcud olmayan şeydi. Bir gün teftiş için Harbiye Mektebi Nazırı **Rıza Paşa** hapishaneye geldi. Ben kitap okuyordum. Kızgınlığımdan bile bile bir müddet ayağa kalkmadım. Ben de aksi adamım. Nene lâzım?.. Kalkıversene. Hem de madem ki âmir, terbiye ve vazifemdir. Fakat bendeki zihniyet bunları meşrû âmir tanımıyor. Nazarımda hepsi İstibdada hizmetle külâh kapmış cahil ve mel'un insanlar... Milleti, devleti yıkıyorlar. Bu beni bunlara hürmeten men ediyor. **Rıza Paşa** yanıma geldi. Kitaba baktı. Dedi ki: «Bu hangi sınıftan?» Yanında mahut Sami vardı. «Son sınıftan» dedi. Rıza Paşa: «İyi bir talebeye benziyor» dedi. Sami de: «Evet efendim, mektebin en çalışkan ve ahlâklı talebesindendir.» «Neden hapis?» diye sordu. «Zabite karşı gelmiş!» dedi. Rıza Paşa bağırdı ve dedi ki. «Böyle bir kaç ay sonra doktor olacak, çalışkan bir talebeyi neden hapsedersiniz. Baksana, yüzüne solmuş bitmiş. Yazık değil mi?» Bana dönüp: «Hadi oğlum! Kitaplarını al da çık!» dedi. Onbeş gün yatmıştım. Çıktım. Bu adam cahildi ama iyi bir adamdı. İyiliği her fırsatta görülürdü. Kimseyi padişah aleyhinde diye bile yakmamıştı. Fakat bizde müdür olan kardeşi İhsan bir firavundu. İşte iki kardeş arasında ne büyük bir fark vardı.

Biraz sonra son imtihanları da verip çıktık. Yüzbaşı doktor olduk. Bize Türkçeli ve Fransızcalı bütün muallimlerin mühürlerini havi birer diploma verdiler. Padişaha sadakat ve hastalara şefkatle bakacağımıza yemin ettirdiler.

İşte artık mektep ve tahsil hayatım bitmişti; içtimaî hayata, dünyaya giriyordum. Fakat pek iyi biliyordum ki, tahsil bitmemişti; biten mektepti. Asıl bundan sonra çalışmak lâzımdı. Mektep bize ilk ma'lûmatı vermişti. İstikâmet göstermişti.

Tuhaftır, sınıfta bir kaç arkadaşımız vardı. «Mektepten bir çıksak şu kitapları yakıp kurtulsak» derlerdi. Hakikaten bir tanesi bütün kitaplarını sobaya doldurup yaktı.

Rumî 1317 de doktor ve Yüzbaşı olduk.

*

Bir antika hocamız da **Celâl Muhtar Bey**di. Deri hastalıkları seririyat muallimi idi. Fransada tahsil etmişti. Seririyata gelir, hastaya bakardı. İlâçları üç dört taneden ibaretti. Muavinlerine, evvelce bunlara dair her birinden bir çok reçete yazdırmıştı. Hasta gelince muavinleri soyarlar önüne getirirlerdi. Celâl Bey: «Dön!» derdi Hem de hiç gülmez, azarlarcasına sert ve kaba söylerdi. Hasta döner dururdu. Durduğunu hissedince yine «dön!» diye bağırırdı. Hasta böyle defalarca dönerdi, o ise hâlâ onun vücuduna bakmağa vakit bulamaz. Önündeki kâğıtta ticaret hesabı ile meşguldü. Daima pek acelesi vardı. Nihayet bakar «Şu reçeteyi verin!» derdi. Ve vakit biter bitmez savuşur giderdi. Ticaret yapardı. Kırık karyola demirleri ve emsalini alıp satardı, dışarda hekimlik de yapardı. Derdi zoru para idi. Tuhaf bir tip idi. Hoca değil, bir eskici Yahudi idi. Talebe arasında çok menkabesi vardı. Söyleyip eğlenirlerdi. Kışın bir muşamba giyerdi. Muşambanın asıl renginin sarı olduğu belli idi; fakat simsiyahtı. Yıllarla arkasında onu gördük. Bir çizme giyerdi. Kışın veya yazlarda yağmur zamanında paçasını çizmenin koncunun içine sokardı. Diğer zamanlarda koncu pantolonunun parçasının içine geçirirdi. Bu adam pek cimri idi. Yiyemezdi. Büyük servetler yapmıştır. Talebe iken bile Sarayburnuna kaçar, orada balık tutup getirir, tale-

beye satarmış. Mektepte bu bütün talebenin ağzında idi. Zararsız hekimdi; fakat ticaretten vakit bulamazdı ki... Talebeye hiç bir şey öğretmezdi. Para yüzünden daha hakkında meselâ Hilâl-i Ahmer'de bulunduğu zamana ait çok söyliyecekler varsa da lüzum görmüyorum.

Bir de yedi yaşımda iken babamın beni anamla İstanbul'a getirdiğinde bir vakayı yazmayı unuttum. Halamın Kalamıştaki köşkünde idik. Köşkün yanına eniştem bir set, seddin ortasına bir havuz yapmış, etrafına birçok saksılar içinde çiçekler koymuş. Onlarla uğraşır dururdu. Ben de bunlara dokunurdum. Bir gün Frenk incirini tutmuştum. Onun ince yüzlerce dikeni varmış, elime battı. On gün kadar ıstırap çektim .Eniştem çiçeklere dokundukça kızardı. Pek saygılı olan anam da beni men etmek için uğraşır dururdu. Ben de uzağa kaçar, o söyledikçe dilimi çıkarırmışım. Bir gün eline kırmızı biber saklamış, beni yakaladı ağzıma koydu. Öyle yaktı ki, yaygara içinde bahçeye fırladım. Toprak yeni bellenmişti. Bu topraklarda yuvarlandım ve eşindim. Halamın kızı biraz toz kahve getirdi, ağzıma koydu; yanma biraz geçti. Anam bu hikâyeyi hatırladıkça: «Biber az bir şeydi ama pek alâ idi.» derdi. Bunu zikirden maksadım şudur: Hiç biberli yemek yiyemem. Hâlâ böyleyim. Yemeklerime kara biber de koydurmam. Aşçılarsa yemeğe biber lezzet verir diye koymamak istemezler. Bazen gayet az korlar. Bunu bile derhal hissederim. Hemen ağzım yanar ve tepeme doğru gözlerimden bir ateş çıktığını duyarım. Demek ki, bu hususta bence İdyosenkrazi vardır. Kuvvetli, vücudluyum; fakat bibere hiç dayanamam.

Babam sarışın, mavi gözlü ve beyaz tenli idi. Ben de öyleyim. Anam siyah saçlı idi. esmer güzeldi. Babam kemikli yerden yığmaydı. Benim boyum ondan uzundur. Bir metre yetmişdört santim boyundayım.

Yine şimdi hatırıma geliyor: Tıbbiyede iken Sinop'ta

tatil zamanlarında komşu kızlarından üç kız bana pencerenin önünde otururlar bana gülerlerdi. Bir tanesi bir aralık deli gibi idi. Bana söz de söylerdi. Mütemadiyen kapımızın önünde dolaşırdı. Bunlar Onaltı, onsekiz yaşlarında idi. Hiç birine mukabele etmezdim. Sade seyretmesi hoşuma giderdi; gülerdim. Bu devre en uslu devremdir. Fakat bu esnada gayet çirkin bir iş yaptım. Bir gün evde kimse yoktu. Kapı çalındı. Teyzemin Zühre adındaki kızı geldi. Kapıyı açtım. Yukarı çıktı. «Teyzem yok mu? dedi. O anda fikrime fesat geldi. Halbuki bu kıza bu ana kadar bir başka gözle baktığım hiç yoktu. Birden beni fena bir his kapladı. Cevap vermedim. Kızın üstüne atıldım. Kız kaçmaya başladı. Bağırmıyordu; bağırırım diye beni tehdit ediyor, hem koşuyordu. Böyle koşuşuyorduk. Yakaladım. Uğraşıyordum. Kız şiddetle mukavemet ediyordu. Nihayet aklım başıma geldi; bıraktım. Kız derhal evden gitti. Meğerse insan gözü kızmış bir boğa gibi vahşi bir şeymiş. Kız, kadın ve erkek asla yalnız bırakılmamalıdır; buna mukavemet edenler var; fakat az. Çünkü insan kendini kaybediyor. Eğer kız şiddetle mukavemet etmeseydi, felâketti. Bu vak'adan çok müteessir oldum. Ve kendime çok itab ettim. Meseleden hiç bir şey sızmadı. Kız galiba ne anasına ve ne anama söylemedi. Bu kız bir kaç yıl sonra evlendi. Çocukları oldu ve çok zaman oldu ki; ölmüştür. O vakit anamdan utancımdan üç-beş gün ölmüştüm. Sonra da ölünceye kadar bu kızın yüzüne bakamadım.

Şehvet erkeği zıvanadan çıkaran müthiş bir şey. İnsan deli gibi oluyor. Tıpkı İlkbaharda kızan boğalar gibi saldırıyor. Vahşî bir şey oluyor. Bu esnada her türlü cinayeti hiç düşünemeksizin yaparlar. Bu halde olan bir erkek kadına değil hayvanlara bile saldırmaktadır. Bunlar inek, eşek, tavuk gibi şeyleri bile yapıyorlar. Bu sebeple tıb kanununda (Vatî hayvan) diye bir bahis var-

dır. Anadoluda eşek âdeti çoktur. Hatta dişi eşek üzerine türküler bile çıkmıştır.

Son Millî Muharebe esnasında bir vaka oldu: Bir müfreze Eskişehir civarında bir köyde Yunanlıların karşısındaymış. Köyde birinin bir dişi eşeği varmış. Her gece sabaha yakın beş - on asker gelir, eşeği damdan alır, götürürlermiş. Adamcağız mani olamamış. Gidip zabite şikayet etmiş. Zabit demiş ki: «Ne bileyim hangisidir?» Köylü: «Ben isbat edersem cezalandırır mısın?» demiş. Zabit: «Hemen» demiş. Köylü akıllı bir adammış. O gece eşeğin kıçına katran sürmüş. Askerler yine gelmiş ve eşeği almışlar, sonra ahıra getirmişler. Köylü yarım saat sonra zabite gidip «Askerini topla! göstereceğim» demiş. Zabit toplamış, «Göster!» demiş. Köylü «Pantalonlarını çıkart!» demiş. Zabit emretmiş, açmışlar. Köylü dolaşıp önlerinde siyah leke olanları zabite gösterip, katran tedbirini söylemiş.

İşte bu vakalar insanları ahlâkî istikametler vermek için alınacak tdbirleri gösterir. Yine gösterir ki, insanlar ne iğrenç mahlûklardır. Ben bu çirkin şeyleri yazıyorum. Şimdiye kadar kimse yazmamıştır. Pek ayıp görülür; fakat ne çare ki oluyor. Yazmak yazmamaktan daha doğrudur. Çünkü bir şeye göz yummakla o gayri mevcut olmaz ki. Meselâ eşek, kurdu görünce gözünü kaparmış. Zannediyormuş ki, kurt da onu görmüyor. Bil'âkis bilinsin ve ahlâkî tedbir alınsın. Kadını serbest bırak; fuhuş artar. Fuhuş bir sosyeteyi yıkan müthiş bir içtimaî dert. Kadını sıkı tut; istimna, livata, vatî hayvan ve kadınlar arasında sevicilik gibi tenasülî delâletler, ahlâkî hastalıklar yol alıyor. Sıhhat ve sosyete zararlar görüyor. İki ucu pis bir değnek. Ne yapmalı bilmem.

Askerî Tıbbiye mektebi o vakit en iyi mektepti. Oradan epeyce talebe yetişirdi. Sebebi disiplindir. Sabahleyin karanlıkta boru ile kalkardık. Çay içip dershaneye girerdik. Bir zabit gelir, başımızda dururdu. İki saat böyle çalışıp derslerimizi hazırlamaya mecbur olurduk. Sonra biraz teneffüs ederdik. Hocalar gelir, ders verirlerdi. Günde dört ders vardı. Birer saat idi. Akşam uzunca bir teneffüs ve yemekten sonra da dershaneye girerdik. Yine iki saat derslerimize çalışırdık. Sonra yatakhanelere gider uyurduk. İşte bu sebeple mektepleri mümkün mertebe leylî yapmalıdır. Talebe zarurî çalışır. Hele Avrupada tahsildeki talebemizi büyük pansiyonlara koyup böyle bir disiplin altında tutmalıdır. Bu pek mühimdir.

İşte çocukluk hayatım budur.

HEKİMLİK HAYATIM

Mektep bana sabit saatlerde yemek, uyumak, uyanmak gibi hayata pek lâzım olan meziyetleri vermiştir. İtiraf ederim ki bu leylî mektepler neharîlere pek üstündür. Bunun delili yetişen iyi hekimlerin hep tıbbiye-i Askeriyeden olup Mülkî Tıbbiyeden az veya hiç olmasıdır. Böyle mekteplere revaç verilmesi fikrindeyim. Bizi dershaneye sokar, başımızda dururlardı. Çalışmak istemeyen de mecburi çalışırdı. Talebe başı boş olamaz. İşte Avrupaya gönderilen talebemiz başı boş olduğu için ekseriyetle çalışmıyor. Fuhuş peşindeler.

Tuhaftır, mektepten çıkınca bu mektepte kazandığım dokuz yıllık bir âdet ve intizam âdeti derhal kayboldu. Artık yemek, içmek gibi şeyler bende intizamlı değildi. Demek ki, her şey muhit ve teşkilâta tabidir. Bunlar değişince ve zayıflayınca onlara ait netice ve hasletler de zayıflıyor veya bitiyor. İnsanların terakki hayatında bu iki şeydir ki, en mühimdir: Muhit, teşkilât.

Artık bizi mektepten çıkardılar. Yine Saray içinde bekâr talebeye ayrı bir yer verdiler. Biz Anadolulu bekâr otuz talebe idik. Burada yatıyorduk, fakat yemek vermiyorlardı.

Bu esnada aklıma geldiği gibi gezdim. Ordan oraya dolaşıyordum. Hiçbir gaye ve maksadım yoktu. Kendimde bir hafiflik duyuyordum. Üstümden bir tazyik kalk-

mıştı. Âdeta zindandan çıkmış gibi idim. Çalışma da yoktu. Bu hürriyetin tadı ile gaşy halinde idim. Okuduğum da yoktu.

Bu hal iki ay devam etti. Vücutça da toplandım, yüzüme kan geldi. Pek muztarip olduğum hazım düzeldi. Mektep hayatının ârızalarını giderdik.

Bir kaç yıl evvel Alman Profesörler getirilip Saray içinde Gülhane Hastanesi te'sis edilmişti. Askerî Tıbbiyeden çıkanlar bir yıl orada staj yaparlardı. Yani pratik görürlerdi. Ondan sonra Ordulara gönderilirlerdi. Biz de oraya gidecektik. Fakat hastahanenin senelik tatilinin bitmesine henüz iki ay vardı.

İşte böyle düşüncesiz, gayesiz iki ay geçirdikten sonra âtiyi düşünmeye başladım. Bir program çizmek, onun üzerinde yürümek lâzımdı. Gülhanede sıra ile her şubede çalışmak, pratik şeyleri öğrenmek istiyordum. Keza Fransızca hiç konuşamıyordum, okuduğum kitabı iyi anlıyordum ama konuşmak da lâzımdı. Gülhanede Alman Profesörleri dersleri Fransızca takrir ediyorlardı. Fransızcayı kitaplarla, lûgatlarla kendi kendime öğrenmiştim. Henüz Fransızca konuşmak için bir fırsat zuhur etmemişti. Keza bu işler kitap, hattâ âletler istiyordu. Bunların hepsi paraya bakıyordu. Bende ise beş para yoktu. Maaşda da çıkma ümidi yoktu. Babamdan da artık medet yoktu. Zavallı kendini geçindiremiyordu. Hattâ artık ben ona bakmalıydım. Bunu kendime şeref ve vazife biliyordum. Hele anama çok iyi bakmak hevesim pek fazla idi. Şimdi ne yapmalı?...

Evvelâ para bulmak lâzım olduğuna hükmettim. Fransızcayı konuşabilmek için Fransızca konuşan bir ailenin yanına pansiyoner girmek yolunun en iyi çare olduğunu düşündüm. Hesabıma göre elli altın lâzımdı. Bu parayı Sinop'ta bulurum dedim. Sinopa gideceğim; fakat şiddetle yasak. Bir yolunu bulup Sirkeciden Sinopa giden vapura gizlice girdim. Saklandım. Sinopa vardım. Babamın dükkânının karşısında **Tacir İzzet Efendi** vardı. Zengindi. Ben gidince halk etrafıma üşüştü, hastalarına baktırıyorlardı. Zaten tıbbiyenin son sınıflarında iken Sinopa tatil geçirmeye gittiğim vakit herkes bana hastasını gösterirdi. Kimseden para almıyor, her tarafa koşuyordum. Sade bir iki zengin zorla bana para kabul ettirmişlerdi. Bu sefer de hastalara baktım. Bu **İzzet Efendi**'nin kızı, henüz ilk devrede vereme müptelâ imiş. Bu da bana hastasını tedavi ettirdi. Oldukça muvaffakiyet hâsıl oldu. Bu adam bana vizite vermiyordu. Dedim, bundan borç para alırım. Bir gün söyledim. Memnuniyetle veririm dedi. Pek sevindim; fakat dedi ki : «Bu rehin ister. Baban karşımdaki dükkânını bana rehin etsin» kederlendim. Babama söylemeye dilim varmadı. Nihayet söyledim. O da kederlendi ve: «Elimde bir dükkânım kaldı. Sana çok masraf ettim. Sonunda bunu da elimden gidereceksin.» dedi. Yalvardım ve: «Bu parayı ben öderim, korkma» dedim. Zavallı babam razı oldu. İzzet efendiye söyledim. Bir yılda ödenmek üzere muhtelif vadeli senetle verdi. Ve dükkân da rehin edildi. Parayı da birden vermedi. Aydan aya gönderdi. Meğerse bu adamın babamın dükkânında gözü varmış, bu suretle almak için para vermişmiş. Yoksa hayır sahipliğinden değilmiş. Vade biter bitmez beni fena halde sıkıştırdı. Ben de para bulup gönderdim; fakat senetleri iade etmedi. İstedim. Bana türlü fena şeyler yazdı. Bu sebepten bu adam Sinopta benim başdüşmanım oldu. Sonra mebus intihabında pek aleyhimde çalıştı; fakat hiç bir şey yapamadı.

Sinopta bu para meselesi hallolmuştu. Kumandan paşa beni istetti gittim. Dedi ki: «Şiddetli emir var, seni burada arıyorlar, orada ise tahtelhıfz gönder diyorlar» Korktum. Bu adamın boğazında rahatsızlığı varmış, ba-

na tedavi ettirmiş, iyi olmuştu. «Korkma dedi, ilk vapura bin, git! Ben yoktur diye cevap veririm» dedi. Bindim ve gizlice İstanbula çıktım. Mektebe gittim. «Nerdeydin?» dediler. «İstanbuldaydım» dedim. Bu suretle bu belâ savuştu.

Gülhane açıldı. Bu parayla biraz kitap aldım. Galatada Kuledibinde Fransızca konuşan bir yahudi aileye pansiyoner girdim. Gündüz hastahaneye gidiyor, gece eve geliyordum. Bu ailenin bir kızı vardı. Ailelere Fransızca ders veriyordu. Fransızcası kuvvetliydi. Onunla mükâleme yapıyordum. Gülhane ile Kuledibi arası çok uzaktır. İki büyük yokuş vardır. Tramvay vardı; fakat atlıydı. Hemen de yaya ile müsavi bir zamanda bu yolu katederdi. Benimse vaktim dardı. Hem de parada ekonomi yapmak mecburiyetinde idim. Bu yolu ekseriya yürür, günde iki müthiş yokuş çıkardım. Bu kız bana alâka peyda etti. Ben sözüne, harekâtına cevap vermezdim; fakat bu suretle benimle meşgul oluyordu. Bu hali işe yaradı. Orda altı ay kadar kaldım. Artık Fransızcayı kafi miktarda konuşuyordum. Baktım ki kız işi azıttı. Bir Yahudi kızı işime gelmiyordu. Hem de evlenmek sırası değildi. Kazanç yok, âti meçhul, hem de çalışmaya mani; bu ise hiç işime gelmiyordu. Bu evden çıktım. Kız yine peşimi bırakmadı. Nihayet Parise gitti. Orada da bana kartlar yollamaya devam etti.

İlk olarak dahiliye şubesine girdim. Bunun hocaları Deicke **(Dayka) paşa** ve **Süleyman Nu'man** idi. Sabahları seririyatta, öğlenden sonra poliklinikte Dayka'nın yanında çalışıyordum. Bu zamanlar hastahanenin en parlak devriydi. Sade günde polikliniklere üç-beşyüz hasta gelirdi. Gülhanenin şöhreti her tarafa yayılmış, Anadoludan dahi çok hasta gelirdi. Alman eli altında herşeyde büyük bir intizam vardı. Bu hastahaneye kadar Türk doktorlardan Fransada okumuşlar vardı ama hekimlikleri nazarî ve pek eksik bir halde idi. Almanlar Gülhanede ciddî ve labooratuvara müstenid bir hastahane, mekteb-i tıb te'sis etmişlerdi. Bu hastahane sanki bir Alman hastahanesi idi. Bu sayede ve buradandır ki; Türklerden epey iyi hekimler yetişmişti. Hattâ diyebilirim ki, bizde hakiki hekimliği Gülhane ve bu Almanlar te'sis etmişlerdir.

Alman İmparatoru Vilhem Bonn Darülfünunu profesörlerinden operatör **Rieder'i** göndermişti. **Rieder** de **Dayka**'yı alıp gelmişti. Bunlara paşalık verilmişti. Askerî hekimlerden **Kerim Sabatî, Asaf Derviş, Ziya Nuri, Raşit Tahsin, Eşref Ruşen** ve **Süleyman Numan** Almanyada tahsil edip bu arada İstanbula gelmişlerdi. Bunlara da Almanlar hastahanede hocalık vermişlerdi. Bunların yerine de **Ziya, Orhan, Mehmet** ve **Tevfik Recep** Almanyaya tahsile gönderilmişti.

Ben durmuyor çalışıyordum. Vakit buldukça Fenn-î Hıtan adındaki eserimin de ikmaline gayret ediyordum. Süleyman Numanın seririyatında ilk müşahede almam gülünecek şeydir. Pek dikkate şayandır. Mektepte gördüğümüz tahsilin mahiyetini gösterir. Hastanın nabzını saydım. Müşahede kâğıdına yazdım. Şimdi nefesinin adedini sayacağım; bir türlü sayamadım. Şöyle düşündüm, böyle düşündüm; olmadı; işin içinden çıkamadım. Gittim birini aradım. Karşıma Deicke çıktı. «Rica ederim, size bir şey soracağım. Gelir misiniz?» dedim. Geldi. Koğuşa girdik. Hastanın başına götürdüm. «Nefesini sayacağım, sayamıyorum» dedim. «Nefes nedir? Dakikada kaçtır? Muhtelif hastalarda kaç olur?» diye beni nefes hakkında imtihan etti. Ben bu dersleri mektepte Paristen getirttiğim o vakit moda olan iyi ve büyük bir eserden iyice öğrenmiştim. Cevapları verdim. Dedi ki: «Pekalâ biliyorsun.» Telâş içinde ve sıkıntılı bir halde: «Ama sayamıyorum.» Güldü. Saatini çıkarıp eline aldı, diğer eli

ni hastanın göğsüne koydu. Saatına bakıyordu. Hasta soluduķça tabiî eli duyuyordu. Bir iki, ilâ... diye saydı. «Yirmi işte. Rubu' dakika oldu. Demek bir dakikada seksen eder.» dedi. Öğrendim. Pek basit bir şeymiş... Gitti. Yaptım, oldu. Âdeta **Cristophe Colombe** gibi Amerikayı keşfetmişçesine sevindim. İnsanlar ne kadar âlim olsa da nazariyatın pratiksizlik yüzünden insanı hekim edemiyeceğini bu basit ders ile çok iyi anladım. Pratik nazariyattan çok üstündür. Tıbbiye mektebimizde pratikten eser yoktu.

Bir taraftan bu seririyatta, bir taraftan polikilinikte ve laboratuvarda **Dayka**'nın yanında çalışıyordum. **Süleyman Numan**'dan hiç istifade etmiyordum. Derslerini toplasan bir incir çekirdeğini doldurmuyordu. **Dayka**'dan çok istifade ediyorum. **Rieder**'in derslerini âşkla takip ediyordum. Bu adam bu duruşundan, hâlinden, sözlerinden görülüyordu ki pek yüksek bir adamdı. Fransızcası pek zayıf olmasına rağmen gayet güzel ders veriyordu. Ameliyat yapıyordu. Bir gün **Rieder** ders verirken talebeden yani yüzbaşı ve doktor ünvanını hâiz olan bizim, arkadaşlardan haylaz bir kaç kişi dershanede arka sıralarda oturmuşlar, gülüyorlarmış. **Rieder** görmüş, hiddetlendi ve dedi ki: «Öyle Fransız kadınları gibi ne gülüyorsunuz?» Hayret... Artık tıs yoktu. Pek manâlı ve ağır bir sözdü. Şimdi **Rieder** sağ olsaydı da Alman kadınlarını görseydi bu sözünden utanırdı. Fırsat buldukça diğer şubelerle de devam ediyordum. Bu çalışmalarım **Dayka**'nın dikkatini celbetmiş, bana hüsn-ü muamele etmeğe başladı. Bu da şevkimi arttırdı. Her şubede çalışıyordum; fakat emraz-ı akliyeyi hiç sevmiyordum. Hocası yine Almanyada tahsil etmiş **Raşid Tahsin Bey**'di. Bu adam fena adam değildi; fakat deli gibiydi. Deliliğin bir kısmının deli göre göre taklid ile sirayet ettiğini biliyordum. Bundan korkuyor, oraya yanaşmıyordum. Hakikaten ne kadar deli mütehassısı doktor gördümse hepsi de deli gibi, hiç olmazsa şu tabirle, bir dereçe anormal halde idiler. Bilâhere yirmi yıl sonra **Mazhar Osman Bey**'i gördüm. Bu zat mektepte makul çalışkan, mahcup, terbiyeli bir çocuktu. Gülhanede de öyle idi. Deli mütehassısı oldu. Beş-on yıl sonra gördüğüm vakit onu da pek değişmiş buldum. Tam deli değildi; yine makul adam; fakat her halde onda bir takım anormal haller peyda olmuştu.

Mektepte pratik olarak sade **Horasancıyan**'dan kalb ve rie dinlemeyi ve bunlardan bir kaç ses öğrenmiştim. Gülhanede bunları çok ilerlettim. Laboratuvardan da bazı şeyler öğrendim. Bakıyordum, bu bir sene hekimlikte tekemmül için bir hiç idi. Daha üç-beş yıllık bir çalışma istiyordu. Gayem her şubeyi bir pratisyene yetecek kadar öğrenmek, sonra Anadoluda fırsat bulup iki katır alıp birine ilâç ve âlet yüklemek, diğerine binip her tarafı gezmekti. Bu suretle hem para kazanacaktım, hem memleketi görecektim. Hem de lûgat, halk şiir ve âdetleri, oyunları ve kıyafetler toplayacaktım. Bu seyahatte çok para kazanacağımı ümid ediyordum. Bununla İstanbula gelip âtiyi tekemmülâtıma çalışacaktım. Almanyaya gidecektim. Halbuki bu bir yıllık sanat sermayesi buna kâfi değildi.

Her yıl Alman profesörler staj yapanlardan beş-on güzide talebeyi seçip asistan olarak yanlarında bırakıyorlardı. Sonra bunları Almanyaya da gönderiyorlardı. Biz Gülhaneye gelmeden evvel **Hamdi** ve arkadaşlarını göndermişlerdi. Onlar geliyordu. **Reşat Rıza** ve onların sınıfından daha bir-iki asistanı göndereceklerdi. Bu da terakki için bir yoldu ve pek câzipti. Zaten Avrupayı görmek, orada çaışmak en büyük emellerimden idi. Anadoluda da dolaşıp para kazansam bu para ile Avrupaya gitmek gayemdi.

Paraca sıkıntıdaydım. Şükrü adındaki kardeşimi eczacı mektebine koymuş, ona para yetiştiriyordum. Yemeğim ekseriya Arnavut bakkalda fasulya piyazı ve ciğer kebabı idi. Babama da yardım etmek istiyordum; edemiyordum. Bence bir gencin tahsili daha evveldi. Şükrüden büyük ve benden küçük kardeşim Bahriye Mektebindeydi. Ona babam bakmıştı. Ben tıbbiyede son sınıfta iken zabit de olmuştu.

Bahriye mektebine ait şu dikkate şayan şey hatırıma geldi, kaydedeyim: Kardeşim bahriyede son sınıfta imtihan olurlarken hastalanmıştı. Cuma günü vapura bindim. Dehşetli bir lodos vardı. Gemi çürük ve yolsuz idi. Dalgalar içine giriyordu. Ölüm tehlikesi geçirdik ve üçbuçuk saatte Heybeliadaya vardık. Mektebe girdim. Beni kahve ocağına aldılar. Kardeşim ve arkadaşları ile oturduk. Sırası gelen talebe yukarı imtihana çıkıyor imtihandan çıkan kahveocağına geliyordu. Bir aralık bir talebe yaygara ile ve koşarak geldi. Herkes etrafına toplandı: «Nasıl oldu mu?» dediler. İngilizce imtihanı imiş. Dedi ki: «Nasıl olacak?.. Mümeyyizler her biri bir şey sordu bilemedim. Sonra dediler ki, kitabı baştan sona kadar çevir, bildiğin yeri tercüme et. Baştan sona kadar çevirdim; bildiğim yok; durdum. Yok, yok; belki görememişsindir, bir de sondan başa kadar çevir dediler. Çevirdim yine yok. Ne ise sana bir numara verelim de sınıfı geç dediler. Numara aldım.» deyip sıçrıyor ve tepinerek seviniyordu. Hale bakınız!... Böylesi de varmış...

Yine zikredeyim. Bizim kardeş zabit oldu. Sınıf arkadaşlarından bir kaçı onu zabit elbisesi ile görmüşler. Bana: «Ooo, kardeşin zabit olmuş, tebrik ederiz» dediler. Kızdım ve dedim ki: «Kaç para kıymeti var! Böyle devrin zabitliğinin ne şerefi olur? Hem Bektaşî hikâyesini bilir misiniz?.» «Hayır!» dediler. «Peki, dedim, bir gün bir Bektaşi yolun birisine durmuş, oradan akan sudan alır, toprağını çamur eder, bundan da insan şekilleri yapıp dizermiş. Geçenler «Ne yapıyorsun?» demişler. O da «İnsan yapıyorum» demiş. «Vay, herif! İnsan yapılır mı? O Allaha mahsus.» demişler. Bektaşî demiş ki: «Bunun rızkını vermedikten sonra milyonlarla yap, ondan kolay ne var?» İşte dedim, ben sizin kolunuza bir çok sırmalar dikeyim maaşını vermedikten sonra bin tane zabit yaparım.» Güldüler.

Staj senesi bitti. Bana «Zergut - Aliyyül a'lâ» bir şahadetnâme verdiler. Bâbı seraskeri beni Basra'ya tayin etti. Bundan korktum. Telâştaydım. Bu esnada Almanlar beni asistan intihab ettiler. Pek sevindim; fakat Serasker kadısı asla razı olmuyordu. İllâ beni Basraya gönderecek. Almanlar sözlerini dinletemediler. Yine ümidsizliğe düştüm. Asistan kalan on arkadaştık. Almanlar bize dediler ki: «Buradan çıkmayın! sizi buradan alamazlar; fakat çıkarsanız yakalarlar. O vakit biz karışamayız.» Bize hastahanede odalar verdiler. Artık hastahanede yatıyorduk. Gece gündüz oradaydık. Kanun neferleri hastahanenin etrafında dolaşıyorlardı; lâkin içeri girmeye cesaret edemezlerdi. Bu hale hem sevindim, hem kan ağladım. Çünkü Türkiyenin payitahtında Gülhane bir Alman kolonisi halini almıştı. Hükûmetin polisi oraya giremiyordu. Feci şey!... Bu hal üç-dört ay sürdü. Nihayet Almanlar dediklerini yaptırıp bizim asistanlığımızı hükûmete kabul ve tasdik ettirdiler. Serbestledik. Serasker **Rıza paşa** idi ki, sözünü yürütemedi bu adam sonra benim büyük kayınpederim olmuştur.

Artık hastahanede yatıyordum. Hane parasından kurtuldum ve yine ciğer, piyaz yemeğe devam ederek para arttırmaya başladım. Bunu babama ve Şükrü'ye yardım için yapıyordum. Babama: «Bir kaç aya kadar size yardım edeceğim. Artık çalışmayı bırak, dükkânı ve malları sat onunla idare et» diye yazdım. Öyle yaptı biraz

sonra da kendisine her ay para gönderdim ve babama ölünceye kadar buna devam ettim. Hattâ İttihatçılar beni hudut haricine sürdükleri vakit Harbi Umumî zamanında Sinop tüccarlarından ve babamın ailece dostu olan **Altunoğlu Yuvan** ve kardeşi **Eczacı Vasil** her ay ona para vermeye devam etmişler. Ben Türkiyeye gelince bu paraları onlara verdim. Altın kanunla kâğıt olmuştu; fakat bu borcu onlara altın olarak verdim. O vakit kardeşimin biri zabit,**Şükrü** Orman Memuruydu. Hiç yardım etmemişler. Zabit mazurdu. Harbi Umumi'de ailesi ile beraber çok sefalet çekmiş. Hattâ babam ölürken Şükrü yanındaydı. Ölüm döşeğinde bütün emvalini kendi haremi üstüne yaptırmış, ben gelince de cenazesine sarfettim diye benden yüzelli lira almıştır. Çirkin, hem de fazlaydı verdim. babasının ölümünü dolandırıcılık vasıtası yapmıştır.

Artık **Dayka**'nın asistanıydım. Asistanlara kısa bir beyaz gömlek giydirirlerdi. Ben de giydim. Laboratuvarda, dahiliye polikliniğinde yanında çalışıyordum. Derslerinde göstereceği idrar, kan, balgam, ilâ... Tahlillerinin, mikropları, teşrih marazî kuplarını hem öğreniyor, hem hazırlıyordum. Bir taraftan da hastahanenin bütün otopsilerini yapıyordum. Bu devre iki yıl devam etti. Dahiliye hastalıkları, laboratuvar işlerinde iyi terakki ettiğimi anlamaya başladım. Artık kendim bir takım şeyler de yapıyordum. Meselâ dizinde bir beş para kadar kırmızı bir leke olan bir harbiye talebesi gelmişti; teşhis koyamadılar. Ben oradan biraz kesip kup yaptım. Bir şey yoktu. Kupu «çil» boyası ile boyadım, Cüzzam mikropları meydana çıktı. Bu hastayı takip ettik. Bir yıl sonra cüzzam alâmetlerini her tarafında vermiştir. Bu boya ile kupta Koch ve Hansen basillerini boyamaya heves ettim. Çünkü o vakte kadar kupu bu boyada kaynatıyorlar kup tekemmüs edip fena gözüküyordu. Ben kaynatmaksızın ve etüve koymaksızın tecrübeler yaptım. Muvaffak oldum. Türlü teşrih marazî kupları yaptım ki yüzlercedir. Her otopsiden marazî parçayı alır, ondan kuplar yapar türlü boyalarla boyardım. Kendim bizdeki meselâ mürver meyvesi gibi boyaları, maddeleri toplar, onlar ile de tecrübeler yapardım. Bu kuplarımdan **Dayka** yirmi-otuz kadarını ayırmış, hastahanenin seçme kolleksiyonuna koymuştu. Bir gün **«Virchov»** Türkiye'ye ve hastahaneleri ziyarete geldi. O vakit Almanyanın teşrih marazında en büyük profesörü oydu.Dayka ona bu kolleksiyondan bir kaç kup ve o meyanda benim Koch basili boyanmış bir kupumu verdi. Bir müddet baktı. Mikroskoptan başını kaldırıp «Bunu kim ve nasıl yaptı?» dedi. **Dayka** beni gösterip «Bu yaptı. Kendisine sorunuz.» dedi. Sordu. Anlattım. «İyi bir şey bulmuşsun. Sen Türk müsün?» dedi. «Evet!» dedim. Dikkatli dikkatli yüzüme baktı.

Bu esnada fenn-i hıtanı tekemmül ettirip bitirmiştim. Bir de kıskaç icad ve bir usûl-ü ameliyye ihdas etmiştim. **Dayka, Witting** beğenmişlerdi. Witting benim eserimi Almancaya tercüme etmeye başladı.

Dayka beni pek seviyordu. Ona her sorduğumu bana öğretirdi. Bu zat çok büyük bir âlimdi. İngilizce, Fransızca, İtalyanca bilirdi. Şimdi hâlâ Almanyada sağmış ve tasavvuf felsefesi ile meşgulmüş. Cüzzam üzerine keşifler yapmıştır. Sonra pek çalışkan adamdı. Hiç durmaz çalışırdı. Hattâ herkesten evvel gelir, herkesten sonra hastahaneden giderdi. Öğle yemeği evinden getirdiği bir-iki sandviç idi. Çok defa onu da laboratuvarda ayakta yerdi. Almanya'dan ağır misafir gelirdi. Derste iken haber verirlerese «Beklesin» der, gitmezdi. Dersten sonra giderdi. Tıbbın hemen her şubesini mükemmel bilirdi.Röntgen ile de pek meşgul olurdu. Frengili kemiklerdeki alâmeti' o keşfetmiştir. Sonra hılkaten iyi, terbiyeli, nazik, yüzü de sevimli bir adamdı. Ben tıbbi malûmatımın büyük kısmını ona medyunum. Sonra darıldık.

Sebebini yazacağım fakat hâlâ gönlümde ona sönmez ve pek yüksek bir hürmet vardır. Ben ondan yalnız tıb öğrenmiyordum. Metod da öğreniyordum ki, bu metodlar benim âti hayatımda büyük rol oynamışlardır .

Bir gün bir marazî madde boyadım. Mikroplar vardı teşhis edemedim. Hemen gidip kendisini çağırdım. Baktı ve teşhisi söyledi. Yine baktım, dediği mikrobu göremedim. Tekrar gösterdi. Yine göremedim. Üç-beş oldu, yine «göremedim» dedim. Dedi ki: «Çok septiksin!». Çok geldim diye utandım. Yüzüm kızardı. Bana baktı, halimi gördü dedi: «Yok, üzülme! Bu fena değil, büyük bir meziyettir. Septik olmamak hafifliktir. Hayatında hiç bir şeye çabuk inanma!» Ferahlandım. İlk zamanımda tahlilât yaparken mi'yar şişelerini alır, tahlili yapar şişeleri masa üstünde bırakır, ya bir yerlere koyuverirdim. Sonra bir daha lâzım olunca ara ara bulamıyordum. Bir şişeyi bulmak için bir saat uğraştığım olurdu. Bana herhangibir şey nerden alınırsa iş biter bitmez yine oraya konmasını öğretti. Böyle yapmaya kendimi alıştırdım, âdet oldu. Artık lâzım şişeyi bir anda, hattâ gözüm kapalı olarak alırdım. Bu sayede intizamın yüsek kıymetini öğrendim. Hâlâ bu âdet bende vardır. Hiçbir şey onu bana terk ettirememiştir. İki elim kanda olsa yine aldığım şeyi o esnada yerine korum. Koymasam rahat edemem ki... İllâ yerine koymalıyım...

Bunların iyi bir âdetleri daha vardı. **Dayka** bazı dikkate şayan hastalar üzerine neşriyat yapmak için bana verirdi. Ne türlü çalışacağımı söylerdi. Öyle yapardım. Sonra bibliyoğrafi arattırdı. Ben Fransızca yazardım. Tashih ile Almancaya tercüme edip Almanya'da bastırır, neşrederdi. Kendi adıyle benim adımı da kordu. Hattâ bu neşriyata kitapçılar para verirlermiş. Ondan da bana hisse vermiştir. Böyle Almanca ilmî neşriyatta adımı görmek beni delice sevindirdi. Böylece birkaç neşriyatımız vardır. Bunu daha bir - iki asistanla da yapmıştır. Ezcümle Reşat Rıza ile böyle müşterek sonra profesör **Witting** ile de yaptım.

Hastahanede arkadaşlarım ve en ziyade sevdiğim **Mahmud Ata, Raif** idi. Bir de hastahanede idare memuru olan mülâzım **Mehmed Ali** dostumdu. **Mahmud Ata** bizim sınıftandı. Mektepte en küçüklerdendi. Zeki, uslu, pek mahçup, kimse ile görüşmez, çalışırdı; fakat edebiyat, politika ve emsaline dökülmemiş, yalnız dersleri ile meşguldü. Son sınıflara doğru sınıfın birincisiydi Gülhanede **Asaf Derviş'e** asistan olarak jinekolojide kalmıştı. Bizi kanunlar aradığı vakit o da hastahaneye kapanmıştı. O vakit pek arkadaş olduk. **Raif** bizden bir sınıf evveldi. Zeki ve çalışkandı. **Mehmed Ali, Kandiyeli İsmail Paşanın oğlu, Ali Fuat Paşa**'nın ağabeysidir. Münevver bir gençti. **Abdülhamid** aleyhinde idi. Bu sebeple onu da pek sevdim. Az zaman içinde âdeta hiç ayrılmaz bir arkadaş olduk.

Bir yıl sonra beni Yemen'e tayin ettiler. Almanlar ne yapıp yaptılar, kurtardılar. Bir yıl sonra yine Yemen'e tayin ettiler. **Dayka** uğraştı, olmadı. Nihayet Alman sefiri **Von Bierberstein Dayka**'nın ricası üzerine bir Cuma Selâmlığından sonra huzura çıkıp «**Rıza Nur** hastahaneye lâzımdır. Onsuz olmaz. Muavin olarak bırakmanızı rica ederim» demiş; bir irada ile kaldım. O vakit mabeyn kâtipleri ve emsali «Bu nasıl adammış ki, Alman sefiri bunun için huzura çıkıyor» dediklerini işittim. İşte **Dayka** benim hem hocam, hem velinimetimdir. O olmasaydı Yemen'lerde çürür, cahil kalır, belki de ölür giderdim.

Mektepte son sınıflarda bana bir hâl olmuştu. Her yerin mikrop olduğunu öğrenerek hiç bir şeye elimi süremezdim. Bir kâpının mandalını tutamaz, bir kimsenin elini sıkamazdım. Mikrop geçecek öleceğim zannederdim Hele hizmetçilerin ortalık süpürmelerine pek kızardım.

Süpürür, tozları ayaklandırırlar, ağzımıza, burnumuza dolardı. Sulayıp süpürdükleri nadirdi. Zaten bu da yeri ıslatıp, cıvık bir şey yapar, rutubet sebebi olurdu. Şu adamlar süpürmeseler de tozu yerde bıraksalar evlâdın derdim. Hakikaten böyleydi. Bir yere elimi sürmememin sebebi kısmen tahsil ettiğimiz ilimler, kısmen de nevrastanik oluşumdu. Meselâ o esnada burnum daima gözüme batardı. Zannederdim ki, koca ve iğrenç bir burnum var. Halbuki mektepten sonra hiç gözüme görünmedi. Burnum minicik değildi. Ama çirkin bir surette de uzun değildi. Başımda daima tazyik eder bir demir çember gibi bir ağrı vardı. Mektepten çıkınca bunlar geçmişti.

Her taraf mikroptu ama patojen nev'i azdır. Saprofitlerden korkulmaz. Hattâ bunlar hayata lâzımdır. İşte bunu bilmezdim. Pantolonumun arka cebine yassı bir şişede alkol kor, bir yere, birinin eline dokunsam ispirto ile elimi yıkardım. Nitekim mektepte seririyat dahiliye muavini **Celâl İsmail Paşa** vardı hem de talebenin hekimi idi. Tuhaftı. Hepimizi verem, hiç olmazsa pretüberkülo addederdi. Bu zat da bu halde idi. bir yere el sürmez, hiç kimse ile toka etmezdi. Cebinde konyağı vardı. Onunla ikide bir elini yıkar ve gargara ederdi. Sonunda bu zat veremden ölmüştür. Gülhanede bu halim de tamamiyle geçmişti.

Asistan olduktan sonra pek çok çalışıyordum. Gece ve gündüz. Geceleri hastahanede yatmaktan, hadsiz istifade ettim. İki yıl yattım. Meselâ ameliyat yapılmış bir hastada gece vakti kan boşanıyordu. Beni uyandırıyorlar, tedavi ediyordum. Bir hasta işiyemiyordu, lâzım geleni yapıyordum. Bu suretle dâvaların muhtelif nevilerini kullanmakta büyük bir maharet hasıl ettim. Bir kadın gece doğuruyordu, gece bir yaralı getiriyorlardı. Bunları ben yapıyordum. Bunlar terakkime büyük yardımlar ettiler.

O kadar çalışıyordum ki; Cuma ve Pazar hastahane tatil olduğu halde ben gezmeye de çıkmıyordum, laboratuvarda çalışıyordum, bundan çok zevk duyuyordum. Bir gün baş şuvester gelip bana: «Hasta olacaksın. Senin gibi adam görmedim. Biraz çık, gezin, hava al!» dediğini bilirim. Sözüne kulak bile vermedim. Nihayet bir gün öksürmeye başladım; ağzımdan kan geldi. Yine verem tabiî diye telaş ettim. İdadide iken evvelâ ağzımdan kan gelmiş. sonra zatülceb olmuştum. Halbuki şimdi vücudum, kuvvetim yerinde idi. **Dayka**'ya beni muayene etmesini söyledim. Muayene etti. «Bir şey yok. Sade sana nevrasteni hali gelmiş. Çok çalışıyorsun. Hastahaneyi bırak. On gün gez! Hiç okuma!» dedi. **Dayka**'nın her sözüne son derece itimadım vardı. Çünkü tıbdaki kudretini bir çok misallerle görmüştüm. bir tanesini zikredeyim. **Süleyman Numan**'ın koğuşunda bir hasta vardı. Güç nefes alıyordu. **Süleyman Numan** ona dâül-bühr teşhisi koymuş, talebeye öyle ders veriyordu. Bir gün bir-iki talebe **Dayka'ya** rica ettiler. Gittik, muayene etti; rie kanseri dedi. Hasta iki ay sonra öldü. Otopsi yapıldı, **Dayka**'nın dediği çıktı. Böyle misaller çoktu. Sonra **Dayka** yalan da söylemezdi. Acı tatlı ne ise hakikatı derhal söylerdi. Onun sözleri beni derhal teskin etti. Bir hafta Taksim bahçesinde Boğaziçin'de gezindim. Bir şeyim kalmadı. Sinirim de yatıştı. Hastahaneye gelip yine çalışmaya başladım. Taksim bahçesi en sevdiğim bir yerdi. Kenara gidip ordan Boğazı seyretmenin tadına doyamazdım. Her yorgunluk hissettikçe oraya gider, yalnız başıma saatlerce denizi seyrederdim. Yazın da, kışın da bunu yapardım. Kafam dinlenirdi.

Yine her şubede ihtisasa devam ediyordum. Niyetim bunları bitirip sırf cerrahiye kendimi vermek, ihtisas olarak operatör olmaktı. Her şubeyi lüzumu kadar öğrenmeden bir ihtisasa kapanmayı fena buluyordum. Böylele-

ri çoktur. Meselâ göz hekimi **Esat Paşa** sade gözden anlar. Başka hekimliklerde hekim olmayan biri kadar cahildir. Bu sırıtıveriyor. Hem tedkikat âleminde her şubenin birbirine teması ve alâkası var. Her şubede bir derece malûmat sahibi olmayan tıbta âlim olamaz. **Cemil Paşa, Besim Ömer** de **Esat Paşa** gibidirler. Artık Anadoluda dolaşmak fikri bende zail olmuştu. Her şubede çalıştım. Hattâ masajda bile çalışıp şahadetnâme aldım. Göz muallimi **Ziya** idi. Bir aralık onun yanında asistan olarak da göze çalıştım. Lüzumlu şeyleri öğrendim. Artık Jinekolojiye çalışacaktım. **Asaf Derviş** muallimdi. Bu zat iyi bir adamdı ve sanatının ehli idi. Fakat pek asabi, hırçın ve huysuzdu. Muavinlerine türlü fena sözler söyler, ameliyat yaparken pensler, makaslar ile onların ellerine vururdu. Hattâ bıçakla ellerini dürttüğü bile olurdu. Bir fena huyu da muayene zamanında hiç bir talebeyi yanına almazdı. Muavini Atayı, bir şuvester ve iki hezmetçi alır, kapıları kilitlerdi. Bunun talebenin girip kadının avret mahalleri açıldığı vakit çapkınlık etmeleri korkusundan olması muhtemel olabilir. Böyle de derdi; fakat böyle şey hiçbir cihetle varid olamaz. Sebebin kimseye bir şey öğretmemek olduğu talebe arasında deveran ederdi. Hakikaten bu cihette bahîldi.

Ben kapı kilitlenmesinden haberim yok, artık bunun tedavi ve ameliyatlarına devam için polikiliğine gittim. Baktım, kapı kilitli. Vurdum. Açtılar. Girmek istedim. Yasak deyip kapıyı suratıma kapatıp kilitlediler. Fena kızdım. Şuna-buna sordum, işi anladım.

İki gün sonra yine polikilinik yapıyordu. Kapıyı vurdum. Açınca şiddetle itip içeri girdim. Baktım, hasta kadınlar var. Birini masaya yatırmış. Rahmini muayene ediyor. **Asaf Derviş** suratıma dik dik baktı; fakat bir şey söylemedi. Bakmasına aldırmadım. Dikkatle nasıl yaptığını takip ettim. Böyle bir kaç defa devam ettim. Bir gün

muayene etti. İlâca başlıyordu. Ben elimi yıkayıp hazırlamıştım. Derhal kadının fecrine sokmaya başladım. Asaf bağırmaya başladı: «Yapma! Ne yapıyorsun? Buraya nasıl giriyorsun?!» dedi. Pür-ateşti. Derhal daha fazla bağırdım: «Muayene yapıyorum. Yapacağım. Buraya her vakitte, olmazsa, zorla gireceğim. Sizin vazifeniz bize öğretmektir. Bunun için buradasınız.» Muayeneyi yaptım ve dedim ki: «Bir şey anlamadım. Öğretiniz!» O asabi adam artık susmuştu. Söyledi ve anlattı. Ama suratı çamur gibi idi. Tekrar elimi soktum, anladım. Buraya artık devam ettim. Artık bana sert değil, bilâkis yumuşaktı. Lüzumlu, courant şeyleri öğrendim.

Bu zat sanatında mahirdi. Bu hususta Besim Ömer'e kat kat fâikti. Bu ikinciden hiç bir şey öğrenmemiştik. Bir adamda yetiştirmemiştir. Besim hele ameliyat kısmında o kadar zayıf ve cahilldi ki, basit ameliyatı bile yapamazdı. Hattâ bıçağı tutmasını bile bilmezdi. Bu iki zat arasında büyük bir rekabet husumeti vardı. Birbirini asla çekmezlerdi. Besim Fransız Asaf Alman partisini temsil ederdi. Tıbbıye mektebi Fransız, Gülhane Alman taraftarı ve partisi idi. Ne garip bizim hocalar iki taraf olmuşlardı. Fransa'da tahsil edenler, Gülhanedeki tıb muallimler birbirini yiyorlardı. Fransız, Alman davası ve rekabetini yapıyorlardı. Mektep Gülhaneyi kapatmaya savaşıyordu. Gaye hep şahsî menfaatti. Gülhane Fransız taraftarı hocaların cehaletini meydana çıkarmıştı. Vatanın menfaatini düşünen yoktu.

Muallimler arasında **Kerim Sebatî** vardır. **Rieder**'in Haydarpaşa'da tıbbıye mektebinde seririyatları yaptırırken iskeleden düşüp ayağı kırılmış, ameliyatları bu zat yapardı. Trabzon'ludur. Kardeşi ahbabımdı. Zararsız ameliyat yapardı; fakat pek huysuz, herkesle hergün döğüş kavga yapar biriydi. Mektepte iken de böyle imiş. Gülhanede de böyleydi. Sonra Balkan Harbinde benimle

de Haydarpaşa'da yaptı ki; yerinde söyliyeceğim. Almanlar bizâr olup onu Gülhaneden çıkardılar. Eğer bu zat böyle olmasaydı memleketin bugün en iyi operatörü olurdu. Kaplan gibi bir vahşi hayvana benzerdi. Hemen saldırırdı. Yüzü hiç gülmezdi.

Hastahanede en bariz tip **Süleyman Numan**'dı. Derslerinde hiçbir ilim, insicam yoktu. Tıp yerine masal söylerdi. Hemde birbirini tutmaz masaldan masala geçerdi. Bir de fena âdeti derslerinin mühüm kısmını kendinin methine hasretmesiydi. Dışarda hasta konsültasyonlarında **Feyzi Paşa, Horasancı** ve emsalini mat ettiğini anlatır, «Süleyman Numan ne, derse o çıkar» derdi. Bir fena âdeti de daima kendisinin Arnavud olduğunu, bununla iftihar ettiğini, Arnavutların böyle **Süleyman Numan** yetiştirdiğini, kendisinin bütün Türklere faik olup birinci mevkii işgal ettiğini söylerdi. Bu adam zekâca da basitti. Düşünmüyordu, etrafındaki talebenin yüzde seksen kısmı Türktü. Bu onların hoşuna gitmezdi. Kendine propaganda yapayım derken düşman kazanıyordu. Kaş yapayım diyor, göz çıkrıyordu.

Ömründe bu kadar cahil, fakat bu kadar şarlatan adam görmedim desem câizdir. Haline uzaktan gülerdim. Onu iyice tavsif eder bir vak'ayı zikredeyim: Bir gün **Dayka** laboratuarda hazırladığım bir kupu mikroskopla muayene ediyordu. Bir çok insanlar girmeğe başladı. Başımızı kaldırdık, baktık; **Süleyman Numan** yanında asistanı **Tevfik Salim** ve kırk kadar da staj yapan talebe. O vakit Eberth basillerinden hekomkültür yapmak henüz çıkmıştı **Tevfik Salim** bir tifoludan kan alıp kültür yapmış ve etüde koymuşmuş. Plâğı aldı. Bir preparasyon, **Süleyman Numan'a** verdi. O da camı mikroskopun altına koydu. **Süleyman Numan** objektifleri değiştirip duruyordu. İmmersion lâzım olduğunu bile fark edemediği görülüyordu. Ne ise **Tevfik Salim** sedir yağı koydu, Mise an point yaptı. Muavin hocasından iyiydi. **Süleyman Numan** baktı, derhal «Hah, işte basil De Eberth!» dedi. Artık talebe birer birer baktılar. Bu adam hem cahil, hem cesurdu. Nihayet **Dayka**'yı mikroskopla basili görmeğe dâvet etti. Bari ses çıkarmasana!. Dayka bu işin kurdudur be. Dayka gitti; uğraştı, uğraştı hiç bir şey söylemeden geldi. Yine kendi işine baktı. Yüzü bir tuhaf gülümsüyordu. Kulağına eğilip sordum. Bir şey söylemek istemedi. Rica ettim. Nihayet usulca dedi ki: «Boya tortusunu basil zannetmiş. talebeye gösteriyor.» Feci idi. Zavallı talebe tortuyu mikrop diye tutuyordu. Ne çare! Edep diye sustuk. Talebesinin yanında hocasını techil kötü şey!.

Bu adamın gözü hep terfi ve mevkide idi. Sonra mabayne çattı. Bir gün de paşa oldum diye paşa elbisesi giydi. Halbuki böyle birşey yokmuş. Maksadı emrivaki yaparak mabeyndeki dostlarını kendisi utanmasın diye paşalağını arz ettirmekmiş. Olmadı. Yine paşa elbisesini çıkarıp miralay elbisesi giydi. Utanmadı, gezdi.

Kerim Sebati'nin yerine Almanya'dan **Witting** adında birini getirdiler. Ameliyatları o yapmağa başladı. Bir de küçük cerrahlık polikliniği yapıyordu. Ben esasen **Dayka'nın** asistanı olup laboratuvarda ve otopside çalışıyordum. **Witting**'in küçük cerrahlık dersleri istifadeli idi. Ona da inhimâkle devama başladım. Bu zat Hamburg hastahanesinde fakir bir asistanmış. Fakat istidatlı biriydi ve pek çalışkandı. Henüz geldiği vakit arkasındaki çamaşırı, ameliyata soyunurken görürdüm, en adi ve ucuz şeyler, hem de yırtık, pırtıktı.

Bir gün ameliyat yapılmış, üç gün sonra ölmüş bir kadavra geldi. Otopsiye başladım. Karnını açtım. Peritonit, şakkı büyüttüm. Batın tamamiyle açıldı. Bir de baktım ki bir solucan cevf-i periton da oynayıp duruyor. Ameliyat yerini tetkik ettim. İnce bağırsaklarda neşr yapılmış, sonra birbirine dikilmiş; arka kısmına baktım, arka-

ya gelen yarı kısmı unutulup dikilmemiş. Demek oradan mikroplar peritona geçip peritonit ile hastayı öldürmüş. Delik o kadar büyük ki mikrop ve kazurat değil, solucan bile çıkmış. Bu müthiş bir hata ve kabahatti. Düşündüm, taşındım, nihayet **Dayka**'yı çağırmaya karar verdim. Adam yolladım. Geldi, gösterdim. Kıpkırmızı oldu. Ve hiddetlendi. **Witting**'i çağırttı, gösterdi. **Witting** kül gibi oldu. Onu müthiş azarladı. Sonra bana bu vak'ayı protokola kaydetmemek emrini verdi. Tabiî kaydedemedim. İşte Witting bize geldiğinde böyle acemi idi. Lâkin hiç de durmaz türlü tecrübe ameliyatları yapardı. Bu suretle öğrendi, tekemmül etti. Cidden en iyi operatörlerden oldu. Bu hususta güzel neşriyet dahi yapmıştır. Düşünürdüm ve derdim: «Hey gidi, zavallı Türkler! Padişahtan çekersiniz, hükümetten çekersiniz. Bedbahtsınız. Üstüne Almanlar da gelmiş, sizi laboratuvar hayvanları (tavşan, hind domuzu, fare) gibi tecrübe için öldürüp duruyorlar.» Acırdım, fakat ne yapacaksın?.. İsyan et bir şey olmaz, ne olursa sana olur, seni hastahaneden kovarlar, mahvederler.

Göze geçtim. Onu da bilfiil öğrendim. Artık tamamiyle herşeyden hazırlanmıştım. Cerrahiye geçecek ve orada kalacak zamandı. **Ziya** beni bırakmak istemedi. **Dayka**'ya rica ettim. Zorlandım, yalvardım. Beni **Viting**'e asistan olarak verdi. Artık programımın son basamağına bastım.

Mektepte kendime bir mahlas koymak lâzımdı. Resmî adımız kendi doğduğumuzda konan adın sonuna babamızın adı ilâve edilerek yapılan ad idi; fakat herkesin kendisine bir mahlâs koyması Türklerde eski asırlardan beri gelen âdetti. Bilhassa şâir ve ediplerde. Onlar adları ile değil mahlâsları ile yâdedilirler. Edebiyatla iştigalim bunu bana zarurî gibi telâkki ettiriyordu. Arap şair ve filozoflarından kör E'bul Alâ El Mısırî'den epeyce şey okumuştum. Pek severdim. Kendime **Rıza Ebul Alâ** dedim. Artık böyle imza atıyordum. Mektepten sonra bu Ebulüü mebullü pek arap olan adı sevmedim. Semavî bir şey aradım. «Nur» buldum. Bizde Nuri var, fakat Nur yok. Dedim: Nisbetlisi olunca aslı evleniyetle olur. Artık **Rıza Nur** imzasını koydum. Gülhanede adımı Rıza Nur'du. Reçete kâğıtları bastırdım. Onlara da **Rıza Nur** yazıyordum.

Hastahanede beş Alman hemşire (Şuvhester) vardı. Bunlar hastahanede yatar, kalkarlardı. Her işi onlar hazırlardı. Bir tanesi ameliyathanede idi. Viting bir gün evvel yarın şu ameliyatlar var diye tabelaya yazardı gelir, ameliyata başlardı. O şuvester lâzım olan bütün âletleri bilir, mükümmelen hazırlar ve ameliyat esnasında da istedikçe verirdi. Bunların maharetlerine, intizamlarına bayılırdım. Ve derdim ki; niçin türklerden yetiştirilmesin. Fransada sonra çok (Sör) gördüm. İktidarca bunların yanında sıfırdırlar. Bunların içlerinde pek güzelleri de vardı. En güzelini ayağı kırıldıktan sonra **Rider** nikâhlayıp aldı. **Witting** de karısını getirdi. Hamburg'ta bir şuvaster imiş, **Dayka** evliydi; fakat onunki şuvaster değil, kendi gibi bir ailedenmiş. Meğerse Almanyada hekimlerin ekseriya şuvasterler ile evlenmesi âdetmiş. Hastahanede çalışırken birbirini sevip evlenirlermiş. Bu âdet Bizde de başladı. Bizimle beraber bir **Niko Kasap** adında Rus asistan vardı **Namık Kemal**'ler zamanında Çaylak gazetesini çıkaran Kasap adındaki Rum'un oğluymuş. Bizim tıbbiyede okumuştu. Pek Yunan fikirli, zeki bir adamdı. Bir tanesi ile sevişti. Poliklinikten çıkmazlardı. Oraya yalnız olarak kapanırlardı. Nihayet evlendiler. Bir tanesini Raif sevdi. Ondan Almanca dersleri almaya başladı. Bu sayede Almanca öğrendi. Fakat diğer bir asistan **Reşat Rıza** açıkgöz çıkıp kızı elinden aldı ve evlendi. Raif çiçek bozuğu ve hastalıklıydı. Zavallı Şişli Etfal hastaha-

nesinin operatörü iken, orada çok da şöhret almışken, şeker hastalığından ve genç olarak öldü.

Bir tanesi bana cemilelere başladı; fakat pek çirkin di. Hem de hali tuhaftı. Daima sarhoş gibi sallanırdı. Ama işine devam ederdi. Biz ameliyat yaparken ikide bir dolabı yüzü girecek kadar açar biraz durur, çekilirdi. Merak ettim. Bir gün bu halde iken arkasından usulca gidip baktım. Bu dolapta kloroform ve eter gibi nakortik şişeleri dururdu. Bir eter şişesini açmış, kokluyor. Meğerse eteroman imiş. Az zaman için de bu halinden dolayı Dayka onu Almanyaya iade etti. Ben de kurtuldum. Yerine biri geldi. Pek güzel ve genç bir kızdı. Şimdi bununla başladık. Aramız pek iyi idi. Adeta bana tesir ediyordu. Az zaman içinde hastalandı, ameliyat yapıldı, öldü. Ağladım. Beyoğlunda protestan mezarlığına götürüp gömdük. Mezarı başında söylemek üzere heyecanlı bir halde bir nutuk yazdım; fakat utanıp söyleyemedim. Demek ki; bu kıza ben aşık olmaya başlamıştım. Eğer ölmeseydi onunla evlenmiş olacaktım zannederim. Ölümü talihimi başka yollara sevketmiştir.

Almanlar intizam, ilim ve çalışmakta yekta, hiçbir kusursuz insanlardı; fakat Fransızların brute dedikleri halde, pek kibirli ve hodbin idiler. Kadınları bile bu haldeydi. Şu vakayı hiç unutmam: Bir gün hastahanede nöbetçiyim. Kâtibe bir kurşun kalem lâzım olmuş. Bana geldi. Bütün malzemeyi baş şuvester verirdi. Arattım, yok. Hastahanede başka kimse de yok; kâtip de hesaplar yapacak, kalemi yok. On para verdim. Git al dedim, almış. Sonra şuvestere söylemiş. Şuvester bana geldi. Dedi ki: «Sen bir tuhaf adamsın. Ne haddin senin? Kurşunkalem aldırıyorsun?» Bu hakaretli sözüne rağmen gayet nâzikâne «Ne zararı var? Hem on para. Hem de kesemden verdim. Sizden istemedim.» dedim. «Yok!..» dedi, tepindi. Artık kendimi kaybettim, ben de söylendim. Gitmiş,

Dayka'ya şikâyet etmiş. Dayka beni çağırttı. Anlattım. O da «Yok, olmaz! Biz her şeyi Almanyadan getirtiriz. Burada başka mal satın alınamaz» dedi. İşin sebebini de anlatmış oldu. Bu söz ciğerime işledi. Türk'ün on parasını bile Fransız veya başka millet malına sarfa razı değiller! İllâ Alman malı satın almalı. Müthişti; fakat bugün düşünüyorum, bu dehşet Türk içindir. Dayka'ya hak vermeli; Almandır. Biz adam olsaydık da kurşun kalemini kendimiz yapsaydık...

Artık ameliyathanedeyim. Fransız kitaplarının lüzumsuz nazariyat ve boş lâflarla dolu olduğunu anlamıştım. Alman kitapları pek güzel. Meselâ bir ameliyatı Fransız kitabından okudum. Yirmi sahife idi; kadavra üzerinde ameliyatı yapmak istedim, yapamadım. Sonra Fransızcaya tercüme edilmiş **(Sückerkandl)** den okudum, yarım sahife idi. Mükemmel yaptım.

Keza Fransızcaya tercüme edilmiş «Kaher» de pek mükemmeldi. Otopsileri yaparken kadavranın üzerinde ameliyatlar da yapardım. Bu çok işime yaramıştır. Bunun üzerine artık Almancayı behemahal öğrenmeye niyet ettim. Alfabe, gramer aldım. Yazıyı öğrendim. Kelime ve cümleler ezberledim. Bir Alman evine pansiyoner girmek lâzımdı. Beyoğlunda buldum, girdim kızı vardı. Bana her akşam ders verecekti, on gün uğraştı bıraktı. Yemekler de iyi değildi. Hem de bana pahalı geldi. Bütçemi yıktı. Bunlar galiba benim parasızlığımı anlayıp işi gevşetmişlerdi. Yirmi gün içinde oradan çıktım. Almancam epeyce yol almıştı. Almanca konuşurlarken bazı sözleri anlamaya başladım. Kitapları iyice anlıyordum. Bu vaka ile Almanca benden ebediyyen gitti. Halâ yanarım. Eğer orada dört-beş ay kalabilmiş olsaydım olacaktı. Bellediklerimiz de zamanla gitti. Bu dili öğrenseydim daha başka olurdum. Çünkü her şu'be-i ilimde Almanca mükemmel kitaplar vardır. Âlim olmak isteyen behemehal Almancayı öğ-

renmelidir. Dil esasen çocuklukta öğrenilir. Biz böyle bir şeye mazhar olamadık. Bugün ilim, hattâ ticaret sahasında yürüyecekler için İngilizce, Fransızca ve Almancayı bilmek mutlak lâzımdır. Tıbbiyenin ilk sınıflarında İngilizceye de başlamıştım. Vasıtasızlık, parasızlık buna da mani olmuştu.

Artık münhasıran cerrahide çalışıyordum. Beni Privat Dozent de yapmışlar, profesörler gibi uzun gömlek giydirmişlerdi. **Witting** neşr, bitr, fıtık, evram ameliyesi gibi ameliyatları bana öğretti. Böyle türlü ameliyeleri yapa yapa nihayet bana gına geldi. Öyle meleke hasıl ettim ki; bunları pek çabuk ve adeta gözü kapalı yapıyordum. Viting paşa oldu. Artık bir çok ameliyatları bana bırakmıştı. Kendisi laboratomi gibi ameliyatlar yapıyor, bu ameliyelerde kendisine ben yardım ediyordum. Ben de nihayet bana bıraktığı ameliyatlardan bıktım. Talebeye elinden tutarak yaptırıyordum. Şimdi hevesim dimağ, batın ameliyatlarında idi. Onlardan da **Witting** bana yardım ederek yapmaya başladım. O kadar çok ameliyat yapıyordum ki; sabahtan akşama kadar ayakta idim; ayaklarım ağırırdı. Akşam eve gidince arkaüstü yatıp ayaklarımı havaya dikerek duvara dayayıp bir saat kadar kalırdım. Ancak ağrılar böyle giderdi. Hergün akşama kadar kollarım dirseklerime kadar kan idi. Yıkar, yine ameliyat yaparım, yine kana boyanırdı. Bana tuhaf bir hal gelmişti. Ameliyat yaparken bir insan kestiğim vakit onun hayatı mevzubahs olduğu asla aklıma gelmezdi. Konuşur, şakalaşırdım. Bu hal birçok operatörlerde vardır. Ancak bende bir şey daha vardı. Ameliyat yapmadığım gün canım sıkılırdı. Kollarımı kan içinde görmek bana keyf verirdi. Canavar bir hayvan gibi olmuştum. Bilmem bu da diğer operatörlerde var mıdır? Bununla beraber ameliyat iyi olunca, hasta kurtulunca gurur ve keyf duyardım. Bir de ağır ve güç bir hastalık görünce sevinirdim. Onunla uğraşırdım. Arkadaşlara (Bende iyi bir hasta var) derdim. Halbuki bizce iyi fakat hastaca ne müthiş bir felâket. Bu hal de bütün hekimlerde vardır. Ameliyatta makas tutmaktan sağ elimin ibham ve orta parmaklarında nasır peyda oldu. Hekimlikten çıktıktan sonra geçti ama halâ yerleri serttir. Ve bu sertlik gitmiyor. Sonra kalem tutmaktan aynı orta parmağımın tırnağının vahşi kenarı nasırcadır. Bir de sağ elimin küçük parmağının tırnağının ünsî hafesine tesadüf eden kısmı yazı yazarken yere dayamaktan nasırdır. Üstlerine bassam acıyor. Bu satırları yazarken de bastım acıdı.

Witting de benimle müşterek neşriyat yapmağa başladı. Mühim hastalar üzerinde çalışır, Fransızca yazar ona verirdim. O da tashih eder, Almancaya çevirir neşrederdi. Bunlardan biri cerh-i unkla olan anevrisme, diğeri serbin verem kâzibi iltihabisidir. Bu ikinci vak'a Cemil Paşanın fıtık ameliyatı yapıp iyi ettiği, bir yıl sonra göbeğinde dahilî tumeur ile bize gelen hastadır. Bunu çıkardık. Ortasından kestik. Gördük ki, içinde bir iplik var. Ve ipliğin etrafı cerahattır. Cemil Paşa fıtık ameliyatı yapınca Fransız usulü olarak serbi kesip atardı. Büyük bir hata idi. Fıtığı yapan serb zannederlerdi. Çünkü ekseriya fıtığın içinde serb bulunurdu. Halbuki hastalığın esası olan deliği kapatmak lâzımdı. Delik boyunca serb de, bağırsak ta çıkar. O serbi kesip dikmiş. Kesilen yer gelip göbeğe yapışmış ve cerahat yapmış, etrafında nesci munzam ve lîfi nesc çoğalıp tümör olmuş. Bunu da Türkçe de neşrettim. Fransızca da yazdım. Fransızcası neşrolunamayıp kaldı. Müsveddeleri Sinop'ta kütüphanededir.

Bu esnada kloroform vermesinde de usta oldum.

Vitting bana birtakım tecrübeler de yaptırdı. Meselâ etraf kangrenleriyle uğraşırlardı. Bunlar da veritlerle cereyanı temin etmeğe çalışıp iyi bir şereyanı veritlere dikerlerdi. Bu hususta çok uğraştım. Müşahedeler yazıp

kendisine verdim. Sonra neşretmiş, bu neşriyatı Avrupa tıp âleminde meşhur olmuş.

Asistan kaldığım sene fenn-î hitanı bitirmiştim. Hitan için âletler ve bir ameliyat usulü icat etmiştim. **Besim Ömer Paşa** ile münasebetim vardı. O vakit padişahın ser tabibi Sait Paşa idi. Besim onunla görüşürdü. Ona kitabımdan bahsetmiş. Hakikaten kitabım her cihetten enteresandı. Meselâ Yahudi evinde pansiyoner olmak dolayısiyle Yahudi sünnetlerine de girmiştim. Ameliyeyi, merasimi de gözümle görmüştüm. Yahudiler herşeylerini saklarlar. Bu düğünlere girebilmek için çok zahmet çektim; fakat nihayet onların sünnetini de öğrenmiştim. Kitabım iyi olmuştu. Bir de eskiden beri sünnette kullanılan âletleri toplayarak, kimini bulduğum tariflere, kimini modellerini yaptırarak 40-50 parçadan mürekkep bir sünnet âleti koleksiyonu da yapmıştım. **Sait Paşa** Padişaha söylemiş. O da göreyim demiş. **Sait Paşa** beni çağırttı. Vak'ayı hikâye etti. (Kitabı hüsn-ü hat ile yazdır. Resimlerini de bir ressama yaptır. Âletleri de güzel bir kutu yaptırıp koy getir. Zat-ı şahaneye takdim edeceğim.) dedi. O vakte göre bana ağır gelen bir masrafla bunları yaptık. Gülhanede seviştiğim bir arkadaş da **Ressam Rıfat** adıyle anılan **Dr. Rıfat Osman**'dı. Çok zeki, nükteli ve iyi ressamdı. Resimleri de sulu boya ile yaptı. Hepsini götürdüm. **Sait, Abdülhamid**'e götürmüş. Abdülhamit memnun olmuş, kitabımın Harbiye Matbaasında basılmasını, rütbemin kolağalığıma terfiine irada etmiş. Bir gün beni telgrafla mabeyne istediler. Ödüm koptu. O vakit bizim gibi birinin mabeyne çağırılması felâket ifade ederdi. Bir arabaya binip gittim. Yıldız Camiinin yanına geldiğim vakit oralar bana kanlı, korkunç bir manzaralı görünüyordu. Hiç gördüğüm yerler değildi. Zihnim okuduğum müstebitlerin cinayetleriyle meşgul idi. Kendimi böyle bir salthaneye giriyorum zannediyordum. Lânet ettiğim bu adama nasıl yanaşıyordum? Eriyordum. Korka korka kapıya yanaştım. Diyordum ki, ya beni birşey zannedip yakalarlarsa... Ne ise telgrafı gösterdim. Beni bir yere aldılar. Biraz sonra sertabibin odasına çıkardılar. **Abdülhamid** hekimliğe itikad etmezdi. Zehirlerler diye ilâç da almazdı. Sade yağ, müshil gibi şeylere itikad ederdi. Dağcıları, basurcuları vardı. Bunları paşa yapmıştı. Fakat âdet diye bir sertabib te bulundururdu.

İçeri girdim. **Sait Paşa,** daha birkaç kişi, bir de Arap harem ağası vardı. Bu Arap sonradan öğrendim **Nadir Ağa** imiş. O vakit en gözde harem ağası idi. **Sait Paşa** ayağa kalktı. Diğerleri de kalktılar. (Efendimiz kitabınızdan mahzuz oldu. Seni terfi ile çerağ buyurdu. İlâ.) diyerek iradeyi söyledi. Şimdi padişaha dua etmem lâzımdı. Aklıma geldi. Âdet böyledir; fakat ona husumetim o kadardı ki, söyleyeyim dediğim halde bir türlü dilim dönmedi; söyleyemedim. Paşa (Dua et!) dedi. Yine edemedim. İşte bu huy bence çok kötüdür. Yalandan yapıvermeli yapamıyordum. «Benim gibi söyle!» dedi. Birşeyler söyledi. Yine söyleyemedim. Kurnaz ve aynı zamanda iyi bir adamdı. **Besim Ömer Paşa** onun kendisiyle devlet ve milletin hâli idarenin, padişahın bozukluğu hakkında müdavele-i efkâr ettiğini bana söylerdi. Derhal dedi ki: «Velinimetimizin bu azim ihsanından çocuk o kadar sevindi ki şaşırdı, kendini kaybetti. Otur oğlum! Su getirin!» dedi. Oradakiler gelip beni oturttular. Su içirdiler. Bana baygınlık falan gelmemişti, ama o şekli verdi. Sonra çıkıp gittik. Buna sevindim. En sevindiğim, kitabın basılmasıydı. Çünkü epeyce bir paraya bakıyordu; fakat aylarca dairelerde uğraştım. İradeyi icra eden olmadı. Sonra kendi param ile bastırdım. Başa bir padişah methi mukaddeme lâzımdı. Bunsuz kitap neşrolunamazdı. Bu benim için mühim bir bir iş oldu. Bir türlü yazmağa elim varmadı. Nihayet soğuk birşey yazdım. Bu mukaddeme o vakit basılan eser-

lerinkine göre çok basitti. Maarif Nezaretinden ve yeniden müsaade almak lâzım geldi. Onlar da imzamdan «Nur» u sansür edip, sildiler. Sade Rıza kaldı. Bunun hikmeti neydi hâlâ bilmem!...

Bu eserim muvaffakiyet kazandı. **Ahmet Rasim, Ahmet Refik,** Sabah ve Tercüman gazetelerinde uzun makaleler yazıp takdir ettiler. İkdam vesair gazeteler de yazdı. Bu bana büyük bir keyf ve şevk verdi. Adımı böyle gazetede görmek öyle büyük birşey geldi ki, hâlâ tadını unutamam; fakat sonra adımız gazetelerde yüzlerce def'a geçti. Bunun da te'siri, tadı kalmadı.

Eserden derhal 200 nüsha satıldı. O zaman bu adet fennî bir eser için mühim bir muvaffakiyet idi. Çünkü hiç satılmazdı. Edebî eserler bile 500 nüsha satılırsa büyük muvaffakiyet sayarlardı. Sonra bu eserimi Cemiyet-i Tıbbiyeyi Mülkiye vilâyetlerdeki hekimlere dağıttı. Epeyce para geldi. Bu sayede masrafı çıktı. Hiçbir eserimden para kazanmadım. Hatta tab masrafları üste caba olmuştur. Sade bu eserim masrafını çıkarmıştır. Buna rağmen hâlâ neşriyat yapmak hevesimden vazgeçmemişimdir. Hâlâ Türk Tarihinden bile onu toplayıp yazmak için kitap resim, Viyana ve Berline seyahatlerimin masrafını bile çıkaramamışımdır. Bizde müelliflik adeta ahmaklıktır. «Yemişin ahmağı kiraz, hayvanın kaz, insanınki; pehlivan veya lâzdır.» derler. Ama bence insanınki müelliftir. Zahmetine değmez; fakat bu bir manidir. Kimisi kitabını bastırmak için evini bile satar, sokakta kalır. Kitaptan kazanan kitapçılardır. Onlar müelliflerin kara belâsıdır.

Abdülhamid eseri ve kolleksiyonu sarayındaki hususi kütüphanesine koymuş. Hal olduğu vakit diğer kitaplarla beraber bunları Dar-ül-fünûna, orası da Tıp Fakültesine vermiş, şimdi oradadır.

Artık kendim tıpta keşif ve tetkikat hevesine düştüm. Bir kupta nüve protoplazma, nesc-i munzam ve aynı zamanda mikrobu da boyamağa heves ettim. Bu fen de yapılmamıştı. Bu hususta tecrübeler yapıyordum. Ameliyat yapmak bir ustalık ve mühim; fakat ameliyattan sonra o hastaya bakmak ve yarasını tedavi etmek de pek mühim şey olduğunu tecrübelerimle gördüm. Bu hususa dair o vakit Avrupada bir eser de yoktu. Bilmem şimdi var mı? Bunları müşahedelerle tesbite başladım. Lüzumu kadar yığılınca müstakil bir âlem halinde neşredeceğim. Nitekim hıtanı da fenn-i hıtan adıyle herşeyini toplayarak müstakil bir fen haline koymuştum. Bu işe çok devam ettimse de sonra politika hayatına geçince kaldı. Çok acırım.

Kezâ kofsidi üzerine lâboratuvarda tetkikat yapıyordum. Bunlar tavşanların karaciğerlerinde pekçok olan bir hastalıktı. Kuplar yapıyordum. Yaptıkları marazî nesc hasılatını tetkik ediyordum. Bir de kültür yapmağa çalışıyordum. Kezâ bel soğukluğu mikrobundan serum, aşı yapmak fikrine düştüm. O vakit böyle birşey yoktu. Bu mikropları kültür yapıp toksinlerini almağa çalıştım. Gülhaneyi bırakınca bunlar da gitti. Smegmada mikroplar arıyor, nev'ilerini ta'yin ediyordum. Birkaç defa kadıbin cüzuruna stovaine movocaine gibi şırıngalar yaparak nahiyevî iptali his ile hıtan yapmağa çalıştım. Bu hem iyi iptali his yapmıyordu, hem de yerinde daima bir karha yapmıştı. Bu karha yumuşak şankr manzarasını alıyordu. Bu pek dikkatimi celbetmişti. Bir keşf yapacağıma kani idim. Bu da gitti. Kadavralardan sünnetli ve sünnetsizlerin zekerlerini kesip alıyor, bunları tasnif ediyordum. Bunlardan kuplar yapıp iklil üzerindeki gışayı muhatıde ve asabî unsurlarda hıtanın yaptığı nescî tegayyür tetkik ediyordum. Haşafelerin şekillerini mukayeseli bir surette tetkik ediyordum. Hıtan haşafeye eski demircilerin yaptıkları çivi tepesi gibi bir şekil veriyor. Yâni

büyüyor. Bu suretle cimadaki his ve zevk değişmesine bu tegayyürler sebebiyet veriyor. Bunu da ikmal edemedim, kaldı. Kezâ ortopediyi de seviyordum. Dikkat ettim. Çok Türklerin ayakları, inhinası içeriye doğru büküktür. Bunu mafsal-ı harkafide bir inhiraf zannediyordum. Fakat fahz ve sâkta da vardı. Bunu ölçebilmek için âlet icadına çalışıyordum. Bu da gitti. Bunu bizim hekimler o vakitte çocuğa ayağı arasına bez yerine çok toprak koymaktan ileri geliyor zannediyorlardı. Sonra Türklerin asırlarca süvarilikten ayaklarının büküldüğünü ve nesilden nesile bu çarpıklığın intikal ettiğini bir felsefî-i içtimaî kitapta gördüm. Bu ayak çarpıklığı Türkte o kadar aşikârdır ki, Yahudiler bundan dolayı Türk'e Türk demez, paytak derler.

Bir taraftan da gazetelerde sıhhî ve tıbbî neşriyat yapıyordum. Bunlar serveti fünûn, İkdam ve Sabahtır. Epeyce makale neşrettim. Bunlardan küpür yapıyordum, fakat çoğu kayboldu. Bunlardan birkısmıyla neşrolunmamış bir kısmını sıhhî ve tıbbî makalât diye neşrettim. O esnada sun'î nebat imaline heves ettim. Viyanada ve Fransada bununla uğraşan âlimler vardı. Buna dair makaleler bir de risale neşrettim. Hele hıtan hakkında Türkçe ve Fransızca birçok makaleler neşrettim. Beyoğlunda bir Cemiyet-i Tıbbiyey-i Şahane vardı. Fransızca bir mecmua da neşrederdi. Oraya da Fransızca makale verdim, neşrolundu. Beni oraya aza intihap ettiler. O vakit aza hep ecnebi hekimler, Rum ve Ermeni idi. Türkten galiba hiç yoktu.

Her yıl yanımıza staja talebe geliyordu. Bir kısmı cerrahiye yanımıza devam ediyordu. Bir yıl bunlar arasında Emin adında bir arnavut da geldi. Bu çocuk zeki değildi; fakat pek devamlı idi. Pekçok etrafımda dolaşırdı. Ameliyata soyunurken ceketimi alır, gömleği getirir, giyeyim diye tutardı. Benimse böyle şeyler hoşuma gitmez, böyle dalkavuklukları, âdilikleri sevmezdim.

İkinci defasında «Yapma!» dedim. Yine yaptı. Sonra «Burada, baksana, kaç tane hizmetçi var. Senin işin bu değildir.» dedim. Yine yaptı. Bir türlü menedemedim. Yaman şeye benziyordu. Diğerleri gibi iptida onun da eline bıçağı ben verdim. Ve bileğinden tutarak ameliyat yaptıra yaptıra öğretiyordum. Sınıflarının birincileri de bize devam ediyordu. Zeki idi, çalışıyordu. Fakat Emin kadar devamlı değildi. Sene sonu oldu. Bize bir asistan alıkonacaktı. Witting «Kimi istersin diye sordu. Dedim kı «İki kişi var; biri sınıfın birnicisi, diğeri Emin.» Hangisi daha devamlı?» dedi. Dedim: «Emin». «Öyle ise o olsun» dedi. Dedim ki: «Bu zeki değil, hem ahlâkını da beğenmiyorum. Diğeri zeki, hem sınıfın birincisi!» Dedi: «Devam herşeye müreccahtır. Emin alıkondu. Bunu kendisine tebliğ ettim. Emin bana uşaklık edip dururken hemen bunu tebliğ günü aleyhime başladı. Sonra bu Emin'e Ankarada meb'us, İstanbulda şehremini olarak ta geleceğiz.

Almanların bu hali nazarı dikkatimi celbediyordu. Zekâya bakmıyorlar, devama bakıyorlardı. Meselâ evvelce **Orhan Abdi**'yi intihap etmişler, Almanyaya da göndermişlerdi. Orhan arnavuttu. Ne türkçesi ne de arnavutçası iyi idi. Birbirine karıştırmıştı. Fransızca da bilmiyordu. Almanyada sonra Almancayı da öğrenememişti. Mektepte sınıfının dümen neferi idi. Birincileri **Salih Bey** (Şimdi operatör) imtihana çalıştığı vakit mümarese için çalıştığı dersi Orhan'a söylerdi. Orhan bundan ne kaparsa onunla imtihana girerdi.

Bunu bir gün Deicke'ye sordum. Bana şu cevabı verdi: «Zekâ çalışmazsa sıfırdır; fakat çalışkan zeki olmazsa da işini bir gün mutlaka öğrenir. Öğrenen adamdır, işe yarar. Bu sebeple biz daima devam ve sa'ye bakarız.» Düşündüm, pek doğruydu. Meselâ bir tarla münbit, fakat

sürmüyorsunuz, oraya hiçbir şey ekmiyorsunuz. Elbet mahsul vermez. Bir tarla çorakça fakat tımar ediyor, buğday ekiyorsunuz, size buğday veriyor. Ama zekâ ve say, ikisi bir olunca ne mutlu...... Artık kendimce sa'yi zekâya tercih ettim. Bütün işlerimde sa'ye kıymet verdim. Herşeyin fevkinde olan sa'ydır. Bu bence düsturdur.

Mektepten çıktıktan sonra **Besim Ömer Paşa** ile Sinop'ta mutasarrıf olan babasının tavsiyesiyle tanışmıştım. Onu tanımağı bir şeref addediyordum. Bu zat cidden zeki, nükte sahibi idi. Epeyce şeyler okumuş, Fransada tahsil görmüştü. Evine gidip geliyordum. **Doktor Kilisli Rıfat** da onunla temasta idi. İlk nevsallerini neşretmiş, üçüncüsünü de neşretmek istiyordu. Bana evinde bir oda verdi. Gülhaneden akşam oraya gidiyordum. Galiba iki yıl kadar böyle devam etti. Rıfatla bana Fransızca eserler veriyor, onları aynen edebî bir surette süsleyerek tercüme ettiriyordu. Rıfat da iyi yazıyordu. Üçüncü ve dördüncü nevsaller ikimizin bileğinden çıktı. Onları pek basit ve soğuk yazı ile olan birinci ile mukayese edenler derhal farkını anlarlar.

Bunları bastırıyordu. İyi para kazanıyordu. Gülhaneden yorgun gelir, şezlonga arka üstü yatar, ayaklarını duvara dayar, sızıları giderir, sonra yazmağa başlardım. Bazan sabahlara kadar yazardım. Diğer neşrettiği eserler için de bâzı şeyler tercüme ettirirdi. İdare aleyhindeydi. Hele hoşsohbettir. Severdim. Bana hastalarının idrar, balgam ve akıntılarını da Gülhaneye yollar, tahlil ettirirdi. Tahlil parasızdı, ameliyat hiç yapamazdı. Beni ameliyatlara da çağırırdı. Bir gün bir kız getirmişler. Kızlık deliği yoktu. Karnında büyük bir tümör vardı. Beni çağırdı. Ne yapalım?» dedi. Dedim: «Zarı yarıp nedir bakmalı.» «Olur mu?» dedi. «Hayhay» dedim. Cesaret edemiyordu. Bıçağı bana verdi. Bıçağı vurdum. Gışayı bekâret o kadar sertti ki kıtır kıtır etti, açılmadı. Tereddüt edip «bırak» dedi. «Yok» dedim. Bir bıçak daha çaldım, açıldı. Bozulmuş bir kan çıktı. Yıkadık. Bunlar boşaldı. Meğerse hayz kanı çıkamaz, yıllardan beri yığılırmış. Gışayı bekâret yarım santimetre kalınlaşmıştı. Makasla cidarından dairen mâdâr kesip çıkardım. Bâzan gışayı bekâret tam olur. Ferçte delik bulunmaz. Nadiren de bu gışa hemen yok gibidir. İnce bir hilâl olur. Bu kızı evlendirmişler, kocası yapamamışmış. Tabiî.

Bir defa da maarif müsteşarı **Reşat** beyin haremi doğurmuş, memesinde iltihap olmuş. **Besim Ömer Paşa** bakarmış. Besim Paşa beni çağırdı, muayenehanesinde baktım. Memede iki portakal kadar bir kîh vardı. Hastada şiddetli hararet mevcuttu. «Kıh var, ameliyat lâzım» dedim. Ya yoksa dedi. Halbuki herhangi bir hekim bu kadar büyük bir cevfi parmağı ile bıngıldatmadan da derhal anlardı, şüpheye asla mahal yoktu. «Kat'î!» dedim. «Öyle ise yar!» dedi. Bıçağı vurdum. İyi keskin değilmiş. İki üç santimetre derinliğe vardım; fakat cevf pek derinde imiş. İkinci bir darbe vuracaktım, elimi tuttu. «Yapma, birşey yok!» dedi. Dinlemedim. Ve hem de kızdım. Besim Paşa hayretinden yüzünü hanımın memesine kadar yaklaştırmış. Böyle cevfler açılınca irin fışkırır, adeta fıskıyedir. Onu da bilmiyordu. İçimden şimdi suratını berbat etsin de iyi bir isbat olsun dedim. Bıçağı daldırdım. İrin fışkırdı; Besim Paşanın yüzünü, gözünü üstünü başını berbat etti. İşte bu zat hiç ameliyat bilmezdi. Halbuki şubesine lâzımdı. **Asaf Derviş** ise bu ciheti iyi bilirdi. Neşrettiği eserler de tamamiyle Fransız kitaplarından çalma idi.

Besim Paşa ile artık pek samimi idik. Benden tahliller ve yazı hususunda istifadeleri vardı. Hemşiresinin çocuklarına bütün bu ailenin hastalarına bakardım. Kezâ ahbaplarının hastalarını bedava yollar, bakardım. Bunlardan para kazanır, bana birşey vermezdi. Meselâ bir

nevsalden beşyüz altın kazanmıştı. Evinde akşam yemeği yerdim; fakat hasis bir zat idi. Pişen yemek askerî tayındı. Kışın manda etidir. Yiyemez oldum. Artık akşamları Beyoğlunda Yani'de yemek yiyip, öyle evine gelirdim. Bir faydası oldu. Kolağası olmama sebep oldu. Bir de bâzı hastalara tavsiye ederdi. Çok değilse de bir miktar para kazanırdım. Bu esnada dışarda birkaç hastam da olmuş, maaş bunlar... İşim iyi idi. Bir aralık para da artırmıştım. Sonra hepsini birden yedim. İki defa da sıkılmış, kendisinden birinde dört, diğerinde on lira ödünç istemiştim. vermişti. Sonra iade ettiğim vakit bunları almadı. Besim kendisinde rahatsızlık hissediyordu. «İdrarını muayene edeyim» dedim. Ettim, şeker buldum, söyledim. Pek kederlendi; fakat tedbirli adam. Derhal tedbir aldı. Hâlâ yaşıyor. Bu iyiliğim de var. Ben bulmasaydım kimbilir daha nekadar giderdi. Esasen sıhhatine, rahatına ihmalci bir adamdı. Para kazanmak peşinde o kadar idi ki; işten kendine, yemeğine bakacak vakti yoktu. Mektepten çıktıktan bir-iki yıl sonra tekrar sigaraya başlamıştım; fakat sigara bilmezdim. **Besim Paşa** «Henri Kıbley» sigaraları içerdi. Kutu ile alır. Kutuyu yazı masasının altına bırakırdı. Bana sigara verdi ve beni alıştırdı. Artık kendisi olmadığı vakit de oradan alır, içerdim. Fiatını da bilmezdim. Birgün yanındaki Vasil adındaki uşağına «Bu sigaralar böyle bitiyor, ne yapıyorsun?» diye bağırdı. O vakte kadar hiçbirşey düşünmemiştim; birden fenama gitti; hırsız olduğumu anladım. Halbuki böyle şey zannetmemiştim bile. Ne bileyim, sigaradır, meydandadır. Alınır, içilir zannediyordum ve ilk kendisi bana veriyordu. Ben aldım da diyemedim. Pek utandım. Ondan sonra almadım. Gidip Galatadan kendim satın aldım. Meğerse tanesi yüzpara imiş, böyle fiatlı olduğunu da bilmezdim. Paşa pek hasisti. O vakit kendi söylediğine göre Credit Lyonnais Bankasında 20.000 altını vardı. Öyle iken me-

cidiyeye yani viziteye kurşun atardı. **Kadri Raşit** yanındaki eve taşındı. **Besim Ömer** bu benim müşterilerimi almak için buraya geldi diye, bana ne dertler yandı ve ona ne yaptı. Haline şaşırdım...

Besim Paşa ve kardeşleri arnavutluklarıyle övünürlerdi. Besimim babası **Ömer Efendi** Arnavutluğun istiklâli için yapılan bir içtimada bulunduğundan Kastamonuya nefyedilmişti. Besim onu hem affettirdi, hem paşa ünvanı verdirdi. Hem Sinoba mutasarrıf yaptırdı.

Besim Paşa vasıtasıyle **operatör Cemil** ve göz hekimi **Esat Paşa**'yı tanıdım. Bunlar da, hele **Esat Paşa** beni severlerdi. Ben de kendilerine hürmet ederdim. Hatta bir iki kitabımda onları hürmetle zikretmişimdir. **Cemil Paşa**'dan fenni cerrahi ve ortopedi kitabıma takriz istedim. Sen yaz ben imzalayayım, dedi. Bu eserin başındaki mukaddemeyi yazdım. Fennî kısım bitince kendimi yazamadım. Niye yazmadın dedi. Yazamam, siz isterseniz yazın dedim. Son birkaç cümleyi imza etti.

Hekimlikte artık pek meleke peyda etmiştim' Bâzı hastada sâde yüzünü görerek teşhis koyabiliyordum. Yâni tıbbî tacd dedikleri şey hâsıl olmuştu. Çünkü binlerce hasta görmüş ve tedavi etmiştim. Hele yaraların manzarasından ne cins olduğunu derhal anlardım. Bir gün talebemizden biri beni çağırdı. Seririyatta hastasının yanına götürdü. «Bu yara yirmi gündür böyle, kapanmıyor.» dedi. Bir kuş gözü kadar fistüldu. Baktım, derhal anladım. «Bunun içinde cism-i ecnebi var» dedim. Bir istile sokup baktım, büyük bir yumurta kadar boşluk içinde birşeyler var. Bir makasla fistülün ağzını kestim. Parmağımı soktum. İçinden beş tane lâstik boru dren çıkardım. Meğerse yaraya diren koyulur. Tutturmasını bilmediğinden diren yaranın içine düşüp kayboluyor. Ertesi günü pansımanı değiştirirken dikkatsiz talebe direni bulmuyor; fakat aramıyor da bir yenisini koyuyor. Pansumana

hekim ne koyduysa onu hatırında tutmalıdır. Ve değiştirirken onları bulmalıdır. Bu mühim bir kaidedir. Zaten drenlerin ucuna ya ip bağlanır, ya bir çengel iğne konur, yahut emsali yapılır ki bu sayede yaranın içine girip kaybolmazlar.

Gülhanede asistan kaldığım vakit yâni mektepten çıktıktan bir sene sonra çapkınlığa da başladım. Bu esnada hem sigaraya başladım, hem de rakı da içiyordum. Hem çalışıyordum, hem de çapkınlıkta en ziyade arkadaşım **Mehmet Ali,** sonra **Mahmut Atâ** idi. Mektepte pek uslu ve yaşça küçük olan Atâ da şimdi çapkındı. Bizi Basralara göndermek için kanunların sıkı aradıkları zaman da bu işi yaptık. Gündüzün son derece çalışıyorduk. Gece arkadaşlarla konuşuyor, şakalaşıyorduk. Türlü sözler söylüyorduk. Konuşurken azıyorduk. Gece yarısına doğru hastahaneden çıkıyorduk. Sarayın kapıları gece kapanırdı. Sade Ahırkapıda şimendifer geçidinde yıkık bir yer vardı. Orada da bir mülâzımın idaresinde bir müfreze asker beklerdi. Bu mülâzım alaylı ve Boyabatlı idi. Ahbap olduk. Hemşerilik gayesi güdülürdü. Ve çok iyi bir adamdı. Bize göz yumar, gizlice oradan fırlardık. Yokuşu tırmanır, Sultanahmete, oradan da göze görünmeyelim diye yeni köprüden geçmez, Unkapanına iner, bu köprüyü geçer, yine yokuş tırmanıp Beyoğluna varır, bir .... girerdik. Göz kızgınlığına ve gençliğe bakınız ki, bu kadar uzun yolu yaya gider ve yorgunluk duymazdık. Hem de yakalanmak tehlikesini düşünmezdik. Halbuki yakalanmanın neticesi pek müthişti.

Bende bu hal böyle devam etti. Sonra arttı da. Bir aralık hastahaneden gece gündüz çıkmaz çalışırken, artık gündüz çalışıyor, akşam olunca sokağa fırlardım. Bir iki arkadaş gidip Galata'da köprübaşında Domuz sokağındaki birahaneye oturuyorduk. Bir kadeh bira içer, mezelerle karnımızı doyururduk. Artık yemeğe ihtiyaç

kalmaz, ...lere dalar, ondan ona gezerdik. Bu birahane mezesinin bolluğu ile meşhurdu. Üç dört kadeh içince insanın karnı doyardı. Bir kadeh bira kırk para idi. Onunla on türlü meze verirdi. Kâh Tepebaşı bahçesine gider, çalgı dinlerdik. Sabah olunca erken Tepebaşından karşısındaki Toma'nın dükkânına gidip kahvaltı eder, hastahaneye giderdik. **Mehmet Ali** beni Tünelin alt başındaki İngiliz birahanesine ve orada viskiye alıştırdı. Viskiyi çok sevdim. Bir şişe alır, hastahaneye de götürür, gündüzleri de arada içerdim. Sarhoş olmuyor, bil'âkis yorgunluğum gidiyor, kuvetli bir surette çalışıyordum. Birkaç böyle devamdan sonra alkolik olmak tehlikesini düşünerek gündüz adetini kaldırdım.

Evvelâ düz içerdim. Bir akşam çok sarhoş olup, kustum. Halbuki kolay kolay sarhoş olmazdım. Dedim bu fena içki. Mastikaya başladım. Bir gün ondan da böyle oldum. Dedim bu da fena. Şaraba başladım, bir gün ondan da ağzımızın tadını aldık. Bu da kötü deyip biraya başladım. Bir gün o da öyle oldu; konyağa başladık. Ondan da ders aldık. Amere başladım. Bir müddet sonra ondan da vazgeçip, o vakit biraya konyak ve amer karıştırarak birşey yaparlar, buna mik'âp derlerdi. Ona başladım. O da birgün beni perişan edince ve başka yeni de kalmadı, yok yine düz hepsinden iyi deyip, ona döndük. İş Nasrettin Hocanın karpuzlarına döndü. Böyle birkaç seri yaptık. Meğerse bu çoklarında olan şeymiş. Bu esnada **Yusuf Kemal** (Adliye Vekili) ile beraber de sarhoşluk ve çapkınlık ettiğim oldu. Tıbbiyede beraberdik. Sonra sakat elinden dolayı mektebi bırakmış hukuka girmiş, o vakit avukatlık ediyordu.

Bir Ağustosta cülûs gecesi geldi. İstanbul donanıyor, herkes sokağa fırlıyor, geziniyor, eğleniyordu. Cülûs büyük bir bayram halindeydi. Bense bugünden dolayı keder ve matem içindeydim. Dedim: **Abdülhamid**'in şenliği-

ni görmemek için iyice içip, sarhoş olup sızmak lâzımdır. Tünelin yanındaki İngiliz Birahanesine gittim. Oraya **Mehmet Ali** de geldi. Sonra bir takım genç zabitler de geldi. Çokça içtik. **Abdülhamid**'e bir ağızdan küfrettik. On bardak kadar sodalı viski içmiştim. İyi idim. Birşeyim yoktu. Gitmek için ayağa kalktığım vakit başım döndü, yıkılır gibi oldum. Herkesi viskinin iki bardağı sarhoş eder. Dedim, çabuk eve gitmeli, çıktım. Artık bilmiyorum. O vakit babam, anam Galata'da bir hanede sakin idiler. Onları Sinoptan getirmiş, yerleşmiştik; fakat **Besim Ömer**'in gece yazılarını yazmak için evinde kalmaktan doğru dürüst evime gidemiyordum. Oraya kadar gelmiş ve içeriye girmişim, ama haberim yok. Anam halimi görmüş, beni yatırmış, sonra kusmuşum. Kusmalar tekerrür etmiş, ağzımdan kan da gelmiş, anam oğlum ölüyor diye sabaha kadar başımda ağlamış. Sonra bana hikâye etti.

Bu esnalarda rakıya o kadar inhimak etmiştim ki, değme içki ile sarhoş olmazdım. Bir gece Yani'de **Yusuf Kemal bey, Dr. Medeni** ve daha birkaç kişi oturuyor bira içiyorduk. Oraya **Veli** adında bir alman geldi. Tanırlarmış. Müslüman olmuş, mabeynde memurmuş. Bizim masaya çağırdılar. Bir bira ısmarladı ve içti, dedi ki, «Siz bira içmesini ne bilirsiniz? o böyle içilir» dedi. Ve kadehi bitirdikten sonra çevirdi, tırnağını tuttu. Bir damla bile akmadı. Dedim: «Bu alman usulü mü?» «Evet!» dedi. «Peki! müsabaka yapalım!» dedim. Başladık. Kadehler geliyor, içiyoruz ve tırnağımıza tutuyoruz, kuru kalıyor. Bu adamla da galiba yirmişer kadeh içtik. Nihayet: «Ben gidiyorum» dedi ve kalktı. «Biz daha içiyoruz. Gitme!» dedik. Giderken bir duvardan bir duvara gittiğini gördük. Ertesi günü evine kadar birkaç defa yıkıldığını arkadaşlara hikâye ve bizim zaferimizi tasdik etmiş. Bize birşey olmadı.

Üç yıl kadar devam eden bu çapkınlık beni Beyoğlu kadınlarından iğrendirdi. Bu esnada iki defa belsoğukluğu aldım; fakat ihtilâtsız çabuk iyi ettim. Bu üç yıl çapkınlık ve hekimlik bana bu hastalıkların içtimaî heyetimizi nasıl tahrip edici müdhiş bir tehlike olduğunu öğretti. Derhal (Frengi ve Belsoğukluğuna Yakalanmamak Çaresi...) adındaki eserimi yazdım. Süblime ile tecrübeler yapmıştım. Hem kendimde, hem başkalarında münasebete başlamadan evvel yarım gram süblime bir bardak suda eritilir. Münasebeti bitirir bitirmez, ibtida zeker ve etrafı sabunla yıkanır. Sabun süblimeyi bozduğundan bol su ile giderilir. Sonra süblime mahlülüne daldırıp iki dakika bırakılırsa bu hastalıklar gelmiyor. Ancak bu mahlül çok serttir. Çıkarınca zekeri derhal bol su ile yıkamalı. Yıkanmazsa kabarır, derileri soyulur. Bazan ucunda bir kaç gün devam eden hafif bir akıntı olur; bu da hastalık aldım diye telâşı mucib olur. Korkmamalı. Süblimenin te'siridir. İki defa belsoğukluğu aldım. İkisinde de sarhoştum ve süblime kullanmamıştım. Diğer müşahedeler de bunu tasdik etti. Bu usulü öğrettiğim adamlar da belsoğukluğu vesaire almadılar. Alanlar olmuşsa sarhoş olup işten sonra süblime ile yıkanmadıkları vakit almışlardır. Bu usulü o kitabımıza dercettik. Her gence yine tavsiye ederim. Bu eserim intişar ettiği vakit şöhret buldu. İki defa basıldı. Türkyurdu'nda bu kitap millete bir Dridnavt kadar büyük bir hediye diye yazıldı.

Bunlara, bu hallerime ve bu hale gelişime rağmen mektepte ve mektepten çıktıktan sonra ne kadar namusluydum. Melektim. Hele hastalar hakkında fena düşüncem yoktu. Derdim ki: «Hekim öyle bir şeydir ki bir aile namusunu, sırrını ona emanet ediyor. Hastalara hıyanet

---

(*) Buradan müstehcen birkaç sayfa çıkarılmıştır.
Nâşir.

edilemez. Bunların ırzına geçmek en büyük namussuzluklardandır.» Şahadetname alırken de bize yemin ettirmişlerdi. Hey gidi!... Ne gafilmişim... Hayatı hiç bilmezmişim. Anlatacağım :

Dışarda hekimliğe başlamıştım. Para kazanıyordum. Gülhanede asistanlığımın birinci ve ikinci yıllarında hasta kadınların yüzlerine bile dikkatli bakmaktan çekinirdim. Göğüslerini dinlerken mümkün olduğu kadar az dayanır, ya stethoscopela dinlerdim. Gayet zengin, İstanbul'da bir konakları olan, yazları İstanbulun mühim bir sayfiyesinde geçiren bir aileye tavsiye olundum. Bunların bir çocuklarını muzaaf zirve zatürreesinden kurtardım. Aile hekimleri o vakit pek meşhur bir profesördü. Hastalığın sekizinci günü ümidini kesip kaçmış, gelmemiş beni çağırdılar. Hakikaten çocuklarda zirve Pnomonisi vahimdir. Muayene ettim ve dedim ki; «İyi ederim» çünkü gördüm ki hekimleri fena tedavi edip asıl tedaviyi yapmamış. «Pekiyi!» dediler. Kıştı. Dedim: «Fakat, benim şartlarım var. Onları yaparsanız...» «Nedir?» dediler. Çocuğa hava aldırmıyorlardı. Pencereleri pamukla kalafatlamışlar, kâğıtla sıvamışlardı. Bu eski ve umumî bir âdetti. O vakit hasta soğuk alır diye müthiş korkarlardı. Herkes üstüste yün fanila giyerlerdi. «Bunları çıkarıp bir pencereyi açacaksınız. Bunu günde üç defa yarımşar saat açık bırakacaksınız. Çocuğun göğsünü ıslak bezle saracağım» dedim. «Ooo...» dediler, kıyamet ve vâveylâ kopardılar. «Soğuk alır, ölür. Yapamayız» dediler. «Öyle ise gidiyorum» dedim. Zaten ümitsizdiler; «Hele düşünelim» dediler. Yandaki odaya çekildiler. Yarım saat kavgalı münakaşalar işittim. Geldiler, razı oldular. O vakit zatürreeyi pehlivan yakısı ve expenctrant ilâçları ile tedavi etmek moda idi. Hâlâ böylesi çok. Bunlar sıfırdır. Birincisi hattâ muzırdır. İkincisinin bu hastalığın rieye yığdığı fibrinleri eritip çıkarmasını zannederler ama mümkün değil-

dir. Bunun ilâcı evvelâ hastayı yarı yatar, yarı oturur bir vaziyette koymaktır. Bu sayede hasta nefes alır, ciğerin aşağılarında yeniden hasta mahaller olmaz. Bu hastalar ekseriya kalbten ölürler. Kalbi kuvvetlendirmek lâzımdır. Göğse, sadra ıslak pansuman yapılmalıdır. Bunları yaptım. «Gece gitme! Kal!» dediler. Gece de elimle pansumanlarını yaptım. Sabaha karşı buhran teri denilen ter geldi. Müjdeledim. Çocuk kendini bilmiyordu. Haline bakıp inanmadılar; fakat bir kaç saat sonra gözünü açınca sevindiler. Bana bir avuç altın verdiler. Bu sayede bu ailenin itimadını kazanmıştım. Artık hekimleri olmuştum. İyi paralarını alıyordum.

Zevce genç, güzel oldukça okumuş, bilhassa zeki bir hanımdı. Kocası çirkin, koyu cahil, uşak makulesi bir şeydi. Galiba kocasından nefret ediyordu. Her yerde beni medhettiğini işitirdim. Bu suretle de müşteri elde ediyordum. Bu hanımda gittikçe bana karşı bir takım nazarlar görmeğe başladım. Görmemezliğe ve bilmemezliğe gelirdim. Bir gün yine beni çağırdılar. Gittim. Odaya girdim. Kılıcımı çıkarıp bir köşeye koydum. Hanım, çocuklar, bir sürü halayıklar geldiler. Bir kısmını muayene ettirdi. Reçetelerini yazdım. Sonra hadi gidin dedi. Kapıyı kapatıp geldi, yanıma aturdu. Başka bir hale girmişti. Fenalaştım. İçimde sarılayım... Kaçayım diye müthiş bir boğuşma başladı. Gencim, pek ateşliyim. Fakat bende Volontè kuvvetlidir. En buhranlı bir zamanda bile beni bırakmaz. Düşündüm; namus, hastalara karşı iffet, vazife ve meslek gözümün önüne geldi. Bir an içinde kararımı verdim. Kalkıp uzak bir sandalyeye oturdum. Bunun üzerine hanım derhal suratı astı zaten ateş kesilmiş gözleri bir daha yandı ve bu sefer gazaplı bir şimşek gibi çaktı. Sert ve hakaretli bir bakışla bakıp kalktı, kapıyı başıma vurur gibi şiddetle kapayarak gitti. İçimden «Şimdi... Ne felâ-

ket!..» dedim. Ne yapayım? Gitsem, Allahaısmarladık demeden gitmek terbiyesizlik. Gitmesem bu halden sonra orada bir dakika bile durmak aykırı şey. Hele durayım biraz dedim; durdum. Gelen, giden yok. Gideyim dedim, kılıcımı aldım «Hele durayım biraz daha» dedim. Yine gelen giden, «Git! Dur» diyen yok. Kılıç elde odada dolaştım. Yarım saat geçti. Ben de evden çıkıp gittim. Gidiş o gidiş oldu. Bir daha beni hekimliğe çağırmadılar. Hanım önüne gelen yerde beni zemme başladı. Müşteriler kaybettim. Bu namusumun cezası idi; fakat müthişti. Pek ağır oldu. Böyle sevimli bir kadını, hayırhah dostu kaybettim. Vizeler gitti. Üste de aleyhimize bir propaganda. Eskiden beni Lokman Hekim diye medh eden şimdi eşşek herif, cahil hekim diyordu. Hangisine yanayım?!... Halbuki muvafakat etseydim bu güzel hanımla yaşardım. Ve zenginliğinden de kim bilir ne kadar istifade ederdim.

Bir defa da bir sünnette sünnet evinde gece kalmış. bir takım hanımlar gece sarhoş olup yattığım odaya hücum etmişlerdi. Ben ne kadar namuslu veya saf insanmışım ki kapıyı kilitledim, sabaha kadar mukavemet ettim. Âdeta kapıyı kırmaya çalıştılardı. Bunu da bilmemezliğe gelmiştim. Ne de en samimî bir arkadaşıma söylememiştim. Bugün bu kâğıda tevdi ediyorum. Bir defa da bir arkadaşın karısı musallat oldu. Red ve hatta tahkîr ettim. Ne yaptı bilir misiniz? Kocasına benim ona tecavüz ettiğimi söyledi. Gel de şimdi pirincin taşını ayıkla!

Bu vakalar bana büyük ders oldu. Bende inkılâb yaptı. Dedim ki: İşte bu kadarı namus değildir. Ahmaklık. İsteyen kadını ne olursa olsun kabul etmeli. Yoksa böyle her şeyden olursun hekimliğin de ilerlemez. Bol düşmanın da olur.» Buna rağmen yine hastalara karşı namuslu olmaktan halâ vaz geçemedim. Lâkin şu prensibi koydum: «İstemeyenden istemek hekim için büyük namussuzluktur. İsteyeni de mutlaka kabul etmeli. Çünkü zaruridir.» Hayatımda artık bunu tatbik ettim. İşte bu darbe benim el sürülmemiş namusumun yarısını yıkmıştır.

Kadın müthiş bir şeydir. En şefkatli dostken böyle bir aşk vakasından yırtıcı bir canavar olur ve aslâ insafı yoktur. Ve aşkının reddini asla reddedemez. Bunun için kadından korkarım. İstediği vakit red görünce kadın zıvanasından, insanlıktan çıkar. Kadının en korkunç noktası budur.

Ne bileyim?!... Gördüğüm terbiye, mektepteki ahlâki cihadım bana böyle bir terbiye vermişti. Namus ile meşbû olmuştum. Hem de o vakit âdetti. bir mahallenin erkekleri o mahallenin kadınlarına asla bakmazlardı. Bakmak çok ayıptı. Komşular keza. Hekim ise bu hususta elbet bunlardan daha fazla olmalıydı. Hattâ tulumbacılarda bile namusun büyük bir kıymeti, bunun raconları, yani usül ve örfleri vardı. Meselâ bir tulumbacı ölse dahi arkadaşının karısına göz atmazdı. Bu kadar değil zevce olmayıp da kapatması bir orospu dahi olsa yine el sürmezdi. Bu kadar da değil... Ona bir başkası taarruz etse himaye eder, icab ediyorsa onu öldürür veya kendi ölürdü. Bu örfler aile, dolayısiyle bir milletin selâmeti için pek iyi şeylerdi. Maatteessüf bugün yerinde yeller esiyor, aksine daha ziyade herkes ahbabının karı ve kızları ile daha ziyade iş pişiriyor. Bu, Avrupa hayatının bir kanseridir. O hayat için zaruridir. Bir ailenin kadın ve erkeği ayrı ayrı fabrikalarda, yazıhanelerde çalışıyor, başkaları ile temasta. Bu temas her şeyi yapıyor. Kadını eskisi gibi çuvalda bağlı saklamak da bu asrın hayatı, zihniyeti için mümkün değildir. Bilmem ne yapmalı? Fuhuş hadi bir şey değil diyelim; fakat aileyi yıkıyor. Aile ise beşeriyetin, terakkinin esasıdır. Bu sebeple şiddetle men'i lâzımdır. Halbuki bu iki zaruret bir birini bozuyor. İçinden çı-

kılmaz iş, hallolunamaz bir mesele!...

Dışarda hekimlik, bilhassa sünnetçilik ediyordum. Bu hususta büyük bir şöhret almıştım. Her yıl sünnetten de epeyce altın kazanıyordum. O vakit büyük sünnetler ve düğünler yapmak âdetti. Aynı düğünde bir çok çocuk sünnet edilirdi. Hususî hânelerde de düğünsüz olurdu. Zenginler, münevverler artık beni çağırıyorlardı. Her yıl kazancım artıyordu. Bu sünnetlerde hem para, hem de altın saat ve emsali, bir-iki kat da çamaşır vermek âdetti. Eğer hekimlikte kalsaydım yalnız sünnetin beni refahla geçindireceği anlaşılıyordu. Gülhanede asistanlığımın ilk devirlerinde, iffet hususunda pek namuslu olduğum ve bana hanımın sataşıp mukabele görmeyince düşman olmasından evveldi. İşte bu esnadadır ki hayatımın en hakiki ve tam aşkını yaşadım. Bundan evvelkiler yarım yırtık, çocukça şeylerdi. İşte bu aşktır ki, bütün varlığımı zaptetmiştir. Ondan sonra da aşk görmedim. Galiba bir sürü kadınlar gönlümü kurtlar gibi yediler. Bende bu ilâhi, yüce sevgiyi öldürüp bitirdiler.

Bize düşman kesilecek olan hanımın bir gün beni evine çağırdılar. Henüz aramız da çok iyi... Hanım, çocukları, halayıkları ile oraya geldi. Poliklinik başladı. Bir de genç, güzel, lepiska saçlı, mavi gözlü bir kız geldi. Sandalyeye oturdu. Hanım: «Hemşirem. Galiba ciğerleri zayıf. Korkuyorum. Bir muayene ediniz» dedi. Ettim; bir şey yoktu. «Hiç bir şey yoktur» dedim. «Aman, sahi mi?» dedi. «Sizi te'min ederim» dedim. Güzel kız hiç durmuyor, tatlı tatlı gülümsüyordu. Ama gülmesi terbiyesizce değil... Hoş...

Muayeneler bitti. Aklıma da hiç bir şey gelmedi; çıktık. Bundan sonra ben oraya gittikçe bu kız ekseriya oraya geldi; sözleri güzeldi. Hele gözleri hepsinden güzeldi. Gayet zeki ve tatlılık dolu bir nazarı vardı. Gittikçe kız dikkatimi celbetmeye başladı. Ne söylesem o tasvib ediyordu. Ablasından bana itiraz olsa o müdafaa ediyor ve dediğimi yaptırıyordu. Meselâ kızıla tutulan bir küçük kızın saçı kesilmesini söyledim. Anası «Olmaz» dedi. Bu kız yâni çocuğun teyzesi ben gidince anası yokken kızın saçını kesivermiş, ertesi günü önüme koyuverdi. Bunlar da mütemadiyen hoşuma gidiyor, bende bir tesir uyandırıyordu; fakat en mühimmi kızın gözlerindeki tatlılık ile karışık zekâ idi. Sözleri zekice ve edepli. Bu da pek hoşuma gidiyordu. Ağırbaş duruyordu, bu da tam istediğim şeydi. Kız gittikçe bana şefkatli nazarlarla bakmaya, böyle sözler söylemeye başladı. Bunlarla tesir kemalini buldu. Kıza aşık oldum. Zavallı kızın beni daima görmek ihtiyacında olduğu anlaşılıyordu. Hiç yoktan hastalıklar çıkarır çağırırdı. Bir defa bana tırnağını ameliyat yaptırdı. Bu pek acıyan ameliyeyi yapmıya elim varmadı; fakat sonunda yaptım. Bu kız bu ağrılara bir ayy ve öff bile demedi. Hâlâ şaşarım. En büyük kahramanlar bile bu ameliyede bağırırlar. Böyle bir nazik kız ıhh dahi demesin... Kız otuziki dişini söktüren Kerem gibiydi. Hem de ben ameliyat esnasında şaşkın bir haldeydim; ameliyatı dürüst yapamadım. Biliyorum, fakat kendime malik değildim ki... Bu hali de beni daha ziyade zabtetti. Bir güzel, bir çok meziyetleri olan, aynı zamanda kahraman bir melek karşısındaydım. Artık ben de iyice ateşi aldım. Ahvalinden anlıyordum ki, o da yanıyordu. Demek iki tarafta tutuşmuştu.

Bu aşkımın adını bu yaprağa yâdigâr etmek istedim, fakat yazamam... Geçmiş zaman!... Ailevî şeyler...

Bu zamanlar Gülhanede en çalışkanlık zamanımdı. İlk kâkülünün ucu çengel gibi gönlüme takılmış, gönlümü, aklımı daima yanında tutuyordu. Zeki gözlerinden çıkan sihirli bir nur huzmesi içimi dolduruyor, bana kendimi kaybettiriyor.

Çok günler oluyordu, büyük bir ameliyat yaparken aklıma geliyordu. Zaten hiç gitmiyordu ya... Artık ameliyatı makine gibi yapıyordum. Sade ameliyat bittiği vakit bittiğini derkediyordum. Bana bir şey söylense anlamıyordum. Onun aşkında, dalmış, bitmiştim. Bu halim Almanların, arkadaşlarımın nazarını celb ediyordu. Viting birkaç defa da sordu: «Sana ne oldu? pek dalgın ve düşüncelisin. Sana bir şey söylüyorum. Anlamıyorsun...» «Bir şey yok...» deyip geçiştiriyordum. Halbuki içimden ateş, alev fışkırıyordu. Kimse ile konuşmak istemiyordum. Tenhalara kaçıp düşünüyordum. Bu düşünme bana pek tatlı geliyordu. Onunla hayalhanemde cennet gibi bahçelerde gezinti yapıyordum. Güzel evlerde oturuyordum. Çocuklarımız oluyordu. Onu canım gibi seviyordum. Bir üzülse canım ağzıma geliyordu. Bir hasta olsa canımı vererek kurtarıyordum... Bu bana dehşetli bir keyf veriyordu. Kâh ben kederli oluyordum. Gündüzün iş başında üzülmüştüm. Eve gelince «A, sen üzülmüşsün» diyor, beni melek kanadı ile sıvar gibi yüzümü güzel elleri ile okşuyor, boynuma sarılıyor, yanağını yanağıma dayayıp duruyor, bütün kederlerim bir anda gidiyordu. Onunla millete pek terbiyeli, yiğit evlâtlar yetiştiriyoruz. Bunları birlikte terbiye ediyoruz... İşte böyle türlü hayaller. Aşk hayalâtı!... Ey aşk! Ne tatlısındır!... Hâlâ tahatturu bile yüreğime su serpiyor, beni gaşyediyor...

Geceleri eve gidince hemen bir odaya çekiliyorum. Işık bakmıyorum. Bu esnada en çok hoşuma giden şey karanlıktı. Yine türlü hülya, hergün bir başka tatlısı. Hep o, o... Çok gece uykum kaçıyordu. Uyuyacıyordum. Uyusam bile bir kaç saat sonra uyanıyordum. Artık gözüme uyku girmiyordu. Aklımda, gözümde hep o idi. Böyle nice karanlıkların, ufuktan kopan bir şâmil aydınlık ile yırtılıp gittiğini, derken bir nur fışkırdığını ne kadar ayların batıp güneş doğduğunu, milyonlarca yıldızın söndüğünü gördüm... Gözümün bebeği içinde onun hayali oturup saklanmış, gözümde, aklımda o, sanki beraber bu levhaları seyrettim...

Bu esnada ekseriya tıbbî eserler okurdum; lâzımdı; fakat aklım başıma geldiği vakit ne okudum, zihnimde bir şey yoktu. Dimağı dolduran işgal eden hep oydu. Başka şeye yer yoktu ki... Sonunda bakarım başladığım yerden bir sahife bile ilerlememişim. Bazan başladığım saati bilirdim. Aklım başıma geldiği vakit ise saate bakınca üç saat, beş saat öyle kalmış olduğumu, yapılacak işlerin geçtiğini öğrenirdim.

Çok gecelerim ise ağlamakla geçerdi. Hüngür hüngür ağlardım. Fakat bu ağlamak bana zevk verirdi. Aşk ne belâ, ne acaip şeydir yahu!...

Büyükadada gezerdim; fakat onun için gezerdim. Çamlar altında onu düşünerek gezmek en büyük gayemdi. Bunu çok yaptım. Her zerrede onu görür gibi idim. Ah, her dakika «Şimdi buraya geliverse» derdim. Çam dalları arasından süzülmüş nurlar da parça parça birer ayna gibiydi. Onlarda sevgilimi görür gibiydim. Bu çam dallarından yapılmış elekten inen nur bir de ipleri dalların kara gölgesinden bir ağ gibi olup gözleri nur dolu idi. Bazan rüzgâr dalları salar, bu ağın ip ve gözleri birbirine karışır, üzerine ziya vurulmuş binbir yüzlü bir ayna sallanıyormuş gibi nurlar uçuşuyordu. Bu nurlarla aşkımın yaratıcısı olan güzelin de bir bir resmi gözümün önünden sinema gibi geçerdi. Bu gezintiler esnasında Adada çamlar altında mehtap tasvir eder nesir parçalar yazdım. Bir kısmını Meşrutiyetin ilk yıllarında Resimli Gazete adındaki mecmuanın fevkalâde nüshasında neşrettim. Bir kısmı hem de en mühim kısmı yazık ki zayi olmuştur. Zannederim ki benim en büyük eserimdi; hakiki bir aşkın ilhamıydı. Çamların altında dal ve yapraklardan sü-

zülen mehtabın alacaladığı toprak üstünde gezinirken laterna sesleri bu nurla meşbu durgun duran havada kulağıma pek hoş gelirdi. Hâlâ laternayı severim. Bir yerde işitsem durur, dinlerim. Bana Büyükadayı, o zamanları söyler. Muhit, vaka, macera ve emsali insanın seciye ve mukadderatına hâkimdir. Demirci nasıl demiri kızdırır, örs üstünde döve döve istediği kalıba sokarsa bunlar da insan denilen mahlûku muhtelif şekillere koyuyor. Çocukluğumdan beri laterna işitirdim; hele Galatada pek çoktu; hiç sevmezdim. Sade sevmez değil, kulağıma batan bir şeydi. Bu aşktan sonra hoşuma giden bir çalgı olmuştur. O vakte kadar ağaçlar da benim için müsavi idi. O vakiten beri en sevdiğim çamdır. Bugün Paristeyim, Parc Monsourie'ye ekseri gidiyorum. Orada çocukların atlı karıncası, onun da laternası var. Her gidişimde orada durup laterna dinlerim ve derhal Ada, o çamlar, o mehtap ve o aşk gönlümü ziyaret eder.

İşte böyle dertliydim. Bu derdimi de kimseye açmadım. Hem de bu haldeydim; fakat aşkı parçalayıp ayak altında ezmek gayretindeydim. Ne biçim adamdım?!.. Düşünüyordum: Sevmek tabiî, sevgi ve aşk ilâhîdir. Seviştin; fakat hâlâ birbirinize aşkınızı aşikâr ilân etmiyorsunuz. Sen erkeksin, bu vazife senindir. Bunun neticesi evlenmedir. Bundan iyi hayat arkadaşı nerede bulacaksın? Böyle iken bunu yapmıyor, evlenmek istemiyor, aşkı böyle kül altında söndürmek fikrindesin... Bu nasıl iş?

Tuhaftır. Bende büyük bir mukavemet kuvveti vardı. Arzu ve merakım aşkı mağlup ediyordu. Diyordum ki: «Evlenmeli; fakat ben daha çok çalışacağım. Okumak, çalışmak aile hayatına gelmez. Evlenmek bunlara mani olacak. Demek cahil, terakkisiz kalacağım. Hadi bu ikiden birini beğen!» Evlenmemeyi beğeniyordum ve: «Asla evlenmem» diyordum. Bu suretle aşkımı ilân etmiyor, kendisini resmen istemiyordum.

Bir taraftan «Ben de genç ve güzeldim, istikbalim var. O benden iyi eş bulamaz» diyor; böyle bir evlenmeye hak veriyordum. O esnada bir hanım bana: «Büyükadada senin gözlerin hanımlar arasında şöhret bulmuş. Sana güzel gözlü doktor adını koymuşlar. Dün tur ederken bizim araba yanından geçti... Hanım eğilip gözüne baktı. Farkında mısın? Sonra, sahi güzelmiş» dedi. Farkındaydım. Yalnız sebebini anlıyamamıştım. Bu da ve bunun gibi daha bazı şeyler de ona lâyık olduğuma kanaat verdiriyordu. Çocuk olmuştum. «Zaten ne hacet! O beni seviyor» diyordum; fakat bende bir büyük kusur vardı. Diyordum ki: «O çok zengin, ben fakirim. Babam kunduracı. İşte bu hiç mütenasip değil.» Prensipçe zengin kız istemiyordum. Sonra olur ki; başıma kakar diyordum. Düşünüyordum, bir türlü bu gediği kapatmak mümkün değildi. Hele, bilhassa, evlenince çalışamamak korkusu büsbütün mâni idi. Evlenmemeğe kati karar verdim. Şimdi aşkı söndürmek, hiç olmazsa unutmak lâzımdı. Hem ağlıyordum, hem buna çalışıyordum. Mektepteki ahlâk cedvelime göre nefsimle fazilet mücadelesi yaptığım gibi yine yeni bir mücadeleye başladım. Gördüm ki; bu onlardan güçmüş. Aşk pek müthişmiş. Zamanla tesir azalmaya, akıl mantık galebe çalmaya başladı. Derken aylardan sonra ablası ile olan vaka araya girdi. Artık birbirimizi göremedik. Bu da işi pek kolaylaştırdı. «Aşktan kurtulmak çaresi kaçmaktır» derler çok doğrudur. Gözden ırak olan gönülden de ırak oluyor.

Zaman geçti. Ben yazın sayfiyeye gittim. Onlar da o sayfiyedeydiler. Orada bir dostum da oturuyordu. Bir gün nasılsa bu aşk hadisesini bir nebze ona söyledim. Aşk öyle bir ateş ki sönmüyor; insanlar üzerinde en hâkim şey. Demek yine bende duruyordu. Sayfiyede onların da bulunması yine ateşi tazeliyordu. Bu dostum bana: «Sen nasıl adamsın? Sana bir kuyruklu yıldız doğmuş. İn-

san evlenmeli. Öyle şey mi olur? Durma git, iste!» dedi. «Canım olur şey mi? Hem ben gidip nasıl isteyeyim?» dedim. Ne yaptı, yaptı, beni derhal onlara yoladı. Gittim. Ablası bir suratla çıktı. Sıkıldım, bozuldum. Nihayet aşka mukavemet edemedim. Hemşiresini istedim. Bir köpürdü. Ve bana hakaret etti. Odadan çıktı. Bu darbeyi asla unutmam. İnsanlar tuhaftır. Bunu yapan o hanım sonra işi düşmüş, ben nâzırken bana müracaat etmiştir. Ben ona hakaret etmedim. Bilâkis işini kolaylaştıracağımı vaad ettim.

Bununla iş bitti. Hanımın benden red görmesinden beri arkadaşlardan bir doktoru çağırıyorlar, aileyi o tedâvi ediyordu. Her gidişinde kız doktora beni sorarmış. Bir gün doktor bana «Bu kız sana çok alâka gösteriyor» diye sordu. Bir şey demedim. Tabiî kız ablası ile olan bu iki vakayı bilmiyordu. Anlaşıldığına göre kızı ablası derhal birine nikâhlamak peşine düşmüş... Biri de vardı; hem densiz ve biçimsizdi; fakat onda para hırsı büyüktü. Kız da zengin. Bunlar kızı almak istiyorlardı. Bunun akrabası kızın hemşiresinin gayretinden istifade ederek kızı almaya kalktılar. Kız red etmiş... «Katiyyen olmaz» demiş. Ablası sıkıştırmış, nihayet yine o doktordan işittiğime göre, nikâh günü kız zorlanmış ve bayılmış. Nikâhı yaptılar. Bu alanlar benim çok tanıdıklarımdı. Yüzüme bakacak yerleri kalmadı. Tabiî benim de. Onlarla o ayrılış ayrıldık; hâlâ konuşmayız.

Kız evlendi. Haber alıyorum ki; kocasını sevmiyordu. Az zamanda odasını ayırmıştır.

İş bitti. Bu aşkın tesirleri benden geçti. Gönlümde sade ölmüş bir aşkın naaşı kaldı. Yıllar üstüne bindi. Zaman gönlümdeki bu naaşın üstüne taş taş üstüne koydu; fakat arada yüreğimde bundan bir sızı duyardım. Bu hâlâ böyle. Demek ki; öğülmüş bu yara sızılı bir nedbe bırakmış ki; tıb acıyan nedbelerin ölüme sürdüklerini söyler. Bu sevgili elden, onunla da aşk benden gitti. Bir daha bulamadım. Şimdi bu ilerlemiş yaşımda bu aşka dair «aşkım» adıyla bir şiir yazdım. Demek beni hâlâ tesiri altında tutuyor...

Bir aralık İşkodra'da zelzele olmuş, evler yıkılmış insanların kolları, ayakları, kafaları kırılmış. Ameliyat yapmak için Gülhaneden bir kaç arkadaşla beni yolladılar. Selâniğe vardık. Kaçarlar diye ecnebi gemiye bindirmiyorlar; karadan gitmek lâzım. Vasıta yok. Müthiş bir sefer. Ne ise yolunu bulup bir Avusturya vapuruna bindik. Pire limanına giriyorduk. Garson kamaraları dolaştı. Herkese pencerelerini kapattırdı, kapılarını kilitletti. Sebebini sordum: «Yunanlılar hırsız bir millettir. Derhal çalarlar. Bu âdettir. Buraya gelen her vapur böyle yapar» dedi. Sivil giyip çıktık. Atinaya gittik. Akrapol ve sâir yerlerini gezdik. Akrapolde bir köşede bir yığın kırık Türk mezartaşı gördüm. Üzerlerinde yazılar var. Kim bilir içinde mühim Türklerin mezar taşları da vardı. Türkiye idaresinde iken oralar Türk mezarlığı imiş. Yunanlılar hepsini kaldırmışlar. Bir kısmını da parçalayıp bir köşeye, kahırları nümûnesi gibi koymuşlar. Bir araba ile şehri dolaşıyorduk; saatla tutmuştuk. Çok dolaştık. Vakit oldu. Arabacıya söyledik; fakat hâlâ yerimize gelemiyorduk. Soruyoruz. Şimdi diyor; fakat yine dönüyordu. Nihayet geçerken ineceğimiz yeri tanıdım. O önünden geçiyor ve yine yoluna devam ediyordu. Kalkıp arabacının kollarından tuttum, durdurdum. Çok para almak için kim bilir bizi kaç defa oradan geçirdi, döndürdü. Nihayet vapura geldik. Asker elbiselerini giyiyoruz. Arkadaşlardan Fikri «Kaputum yok» dedi. Garson çağırdık. «Çalmışlardır» dedi. Kapıyı kilitlemiştik; fakat acele ile yuvarlak pencerenin biri açık kalmıştı. Garson: «Buradan kancayı sokup almışlardır» dedi. Fransız kamuslarında Grec keli-

mesi hem Rum, hem hırsız manasınadır. Biz de gözlerimizle gördük.

Nihayet Şinkine indim. Burası İskodra'nın iskelesi. Postası var. Bir jandarma ile süratle gidecek. Ben de bir ata binip onlara katıldım. İşkodra oraya on iki saatmış. Posta sekiz saatte gidermiş. Bir Temmuz sabahıydı. Yola düzüldük. Başımda fes vardı. Böyle seferlerden haberim yoktu. Âdeta dört nala gittik. Yoruldum: Bu da bir şey değil; fakat öyle bir güneş var ki dayanması mümkün değil. Yol da bir çorak yer. Hiç bir ağacı yok. Etrafta ağaç arardım. İki yaprak bulsam da hemen altına girsem derdim. Yok... İnsanlara tesadüf ediyoruz. Ellerinde mavzer. Yüzleri gazaplanmış vahşi hayvan gibi. Kadınlar da silâhlı ve yüzleri öyle. Bunlar malisörlermiş. Kadınların elbisesi uzun bir kaba kumaştan ibaret; fakat bunların altında mütenasip bir vücud olduğu görülüyor. Yüzleri de öyle. Boylu, poslu; fakat insan yüzlerine bakmaya korkuyor. Suratlarından düşen bin parça oluyor. Ya kızar martini çevirirse... İşkodrada pazarda bir gün bir kadın birini tüfenkle yere deviriyordu. Bu adam evvelce onun kocasını öldürmüşmüş. Ne ise İşkodra'ya vardık. Askerî hastahaneye girdik. Herkes binalardan çıkmış, çadır altında. Derhal hastalanıp kafayı yere vurdum. Bir hafta yattım. Meğerse güneş vurmuş..... Demek ölümden kurtulduk. Ameliyat yapacağız. Ortada yaralı filân yok. Zaten zelzeleden sonra bizi tayin, muamele, yol parası vermek için bir ay geçmişti. Yol da uzundu. Ölen ölmüş, ölmeyenler iyi olmuştu. Eski devrin böyle hiç hesaba sığmayan işleri vardı. Orada kartpostallar topladım. Eskiden âdetimdi. Nereye gitsem toplardım. Bunlardan yaptığım kolleksiyon Sinop'ta kütüphanededir. Giderken bir kodak götürmüştüm; resimler aldım. Bu albümde yıkık binalar, benim bir kaç kıyafetim, İşkodoranın manzaraları, İşkodra gölünde balıkçı kayıkları resimleri vardır. İşkodra güzel bir yer. Etrafında Boyana ve emsali ırmaklar ile bir göl var. Ortada şehir ve bilhassa yüksek bir tepede eski İşkodra kalesi var. Buranın zaptında ve İskender bey isyanında bizimkiler burayı kartal yuvasına teşbih etmişlerdir. Hakikaten öyledir. Pek yüksek, sarp ve dik bir tepe. Yamaçları taşlık, yol yok, müthiş bir şey. Suları geçmek bu tepelere tırmanıp orayı zaptetmek o zamanlara göre pek güç bir iştir. Sonra bu kaleye çıktım. Fakat bin müşkilâta.

Ne ise buraya muvakkat gelmiştik. Dönmek istiyorduk. Ciheti askeriye «Siz bize lâzımsınız bırakmayız» dediler. Hadi, pirincin taşını ayıkla! Bütün arkadaşlar telâş içinde kaldık. Burada insan bir hafta durunca can sıkıntısından ölüyor. Kumandan **Tahir Paşa** adında biriydi. Kızının boğazında bademcik varmış, buna ameliyat yapacak doktor yokmuş. Bana söyledi. Derhal yaptım. Paşa sevindiydi. Ona gittim, yalvardım. Nihayet dedi ki: «Biz resmen sizi bırakmayız. Çünkü İstanbul'dan kalmanıza emir yok. Hareketinize de yok. Bu kâfi. Siz yetişecek gençlersiniz. Burada çürümeyiniz. Gidiniz. Ben kanun zabitine söylerim. Sizi görmemezliğe gelir. Hemen vapura atlayıp Boyana tarikiyle savuşunuz!» dedi. Arkadaşlara geldim, anlattım. Pek sevindiler. Beni muvaffakiyetimden tebrik ettiler. Gölde bir İtalyan vapuru varmış. Hemen bavulları yaptık. Gümrük önüne geldik. Zabit bizi görünce binanın içine girdi. Biz de kayığa binip vapura atladık. Vapur yollandı. Boyananın iki tarafı ormanlık, gölgelikti, gündüz güneş, gece ay suya vuruyor, cennet gibi bir yer. Böyle güzel yer az gördüm. Tatlı tatlı denize indik. Oradan başka vapura binip İstanbul'a geldik.

Yine Gülhanede iken beni bir defa da Zıbefçe'ye tayin ettiler. Bu memuriyet de yine muvakkat; fakat dön-

menin ne demek olduğunu biliyordum. Rumelindeki askerimizin unları Bulgaristan ve Sırbistandan geliyordu. Biri Bulgarların bunlara zehir veya veba mikrobu koyacağını padişaha jurnal etmiş. **Abdülhamid** de oraya kimyager ve bakteriyolog gönderilmesini irade etmiş. Aramışlar, beni bulmuşlar. Ben vakıa laboratuvara da aşinaydım; fakat işim seririyat tahlilleridir. Dakik da zehir bulmak foksikoloji mütehassıslarının yapacakları ayrı bir şubedir. Fakat bunu anlayacak hükûmet nerde?... Sonra yanıma mektepte sınıf arkadaşlarımdan Moiz adında birini de veriyorlar. Sırp hududunda Üskübün şimalinde iki kapı vardı. Biri Zibefçe olup şimendifer güzergâhıydı. Oraya beni, yarım saat mesafede olan diğer kapıya da Moiz'i tayin etmişler. Moiz hele tahlil denilen şeylerden mikroptan bihaber. Gümrük bize ayrıca tam maaşda veriyor. Ben hiç gitmek istemedim. Bir defa Gülhane'yi, oradaki hastaları kaybetmemek, ikincisi Basra, Yemen ve emsalinden bin müşkilâtla kurtulduktan sonra bu çamura saplanıp kalmamak lâzım. Düşündüm, âlet de yok. Âlet versinler diye müracaat ettim. Aldıran yok. Telâş ettim. Memuriyet nedir bildiğim yok. Sonra öğrendik. Meğerse mes'uliyetten korku boşmuş. Diyordum ki mikroskop, etüv vesair âletler yok. Unu tahlilsiz geçirirsem ya zehir ve veba konmuşsa bir şey çıkarsa mesuliyetten ve vicdan azabından nasıl kurtulurum. Geçirmesem tüccar işi durmaz ki... Hem asker aç kalır. Nihayet eminine çıkayım dedim. Nazif paşa adında bir ihtiyar rüsûmat emi-
tablekâr elbisesi var. Bu zamanda redingot gibi siyah bir
bir ihtiyar. Fes aziziye halinde kulakları içine girmiş. Arkasında talekâr elbisesi var. Bu zamanda redingot gibi siyah bir elbise vardı. Sâde önü bir sıra düğmeli ve kapalıydı. Kezâ asker yakası gibi kalkık yakası vardı Sarayın memurlarının resmî elbisesiydi. Tablekârlar da sarayda bunu

giyerlerdi. Bu sebeple buna ben tablekâr frakı derdim.

«Ne istiyorsun?» dedi. «Efendim, bendenizi Zibefçeye tahlil için tayin buyurmuşsunuz» dedim. «Ha, evet» dedi. Ve: «Git, hemen durma!» sözünü de ilâve etti. Dedim ki: «Başüstüne efendim gideyim; fakat tahlil için âlet yok. Veriniz hemen gideyim' Bunlarsız iş yapılmaz» ve büyük bir safderunlukla «İş yapılmayınca boşuna maaş alacağım. Hazineye yazık» dedim. Dedi ki: «Sen mi kaldın, bunu düşünecek? Akılsız adam... Git maaşını al!» dedim: «Efendim, âlet yok; büyük mes'uliyeti nasıl üstüme alayım. Sonra veba mikrobu geçerse...... mikroskop ister...» «Git Arkadan yollarız.» dedi. «Efendim o vakte kadar manasız orada duracağıma âletlerle beraber gideyim» dedim. «Git, diyorum, gözünü dört aç, mikrobu görürsün» cevabını verdi. Ben de hem kızdım, hem asılıyordum, hem de buna manasız iş diye içimden bir isyan tufanı kopuyordu. Bir düziye içimde «Hey gidi zavallı devlet! bu ne iş» cümlesi vardı dedim ki: «Pek rica ederim âletsiz mikrop görülmez». Kızdı ve sert sert şu cevabı verdi: «Baksana bana, gözünü dört aç, mikrobu görürsün, âlet neymiş!..» Bu söz müthiş bir cehaletin tezahürâtıydı. Düşündüm. Buna başka diyecek ne var? Âletle gitmekten ümidim kesildi. Mesuliyetten fena halde korktum. Ya zehir ve veba geçiverirse ne yaparım?.. Gitmemeye karar verdim. Vakit geçince kanunlar beni aramaya başladı. **Besim Ömer Paşa**'ya gittim. Hali anlattım. «Burada saklan!» dedi. Evinde saklandım. Üç gün sonra beni Divan-ı Harbe vermişler; tardıma, hapsime kadar yürümüş. **Besim Paşa** haber almış, bana söyledi. «Aman gideyim» dedim. Bu kadar şiddetli olacağını zannetmezdim. Besim Paşaya «şimdi giderse hükmü iptal ederiz» demişler. Hemen şimendifere binip Selâniğe vardım. Oradan Üsküp ve Zibefçeye gittim. **Moiz** ile buluştuk. Akşam olu-

yor, yatacak yer yok. Şimendiferin müdürüne bir ricâ ile kömür anbarına müsade aldık. Kömürleri kürekle bir tarafa attırıp bir yer yaptık. Bereket versin yatak götürmüştük. Kömür tozlarının üstüne serip yattık. Biz Gümrüğün memuruyduk. Gümrük memurlarının ikameti için kâğir bir ev yapılmış, henüz bitmemiş. Burdan yer istedik, vermediler. Selâniğe müdürlüğe yazdık olmadı. Ne tuhaf idare!... Memuruna bakmıyor. Yahu! kışta kıyamette açıkta mı yatalım. Öyle bir yer ki; şimendifer binasıyla gümrük, bir müfreze askere bir kulübe, birkaç amele için de kulübemsi bir iki bina var. Düşündüm bu olmaz dedim **Moiz'e** «Zorla gidip şu binayı işgal edelim» dedim. Yahudi korktu. Ben gittim zorla girdim. Eşyayı taşıdım, yerleştim. **Moiz** de geldi. Rüsûmat muhalefet etmek istedi fakat edemedi. Yaşasın zorbalık!... Artık nisbeten rahattık. Bu sefer Selânik rüsûmatı çıkın diye bir düziye yazdı. Müdür-i Umumiye ağır ve şiddetli bir kâğıt yazdım, sustu. Bu tahriratın sonuna şunu da ilâve etmek dirayetini gösterdim: «Biz velinimetimiz padişahımızın sadık kullarıyız. Bizi ne haddiniz ki, evsiz açıkta bırakırsınız?» Bu o vakit dirayetti ve buna akan sular dururdu. Hem de «âletler gelinceye kadar zehir ve veba girerse mesuliyet kabul etmem. İsterseniz bizi burdan kaldırınız» dedim. Buna da ses yok.

Altı ay orada kaldık. Şimendiferin büfesi vardı. İyi yemek yapıyordu. Mahzende de şampanya gibi gazlı güzel kırmızı şarabı varmış. Mükemmel yedim, içtim; şişmanladım. Suratım pancar gibi oldu. İş, güç yorgunluk yoktu. Sade okur, yazar, Moiz'le ve orada kapıda bulunan genç, ahlâklı **Rafet** adında bir mülâzımla konuşur sohbet ederdim.

Bu yiyip içme şehveti arttırdı. Kadın bulmanın da imkânı yok. Beni fena bir hırs tuttu; deli olacağım. Bir hizmetçi kadın bulmalarını ötekine berikine rica ettim. Birisi bir köyde iki sırp fahişe olduğunu söyledi. Getirttim. Uzaktan gözüktüler. Sevinerek koştum. On adım yaklaşınca öyle bir koku duydum ki; iğrenip geri döndüm. Kadınları yerlerine yollattım. Sırp köylüsü pek pistir. Meğerse vaftiz suyu gitmesin diye ölünceye kadar yıkanmazlarmış.

Olmadı. Başka bir kadın arattım. Nihayet Üsküpten bir sırp hizmetçi getirttim. Geleceği akşam şenlik yapar gibiydim. İstasyona istikbaline gittik. İndi. Bir de baktım ki ellibeş yaşlarında, suratsız, pis kıyafetli bir şey. Başımı çevirdim. Büfeye girdim. Evimiz bir mutfak, bir odaydı. Odaya iki karyola koymuştuk. Birinde **Moiz**, birinde ben yatıyordum. **Moiz** tuhaf bir adamdı. Tıbbiyede on kadar yahudi talebe vardı. Kaşer yemeleri için hükûmet bunlara yahudi aşçı tutmuş, etleri yahudi kasaptan gelirdi. **Moiz** orda yemek yerse de diğeri yahudi talebe gibi olmayıp bizimle ihtilât ederdi. Şakacıydı. Herkes de kendisini kızdırırdı. Kızınca elini sıraya vurup «Nah! Sifilize kafa!» derdi. Yani sivilize (Medenî) kafa diyeceğine frengili kafa diye alay ederdi. Severdim.

Moiz evliydi. İyi drahoma almıştı; fakat çirkin bir kız almıştı. Bu yahudi çirkini çirkinlikte eşsizdi. Sanki bir cadıydı!... Zaten Türkiye Yahudileri pek çirkin, ekseriyetle kırmızı saçlı, kel, pis insanlardı. Yirmi yıldır aralarında fuhuş artıp diğer millet erkekleriyle temasları dolayısiyle güzelleştiler. Şimdi gerek Türkiye, gerek Mısır ve Avrupada Yahudiler pek güzel oldular. **Moiz** karısını hiç sevmezdi, kadınsa ona düşkündü.

Burada hayatımda ilk olarak deniz hasretini duydum. Çocukluktan beri deniz kenarında yaşamışım. Karabatak gibi denizdeydim. Meğerse deniz görmek bana ihtiyaçmış. Tarlalar, sıra dağları bana melânkolu verirdi. Deniz arardım. Nişten Zibefçeye kadar iki sıradağ, ortası bir boğazdır. Şimendifer buradan geçer. Her öğleden sonra bu bo-

ğazdan şiddetli bir rüzgâr eser. İklim de sertti. Soğuk da daima sıfırdan aşağıydı. Bıyıklarım evden çıkıp gümrüğe gelinceye kadar -ki, yüz adımdır- donardı. O esnada bıyığımı kıvırıversem kırılırdı. Bir gün tükürdüğüm vakit tükrüğü yere düşünce buz halinde gördüm. Kışın bazan tahtessıfır yirmi, yirmibeş derece oluyor. Böyle bir gün de fessiz geldim. Dediler ki: «Fes giymedin mi?» Evde çok okumuştum. Bunun hızıyla soğuğu duymamışım. Morava suyu yarım saatlik bir yerden geçerdi. Ancak on metre genişliğindedir. Su diye onun kenarına sık sık gider, saatlerce oturup seyrederdim. Burada Morava benim denizimdi. Koyunun bulunmadığı yerde keçi Abdurrahman çelebidir. Birgün baktım bir gümrük kolcusu kırmızı ve beyaz bir toza ekmek batırıp yiyor. Tuğla yiyor zannettim. Yanaşıp sordum. Meğerse Arnavut biberi dedikleri o sert kırmızı biberi toz edip tuzla karıştırarak ekmekle yemek buranın âdetiymiş.

Bazan Sırbistan tarafından çingeneler gelirdi; türkü söylerlerdi. Hâlâ Türkçe türkü söylüyorlardı. Atları da Türk atlarıydı. Hey gidi yerler. Bir vakit kâmilen Türk'tü. Sırplar hepsini kestiler veya hicret ettirdiler. Sırplardan ve biz Osmanlı Türklerinden evvel de buralar Kuman adındaki hıristiyan ve Türkçe söyleyen Türklerin yurduydu. Hâlâ orada Kumanuva şehri vardır ki, Kuman ova, demektir. Morava da öyle Türkçe bir kelime olsa gerek.

Sırp hudut bekçilerine Pandur diyorlar. Bunlar ve ahalisi vahşi canavarlara benziyorlar. Hudut zabitimiz Rafet, bereket versin, dirayetli, gayyur bir zabitti. Bunlara iyi karşı kordu. Sırpça öğrenmiş, gazetelerini getirir, malumat da alır, makamına bildirirdi. Bu zabitin bu hallerinden iftihar duyardım. Sırp memurlarıyla da ihtilât ederdi. Ve kendisine hürmet ettirmişti. Bazan ben de beraber bulunurdum. Sırplılar beni Avrupalıya benzetir, bana «Urupeskiy Çuvek» (Avrupalı adam) derlermiş.

Sırp köylüleri bizi görünce ellerini göğsüne koyup öne doğru eğilerek izdiravujiyyov diye selâm verirlerdi. Eğilmek ve eli göğse koymak Anadolu köylüsünün de selâm verme tarzıdır. Bilmem bunlara bizden mi geçmiştir.

Bir gün tuhaf bir şey oldu. Moiz geldi. Dedi ki: «İspirto var, geçecek. Derecesini söyle diyerek imza et de geçsin, otuz altın verecek.» dedim: «Ulan! ...tir!» Dedi: «Ulan eşşeklik etme!» Dedim: «Defol!» Gitti, yine geldi. Üç gün benimle uğraştı. «Bu kötü şeydir, bırak!» dedikçe diyor ki: «Sersemsin. Rüşvet neden fena olsun!» Diyordum ki: «Namuslu memur rüşvet yemez.» Buna cebabı şuydu: «İnsanın ağzı var mı?» «E, var.» «Öyleyse yer. Ağız yer.» Olmadı kandıramadı. Sertlensem de aldırmadı. Ben ispirto geri gitti zannediyordum. Bir gün gümrükte sordum. Üskübe gittiğini söylediler. Defterine baktım bizim mühür var. Hayret ettim. Moizi yakaladım. «Mührünü aldım, bastım» dedi. Bir odadayız. Her şeyimiz meydanda. Ben görmeden mührümü almış, basmış. Meşrutiyete kadar Türkiyede imza muteber değildi. Halktan herkesin, her memurun vardı. Resmî şeylere o basılırdı. Ne diyeyim? İşi karıştırsam dağdağa, isbatı güç. Susup oturduk. Şimendifer memurlarından bir İsviçreli vardı. Vasıta o imiş. Parayı onunla paylaşmışlar. Moize bir küfrettim...... O kadar...... İşte bu bana hayatımda ilk rüşvet teklifiydi.

Bir gün bir Fransız Selâniğe gidiyormuş. Bizim gümrükçüler herkesin eşyasını, kitaplarını muayene ediyorlardı. Fransızca bilen memur yoktu. Kitapları bana getirdiler. Baktım bir tanesi Behname kataloğu. Bir çok kitap adları var. Müdüre : «Ötekiler bir şey değil; fakat bu geçmese iyi olur» dedim. Muzır da diyemiyordum. Çünkü alır, mâvefkine gönderir. Halbuki kataloğu ben almak istiyordum. Şimdiye kadar Fransızca behname görmemiştim. Bende merak uyandırmıştı. Oturuyoruz. Fran-

sıza kitaplarını verdiler, kataloğu vermediler. Fransız gülerek «Onu da versenize» dedi. Ben tercümanlık rolü takınıp «O muzır kitapmış. Vermiyorlar» dedim. «Ha, dedi. Muzır değil bu efendilere lâzım. Hoşlarına gitti. Peki-yi!» dedi. Gittiler. Kitabı aldım. Ondan bir takım kitapları Parise ısmarladım, geldi. Okudum. Bunlar da nedir öğrendim.

Bir gün tren geldi. Bir çok Bulgar ve Sırp Türkiye'-ye geçiyordu. Ellerinde birer amele tünel lâmbası var. Bunları aradılar. Kimisinden üstüvanî bir madde, kimisinden bir kömür çıktı. Bir şey anlamadılar. İade ediyorlardı. Kömüre baktım «Elektrik pili kömürü.» Dedim «Hepsini alın. Üstlerini daha arayın.» Ararken birer birer başlarında bulundum. Kiminin belindeki ipek kondoktor denilen elektrik teli olduğunu gördüm. Sordum «Bu nedir?» dedim. Kuşak dediler. Derken çarık bağlarının da aynı tel olduğunu gördüm. Hepsini toplattım. Uzun tel oldu. İş meydana çıktı. Üstüvanî maddeler dinamitti. Bunlarda güherçile de bulundu. Hepsini yakalatıp Üsküb-be yollattım. Oradaki istintak bunların komiteci olup bir takım mebaniyyi, bilhassa Üskübün güzel Camiini atmak için geldiklerini meydana çıkardı. O zaman Makedonya ihtilâllerinin civcivli zamanıydı.

Makedonya'ya Avrupa devletlerinin zoruyla hususî bir idare verilmişti. Jandarmamız ecnebi zabitler kumandası altına konacaktı. Bu zabitlerden gelmeye başladılar. Birgün «Dides» adında bir İngiliz zabiti geldi. Bununla iyice konuştuk. Selâniğe gidip Jandarma zabiti oldu. Sonra **Talât Paşa**'ya nüşavir dahi olmuştur. Harb-i Umumî zamanında İngiltere'nin Mısır'daki İntelligence denilen istihbarat bürosunu idare etti. Orada da görüştük. Türkçeyi mükemmel öğrenmişti. General de oldu. Tıb Tarihinde Mısır bahsinde zikrettik.

Bu hususî idarenin başına da **Hüseyin Hilmi Paşa**'yı koymuşlardı. Selânikte oturuyordu.

Bu idaredir ki; İstanbul'un Rumelindeki nüfuz ve müdahalesini azaltmış, bu da ordaki zabitlere Meşrutiyet için cesaret vermiş, propaganda ve teşkilât yapılmış, nihayet o sayede Meşrutiyet ilân edilmiştir. Bu idare olmasaydı belki de bu iş yapılmazdı.

Bir gün Avrupa treni geldi; bermûtad gümrüğe gittim. Yolcuları muayene ediyorlardı. Yolculardan yirmibeş yaşlarında bir genç Türkçe konuşuyor, hem de pek iyi konuşuyordu. Dikkatimi celbetti. Yüzüne baktım. Kravatında Sırp kralı Petro'nun resmini havî bir iğne gözüme ilişti: «Siz nerelisiniz?» dedim. Dedi: «Elhamdülillâh Osmanlıyım.» Fena sinirlendim. Suratına bir tokat çarpacağım geldi. «Peki! Öyledir de göğsünde bu Petro'nun resmi ne?» Şaşaladı. Bir müddet sonra muvazenesini buldu. İğneyi çıkarıp yere attı ve çiğnedi. «Ben farkında değilim. Bir arkadaşım vardı. Boynuma takıverdiydi. Ben öyle şey yapar mıyım. Lânet olsun Petro keratasına. Ben Üsküpte Türk mektebinde okudum.» dedi, gitti.

Arası iki gün geçti. **Hüseyin Hilmi Paşa**'dan şiddetli emir: «Avrupada komisyonun iş'arı üzerine kral Petro hazretlerinin resmini Zibefçe polis memurunun ayağı altına alarak çiğnediği anlaşıldığından derhal mevkufen irsali zımmında.» Meğerse bu Sırp bu vak'ayı bu kalıba koyup Avrupa komisyonuna şikâyet etmiş. Hınzır! Neresi Osmanlı!... Domuz bir komitacıymış. Bu adamlar Türk aleyhine böyle tezvirler yaparlardı. Avrupalılar da onlara uyarlardı. **Hilmi Paşa**'ya bildirmişler. O da maznunu mevkufen istiyor. Ben orada kolağası ceketi giyiyordum; fakat üstüne uzun, kalın bir sivil palto geçiriyor, soğuk dolayısıyle yakasını da daima kaldırıyordum. Bereket versin, herif beni polis memuru zannetmiş. Polis memurunu çağırdılar. Tesadüf o günü polis memuru Zibefçede de-

ğilmiş, uzak bir yere memuriyetle gitmiş, ancak birkaç gün sonra dönmüşmüş. Adamcağız «O günü ben burda değildim» dedi. Tahkikat hakikaten mevcut olmadığını isbat etti. **Hüseyin Hilmi Paşa** emirlerini boyuna te'kid ediyordu. Lâkin kabahatliyi bulmak mümkün olmadı.

Şu Sırp'ın hali ne idi? Namussuzca hareket etmişti. Bunlar düşmandı. Başka ne yapacak? Türk'ü bir gün evvel koğsunlar diye çalışıyorlardı, fakat asayiş ve hak için gelen Avrupalılar bunu bilmiyorlardı veya bilip onları kasden himâye ediyorlardı. Bu hak ve hürriyet miydi? Hem de bir ecnebi kralın resmini taksın, hadi olabilir; fakat diğerine nisbetle. Sonra bunu takan şikâyet ediyor. Onu Avrupalı komisyon kabul ediyor. Daha kötüsü **Hüseyin Hilmi**'nin halidir. Mesele meydanda. Bunu yapan görülüyor ki, bir hamiyet feveraniyle yapmıştır. Onu bulmakta ısrar edilir mi? Hadi Avrupalılardan korkuyorsun. Alelusül bir defa bir şey yaz. Sonra onlara «Böyle şey yok» deyip işin içinden çık. Zavallının ordaki memuriyeti uzaktan göründüğüne göre Avrupalılara dalkavukluk, onların suyuna gitmek, onlara âlet olmaktan ibaretti.

Ne ise burdan da yakayı kurtarıp İstanbula döndüm. Selânikte dönmeler hakkında iyi tetkikat yaptım. Sünnetlerini öğrendim. Bunları o vakit bastırmak mümkün değildi. Müsveddeleri hâlâ Sinopta durur. Nihayet yine Gülhaneye kapağı attık.

Yine çalışıyordum. Haşarılıktan, Beyoğlu âlemi çapkınlığından kesel gelmiş, artık bu işi gevşetmiştim. Tütünü, rakıyı da bıraktım. Yemeklerimi muntazam saatlerde yiyordum; hayatımı tanzim etmiştim. Bir derece de üstüme ağırlık geldi. Ağırbaş oluyordum. Sade tıbbî mesai ile çalışıyordum. Bu mesai beni edebiyattan soğutmuştu, şiir ve edebiyatı hayal, saçma saymaya başladım. Hakikaten müsbet ilimlerin insana böyle te'siri oluyor. **Witting**'in muavini olarak devam ediyordum.

Almanyadan arkadaşlarıyla **Orhan Abdi** geldi. Ona hariciyede bir koğuş verildi. Müstakil çalışıyor ve ameliyatlar da yapıyordu. Henüz acemiydi. İyi ameliyat yapamıyordu. Meselâ bir gün dılı'da hasıl olan, büyük bir sarkomu dilim, dilim keserek çıkarmaya çalıştı ki, büyük bir hata idi. Benim bir şey dediğim yoktu; fakat bu adam geldiği günden beri bana yan, yan bakıyordu. Bu şiddetlendi. Anladım ki, beni kendisine rakip ve terakkisine mâni sayıyor. O vakit ben artık cerrahide epeyce tekemmül etmiştim. Tıb âleminde ve halkda da duyulmuştu. «Rıza Nur iyi yetişiyor. Memlekette en iyi operatör olacak. **Cemil Paşa**'dan sonra odur» deniyordu. Hem ben **Orhan** gibi yalnız ameliyathânede değil, kitap ve kalem ile de çalışıyordum. O ise bu hususta pek yavandı. Hem hiç bir dil, hattâ Türkçeyi iyi bilmiyor. Türkçeyi iki satır bile yazamıyordu. Arnavuttu. Mektep hali de herkesçe malûmdu. Yani sınıfın dümen neferiydi.

Hastahanede bir gün talebe çağırıp bana bir hasta kadın muayene ettirdiler. Kadının sağ dirseğinde iltihab-ı mafsal vardı. Muayene ettim. Tahlilât yaptım. Rahminde de gonokok vardı, o esnada **Witting** dersleri bana bırakmış, talebeye ders ben veriyordum. Bu hastayı bir derste gösterdim. Üzerine ders verdim. Meğerse hastayı evvelce Orhan görmüş. Başka teşhis koymuş ve koluna masaj yaptırmışmış. Benim bunlardan haberim yoktu. Halbuki iltihaplarda masaj zıddır. Bilâkis kolu ben sargı ile tesbit ettim. Orhan bundan fena kızmış. Beni **Witting**'e Deicke'ye şikâyet etmiş. Bu rekabet bu suretle patlak verdi, aramızda husumete çevrildi. Hâlâ devam eder.

Mektepteki hocaların güzideleri Fransada tahsil etmişlerdi. Gülhane bir Alman mektebi oldu. Mektepteki

hocalar Gülhaneyi çekemediler. Bir Fransızcılık ve Almancılık tefrika ve husumetidir koptu. Mektep Gülhane aleyhine her elinden geleni yapıyordu; fakat Almanların başında Alman sefiri ve **İmparator Wilhelm** vardı. Hiçbir te'sir yapamıyorlardı. Hem Gülhane bir güneş gibi doğmuş; Tıbbiye Mektebi gün doğunca küçük bir yıldız nasıl kaybolursa öyle sönmüştü. Benim **Besim Ömer Paşa** ile münasebetim Gülhanece malûmdu. **Besim Ömer**'se Fransızcıların sergerdelerinden sayılıyordu. **Orhan, Süleyman Numan** ve **Asaf Derviş** bu münasebeti ileri sürerek beni Fransız taraftarlığı ile itham ve Almanlara ihbar ediyorlardı. Halbuki ben Alman ilminin meftunuydum; fakat Fransız, Alman taraftarlığı bilmezdim. Benim için ikisi de ecnebi. Ben Türk'üm. Bu üç adam ise Arnavuttu.

Bu tefrika gülünç bir şeydi. Zavallı tıb âlemimizin işte bu çirkin bir devresidir. Ben ne Alman, ne de Fransızdım. Türk'tüm. Türkçüydüm. Bize kimden olursa olsun öğrenip bir Türk tıb âlemi vücuda getirmek vazifeydi. Halbuki olsa olsa Almanlara muhabbetim zaruri idi. Çünkü herşeyi onlardan öğrenmiştim. Hatta **Deicke Paşa** şahsî veli ni'metimdi de. Fransızlarla hiç bir münasebetim yoktu. Artık soğukluk, çarpışmalar oluyordu. **Deicke**'ye birkaç defa teminat verdim; fakat **Witting**'i ikna etmek mümkün olmadı. Bu zat **Deicke** gibi değildi. Ondaki centilmen hilkat bunda yoktu. **Witting** bana karşı hırçınlık etmeye başladı. Hattâ birgün kendi yerinde bile gözüm olduğunu yüzüme söyledi. Hiç aklıma gelmemişti. Dondum, kaldım. Demek onu nelerle dolduruyorlardı. Bunu yapan da en başlıca **Orhan**'dı. Bir gün bir zengin aile çocukları için benden iyi bir operatör istediler. **Witting**'i götürdüm. Büyükadaya gittik. Baktı «Ne vizite istersiniz?» dedim. Yirmi lira dedi. Bu kadar altın o vakte göre pek çoktu. Söyledim verdiler. Döndük. Vapura vakit

vardı. İskeledeki kahvede oturduk. Birer bira ısmarladık, içtik. Vapur geldi. Kalkacağız. Bana kaç para olduğunu sordu. Bir kadeh kırk para dedim. Ben parasını vereceğim; fakat utandım. Bizim terbiyece büyük verir. Bir kuruş çıkarıp koydu. Ben de bir kuruş çıkarıp koydum. Vakıa bu Alman âdetidir ve fena şey değildir ama bu adam kaç yıldır bizim aramızda. Âdetlerimizi biliyor, hem de şimdi ona yirmi altın kazandırmıştım. Garsona bahşiş de vermedi. İşte böyle bir adamdı. Bizde epeyce para yaptı. Zavallı sonra Harb-ı Umumide Almanyada parasını Mark yapmış, mark düşünce mahv olmuş, kendisi de esasen bağırsaklarından uzun zamandan beri rahatsızdı. Bağırsak veremi ile ölmüş.

Artık anladım ki; iş fena. Bu fenalığın sebebi **Witting**'te. O olmasa **Orhan** bir şey değil. **Orhan** onu iyi doldurmuş. Benim bir kötü huyum var. Bunu hâlâ ıslâh edemedim. Bana karşı bir yerde, bir işte çirkinlik, haksızlık gördüm mü hakkımı almak için daha ziyade uğraşacağıma hepsini, orayı ve işi de terk eder, çekilip giderim. Menfaatim, emeğim, istikbalim yanar. Hemen, «artık Gülhaneyi terk edeyim. Zaten öğreneceğimi de öğrendim.» dedim. Bu zaten Orhan'ın, onun tezviri ile **Witting**'in istediği şeydi.

Ancak İstanbul'da bir yer bulmak lâzım. Mektepte Emraz-ı Dahiliye muavinliğinin açık olduğunu haber aldım. Bir istida ile konkur imtihanına talip oldum. Derken mektepte de birkaçları beni oraya sokmak istememiş bilhassa bu dersin muallimi. Bu adam **Salih Bey** adında bir Miralaydı. Cahil, türlü meziyetsizlikler menbaı bir adamdı. O illâ ki istememiş. Bir takım doktorlar bulup imtihana girmeğe teşvik etmiş. Bunlardan kendine göre beğendiği birine de soracağı sualleri de söylemiş «Bunlara çalışın» demiş. Bu doktor benim sınıf arkadaşımdı adı Fikri idi. **Fikri** bu muallime: «Böyle de olsa yine **R. Nur**

kazanır. Bu mâlûm şey. Rezil olmaktansa girmem»' demiş. Bunu bana kendi anlattı. O da, başka kimse de girmedi. İmtihana ben yalnız girdim ve kazandım; fakat **Serasker** Kapısı tasdik etmezse olmuyor. Bu da o zaman en güç işti.

Bir kaç yıldır **Necmettin Molla**'yı tanıyordum. Hastalarına bakıyordum. Pek ziyade ve teklifsiz ahbap olmuştuk. Bu zat **Abdülhamid**'in sevdiğiydi; fakat aynı zamanda bizimle de onun aleyhine söylenirdi Bundan severdim. O vakit benim için en büyük meziyet İstibdat aleyhinde olmaktı. **Necmettin Bey** «Ben Seraskere yaptırırım» dedi. Hakikaten yaptırdı. Ferahladım. Artık Gülhaneyi terk edecektim. Bence zarurî idi; fakat bir türlü ayrılmak istemiyordum. Mektepte çalışmak vasıtaları olmadığını biliyordum. Dedim bir defa **Deicke**'ye gideyim; şu meseleleri anlatayım. Gittim, **Deicke** bana lâf bile söyletmedi ve söylendi. Ooo... O da iyice doldurulmuş... O dakika hastahaneyi terk ettim. Gidiş o gidiş oldu. **Deicke**'ye ufak bir mektupla artık hastahaneye devam edemiyeceğimi bildirdim. Fena kızmış ve: «Zorla getireceğim» demiş. Sonra **Raşit Tahsin** «Canım, zorla olmaz. Belki getirebilirsin. Fakat çalışmaz. Artık eski **Rıza Nur** olmaz. Bırak!» demiş. Bu suretle vazgeçmiş. Bunu bana **Raşit Tahsin** söyledi. Gülhanede muallim muavini olmuştum. Çok iyi idi. Yazık oldu.

İşte bu suretle de beş yıl devam eden Gülhane hayatım bitti; fakat epeyce hekimlikte piştim. Her vakit söylerim: Hekimliğimi Gülhaneye medyunum. Her vakit oranın taşını - toprağını öpsem hakkını ödeyemem. Nitekim üç-dört yıl sonra hastahaneye asmak için **Witting** bir mektupla benden fotoğrafımı istedi. Gönderdiğim vakit fotoğrafa böyle bir iki satır yazmışımdır.

Dünya rekabet dünyasıdır. Bu da cidal doğurur. Hayat zaten budur. Bunu mektepte arkadaşlar arasında,

sonra Gülhanede, sonra politika âleminde, en yüksek mevkilerde gördük. Daima insanın önüne geçmeye, terakkisine mâni olmaya çalışırlar. Bu, içtimaî hayatta tabiî bir şey halindedir. Bundan me'yus olmamalıdır. Hiç aldırmamalı bile... İyi bir program çizip onun üzerinde yürümelidir. Bu da cesaret, doğruluk, ilim, sa'y ve meziyet yolunda devamdır. Rekabet engellerine kulak bile vermeğe lüzum yoktur. Sen kendin tekemmül edince kuvvetleniyorsun, engeller kendi kendine yıkılıyor, çünkü kendilerine olan büyük tefevvuku görünce rakipler engel olmak imkânının olmadığı anlıyor, kendi kendilerine savaşı bırakıp çekiliyorlar; hattâ dost oluyorlar.

Ben böyle yaptım. Bana olan engeller kendi kendilerine yıkıldılar. Ancak çirkin ve iğrenç şeyler olduğu vakit onlardan sıçrayıp geçmeye çalışacak yerde iğrenip o yolu bırakarak başka yola sapmak fena huyum beni bu yoldan çevirdi. Bu halim her vakit değil az ama bu sefer işte bana Gülhaneyi de bıraktırdı.

Benden sonra oradaki entrika ve rekabet çirkefi kendi arasında tahammür edip kaynaştı, durdu. Ben defolunca bu sefer **Orhan, Süleyman Numan** ile birleşti. **Witting** ile uğraşmaya başladılar. Onu defedip herbiri yerine geçmeye çalıştı. **Witting** de benim hakkımdaki hatasını elbet anlamıştır. Yalnız ölmeden evvel onu görseydim bir şey söyliyecektim, söyliyemedim. Benden sonra ona saldırdılar. Halbuki **Witting** önce böyle zannetmemişti. Orhan'a iyi muamele ediyordu. Hattâ Almanca bir Harp cerrahisi yazmıştı. Bunu **Orhan**'a tercümeye verdi. Türkçesini de tabiî kendi adıyla ve mütercimi **Orhan** diye bastıracaktı. O vakit ben Gülhanedeydim. Orhan tercüme etti. Basılacak her eserin tıbbiyedeki, azası muallimlerden mürekkep Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhanede görülüp müsaade edilmedikçe neşri mümkün değildi. Oraya verdiler. Kimse anlıyamadı. Çünkü tercüme bir

dürüst Türkçe değildi. Orhan Almancayı iyi bilmediği gibi Türkçeyi de iyi bilmiyordu. Kitap reddedildi. Basılamadı. Halbuki **Orhan** eserden **Witting**'in adını da silip kendi adını koymuşmuş. Bunu da sonra **Witting** öğrenmişti. **Orhan** tıbbın ilim kısmında sıfırdır. Yalnız ameliyat yapar, yapa yapa eli iyi alışmıştı. Bu sebeple sade kasap halindedir. Derslerinde dahi bir şeyler söyleyemez. Hâlâ böyleymiş. Meşrutiyet oldu, İttihatçılar devrildiler. **Nâzım Paşa** Harbiye Nazırı oldu. **Nazım Paşa** ile sevişirdik. Arasıra beni evine dâvet ederdi. Akşam beraber içerdik. Bir gün bana haber yollamış, Harbiye Nezaretine gittim. Dedi ki: «Sana bir şey soracağım. Sen Gülhanede çok bulundun. Sana sormadan yapmıyayım dedim. Orada bir **Witting** var. Hastahanenin müdürü. Çok cahil ve çok kötü adammış. ...tir edeceğim.» Derhal dedim ki: «Bunu sana **Süleyman Numan** ve **Orhan** mı söyledi?» Bir taaccüb hali alarak «Nerden biliyorsun?» dedi. «Kimseden işitmedim; fakat bilirim» dedim. «Nasıl?» dedi. Ahval ve macerayı anlattım ve: «**Witting** çok iyidir. Türk tıbbına büyük bir hizmet etmiş çok hekim yetiştirmiştir. O oranın direğidir. Gittiği gün yıkılır. Almanlar varken orası saat gibi işlerdi. Yılda bir defa Almanya'ya tatil geçirmeye giderler, idareyi **Süleyman Numan** ve emsaline bırakırlar, idare derhal çorba olurdu. Bunlar bunu onun yerini almak için yapıyorlar. Tezvirdir. Sakın yapmayınız! Bu güzel hastahaneyi yıkmayınız» dedim. Teşekkür etti ve: «İsabet oldu ki, sana sordum.» dedi. Yapmadı. İşte benim Gülhaneyi terkime sebep olan **Witting**i ben böylece yerinde bıraktım. Bir millete çok iyilik etmiş bir müessesenin yıkılmasına mâni oldum. Bizde hakiki tıb bu Gülhane ile başlamıştır. **Witting** ölmemiş olsaydı bu vakayı kendisine söylemek istiyordum. O vakit söylemeye tenezzül etmedim. Doğrusu **Witting**'i âdi huylarda görüyordum. Nemelâzım!... Bu şahsî iş değildi ki; Türk'ün bir müessesesi mes'elesiydi. Bu vakayı ona söyleyebilseydim kâfi bir intikam olacaktı. Ne kadar olsa hocamdı, bu kadarı kâfiydi.

Nazım Paşa öldürüldükten sonra **Süleyman Numan** bu sefer **Enver Paşa**ya çattı. Çok kalleş adamdı. Bu esnada bir çok defa bana geldi. İllâ beni İttihatçılarla barışıp uyuşmaya zorladı ve **Enver**'le görüştürmek istedi. Kabul etmedim. Nihayet ben hudut harici sürüldüm. Avrupada idim. **Süleyman Numan** askerî sıhhiye Reisi olmuş, **Enver**'i kandırmış. **Witting**'i İstanbul'dan defettirmiştir. Yıllarla uğraştı. Sonunda istediğini yaptı; fakat müesseseyi de yıktı.

Biz Hürriyet ve İtilâf fırkası te'sis edince **Orhan** fırkaya girmek iştemiş. Merkezi umumî içtimaında teklif ettiler. Reddettirdim.

Artık biz tıbbiyede Emraz-ı Dahiliye muallim muavini idik. O vakit **Cemil Paşa**'da imtihan olup şahadetname almayınca kimse resmen operatör addolunmazdı. Müracaat ettim. **Cemil Paşa** bana bir Jenuvarom ameliyatı yaptırdı. Bir askerî baytar talebesiydi. Çarpıklığı o kadar çoktu ki, ayakları âdeta tam bir daire halindeydi. Ben yaptım. **Cemil Paşa** baktı. Şahadetname verdi. Bu talebe sonra zabit olmuş, ordularda dolaşmış, bir kaç defa rastgeldim. Her görüşümde elimi öperdi. Dimdik, kusursuzdu.

Şu da hatırıma geldi: Gülhanede bir gün bir harbiye talebesine ameliyat yapıyordum. Kloroform verdik. Ameliyat bitti. Koğuşa naklettirdim. Yatağa yatırttım. Uyanıyordu. Söylenmeye başladı. **Abdülhamid**'e ağız dolusu küfrediyor, hürriyet şiirleri söylüyordu. Telâş ettim. Genci sevdim ve biri jurnal eder, mahvolur diye korktum. Hemen herkesi koğuştan çıkardım. Kloroform tuhaftır. Çok hastalar uyurken, uyanırken neler söylerler?!... Eğlenceli bir şeydir. Böylelere çok gülerdik. Sonra çocuğa

söyledim. Çünkü her taraf hafiye idi. En rağbette olan sanat casusluktu. Bununla en âdi adamlar birden büyük mertebelere ererdi. İhbar eden olursa şöyle söylersin, biz de öyle söyleriz gibi tedbirler öğrettim. Bu çocuk da zabit olmuş, rastgeldikçe zorla elimi öper, hem ameliyatla, hem bununla iki türlü hayatımı kurtardın derdi.

Tıbiyede muallim muavini olarak derse devam ediyordum. Muallim söylüyor. Ben de talebe gibi dinliyordum. Sade yanında oturuyordum. Artık ameliyat yapamıyordum. Sanatım ise bu. Pek sıkılıyorum. Ne yapmalı düşünüyorum. İkinci sene idi **Salih Bey**: «Bu sene Cihaz-ı teneffusi'yi sen talebeye takrir et!» dedi. Sevindim. Hiç olmazsa bir iş yapacağım. Başladım. Laboratuvarda preparasyonlar yapıyor; mikroskop, âletler, hattâ kâh hasta ile dershaneye geliyorum. Hem söylüyorum, hem gösteriyorum. Talebede pek alâka uyandı. Dikkat etmeye, başıma dolmaya, hattâ başka sınıflardan da derslerinden kaçıp benim dersime gelmeye başladılar. İyi muvaffakiyetti. Zavallı talebe henüz böyle şey görmemişti. Bir gün **Salih Bey** bana sert sert dedi ki: «Sen artık ders verme!» Şaşaladım. Böyle bir şeye maruz kalacağım hiç aklıma gelmemişti. Belki mafevklerden takdir gelmesi lâzımdı. «Niye?» dedim. «Ben emrediyorum. Öyle...» dedi. Durdu ve söyledi: «Başına talebe doluyormuş... Ben hoca iken sana yakışır mı?» Utanmadan bunu da söyledi. Akılsız muvazenesiz, sinirden ibaret ve huysuz bir adamdı. Öf.. Neye uğradık?!. İş anlaşıldı. Herif haber almışmış, bizi çekemedi. Bizim ders de bitti. Bu adama ben bilâkis dalkavukluk değilse de pek suyuna giderek muamele ediyordum. «Cahil ama ne yapalım mâfevkimdir» diyordum. Bunun türlü halleri vardı. Bu adam kadın gibiydi. Pek korkaktı. Biraz lodos olsa Haydarpaşa vapuru ile İstanbul'a geçmekten korkar, araba ile Üsküdar'a geçip oradan biner. Beni de beraber götürürdü. Çünkü yolda hırsızdan korkardı. Artık arabada neler yapardı. Bana: «Kalk, bu tarafa eğil, o tarafa otur» der durur dudakları güverir. Beni arabada bir kayığın safrataşı gibi kullanırdı. Ses çıkarmaz, tahammül ederdim; ama sıkıntıdan canım burnuma gelirdi. Ben buna nazaran tamamiyle aksi ahlâkta idim.

Ne ise **Cemil Paşa** benden seririyatında teşrih-i marazî ve diğer tahliller için bir laboratuvar istedi. İdareden beş lira aldım. Bu para ile amele gibi çalışarak iyice bir laboratuvar yaptım. O vakit tıbbıyede müdür **İzzet Paşa**'nın kardeşi sür'atle Miralay olmuş, genç **Esat Bey** idi. **Zülüflü İsmail Paşa**'nın hısımı, o sayede büyümüş, nüfuzlu, itibarlıydı; fakat iyi adamdı. Kimseye fenalık yapmazdı. **Jurnalcılık etmezdi. Bilâkis herhese hoş muamele** ederdi. Laboratuvarı gördü. Bu para ile bunu nasıl yaptınız diyerek hayret etti. Yanıma bir de talebe verdiler. **Artık Cemil paşanın kuplarını yapıyordum. Bu iş bana** keyif verdi. Mektepte ortopedi dersi yoktu. **Cemil Paşa'**ya söyledim. Pek iyi dedi. Onun ve **Esat Paşa**'nın yardımlarıyla Ortopedi dersi tasis olundu ve bu derse muallim tayin ettiler. **Salih Bey**'den kurtuldum. Hem de kendi sevdiğim sanatıma, ihtisasıma kavuştum. **Cemil Paşa** seririyatında bana bir koğuş ayırdı ve Salı günleri için de ameliyathanesini bana tahsis etti. Hem talebeye ders veriyordum, hem de **haftada bir defa** ameliyatlar yapıyordum. Laboratuvarda da çalışıyordum. Bilhassa korselere ehemmiyet veriyordum. Çünkü mektepte henüz hiç bilinmiyordu. Gidiyordum, Fincancılar içinde gamalaka, Saraçhanede keçe arıyor, buluyordum. Artık alçıdan, keçeden, selüloidten korseler de yapıyordum. Derhal bir de, «Fenni cerrahi-i ortopedi» adlı ve resimli bir eser neşrettim. O vakte kadar ortopedi hakkında Türkçe bir eser yoktu. Maatteessüf benden sonra da hâlâ bir yenisi yazılmamıştır.

Mektepte doktor Saim Ali ile pek arkadaş olduk. Talebelikte bizden bir sınıf sonraydı. Mektebe teşrih-i marazî muallimi olmuştu. Pek zeki, çalışkan, filozof ve derviş halli, ahlâklı ve birçok meziyetleri olan bir adamdı. Hele sözleri pek nükteli ve kendisi de lâtifecidir. Çok sevdim ve çok iyi arkadaş olduk. Ekserî onunla konuşurdum.

Bir gün Tıp talebesinden biri bana onaltı yaşlarında bir kız getirdi. Muayene ettirdi. Kızın boynunda sıra ile beş - altı tane sıraca nedbeleri vardı. İkisi de delinmişti. Talebe buna «Ameliyat yapınız. Hemşirem» dedi. Vakit tayin ettim. O gün geldiler. Henüz bir muavinim yoktu. Kıza eter verdirmek için iyi bir doktor lâzımdı. Aradım, kimseyi bulamadım. **Cemil Paşa'**nın yanında dev gibi iri, uzun, pos bıyıklı biri asistandı. Bunun mektepte adı «Şaro» idi. En cahil ve meziyetsiz talebelerden biriydi. Bir iltimasla **Cemil Paşa'**nın seririyatına asistan olmuştu. Bir şey yaptığı, bildiği yoktu. Sade hastaların yaralarını tımar ederdi. Yani tımar diye perişan ederdi. Baktım, yalnız o var. Naçâr «Gel, eter ver!» dedim. Eter verdi. Hasta uyudu. Hastanın kardeşi talebe de hazır. Bakıyor. Gerdanın bir tarafından öbür tarafına kadar büyük bir şak yapıp fistülleri bezleriyle beraber kaldırdım. Daha birkaç ayrı bez var ve kimi derinde. Operatörlükte bir şey var, alışkın adam derhal anlar; kestikçe kan gelir. **Gelmeyince derhal kalbin durduğu**, anestezide bir arıza olduğunu bilir. Baktım kan gelmiyor. Baktım nefesi yok. Dinledim kalb durmuş. Başımı kaldırıp Şaro'ya baktım. Hâlâ maskeye şişeden hem de su gibi eter döküyor. Bunu görünce kendimi kaybeder hale geldim. Koca şişe boşanmıştı. Demek tıbbî miktarı çok geçmişti. Zaten yaşı küçük, nahif bir kızdı. Hemen şişeyi elinden aldım. «Ayı» dedim ve «öldürdün!» yaygarasıyla bir tokat atarak herifi dışarı attım. Hizmetçilere acele bütün

pencereleri açtırdım. Bunları vakit kaybetmeksizin ani yapmak lâzımdı. Adeta bunları bir anda yaptım. Geldim hastaya sun'î teneffüs yapacağım. Talebe kızın üstüne kapanmış «Ah, sevgilim gittin» diyor. Yarasının üstüne boynunu koymuş. Al bundan da... Vakit kaybetmeden teneffüs yapacağım, çocuğu kaldırmak istedim, imkânı yok. Fecî bir manzara daha. Bereket versin böyle vakalarda soğukkanlılığımı kaybettiğim yoktu. Şaşırıp kalmam. Tedbir ne ise ona müracaat ederim. Hem cezrisine tevessül ederim. Bu halimden memnunum. Hâlâ böyledir. Hemen talebeyi tutup şiddetle çektim ve hizmetçilere «Bunu da dışarı atın. Kapıyı kilitleyin!» dedim. Derhal yaptılar. Parmaklarımı daldırıp kızın kaburga kemiklerini sadrın aşağı kenarından yakaladım. Kuvvetle bir çekiyor, bir indiriyorum. Dil çekerek, hattâ kol hareketleriyle teneffüs-ü sınâî hükümsüz gibidir; en iyisi budur. Bir çeyrek devam ettim. Kalpte hareket yok; yine devam ettim. Biraz sonra yine dinledim yok. Adeta ümidimi kestim. Bırakacaktım. Dedim hiç olmazsa yarım saat devam etmeli. Yine başladım. Bir aralık bıraktım. Teneffüs biraz kendi kendine devam edip yine durdu. Bu ümid verdi. Kalbi dinledim. İki defa vurdu, yine durdu. Daha büyük bir ümidle devam ettim. Teneffüs ve kalb daha ziyade hareket etti. Bıraktım biraz sonra yine durdu. Yine başladım. Hasılı hasta canlandı. Muhakkak bir ölümden kurtuldu. Ben de kan-tere batmıştım. Ferahlandım. Ameliyata devam ettim. Artık ibtali his yapmadım. Biraz bağırdı. El ve ayaklarını sıkıca tutturdum. Ameliyatı ikmal ettim. İnce bir iplik ve dikişle dikkatle diktim ki; kızdır, hem de güzel bir kız, yerinde fena bir nedbe kalmasın.

Meğerse kız talebenin kardeşi değil, nişanlısıymış. Sonra evlendiler. Sekiz - on yıl sonra gördüm. Kızın gerdanında ameliyattan hiç bir eser yoktu. Çünkü şakkı

gerdanının bükülecek yerine getirmiştim. Zamanla da belirsiz hale gelmiş. Gerdanının tabiî büküntüsü gibi duruyordu.

Bu bana ders oldu. Bir daha ömrümde ameliyat yaparken hastanın akrabasından hiç birini ameliyathaneye sokmadım. Buna mutlaka riayet edilmelidir yoksa şaşırsaydım ve hattâ korksaydım da talebeyi o vakit dışarı atamasaydım o şefkat diye bana yapılacak şeyi yaptırmayacaktı. Hasta giderdi. Nitekim bir defa da bir dostum «Hiç ameliyat görmedim. Bir defa sizin ameliyathaneye gelip göreyim» dedi. Bir gün geldi. Haber verdiler, içeri aldırdım. Ben de bir adamın yüzünde kanser olmuş, onu çıkarıyordum. Buruna, göze ve kemiğe sirayet etmiş, onları çıkardım. Kemiği de çekiç ve taşçı kalemiyle vura vura yontup hasta kısımları kaldırıyordum. Bizim dost birden küt diye yere düşmüş, bir telâş. Baktım yerde. **Bereket versin muavinler ve hizmetçiler vardı.** Onlar kaldırıp meşgul oldular. Yoksa ameliyatı bırakıp ona bakmak lâzımdı. **Hâsılı ameliyatlara hastanın adamlarını,** akrabasını, hekim olmayan birini almamak kaidedir.

Bir aralık **Necmeddin Molla**'nın kayınvalidesi midesinden rahatsız olmuş, **Cemil paşa, Süleyman Numan, Kadri Paşa** ve emsali o vakit itibarda ne kadar hekim varsa bakmışlar, basit bir mide rahatsızlığı demişler, ilâç vermişler; fakat fayda vermemiş. Bir tanesi de mideyi yıkamış, onunla şifayâp edeceğini söylemiş; fakat boruyu sokmasını iyi yapamamış, kadının ağzından kanlar getirmiş. O vakit Beyoğlunda **Torkumyan** adında bir Ermeni meşhur doktor da vardı. Ona da göstermişler, olmamış, bana haber yolladılar. Gittim, baktım, pilörde bir müteharrik ur vardı. **Necmeddin Molla**'ya kanser olduğunu söyledim. İnanmak istemedi; «Canım, bu kadar hekim gördü» dedi. «Bu hekimleri, istersen daha başkalarını da topla! konsülte yapalım. Ben onlara göstereyim.» dedim. Topladı. Bunlara tümörü elimle tutup gösterdim. Hepsi de «Evet! Kanser dediler. Aile telâş etti. Çare ne dediler. Ameliyat dedik. **Cemil Paşa**: «Bütün mideyi çıkarmak taraftarı olduğunu ve bunun da ağır bir ameliyat olup muvaffakiyeti az olduğunu» söyledi. Ben yalnız bir Enteroanastomias ile hastanın daha üç - dört yıl yaşayacağını, rahat edeceğini, bunun da büyük bir kâr olduğunu, mideyi çıkarmak muvafık olmadığını iddia ettim. **Cemil Paşa** mide bağırsağa dikilerek ancak altı ay yaşayabileceğini söyledi. **Ben dört yılda ısrar ettim. Artık** âilenin bana itimadı da pek artmıştı. Hastayı Haydarpaşaya **Cemil Paşa**'nın kliniğine naklettik. Ameliyatı yaptık. O yaptı, ben yardım ettim. Ben hastahanede yatıp hastaya baktım. Hasta akşama kustu. Fena bir şey. Hemen mideyi yıkadım durdu. Sabah oldu. Hastanın kalbi fevkalâde zayıfladı. Muayene zamanıydı. **Cemil Paşa** geldi. Nabzı gördü. Odadan çıkınca bana «Gidiyor» dedi. «Niye? bir şey yok» dedim. «Muhakkak ölecek» dedi. Ben: «Ölmez, kurtaracağım» dedim. «Mümkün değil» dedi. Başka işlerine baktı. **Şırınga için dijitalin istedim. Mektepte** yoktu. Hanımın oğlu da mevcuttu. Onu aldım, bir arabaya bindim. Sür'atle Kadıköyü'ne gittim. Eczaneleri dolaştım. Birinde buldum. Dörtnala geldik. Hemen bir şırınga yaptım. Bir saat sonra bir daha yaptım. Öğleden sonra nabzı düzelmeye başladı, keyiflendim. Akşam daha iyi oldu. Öbürsü günü **Cemil Paşa**'yı kapıda bekledim. Beni görür görmez: «Öldü, değil mi?» dedi. «Buyurun, görün!» dedim. Şimdi doğrusu marifet gösterir bir gururlu tavrım vardı. Hastanın yanına girdi ve nabzına baktı. Tamamiyle normal **buldu. Hayret içinde kaldı. Dedi ki**: «Bu bir miracledir. Benim ameliyattan sonra ne vakit hastalarıma böyle kalb zaafı geldiyse öldüler. Hele iki meme istibsali yaptım. Bunlar da böyle gitti. Hâlâ acırım. Sen

ne yaptın da bunu kurtardın?» «Söyliyeyim Allah yapmıştır» deyip şaka ettim. «Yok, şakayı bırak, ne yaptığını söyle!» dedi. Dijitalini anlattım. Ölmüş hastalarına teessüf etti. «Böyle kolay bir vasıta varmış» dedi. Sade onun değil çok hekimlerin elinde böyle bir çok hastalar gitmiştir. Bilmem bir de benim talihim mi vardı. Hemen umumiyetle muvaffak olurdum. Bir tedbirim vardı şifasız şeylere kat'iyen el sürmezdim.

Hastaya kıçından yiyecek, deri altından fazla miktarda zeytinyağı ta'kîm edip şırınga, memesinden sınaî serum şırınga ederek de öyle besledim ki on gün içinde hem de biraz şişmanlayarak hastahaneden hanesine nakledildi.

Bir gün **Necmeddin Bey** mektebe geldi; Binbaşılığımı tebrik etti. Mabeyne gitmiş, padişaha terfiimi arz etmiş, irade çıkmış, Binbaşı oldum; fakat o vakit bir usül vardı. Bir çok terfiler olurdu; bu terfiler çoğunun tahsisatı sonradan verilmek şartıyla idi. Bâb-ı Seraskeri bizimkini de bu kadroya sokmuş. Meşrutiyete kadar Binbaşı maaşı alıp da bu rütbeden istifade edemedim. **Necmeddin Bey** dedi ki: «Sana bütün ailece minnettarız. **Cemil Paşa**'ya teşekkür ettimdi. Bana teşekkür etmeyiniz. **Rıza Nur'a** ediniz. Hastanız sırf onun dirayeti ve gayretiyle kurtulmuştur. Ben de terfiini padişahtan rica ettim. Seninle iftihar ederiz.» **Cemil Paşa** böyle söylemiş ve bu kadirşinaslığı yapmıştır. Bu kadın melek gibi bir kadın, kadınlığa nümûne idi. Sessiz, halîm, pek namusluydu. Rivayet ederler ki bir gün kocasına karşı söylememiştir. Hattâ ateşli, hasta olduğu vakit evinin işini görür, yemekleri hazırlayıp yatağa girermiş; fakat akşam olunca kocası gelmeden yine yataktan kalkar, sağlam gibi otururmuş. Sebebi kocası hastalığını anlar da üzülür diye imiş. Hey mübarek kadın! Türkte artık kaldımı ki... Ameliyattan sonra dört yıl yaşadı. Hazmı düzeldi. Şişmanladı. Şen ve

rahat bir zaman geçirdi. Nihayet hastalık her tarafa metastaslar yaptı. Kendisine ağrı duymasın diye ikide bir morfin şırıngası yaptım, böylece öldü. Fakat ameliyattan sonra ömrü dört yıl uzamış oldu. İttihatçılar beni Cemiyet-i Hafiye meselesinden hapsettikleri vakit bu kadın durmamış, **Necmeddin Molla**'yı sevketmiş, o da Talât, bilhassa **Selânikli Rahmi** vasıtasiyle Merkez-i Umumîde beraatıma karar verdirerek beni kurtarmıştır. Vakıa ben bunlardan hiç bir para almadım. Sade bir dostluk idi. Yalnız iki de bir beni yemeğe çağırırlardı. Derler ki; iyilik et! Bir gün mükâfatını görürsün. Doğrudur. Böyle hayatımda bana birçok iyiliklerimden iyilikler kalmıştır. Vakıa şu da var: İnsan iyilik ettiğinden kötülük de görüyor. Bu da doğrudur. Böylesini de çok gördük. Fakat bende bu bapta hâsıl olan kanaata göre her ne ihtimalde olsa iyilik etmek kârlıdır. Hem de bu insanın şerefidir. Şu politika hapsinden kurtuluşum, işte nenin neticesidir. Kurtulmasam belki bütün hayatım sönecekti.

Her yıl mektep muallimlerinden Beyruttaki Amerikan ve Fransız cizvitleri tıbbiye mekteplerine bir mümeyyiz hey'eti gönderiliyordu. Bu mümeyyizler talebeyi kâmilen imtihan ediyor, çıkanların şahadetnamelerini mühürlüyordu. Bu suretle diplomaları bizim mektepten gibi mer'i oluyordu. Yoksa Collegium imtihanını geçirmeleri lâzımdı. O vakit Türkiye'de ecnebi doktorlar collegium imtihanını vererek hekimlik edebilirlerdi. Bu bir kapitilâsyondu. İmtihan da sudan olurdu. Çünkü sefaretler himaye ederlerdi. Böylelikle nice kara câhiller mezuniyet almışlar, Türk'ün sıhhatını kemirmişlerdir. Bu bende dert idi; nasib oldu; **Lozan Muahedesinde** murahhas oldum, ecnebi hekimlerin Türkiyede hekimlik edememesini muahedeye koydurmaya muvaffak oldum. Bu defa muallimlerden **Aristidi Paşa** ve **Fil Ahmed** ile beni gönderdiler.

Hazırlandık. «Yarın müfettiş paşa hazretlerine arz-ı ta'zimata gideceğiz. Bir emirleri olur. Sen de gel!» dedi. Müfettiş paşa **Zülüflü İsmail**'di. Bu adamın yüzünü görmeyi hiç istemiyordum. **Abdülhamid'in** başhafiyesiydi. Adından iğrenir, tüylerim ürperirdi; fakat zaruriydi. Gittik. Erenköyü'nde muhteşem bir villâ. Bahçede bizi kabul etti. Oturun emri üzerine oturduk. Arkadaşlarım elleri göğüslerinde ve sandalyeye yarı oturmuş. Hep «Evet efendim» diyorlardı. Şu oturuş tuhaftı. Bunlar askerdi. Rütbeleri büyüktü. Hemen hep o söyledi. Bir aralık «Şamda bir sıhhiye müdürü var. **Milâslı İsmail Hakkı.** O efendimize hâindir. Bir rapor yazıverin de icabını yapayım» dedi. Onlar başüstüne dediler. Benim ise içim titredi. Bu ne cinayetti!... Aynı zamanda bu hiç tanımadığım müdüre muhabbet bağladım. Hem acıdım. Ben hiç bir şey söylemiyordum. Ve uzağa oturmuştum. Bana: «Sen hiç bir şey söylemiyorsun» dedi. Yine söylemedim. Konuştuğumu istemese gerek. Ben rütbedekinin onun huzurunda konuşmak haddi miydi. Ancak benden de «Evet efendim, kerem et efendim» leri işitmiyordu. Anlaşılan bu hoşuna gitmemişti. Bunu söylemek istiyordu. Ben artık iyice sıkıldım. Kalktım «Müsaade buyurursanız gideyim efendim» dedim. Pek kızdı. «Otur, yoksa benden hoşlanmadın mı? Senin hakkında zaten iyi fikrim yok» dedi. Korktum. Bir lokma ekmek parası alalım derken sürgüne gitmek işten bile değildi. Oturdum...

Ne ise Beyruta vardık. Amerikan tıbbiyesinin imtihanlarını yaptık. Diplomalarını mühürledik. Temmuz idi. Çok sıcaktı. Bir de Beyrut pek rutubetli yer. Akşamları otelde sandalyalara el sürülmezdi. Rutubetten el yapışırdı. Sıcaktan geceleri hiç uyku uyuyamadık. Gündüzleri mektepte hep buzlu limonata verirlerdi. İmtihan bitince «Siz sıcaktan çok sıkıldınız. Sizi iyi bir yere götürelim.» dediler. Arabalara bindik. Mahrût gibi ve yüksek bir tepeye çıkmaya başladık. Tepenin etrafı oraya mahsus güzel çamlarla süslüydü. Tepeye vardık. Güzel bir otel. Üşümeye başladım. Üstüme iki yorgan örttüm. Bir uyudum. Tam yirmidört saat. Bu uykunun tadını hâlâ unutmam. Deliksiz uyku dedikleridir. Tepeye giden yol da güzeldi. Buraya «Promana» diyorlar.

Amerikan müessesesini gezdim. Mükemmel binalar. Mükemmel dershane, laboratuvar ve müzeler. Civarın cemadı, nebat, hayvan nesi varsa toplanmışlar; mükemmel mahallî bir müze yapmışlar. Burada operatör **Muallim Post** adında doksan yaşlarında Amerikalı biri vardı. Pek büyük şöhreti, güzel bir villâsı da vardı. Çok yıllar evvel beş parasız gelmiş, hekimlik ile doksan bin altın servet peyda etmişmiş. Beni ameliyatlarında bulundurdu. Hâlâ tahta saplı cerrâhî âletleri kullanıyordu. Eli yakışıksızdı. Bir yara değiştirdi. İyodoformu eliyle alıp un, şeker eker gibi ekti. Böyle yaparmış. Üstüne de iyodoformlu gaz koydu. Hastada bir takım âraz varmış. Beyrutta bunları çok gördüğünü söyledi. «Nedir?» dedim. Anlattı Anlattığı şeyler iyodoformla tesemmüm alâmetleriydi. O bunları mahallî bir şey zannediyor!... Bu kadar iyodoform ekince elbet olur. Bir şu adamın haline baktım, bir de benim halimi ve fakrimi düşündüm.

Ben de bir ameliyat yapıp bu adama göstermek istedim. Yanımda bizim askerî hastahanenin sertabibi **Hayri Bey** vardı. **Veliaht Reşat Efendi'nin** adamı diye buraya sürmüşlermiş. Sonra **Sultan Reşat** padişah olunca ona sertabib olmuştur. Cahildi; fakat iyi adamdı. O da teşvik etti. **Aristidi Paşa** ile **Ahmet Beye** söyledim. «**Ahmet** olmaz» dedi ve sözünden dönmedi. Beni vaz geçirmeye çalıştı. Sonra **Aristidi**'yi de kendine uydurdu. **Fil Ahmed** operatör geçiniyordu. Kendisi varken ameliyatı o yapmayıp benim yapmamı haysiyetine muzır görmüş olacak... Dedim ki: «Madem böyle, siz yapınız!» Ona da ya-

naşmıyordu. Çünkü bir bıçak tutmasını bile bilmiyordu. Dinlemedim, yaptım, gösterdim. Bu hatta millî bir vazifeydi. Bizim de ameliyat yapabildiğimizi göstermeyi, hattâ evvelâ anlar istemeliydi. Dünya böyledir: Menfaat ve rekabet hissi her şeye galiptir.

Fransız tıbbiye, mektep ve müesseselerini de gezdim. Pek müthiş, kışla gibi şeylerdi. Fakat Amerikalılarınki mevkice de binaca da, işçe de daha yüksekti. Amerikalılar, Re'su Beyrut denilen yeri işgal etmişlerdi. Onlarınkine (Külliye) diyorlardı. Arapça Darül-Fünûn demekti. Evvelâ oraya gelen bir Amerikalı birkaç yüz bin dolar vermiş onlar başlamışlar, sonra yine Amerikalılar birçok paralar vermişler bu hale gelmiş.

Bunlar bende merak uyandırdı; «Bu adamlar niye buraya geliyorlar? Bu kadar para sarf ve emek ediyorlar? Bunun bir hikmeti olmalı» dedim. Tahkikata giriştim. Meğerse bunların her biri burayı zaptetmek, ahaliyi hıristiyan yapmak istermiş. Mektep, hastahane ve emsali vasıta imiş. Yüreğim yandı. Bunları kimse, hattâ hükûmet bilmiyor. Fransız teşkilâtı hele örümcek ağı gibi örülmüştü. Uzun bir zamanın mahsulüydü. Bu gün görüyoruz ki, gayeleri olmuş; Suriye ellerine geçmiştir. Gayretim isyan etti. Bir rapor hazırladım. Fakat İstanbula gelince beni sürerler diye korkup veremedim. Çünkü, «Bu adam siyasiyatla uğraşıyor. Muzırdır» derler. Makedonyada da Rumlar, Sırplar, Bulgarlar propagandalarını mektep, hastahane ile yapıyorlardı. Bunları orada görmüştüm. Bu işlerde müeseseler, hekim ve muallim gayet müessir unsurlardır. Türkler bu noktaya daima dikkat etmelidirler. Ordan Şam'a gittik. Ben Şam'a varır varmaz derhal gizlice mektebin müdürünün evine gittim. Onu başında dolaşan felâketten haberdar etmeyi bir vicdan vazifesi biliyordum. Dedim ki: «Sizi tanımıyorum; fakat hal ve keyfiyet böyledir. Zülüflü'nün aleyhinde bulunduğu adam benim kanaatimce iyi adamdır. Siz de iyisinizdir. Bu da beni buraya sevketti. Bu iki adama çok riayet edip gönüllerini alınız. Hakkınızda iyi bir rapor yazdırınız» dedim. «Pekiyi!» dedi. Sevindi. Hakikaten onların hizmetlerine mektepten birkaç hizmetçi tayin etti. Kendi de onlara bir uşak gibi hizmet etti. Ameliyat meselesinden arada dargınlık olmuş, ben ayrı bir otele inmişim. Ne ise imtihanları yaptık. Şam tıbbiye mektebinde muallim olarak sınıf arkadaşlarım da vardı. Bunlarla Şam'ı gezdim. Hakikaten cennet gibi bir yer. Sular, bahçeler bol. Kayısı vaktiydi. Yirmi sekiz türlü kayısı olduğunu söylediler. Türlü nefisleri vardı. **Fil Ahmed** o kadar kayısı yiyordu ki ishale tutuldu, İstanbula dönünceye kadar kurtulmadı. **Selâhaddin Eyyubi**'nin türbesine gittim. Dar bir sokakta; kendisine hiç lâyık olmayan bir türbe. Pek ufak ve âdî bir bina. Daha bir çok yerleri gezdim.

Bu halkta izzet-i nefs hiç görmedim. Ahlâk pek zayıfmış. Para ile her şey olurmuş. Şam tarihte de ahlâksızlıkla meşhurdur. İslâm tarihinde İslâmiyette fitne ve fesat ocağı sayılır. Timurlenk de bu halkın ahlâksızlığını söylemiştir. Tarihte Şam'da pek çok harpler, bunların neticesinde yağma ve ırza tecavüzler olmuş. Şam, efendiden efendiye geçmiştir. İhtimal bunlar bu halkı fesata uğratmış, haysiyetsiz etmiştir. Şamda bir meşhur âdet de varmış, kıra kadın götürüp eğlenirlermiş. Buna «Sahrâ» derlermiş. Bana da göstermelerini arkadaşlara çok rica ettim. Vaadettiler, hazırlıyorlardı. Döndük, göremedim.

İstanbul'a geldik. Biraz sonra Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye Şam sıhhiye müdürü **Milâslı Hakkı**'dan bir jurnal gelir. Bunda **Rıza Nur**'un devlet esrarını ifşa ettiği söylenir. Yani **Hakkı** benim ona hakkında rapor verilmesi emrini söylediğimi ihbar ediyor. Hayretler içinde kaldım. Ben bu adama ne ettim, o bana nasıl mukabele ediyor!... Bu doktor meşhur **Milâslı Hakkı** denen mun-

fasıl yazı icad ederek bir şeye yaramayan şeyler yapan adamdır ki, sonra ben sıhhiye vekili iken gelip benden memuriyet istemiştir. Ben ise onu memuriyetten azlettim. Bu şahsî bir intikam değildi. Buna aslâ tenezzül etmemişimdir. Ancak fenalığını bizzat biliyordum. Hekimliği de pek zayıf kimsedir.

Fil Ahmed aleyhine «Fil ve ebâbil» hakkındaki âyeti tutturarak bir şiir yazdım. Öfkemi bununla aldım. Ben **Necmeddin Molla**'nın kardeşi **Esat Bey**'in pek samimi arkadaşıydım. Çok iyi adamdı. Pek sevişirdik. Beraber çapkınlık ederdik. Bir akşam onun Kızıltopraktaki köşkündeydim. **Fil Ahmed** komşu imiş. Oraya gidelim dedi. Gitmem dedim. Zorla beni götürdü. Çünkü **Ahmed Bey**'in çocuğu hasta imiş. «Nezlesi var. Bir de sen bak» dedi. Baktım, boğazı burnu bembeyaz difteri. Son devreye gelmiş. Sanki babası hekimdi. Derhal serum getirttim. Yaptım Sabahleyin de yaptım, kurtuldu.

Mektebe hıtan hakıknda bir lâyiha verdim. Hülâsası şudur: «Müslümanlık bunu sünnet kılmış. Her müslümana bu yapılıyor. Bu halde her yıl yüzbinlerce insan sünnet oluyor. Bu bizce büyük bir meseledir. Halbuki sünnetler cahilâne yapılıyor. Bu yüzden ârızalar, hattâ vefatlar oluyor. Bir mektep açıp orada sünnetçi yetiştirmek zarurîdir. Bağ budamak için Erenköyü'nde mektep açılmış da bunun için istemez mi? Bu daha mı kolay; daha mı hafif? Halbuki bununla insan budanıyor» dedim. Kim anlar, kim dinler?. Hasır altı olup gitti. Meşrutiyetin ilk yılında neyse bir hitan mektebi açtılar. İttihatçılar bana kızgındı. Oraya beni muallim ve müdür yapmak lâzımken şimdi mebusluk eden **Nurettin Ali**'yi koydular. O da benim Fenn-i Hitan kitabını almış, ondan ders okutmuş. Bir gün bana geldi. Bu kitabı okutuyorum. Bazı yerlerini anlayamadım. Anlat dedi. Anlatıverdik. Hale bak! Bu kadar şahsî garaz daima devlet, millet menfaatinin üstünde durmuştur. Ben

varken Hitan mektebine müdür ve hoca kim olabilirdi...

Gülhanede amelî çalışmadan kitaba lüzumu kadar vakit bulamazdım. Mektepte ise amelî sa'y pek azdı. Vasıta yoktu. Bu devrede tıbbî kitaplara istediğim kadar çalıştım.

Artık memleket ahvalini görüyor, dayanamıyor, yine canım politikaya başlamak istiyordu. İnkılâb zamanlarında yaşayanlar bundan kurtulamaz. Sabit olamazlar. Hâl, vukuat fırtınaları onları ordan oraya atar. İşte meselâ ben politikadan, edebiyattan hekimliğe döndüm, uzun zamandır yalnız bununla meşgul oldum. Politikayı unutmuştum. Şimdi yine politikaya dönmek arzuları başladı. Hukuka heves etim. «Şunu nedir, hiç olmazsa, umumî bir surette öğreneyim» dedim. Hukuk mektebinin ders programını aldım. Ona göre mevcud kitapları kâmilen topladım. Avrupadan da o vakit en muteber olarak hukuku esasiye, hukuku idare, maliye üzerine mevcud eserleri, bir de eski Yunan ve Roma tarihi ile Yunan mitolojisine ait üç büyük eser getirttim. Bunları okuyacağım, hem de hukuk mektebine devam edecektim. Arası biraz geçti. Beni Galatada **Avukat Baha** ile **Manyasizade Refik Bey**'in yazıhanesine götürdüler. Yeniden itihat ve Terakki cemiyetine ithal ettiler. Selânikten gelmiş bir zabit tabanca ve bıçak üzerine yemin ettirdi. Meğerse Rumelide teşkilât kuvvetlenmiş imiş. Göz hekimi **Esat Paşa** da bu cemiyete o aralık girmişti. **Baha** ile ahbap olduk. Aradan bir kaç ay geçti, Meşrutiyet ilân olundu.

*

Hekimlik hayatı... Bu hayat 1317 den 1324 yılına kadar yaşadığım hayat, bunda zevkler, heyecanlar, kederler, yasalar, ezâ ve cefalar, şerefler, nükteler doludur. Üzerinde çalıştığınız şey insan ve hastadır. Gece - gündüz

hasta görürsünüz. Hasta muzdariptir. Ümitsizdir. Kâh ağrılar içinde çırpınıp, bağırır, yerlerde yuvarlanır. Kâh bîtaptır, kımıldayamaz. Kâh inim inim inler, ağlar, imdat ister. Hasta ekseriyetle pistir. İrinler, pislikler, sidikler içindedir. Bir kısmı fena fena kokar. Bir kısmında iğrenç ve korkunç urlar, yaralar vardır. Bu manzaraları görür durursunuz. Hasta korkunç bir şeydir. Yaklaşan insanın hayatını tehdit eder. Onlar hayata kasteden korkunç mikropların fıskiyeleri gibidir. İşte böyle bir muhittesiniz. Bu hal insana, hele hisli insana elîm bir surette te'sir etmektedir. Derdim: bizim tiyatrolarımız, hasta salonları, güzel manzaralarımız bunlar. Hekimin musikîsi, hergün dinlemek mecburiyetinde olduğu nefha inleme, ağlama, meded feryatlarıdır. Ye's gelirdi. Hekimlikten çıkmak isterdim. Bu hallerde nevrastenik olduğum anlar olmuştur. Derdim ki hekim içtimaî sınıfların en kara bahtlısıdır. Kendime acırdım.

Sonra kazurat, sidik, balgam, türlü mülevves cerahatler kadavralar daima tahlil ettiğimiz, muayene ettiğiniz şeylerdir. Bunlar zar-u kaderde bizim çiçeklerimizdir.

Sonra hergün hayat tehlikesindesiniz. Hastadan, ameliyattan hastalık, mikrop alır, ölürsünüz. Öf!... Bu ne güç, ağır sanatmış derdim.

Sonra gündüz hastalar, pislikleri ve mikroplarıyle uğraş gece de kitaplarla çalış. Bu da zarurî. Kitapları bırakan hekimin hekimliği derhal geriler. Tıb âlemi o kadar genişlemiştir ki Avrupada hergün yüzlerce tıbbî kitap, risale, mecmua ve tıbbî gazeteler çıkmaktadır. Daima yeni şeyler keşfedilmekte. Bunları takip etmeğe mecbursunuz. Bu da yorucu bir iş. Hem de masraf kapısı. Bunları düşünür, yine hekimlik ne güç işmiş derdim. Halbuki pek bir kazancı da yok. İyi kazanan hekim var; bunlar Avrupadadır, bizde de üç - beş kişiye münhasırdır. Bu da o

kadar bir kazanç değil. Hem de iyi bir muayenehaneniz olacak; on, yirmi yıl geçecek; meşhur olup para kazanacaksınız. Diğer hekimler umumiyetle kût-ü lâ yemut halindedirler. En iyi bir hekim de meselâ bir avukat kadar kazanamaz.

Kâh hasta genç, ölümü muhakkak. Sizden imdat bekler, ağlıyor; elde bir şey yok. Yüreğiniz parça parça olur.. Sade bu azap sizi ezmeğe kâfi. Bereket versin hekimlerin çoğu zamanla taş yürekli oluyor. Bu duygulardan tecerrüd ediyor. Sanat bunu yapıyor.

Kâh hasta ümidsizliğe düşer, sizden yardım göremez. Size ağız dolusu küfür eder. Kâh hasta asabî bir hastalığı vardır; size küfürler, hakaretler eder, hattâ tokat atar. Bunlara da eyvallahdan başka bir şey diyemiyeceksiniz. Bazı hasta delidir, sizi boğar. Mazhar Osman anlattı: Şişlide bir hastaya çağırmışlar. Bakmış, deli. Lâzım gelenleri söylemiş, çıkmış. Beş-on adım atmış. Biri arkasından gelip onu yere devirmiş, altına almış. Meğerse deli arkasından fırlayıp sokağa çıkmış, onu yere vurmuş ve üstüne çöküp dişi ile pırtlağını ısırmış. Mazhar Osman diyor ki: «Bereket versin yakam devrik yaka, kolalı ve o vaktin modasına göre enli idi. Deli gırtlağı ısırmak için sert yakayı ısırdı. Böyle olmasaydı hançeremi kırmış geçirmişti. Ne yapayım artık daima böyle yaka takıyorum.»

Bu kara levha içinde bazan bir hastayı tedavi, türlü emek edersiniz. İyileşir. O vakit onun yüzünde saf bir gülümseme belirir. Bu size işte cennet hayatı vaad eder gibi tatlı gelir. Keyiflenirsiniz. Hattâ gurur duyarsınız.

Hastaların da çoğu huysuz olur. Size türlü lüzumsuz eza ederler. Neler yapmazlar?!... Keza bu kadar müthiş şeylerin mukabili olan vizitenizi vermezler. Dürüst bir surette evlerinden kovarlar, hastamızı öldürüyorsun diye bağırırlar. Üstünüze başka ve sizden habersiz hekim ge-

tirirler. Hekimlere ağır gelen şeydir. İlâcı yazarsınız; içirdik derler, içirmezler, sizi cahilâne suallerle yorarlar. İzahat isterler. Bu izahat öyle şeydir ki verilse de fayda yoktur. Hem derin ilmî şeylerdir, hekimden başkası anlamaz. Nasıl anlatabilirsiniz; fakat o illâ ister. Bir hekimi bir daha gelmesin diye merdivenlere sabun sürüp inerken kaydırarak düşürdükleri olmuş. A kör olasıcalar! Bu hıyanetiniz nedir? İstemiyorsanız açıkça bir daha gelme! deyin. İstemeyince hekim gelmez ki...

Bu hususta hastaların da bazan hakkı vardır. Bazı hekimler var ki vizite çok alayım diye hastaya lüzumsuz yere çok gelir. Hattâ hastalığı olmadığı halde hastasın diyenleri de olur. Bizim zamanımızda böylesi pek azdı. Şimdi çoğalmış. Mısırda bir Rum doktorun bir erkeğe yokken belsoğukluğun var diye tedavi ettiğini gördüm.

Bir de hekimlikte para almak çok gücüme giderdi. Parayı uzattıkları vakit yüzüm kızarırdı. Bu hak ve meşru idi, nedense utanırdım. Buna bir türlü alışamadım; fakat sonra Mısırda başka hale geldim.

Hekim bir de halkın cehaletiyle cidal yapmak mecburiyetindedir. Biri gelir der ki: «Filân hocaya gitim, kocakarı ilâcı yaptım, türbeye adak adadım. Olmadı, olmadı; efendim, denize düşen yılana sarılır, bir de size geldim.» «Al! İşte... Herif sizi yılan yaptı. Hasta vardır ki gelir, «Neyin var?» diye sorarsınız «Sen hekim değil misin? Bil!» der. Al, belâlar mübareği!... Kadına anlatamazsın. Hasta olur ne sorsan cevabını veremez. Zarurî baytar yerine geçip at, eşek, yani tekellüm hassasından mahrum mahlûkat tedavi eder gibi tedavi edersiniz. Hasta olur, defterinize kayd için adını, yaşını sorarsınız. İtiraz eder, kayıddan korkar. Çok hastalar bizde yaşını bilmez. Bunlar ekseriyetle kadınlardır. Srduğunuz vakit düşünür düşünür «İlk mevlidde» yahut «Şeftali çiçeğinde doğmuşum» der. Babanız sağ mı? «Hayır öldü.» Neden öldü? «Aaa, doktor, ben ne bileyim. Eceli gelmiş ölmüş» der. Size bunu hem de böyle kinaye ve hakaretli bir surette söyler. Hasta olur, ahval-i sâbıkasını sordunuz mu büyük babasının babasının babasından başlar, türlü lüzumsuz hikâyeler söyleyerek devam eder. Beş dakika, on dakika nezaket diye dinlersiniz, bakarsınız ki olmuyor, kısa suallerle işi bitirmeye çalışırsınız. O, suale cevap vermez ve size: «Dur anlatayım» der, masallarına devam eder. Yarım saat olur. Sizin vaktiniz yok, onda ise vaktin kıymeti yok. Böyle şey duymuş değil ki... Çıldıracağınız gelir. Hem de sizin hastalardan, kitaplardan başınız yorgun, böyle malâyaniye yer yok ki... Âkıbetinde kabalık etmeğe mecbursunuz. Bu hastalar sinirli, bilhassa kadın hastalardır.

Sizi kışın kar yağarken geceyarısı sıcak yatağınızdan kaldırıp hastaya götürürler. Uykusuz kalırsınız. Hattâ üşür, hasta olursunuz. Gitmeseniz kıyamet kopar. Bu âli sanat, sıhhat işi derler. Fakat bunun yüksek meslek olduğunu bu esnada söylerler. İcabını yapmazlar. Yahu bir ekmekçi böyle bir zahmete uğruyor mu? Bazan da paranızı vermezler. İsteyince bu insanî şey derler. Ayol, ekmekçi adam bedava ekmek verir mi? Bir cihetten de doğru. Bu insanî yüksek bir sanattır; fakat hekime de öyle muamele etmeli ve bol para vermelidir. Buna gelince yok...

Bir takım kadınlarda bir haya hissi vardır. Karnınızı açın dersiniz ve sıkılmasın diye başınızı öteye çevirirsiniz. Döndüğünüz vakit bakarsınız açılmamış. Açsanıza dersiniz yine durur. Böylelerine karnını açtırmak bir belâ olur. Ve yarım saatlik ömrünüzü yer gider. Halbuki bilâistisna bir hasta muayene edileceği vakit mutlaka anadan doğma çırçıplak soymak, vücudunu kâmilen görmek lâzımdır. Bunsuz muayene eksik, bazen ise gayet

yanlış olur. Buna bir misal söyliyeyim. Birgün bana bir çocuk getirdiler. Bir ayağı bükülmüş, ankiloza benziyor. Donunu çıkarttım. Eteğini de beline kadar sıyırdım. Ankiloz değil. Bu halde bir sinir dedim. İki gün sonra tekrar geldiğinde iyice soydum. Bir de baktım o tarafta koltuğunda büyük bir iltihab, abse var. Anası babası da habersiz. Tabiî çocuk bir şey bilmez. Bunu yardım. Ayak da bir gün sonra düzeldi.

Sinopta kadın gördüm ki bir çuval içinde gibi idi. Yürür bir şey ama içinde insan mı var, yoksa başka şey mi belli değil. Muayene edeceğim «Yüzünü aç göreyim» diyemedim. Kocası yanındaydı. Belki herif şüphe eder. Kolunu çarşafa iyice dolayıp uzattı. Nabzını bile böyle gösteriyordu. Böyle hastanın muayenesinden ne anlarsın? Hayvana bak, daha iyi. Çünkü o hiç olmazsa çıplaktır. Bu dertler, elemler böyle vakalar binlercedir. Hepsini tesbit uzun iş. Çoğu cehalet ve iptidailik eseridir.

Hem de bu halkın çoğu hekime düşman, insan öldüren, hastahaneleri mezbaha addeder. Bu da bir belâdır. Üstüne bir de hekimi umumiyetle dinsiz bilirler. Ona göre muamele ederler.

Hekim hastanın en şefkatli dostudur. Vakıa bazan da hastaların hakkı vardır; vicdansız, sade para düşünen hekimler de var. Bir de rekabet hissi ile hekimler ekseriya bir birini nakzederler. Tedavi çorba gibi olur. Hasta zarar görür. Hele konsültalar... Teşhis ve tedaviyi ekseriye daha ziyade karıştırırlar.

Hastaların menfaati şundadır: Çok arayıp malûmatlı ve vicdanlı bir hekim bulup daima ona baktırmalıdır. Sık sık hekim değiştirmek zararlıdır. Güç ve ihtisas meselelerinde bu hekim başkasını veya konsülta tavsiye eder. Konsülta kararını da bu hekim tatbik etmelidir. Hekimlerin yalnız ehil olması kâfi gelmez. Namuslu olması da behemehal lâzımdır. Bu sanat incedir. Meselâ saata benzer. Saatçi sade bir toz kaçmış bir saate kırılmış dese inanmaya ve fazla para vermeye mecburuz. Bu da böyle.

İyi hekim hastahanelerde yıllarca çalışmış hekimdir. Sade okumakla aslâ olmaz. Hastane ve laboratuvarlar hekimin tarlasıdır. Oradan yetişir. Hem yine daima bir hastahanesi olur. Hastahaneyi bırakan hekim de terakki edemez. Hekim ararken buna dikkat etmelidir. Sonra namusunu tahkik etmelidir.

Bir takım hastalar hekime düşman olur, düşmanlık eder. Bir kısmı da iyi olmuştur, dost olur. Daima minnettardır. Sinop Vilâyeti halkı beni severler. Sebebi hekimliktir. Hele parasız baktığımdır. Başka memleketler ahalisinden de vardır. Âdeta her gittiğim yerde biri yanıma gelir yanaşır. Tanımam, çok zaman olmuştur. «Bana ameliyat yaptın. Hayatımı kurtardın» der, minnettarlık gösterir. Sinopta benim mebus yapılışıma bu hekimliğin te'siri büyüktür. Hakikaten bu halk için çok çalıştım. Meselâ bir defa vahim bir İspanyol salgını vardı. Şehir tûlen iki, arzen yarım kilometre kadardır. Bir başındaki hastaya çağırırlar, giderim. Orada iken öbür başındaki bir hastanın adamları oraya gelmiş beni isterler, giderim. Bir para da almam. Böylece gece-gündüz onbeş gün çalıştım. Bitâb düştüm, ağzımdan kan geldi. Artık gelen hastaları reddettim. Eşrafa gidip rica etmişler. Bunlar da sevdiğim Rasim beyi yolladılar. Geldi, gidip bakmam için rica etti. Tükürdüm. Kanı gösterdim. «Artık yetmez mi?» dedim. Acıdı, bıraktı.

Sinop halkı benim hekimliğime okadar iman etmiştir ki Lokman Hekim zannederler. Sinopa gittiğim vakit bir günlük, iki günlük yollardan gelirler. Bir müzmin hastalığı olan bazıları başka doktora müracaat etmeyip beni gelsin diya aylarca bekler. Gün tayin ederim, hastahaneye yüzlerce dolarlar, tedavi ederim, ameliyatlarını yaparım.

Tuhaf bir vaka zikredeyim. Mustafa Kemal ve İsmetin devleti fena bir hale koyar zulümlerinden ve hayatıma kasd için bana kurşun arttırmalarından kaçıp Parise geldik. Sinoptaki kütüphane ve çiftlik işi fena oldu. Düzeltmek için zevcemi Sinopa yolladım. Onun Sinopa geldiğini haber alan ve şehre beş saatlik bir köyde oturan iki köylü kadın gelip zevcemin misafir olduğu haneye varmışlar. Zevcemi sormuşlar. Göstermişler. Demişler ki: «Bizi muayene et!» Demiş ki: «Ben hekim değilim!» Demişler: «Etme! Uzun yoldan geldik, hastayız. Bize bak!» «Canım ben hekim değilim, nasıl muayene ederim» demiş. Buna cevapları şu olmuş: «Ayol sen Lokman Hekimin karısısın. Bu kadar yıl berabersin. Elbet bir - iki şey öğrenmişsin. Bize yeter». Bu cahil ve saf kadınları güçlükle geri gönderebilmişlerdir.

Benim Sinopa gitmemin yalnız bir zararı vardı. Sinopta dört - beş hekim vardır. Kârları dururdu. Bunlar sızlanırlardı. Hattâ doktor Ali adında bir tanesi bundan dolayı aleyhime entrikalar yapmaya kalkışmıştı.

İnsan tuhaf bir mahlûktur. Onda en yumuşak insanî hisler olduğu gibi o aynı zamanda kan içer bir canavardır. Böyle bin türlü izdada masdardır. Birinden diğerine geçer. Hepsine katlanır. Böyle iken öyle olur. Sanat müessir bir şeydir. Seciye yapar. İnsana türlü huy ve haller verir. Nice katı sanatlar nice ince yürekleri granit gibi bir sert taş yapar. Nice nazikleri bin meşakkate alıştırır, lâkayd kılar. Bunun gibi hekimlik de insanı elemlere, pisliklere, hayat tehlikelerine alıştırıyor, lâkayd kılıyor. Zamanla hastaların pisliği, inlemeleri, ağlamaları vız geliyor. Hiç tesir etmiyor. İtiraf ederim ki hekimlik insanı katı yürekli ve bilhassa maddî, pozitif yapmaktadır. Hekimler ekseriyetle para tamaına düşüyorlar. Bu sebeple bu sanatı icra etmeyi aslâ sevmedim ve istemedim. Halbuki tıb ilimlerini çok sevdim. Dimağı terbiye için mühim bir şubedir. Bu sebeple şu fikire geldim: İnsan mutlaka tıbbı okumalı, sonra biraz da hastalar ile uğraşmalı. Bu sayede ilmî, içtimaî mühim bir terbiye alır ve hayatı öğrenir. Sonra hekimliği terk edip başka tahsil ve maişete girmelidir. Lâkin bu da bu kısa hayat için mümkün değildir.

Hekimlik hayatında gördüğüm elemler, azaplar, hastaların halleri, onlarla olan vukuatı tasvir ve tesbit etmek bana pek mühim göründü. O vakit böyle bir eser yazmağa niyet ettim. Bibliyoğrafi aradım. Fransızca bir iki eser de buldum. Bir tanesi bir Rus doktorundur. Güzel bir eserdir. Kitap hâlâ Sinopta kütüphanededir. Meşgale, politika, inkılâblar bu eseri yazmaya vakit ve fırsat vermedi. Kaldı. Bu baptaki müşahedelerimden iyice de notlarım vardı hepsi gitti. Bu benim aborte olan güzel bir çocuğumdur.

Hekimlikten, tecrübelerimden Türk halkının istifadesine yarar ve aklıma geldiği kadar bir ufak hülâsayı buraya dercedeceğim. Bu bir aile hekimliği ve hıfzıssıhhati demektir. Bunu yapanlar çok kâr ederler. Hem hastaları iyi olur. Hem hekime müracattan kurtulurlar, paraca tasarruf yaparlar. Hem de bazı acele halde hekim bulmak zamana muhtaçtır. Bu halde bu işi kendi kendilerine görürler. Şurasını bilmeli ki bunlar haricinde, mühim hallerde mutlaka hekime müracaat edilmelidir. Bunlar ekseriyetle ufak - tefek şeylerdir. Buna ailenin bizzat kendine hekimliği diyebiliriz :

Her evde bir ufak eczane olmalıdır. Bu dolapcık daima kilitli durmalı. Çünkü çocuklar şeker diye bir zehir yiyebilirler. Buna aile eczanesi derler. Avrupada pek çok ailede vardır. Hattâ bunların portatif kutuları vardır ki

seyehate giderken beraber götürülür ve çok işe yarar.

Bu eczanede şunlar olmalıdır :

İki tane ufak bez sargı, bir tane enli ve uzun elâstik sargı Velpeau, ıslak pansuman için muşamba, karın için büyük muşamba (bunlar âdi muşamba ile de olabilir) bir - iki paket pamuk, bir - iki paket gaz, bir şişe benzin, yaraya fitil koymak için bir istile (yahut bir ince tel), bir şişe tentürdiyot, bir şişe eczaneden alınacak temiz ispirto, bir şişe Eau oxygéneé, naneruhu, yüz gram ve toz halinde müsavi miktarda karışmış acıde borique ile borax, bir paket bicarbonat de soude, yüz gram şu tozdan :

Oxyde de zinc 50 gr. (numara - 1)
Sous - nitrate de bismuth 30 gr.
Amidon 20 gr.

Yüz gram şu tozdan :

(numara - 2)

Magnésie calcinée 30 gr.
Carbonate de magnésie 30 gr.
Sulfate de magnésie 20 gr.
Craie préparée 30 gr.
Pancrèatıne 8 gr.
Pepsıne 10 gr.

Bir şişede olarak şu ilâç:

Teinture d'Opium 10 gr. (numara - 3)

Bir kutu bizim babadan kalma ilerde zikredeceğim merhem; bir kutu aspirine, 200 gram İngiliz tuzu, elli tane 0,50 Santigramlık Urotropine güllacı, bir şişe Eno

meyva tuzu, on gram Antipyrine, bir tane karın için sıcak su tenekesi, bir tane irrigateur.

İşte bunlar bir eve kâfidir. Çok masraftan kurtarır ve icabında hekim aramak için vakit kaybettirmez. Ağrı çektirmez.

Kan çıbanı. — Aslâ yardırmamalı. Derhal ıslak pansuman yapmalı. Islak pansuman şöyle yapılır: Bir bez sıcak su ile ıslatılır. Sıkılır ve ancak sıcak sıcak çıbanın üstüne konur. Bunun üstüne muşamba örtülür. Muşamba bezin kenarlarını da her taraftan örtmelidir. Muşambanın üstüne biraz pamuk koymalı. Bunların hepsi bir sargı ile tutturulur. Sargı muşambanın kenarlarını bastırmalıdır. Yoksa bez kurur. Bu tedavide ise asıl işi gören ıslaklıktır. Günde bir defa değiştirmeli. Çıban sırtta ise şirpençe olmak ihtimali olduğundan bu tedavi ile geçmeyip artarsa derhal operatöre göstermeli. O haçvari şak yapıp deri altındaki bütün boşlukları açıp içine ıslak ve yoluna fitil koyup ıslak pansuman yapmalıdır.

Ektima. — Bu ve bilhassa impétigo muannettir. Bunlara halk kalaycı çamuru sürer. Bu iki şeye bizim babadan kalma bir merhem vardır çok iyi gelir. Keza comedon ve ergenlik diğer bir çok cild hastalıkları da bu merhemle geçer. Bu merhem bize babadan kalmıştır. Babam onu aile hayratı der, babası gibi yapar, her hastaya verirdi. Para almazdı. Uğraşır yapardı. Yapması zahmetliydi. Eskiden vazelin yoktu; merhemleri zeytinyağla yaparlardı. Bu da sahlep olmak için merhemi saatlarca karıştırmak lâzımdı. Büyük demir çivi ile saatlarca karıştırırdı. Büyük ceddimiz, kitabına göre, aynı zamanda hekimmiş. Galiba bu merhem ondan kalmış. Bu merhemi dikkatimi celbetti. Babam da mürdesenk ve zürür ile yapardı. Ben bunu şöyle islâh ettim :

Oxyde de zinc	20 gr.
Litharge	30 gr.
Oxyde rouge de mercure	0,30 gr.
Vaseline	15 gr.
Lanoline	15 gr.

Bunu tatbik ederek fevkalâde güzel neticeler aldım. Cilt hastalıklarının hepsinde, hattâ ensede kelloide de dahi kullanırdım. İyi ederdi. Tabiî sertliği gidermiyor, kelloidde olan çıbanları gideriyor. Kürtaj yapar, bu merhemi kullanır, hepsini iyi ederdim. Kahirede iken eczacı Sabri bunun tesirini anlamış, benden ispesyalite yapmaya izin istedi verdim. Yapıp satıyordu. Parise gelmeden evvel tanıdık zengin bir ailede bir yaşında bir çocuğun yüzünde impétigo olmuş, umumî iltihap da yapmış. Çocuğun başı, yüzü ve kafası bütün şişip kocaman olmuş. Kulakları bir dal gibi büyümüştü. Bir çok meşhur hekim ve mütehassısları getirmişler, iyi olmamış, beni çağırmışlardı. İptida bir gün devam etmek üzere ıslak pansuman yaptım. Sonra merhemi sürdüm. İki defa sürdüm, iyi oldu. Bu merhemi böyle ıslak ıslak pansuman ile mütevali surette yapmak fevkalâde iyi netice vermektedir. Bu ilâcı bütün hekimlere ve ailelere tavsiye ederim. Bizim aile hayratımızdır.

Beş - on yıldır görüyorum ki Avrupa tababetinde cild hastalıklarına karşı zürürlü merhem kullanmaya başladılar. Evvelden bilmezlerdi. Fakat murdesengi hâlâ bilmiyorlar. Ben kurşunun diğer mürekkebatını tecrübe ettim. Mürdesenk gibi tesir etmiyorlar.

Ekzama. — Bu merheme bir miktar Résorcine, biraz da Huile de cade ve kaşınmasını gidermek için biraz da stovaine ilâve ediyordum. Bununla çok ekzamayı iyi ettim. Eğer ekzema kuru olursa âdi kına yakmalıdır ve iki - üç defa tekrar etmelidir. Çok defa geçiriyor.

Yılancık. — Deride müthiş kızartı ve şiddetli umumî hararettir. Derhal yatağa girip kımıldamamalı ve şu ilâcı bolca hergün bir defa sürmelidir.

Tenture d'iode	15 gr.
Ichtiole	15 gr.
Huile camphrée	30 gr.

derhal şifa müyesser olur.

Sivilce. — Bir yerde ufak bir sivilce, bir kesik, sıyrık, yara oldu mu derhal tentürdiyot sürmelidir. Günde üç defa tekrar etmelidir. Sargı koymamalı. İltihaplanmaz söner.

İltihab. — Bir iltihab oldu mu derhal ıslak pansuman yapmalıdır. Bu pansuman devai kül gibidir. Pek kıymetli ilâçtır. Bir yara kapatılmak istenirse kuru bezle pansuman yapılması lâzımdır. Fakat iltihablı yaralar, kapatılamaz, kapatmak istemek hatadır.

Kan gelme. — Bir yer kesilip kan fışkırırsa bir bezi tentürdiyota batırıp üstünü kapatmalı, bol pamuk koymalı. Sıkıca sarmalı. Hatta bir müddet yaranın üstüne parmakla sıkıca basmalı; kan durur. Yirmidört saat sonra pansumanı değiştirmelidir.

Büyük bir damar kesilmişse kan iplik gibi uzayarak çıkar. Yine evvelki gibi yapmalı. Kol, bacak ise yukarısından boğmalı. Acele hekim çağırmalı. Boğulan yeri bir saattan ziyade bırakmamalı. Boğmayı kaldırmalı. Çünkü kangren yapıp kolu veya ayağı düşürür.

Pişik. — Bir yerde işlik veya pişik olursa, ezcümle bacak araları ve koltuklar; orayı pamuğu alkol ile ıslatıp silmeli. Üzerine aile eczanesindeki (numara 1) tozdan ekmeli.

Göz. — Kanlanırsa hemen boraks ve asitborik'ten mürekkep tozdan biraz sıcak suda eritip bir fincana ko-

yarak gözü banyo etmeli. Bu suretle çok göz hastalıklarının önüne geçilir. Keza bu ilâçtan da sabahları ikişer damla konur :

Sulfate de zinc	0,05
Adrènaline	XXX gouttes
Eau distilleè	10 cm³

Nezle ve boğaz. — Bunların başlangıcı hissedilirse derhal saatte bir defa şu ilâcı koklamalı :

Euçalyptol	4 gr.
Gaiacol	3 gr.
Menthol	1 gr.
Alcool	5 gr.

Gargara — Keza boraks ve asitborikten mürekkep tozdan bir fındık kadarını üçyüz gramlık bir şişeye koymalı. Buna bir çorba kaşığı Eau oxygenèe ilâve edip üstüne su doldurmalı. Üzerine iki - üç damla da naneruhu damlatmalı. Çalkalamalı. Bununla da bir günde üç - dört defa gargara yapmalı. Nezle ve boğazın önü alınır. Eğer bu kimseler sigara içiyorlarsa bu esnada içmeyiverseler muhakkak önü alınır.

Nezle ve boğaz ağrısı epeyce hasıl olmuşsa tedavi yine budur ve aynı zamanda biraz gliserine üç-beş damla tentürdiyot koyup bir kalemin ucuna pamuk dolayıp bununla ıslatıp damağa ve boğaza sürmelidir.

Mide. — Ekşiyor ve ekşi ekşi ağıza geliyorsa yemeklerden sonra bir ufak kahve kaşığı bir karbonatı yarım bardak suda eritip içmelidir. Yahut iki numaralı tozdan bir kahve kaşığı alıp yarım bardak su ile içmeli çok iyi gelir.

Mide ve karın ağrısı. — Derhal pek sıcak, el yanacak kadar sıcak bir suda bir havlu ıslatıp mideye koymalıdır. Bunu her iki dakikada yenilemelidir. Yahut tuğla kızdırıp ve bunu ıslak beze sararak koymalıdır. Yahut mahsus yapılmış olan sıcak su tenekesi vardır; ona sıcak su koyup ağrıyan yere koymalıdır. En iyisi sık sık değiştirilen pek sıcak su ile ıslatılmış havludur.

Afyonruhundan bir fincan suya beş damla damlatıp içivermeli. Ağrıyı durdurur. Durmazsa beş-on damla daha içilebilir.

Eğer bunlarla olmazsa karına buz koymalıdır. Uzun müddet buzu kaldırmamalıdır.

Siğil. — **Elde, ayakta,** bazan yüzde ve vücudda olur. Bazan pek çoğalıp yayılır. Müz'iç olur. Buna tıbta Pupilloine derler. Hâlâ ilâcı yoktur. Tıbbiye idadisinde iken sağ elimin küçük parmağında bir tane çıktı. Beni pek üzüyordu. Hekime gösterdim, çare yok iplikle boğ dediler; boğdum. Kuruyup düştü, altından yine çıktı. Cehennem taşı ile yak dediler; yaktım. Yara oldu, düştü. Yine çıktı. Kökü vardır, onu sökmeli dediler. Bir gün tırnağımla, çakı ile uğraşa uğraşa, kanata kanata kökü ile beraber söktüm. Yine çıktı. Tatil zamanında Sinopa gitmiştim. Teyzem gördü. «Aa, oğlum! Okuyuvereyim de geçsin» dedi. Güldüm. O vakit pek dinsizdim. Alay ettim. Israr etti. İstemedim. Nihayet okadar ısrar etti ki: «Peki!» dedim. Sırf keyfi olsun diye razı oldum. Yoksa hiç inanmadım. Bir iri tuz aldı. Hem okudu, hem bu mutfak tuzunu sürdü. Sonra tuzu götürüp bahçede toprağa gömdü. «Bu erirken bu da eriyecek» dedi. «Ne okudun?» dedim. «Üç kulhüvallah» dedi. Gülüyordum...

O esnada İstanbula döndüm. Teyzeme, okumasına hiç inanmamıştım. Bir kere bile siğilime iyi oluyor mu diye bakmak hatırıma bile gelmedi. Bir gün mektepte siğile dikkat etmişim; bir de baktım ki kaybolmak üzere. Bir hafta sonra da kâmilen kaybolup gitti. Hayret ettim.

Dinî olsa itikat da etmemiştim. Tuz ise ne yapardı. Sebebini anlamak istedim. Bunu sonra ben de ve yine itikatsız olarak tatbik ettim. Hepsi iyi oldu. Sonra zevceme öğrettim. O da bir kaç kadınları iyi etti. Bir defa bir kızın bütün bacağını siğil kaplamıştı; hepsi söndü. Tıbbiyede hekimliğimde hep bunun sebebini araştırdım. Bir şey anlayamadım. Nihayet Nourry adında bir Fransız doktor siğil üzerine bir eser neşretmiş, Pariste çıkan ledami médicale gazetesinde ilânını görüp kitabı aldım. O vakit Paristeydim. Epeyce bir eser. O da siğilin şeker veya bir yerden çalınmış fındık ve sairenin siğile sürülüp kimse görmeden dört yola atarak şifa bulduğunu yazıyor. Onda tuz yok. Bu adam bu şifayı hastanın itikad edip asabların bu suretle müteessir olmasına atfediyor. Kendisine bir mektup yazdım. Kendi başıma gelen vakayı, itikad etmeyip dinsiz olduğumu ve buna rağmen siğillerin geçtiğini yazdım. Bu vaka onun fikrini cerh ediyordu. Bir mektupla bu müşahedesinin kıymetli olduğunu, vereceği bir konferansta zikredeceğini bildirdi. Nihayet bu adamla Pariste bu sefer (1931) Ethoğrafya cemiyetinde tanıştım. Orada o da ben de azayım. Mektubumu hatırladı. Neşrettiğini söyledi.

Eğer siğil çok olursa ilk zuhur eden ve büyük olanı bulup mutlaka ona sürtmek şarttır. İşte siğilin de kat'î ilâcı budur.

Tırnak batması. — Ayakta bilhassa başparmakta tırnak batar. Cerahatler olur. Çok kişi bundan muzdariptir. Böyleleri ameliyat yapıp tırnağı kısmen veya kâmilen sökerler. Bu sefer daha ziyade batar, tırnakta rahatsızlık verir, çarpık çıkar. Çorapları deler durur. Tırnağı ameliyatla çıkarırlar. Bu zahmetler bütün lüzumsuzdur. Tırnak batmaya başladı mı etle tırnak arasına kolonya ile ıslatılmış ufacık bir pamuk sokmalıdır. Bir hilâl ile veya kibrit çöpü ile sokulabilir. Birincide az girerse de

ikincide daha çok girer, cerahat kesilir, şifa bulur. Ayak tırnaklarını eğrileşmeyip düz, hattâ ortası içerlek bir kavis gibi kesmeli. İki yan ucu çok kesilmeyip bir miktar etten dışarı kalmalıdır. Böyle keskin tırnak batmaz. İşte batan tırnaklar böyle kesilmeyen tırnaklardır. Çok kesilen tırnakların sivri köşeleri ete gömülür, batar, orayı tahrib eder, cerahat hasıl olur.

Peklik. — Sabunlu su ile irikatörle şırınga yapmalıdır. Olmazsa kıçtan meay-i müstakîm sondaj denilen lastik boruyu sokup sırtüstü yatmalı. Bir buçuk litre suyu şırınga etmeli. Tesir eder. Mide bozukluğu pek fazla ve kazurat pek kokuyorsa mutlaka müshil içmelidir. Bir veya iki çorba kaşığı İngiliz tuzunu bardağın dibinde iki parmak kadar suya koymalı. Bunun, içinde su olan tencereye oturtup ısıtmalı, karıştırmalı, erir. Erimezse biraz daha sıcak su konur. Soğuyunca birden içmeli. Hemen âdi su ile gargara yapıp tükürmeli. Böylece acele birkaç defa gargara yapılır ve o esnada soluk da alınmazsa müshilin o fena lezzeti asla duyulmaz. Halbuki müshil içmek halk için büyük bir belâdır. Üstüne kahve tozu, limon ve emsali ile fena lezzetini gidermek isterler. En serisi, iyisi ve kolayı su ile gargaradır. Az suda eritilmesinin sebebi kolay içilebildiğidir. Müshil alındığı günü yemek yemeyip süt, yoğurt gibi şeylerle idare etmelidir.

Baş ağrısı. — Eğer peklik varsa derhal müshil almalıdır, geçer. Peklik yoksa aspirin, yahut biraz antipırin almalıdır.

Ateşli hastalıklar. — Bunlarda asla böyle aspirin, kinin ve emsali hararet düşüren ilâçlar almamalıdır. Maatteessüf bir çok hekimler hâlâ verirler. Muzırdır. Yalnız nezlede aspirin fena şeydir. Ateşli hastalıklarda başa soğuk su ile ıslatılmış havlu koymak pek iyidir. Ateş çoksa buz koymalıdır.

Zatürree. — Bunda veya ihtinak-ree, bronşit hasta-

lıklarında hastayı arkasına birçok yastıklar koyarak yarı yatar, yarı oturur hale koymalı. Sadrına dairenmadar sıcak su ile ıslanmış havlular sarıp bunu da muşamba ile sarmalı. Günde iki defa değiştirmeli. Kalbi kuvvetlendirecek dijitalin, ispartein, kafein gibi ilâçlar vermeli. Başka şey asla istemez; faydasız veya muzırdır.

Öksürük. — Şu ilâcı kullanmalı ve evde bulunmalıdır :

Poudre de Dower	0,20 Centgr
Codeine	0,02 Centgr
Benzoate de Soude	0,50 Centgr
Sucre	0,50 Centgr

Bir paket içindir. Elli paket yaptırmalı. Günde iki tane içmeli. Yaşı aşağı olursa bir tane kâfidir; fakat büsbütün çocuklara şu ilâcı vermeli :

Sirop de Codéine	50 gr.
Sirop de Tolu	50 gr.

günde beş - altı kahve kaşığı.

Isıtma. (Malarya). — Kinin yani sulfato ile geçer. Lâkin aylarca yutmalı. Bir iki gün içmekle ısıtma geçer ama yine gelir. Demek uzun tedavi yapılması çok lâzım ve mühimdir.

HIFZISSIHHA TEDBİRLERİ

En iyi ilâç hastalığa tutulmamaktır. Bunu da en ziyade hıfzıssıhha kaideleri yapabilir. Her âile bunları bilmelidir ki, lüzumu kadar yazıyorum.

Hergün muntazaman aynı saatlerde yemek yemeli. Her gece aynı saatlerde yatıp uyumalı, sabah aynı saatta kalkmalı. Bunlar pek mühimdir. Dokuz saat uyku lâzımdır. Mideyi patlatıncaya kadar doldurmamalı. Sofradan aç da kalkmamalı. Bunlar sıhhatın esasıdır. Haftada bir defa mutlaka yıkanmalıdır. Her sabah bütün vücuda hareketler vererek bir çeyrek usulü dairesinde jimnastik yapmalı. Her sabah başı, yüzü, boynu, kolları yıkamalı. Sonra saça biraz krem yahut krem yoksa pek az zeytinyağı sürüp taramalı. Yüze de krem veya yağ sürmelidir. Dişleri bir diş merhemi ve fırça ile temizlemeli. En iyi diş merhemi Janoggl'dır. Çünkü bunda Neusalvarsan vardır. Bu ilâç frengi ve sair ispirillere karşı müessirdir. Ağızda ise ispiril doludur. İki parmakla diş etlerini sıvayarak masaj yapmalı ondan sonra giyinip işe gitmeli. Eğer işi müsâid olup da bir adam öğle yemeğinden sonra yarım saat kadar konuşmaksızın ve bir şey düşünmeksizin biraz uzanırsa, hattâ uyursa çok iyidir.

Her hafta tırnakları kesmelidir. El tırnakları değirmi kesilir. Makas veya çakı ile kestikten sonra hususî törpüsü ile düzlenir. Bu törpünün künt ucuyla tırnakların arkasındaki deriyi geriye itmeli. Bu sayede asla şeytan tırnağı olmaz. Bunu yapmayanlarda, hele o deriyi kesenlerde çok şeytan tırnağı olur. Bu da hem acır, hem tehlikelidir. Derhal iltihap kapar. Şeytan tırnağı iltihap kaparsa hemen tentürdiyot basmalı ve bunu geçinceye kadar günde iki defa sürmelidir. Eğer iltihap devam ederse derhal yaş pansuman yapmalıdır. Bu şeytan tırnağından iltihaplar, phlegmonlar, dolama olur, tırnak düşer veya sökülmeye mecburiyet hasıl olur; kemik çürür, yılancık peydah olur. Tehlikeli bir şeydir. Hergün sabahleyin yüzü yıkayınca törpünün ucu ile bu derileri ve ince ucu ile de tırnakların altındaki pislikleri çıkartmalıdır.

Hiç bir vakit elleri ağıza ve göze sürmemelidir. İnsan kendini buna alıştırırsa âdeta ona hastalık geçmez.

Yemeğe oturmadan evvel elleri sabunla yıkamalı. Kalkınca da yıkamalı. Bunlar hayatın mühim tedbirleridir. Kimsenin bardağı ile bir şey içmemeli. Öpüşmemeli. Hele ağız ağıza öpüşmek pek tehlikelidir. Âileler çocuklarını başka ailelere öptürmemelidir.

Midesi nâzik olanlar tavada kızarmış yemeklerden, zeytinyağlı dolmalardan çekinip tercihan suda pişmiş veya ızgara et, sade haşlanmış sebzevat hoşaf halinde pişmiş meyva, sütlâç ve emsali yemelidir. Herkes tecrübe ile kendisine ne dokunduğunu bilir. Bunlardan çekinirse rahat eder; fakat çok insan pisboğazdır; sabredemez; lâkin rahatsızlıktan da kurtulmaz. Sade suda pişmiş sebzelere yanmamış tereyağı veya zeytinyağı limon konarak yenir.

İdrarda bir rahatsızlık hissedilirse urotropine almalıdır. Çok iyidir. En az sabahleyin aç karnına alınırsa hem mideyi düzeltir, hem biraz def-i tabiî yaptırır. İnsan idrarını tutmamalıdır. İhtiyacı hissedince hemen işemelidir. Bir defa da gece yarısından sonra uykudan kalkıp işemek lâzımdır. İnsan kendisini buna alıştırabilir âdet olur. Saatı gelince uyanır. En mühim sıhhat kâidesinin bir de her sabah kalkınca evvelâ abdesthaneye gidip büyük abdestini etmektir. Olmasa da zorlamalı. Bir kaç gün aynı saatta gidince âdet olur. O adam artık her sabah eder. Bir insan her sabah def-i tabiî etmelidir. Bir çokları bu basit kaideyi bilmez. Günün muhtelif saatlarında bu his gelir. Bir misafirlikte zuhur eder. Ayıp şeydir. İnsanlar başkasının kendi abdesthanesine girmesinden iğrenir, hakkı vardır. Bunlar müshiller, başağrıları, karınlarında gazlar ve ve ağrılar ile uğraşırlar. Bir kaç gün abdest etmiyenin vücuduna zehirler dolar, sıhhatini bozar.

Basuru olanlar asla peklik olmamalıdır. Memeler çok şişerse ıslak pansuman yapıp yatmalı ve kıçının altına yastıklar koyup yükseltmelidir.

Fıtığı olanlarsa kasık bağları ile uğraşmasın. Faydasız hattâ muzırdır. Derhal ameliyat yaptırsın. Fıtık ameliyatında tehlike yoktur. Ancak iyi operatör lâzım.

Kadınlar haftada iki defa bir litre suya yarım kahve kaşığı rynol koyup bununla ferçlerine şırınga yapmalıdır. Yoksa pis olurlar ve bundan da hastalık gelir.

İşte şu basit şeyler bir insanı hayatında rahat ettirdiği gibi ömrünü de uzun eder. Parasından epeyce tasarruf ettirir. İnsanın ölümü iki türlüdür: Biri kaza, biri tabiî ölüm. Birincisi bir şimendifer kazasına uğramak, üstüne duvar yıkılmak, kendisine bir mikrop geçmek gibi şeylerdir. Yani bir tifoya tutulmak ta kazadır. Tedbir ile, hıfzıssıhha'ye riayetle insan bunlardan ekseriya kurtulur. Ancak muhitlerin, milletlerin sosyetelerin bunda çok tesiri vardır. Meselâ Paris'in sokakları, binaları iyidir. Suyunda mikrop yoktur. Demek bu ahâli bu kaza ölümlerinden kurtulmuştur. Bizde ise böyle değil, sulara hayvan pislikleri bile karışır. Bunları düzeltmek şahıslar işi değildir. Belediyelerin, devletlerin işidir. Biz bu hususta çok geriyiz. Demek Türk Milleti hayat kazalarına başka milletlerden daha ziyade maruzdur. Bunu bilelim de ilim, sanat ve servetin kıymetini anlıyalım; çünkü bu selâmet ve saadet ilim ve para ile olur. Hiç olmazsa tifo salgınlarında suyu kaynatıp soğuttuktan sonra içmek tedbirini yapmalıdır ki müessirdir.

Ateş mikropları mahveder. Bu sebeple salata gibi pişmemiş şeyleri yememelidir. Hiç olmazsa suda üç dakika kaynattıktan sonra yemeli. Hergün eve gelen ekmeği biraz aleve tutmalı; üstüne konmuş olan mikropları öldürür. Meyvayı de böyle yapmak veya meyva ve salatayı yıkadıktan sonra yirmi dakika permanganat mahlûlü içinde durdurmak tekrar fakat kaynamış su ile yıkayıp yemek lâzımdır.

Bir belâ da frengi ve belsoğukluğudur. Bunlar cima ile bir adamdan diğerine geçer. Gayri meşru cima bunun

vasıtasıdır. Fuhuş yapan insanlar cimadan sonra evvelce tarif ettiğimiz gibi derhal süblime mahlûlü ile oralarını yıkamalıdır. Frengiye tutulanlar asla saklamamalı. Bunun ilâcı var. Hekim iki üç şırınga yapar; iyi olur. Saklarsa gayet fena hasta olur. Vahim akıbetlere uğrar. Belsoğukluğunun ilâcı permanganat de potacedir. Hastalık başlarken daha bununla bir hekime büyük lavaj yaptırmalıdır: Hatta günde iki defa. On, onbeş günde geçer. Bu hastalıkların ihtilâtları vahimdir. Bir insanın hayatını zehir eder, ölüme de sebep olur.

Tabiî ölüm insanın hücrelerinin nesc-i muzam haline inkılâbiyle olup hayat bu suretle söner gider. Böyle ölüm azdır. İnsanlar kaza ölümü ile yahut henüz ilâcı bulunmamış ve kaza olmıyarak gelen kanser gibi bir çok hastalıklarla ölüp giderler.

Çocuk yetiştirmek en mühim şeydir. Hem millî ve siyasî bir meseledir. Bakımdaki cehaletten Türk Milletinin her yıl yüz binlerce evlâdı boşuna kara toprağa giriyor. Anneler bunu hekimlerden öğrenmeli. Sıhhiye Vekâleti bu tedbirleri milyonlarca bastırıp dağıtmalı ve hane hane hekim dolaştırıp öğretmelidir. Kız mekteplerinde pratik olarak ders verilmelidir.

Bu kadar bir hülâsa olarak bitiriyorum. İşte hekimlik hayatına veda ediyoruz. Bu kadar ömür, bu kadar çalışma, bu kadar emek ve bu işte pişmem bir gün bir talih darbesiyle bizden birden gidiyor. Ne diyelim kader... Daha ziyade milletin göğsünde kopan inkılâp ve evolüsyon kıyametleri bizi bundan ayırıyor, vâkıa bu sanatı mâişet vasıtası olarak sevmiyorum fakat bu ilmi pek seviyorum. Zamanla hastalara da alışmıştım. Bıraktık...

Şimdi düşünüyorum da acıyorum; yüreğim yanıyor.

Bari böyle olacaktı keşke tıbba çalışmıyaydım. Buna sarfettiğim on iki yıllık ömür ve emek heba olup gitti. Bu bana karşı da, mensup olduğum millete karşı da ağır bir zarardı. Ben tekemmül ettiğim mesleğimden, mâişet vasıtamdan cüda oluyorum, millet de şifa beklediği ve yetiştirdiği bir hekimden mahrum oluyordu. Oldu. Düşünüyorum da madem ki böyle olacaktı o zamanımı sırf tarih, edebiyat, şiir ve politikaya hasretmiş olaydım şimdi bunlarda büsbütün başka derecelerde bulunurdum. Sonra politika yüzünden bin belâlar, mahrumiyetler çektim. Hekimlikte kalsaydım bugün ortada en iyi hekimlerden olurdum; mühim bir servet yığmış bulunurdum, politika belâlarını, cefâlarını çekmemiş olurdum. Rahat ederdim. Heyhat!... Politika tıb gibi değil nankör ve karabelâ. Hem nankörlüğü ve belâsı bilhassa namuslulara karşıdır. Namussuz olursan politikadan daha kazançlı hiçbir sanat yoktur.

Bu vedaya yanarım. Ben yandığım gibi arkadaşlar, beni iş başında görmüş, sa'yimi bilen hekimler de teessürle söylerler; çoğundan işittim. Halk da söyler. Biz öğrenmiştik, sonra da öğretmiştik. Gülhane ve tıbbiyede ders verdiğim altıyüz kadar talebe vardır ki, bugün hekimdir. Bir kısmı beni gördükçe «Hocam!» diye hitap ederler. Hekimlerden: «Rıza Nur'a yazık oldu. Tıb âlemi mühim bir unsur kaybetti» diyenler vardır. Düşünüyorum da hekim kalsaydım şimdi mes'uttum. Gördüğüm birçok zındanlar, ölüm tehlikeleri, idam kararları, nâmertlerin tafra ve taarruzlarından sonra bugün de gurbette ve parasız inleyip durmazdım.

Acaba milletin siyasî, idarî ve diplomatik hizmetine girdim de daha mı iyi oldu. Daha mı kıymetli hizmet ettim? Burasını başkaları muhakeme etsin.

Oldu...... Ne diyeyim, böyle oldu...

Hekimliği terk ettiğim zaman otuz yaşındaydım.

Hekimlikle beraber, çok zahmetle edindiğim mevkiimi, profesörlüğümü, yaptığım epeyce tıbbî telifatı, mâişet ve kazancımı, rahatımı, hayatımın emniyetini, istikbalimi, herşeyi tekmeliyerek işin içinden çıkmış olduk.

SİYASİ HAYATIM

MEŞRUTİYET

(HARBİ UMUMİ SONUNA KADAR)

Makriköyünde oturuyordum. Orada sonra Maarif Nazırı olan **Emrullah Efendi**, **Said Bey**, bir de Hukuk Mektebi Müdürü olan **Abdülhak Bey** oturuyorlardı. Bunlarla geceleri buluşur; milletin, devletin halinden konuşur, dertleşir, milleti kurtarmak için çareler düşünürdük. Âdeta bir komite haline de gelmiştik. Rumeli de kaynaşıyordu. «Reval»'de devletler arasında bir müzakere, bu müzakerede Türkiyenin paylaşılması mevzuu bahis olmuştu. Bu, Rumelideki teşkilâtı heyecana, gayrete getirmişti. Meşrutiyet ilânı ile buna cevap vermeyi çare zannediyorlardı. Sanki meşrutiyet yaparsak devletler Türkiye'nin taksiminden vaz geçeceklerdi. Çocukluk idi; fakat meşrutiyet koyarak iyi bir idare yapıp devleti terakki ettirerek kuvvetlendirmek taksime mâni teşkil edebilirdi. Buna da lâzım zaman yoktu.

Bir gün evde sabahleyin gazeteyi elime aldım. İkinci veya üçüncü sahifeden birinde iki üç satırlık bir yazı dikkatimi celbetti. Bu pek mühimdi. Bu da: Meclis-i Mebusanın açılacağına irade-i seniyye şeref-sâdır olduğu idi. Bu mühim ilânın gazetenin ilk sahifesinde olması lâzımdı. Derhal dedim: «Oyun var!... **Abdülhamid** sıkıştı! Bu ilânı yapmaya mecbur oldu. Bununla oyalayacak. Sonra evvelki gibi tepeliyecek. Derhal emrivaki yapmak, meşrutiyeti yerleştirmek lâzımdır.» Düşündüm. Bu bana da vazifedir. Acele giyinip sokağa fırladım. Sirkeciye inmek için şimendifere bindim. **Emrullah Efendi** ile **Said Bey** de trende imişler; birleştik. Başbaşa verdik. Herkesten: «Yahu, ne dersin?» sözü. Epeyce konuştuk. Şu karara vardık: «Bu işi emrivâki haline getirmek lâzımdır. Bunun için halkı ayaklandırıp sokaklara fırlatmalı. Bu suretle **Abdülhamid** korkar, geri dönemez». Ben dedim ki: «Şimdi tıbbiyeye gidiyorum talebeyi ayaklandıracağım.» «İyi edersin» dediler. Doğru Haydarpaşaya mektebe vardım. Yazdı, tatil zamanıydı. Mektepte talebe azdı. Akşam olunca mevcud talebeyi topladım. «Size bir şey söyliyeceğim ama dediğimi yaparsanız» dedim. Talebe beni severdi; hocalarıydım. Hem de hiç kimseyi bir izinsizlik vererek veya sert bir lâkırdı ile incitmemiştim. Derslerimden de memnun idiler. «Yaparız» dediler. Mektepte ne kadar cülûs şenlikleri varsa çıkarttım. Büyük kırmızı bezler buldurttum. Bunların üstüne «Tıbbiyeliler, hürriyet, yaşasın hürriyet, yaşasın millet, kahrolsun istibdat, ilim ve fazilet esası, hürriyet onun anasıdır» gibi bir takım cümleler yazdırdım. İki tanesi pek uzundu. Birer ucuna iki gönder takdırdım. Bunları sabaha kadar hazır edeceksiniz. Makasla beyaz yerlerden bu yazıları yaptılar. Kırmızı bayraklara diktiler. Sabaha kadar uyumadılar. Bir kısmını arkadaşlarını hanelerinden çağırmaları için yolladım. Onlar da erken geldiler. Erken erken hepsini aldım. Mektebin önüne çıkıp halka ettim. Dedim ki: «Tıbiyeliler! Bugün size büyük vazife, büyük şeref var. Gideceğiz hürriyet istiyeceğiz. Bununla millet, tarih adınızı altın yazı ile yazacak. Ölmek var, dönmek yok. Zaten hürriyetin ocağı tıbbiyedir. Sizden evvelkiler bu hususta çok şerefli hizmetler etmişler. Haydin, arkama düşün!» Tıbbiye galeyana geldi. Yürüdük. Nöbetçi dahiliye zabiti bir mülâzım telâş içinde yanıma geldi. «Yap-

ma!» dedi. Hadi defol dedim. Keskin sirke kendi kabına zarar verir dedi. Biz yürüdük. Baktım alay intizamsız. Dörder, dörder dizip bir tabur yaptım. Bayrakları açtık. Üsküdar yolunu tuttuk. Haydarpaşadan gitmek tehlikeliydi. Mâni olabilirlerdi. Önde bir takım bayraklar, sonra ben, sonra talebe gidiyorduk. Selimiye önüne geldik. Dörtnala bir araba geldi; önümüzde durdu. İçinden **Hüsnü Paşa** indi. Bu bahriyeli paşa o zaman tıbbiye mektebinin nâzırı idi. Telâş içinde bize «Dönün!» dedi. Talebe durdu, bana baktılar. Ben daha söylemeden beni görüp **Hüsnü Paşa yanıma geldi**, dedi ki; «Sen gençsin, aklın ermiyor. Bunları ayaklandırmışsın. Meşrutiyet ilânı filân boştur. Efendimiz böyle şey yapmaz. Ben bilirim. Sonra sen perişan olursun.» Put gibi durdum. «Hadi, sözümü dinle! Dönün! Sana yazık olur; mümtaz bir doktorsun. Etme!» dedi. Bana talebe gevşiyor gibi geldi. Derhal talebeye gayet sert ve heyecanlı bir surette: «Yürüyün!» dedim; yürüdüler. Bu **Abdülhamit** yâveri paşa kordonu ile bakakaldı. Demek gece işi ne kadar gizledimse de yine haber almış; fakat biz hazırlığımızı yapmıştık, mektepten de çıkmıştık. Çıkmadan evvel olsaydı belki de mümkün olmazdı. Çıkamazdık. Şimdi döner miyiz? Sür'atle ve sessizce ilerledik. Üsküdar iskelesine geldik. Derhal araba vapurunu istilâ ettik. Kaptana derhal hareket emrini verdim. Bu vapur Beşiktaşa uğrarmış; «Olmaz» dedim. Bu vapurun iskelesi Sirkecidedir. Doğru köprüye, Kadıköy iskelesi tarafına yanaştırdım. Köprüye çıktık. Galata tarafına yürüdük. Âhali etrafımıza üşüştü. Meydana gelince Tring mağazası önünde bir araba tıkılmış, kalabalıktan gidememiş duruyordu; derhal üstüne çıktım, bir nutuk verdim. Alkış, bağırışma, kıyamet koptu; fakat ne dediğimden bir kelime bile bilmiyorum. Kendimi kaybederek söylemişim demek. Ağzıma geleni söylemişim olsa gerek. Talebeden ahaliden birkaç

kişi beni tutup omuzlarına aldılar. Nereye dediler. «Beyoğluna, İngiliz sefarethanesine» dedim. Domuz Sokağından yürüdük. Artık ben, talebe, ahali deli gibi olmuş, bağırıyorduk. Arasıra nutuk söylüyordum. Tramvay yolundan İngiliz sefarethanesine kadar geldik. İçeriye girdik benim zorum buraya gelmek, İngilizlerin Türk milletine yardımını istemekti. **Abdülhamid** meşrutiyeti yapmaz diye korkuyordum. Zannediyordum ki, İngiltere bize yardım eder, meşrutiyeti yaptırır. Gece mektepte bu bapta bir de nutuk hazırlamıştım avucumdaydı. Onu okudum. İngiltereye Türkün dostluğu ve duasını söylüyordum. Diyordum ki «Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun sonra da İngiltere Türkün hürriyetine yardım etsin.» temennisiydi. Bu nutku okudum ve sefarethaneye teslim ettim. Otuz yaşımda, doktor, profesördüm ama ne saf çocukmuşum. Bir devlete böyle bir dua ile yardım ediverirler mi? Bütün Türk milleti işte böyle saf, cahil ve dünyadan bîhaberdik. Oradan çıktık; cadde-i kebire girdik. Bunu haber alan Alman ve Fransız sefarethaneleri de «Bize de gelsinler» diye haber gönderdiler. Kabul etmedim. Nutkuma, bağırmalarımıza devam ediyorduk. Bayrağın bir ucu yaya kaldırımının birinde diğer ucu diğerindeydi. Sokak hıncahınç. Her tarafta herkes pencerelere dolmuş, üstümüze çiçek atıyor, lâvantalar serpiyorlardı. Bir Alman gazetesi burada iki resim almış, Almanyada basılmış, bana da göndermişlerdi. Bunlar Sinopta kütüphanededir. Bu manzaraları, müthiş kalabalığı gösterir.

Ben hâlâ talebenin omuzundayım. Daima terliyordum. Nutuktan ağzım kuruyor, su istiyordum. O aralık **Abdülhamid** tüfenkçiler ile sakallı **Mahmud Paşa'yı** göndermiş. Bunlar beni vurmak istemişler. Benim haberim yok. **Talebe etrafıma kendilerinden geniş bir halka** yaptılar; oraya kimseyi sokmuyorlardı. Sonra beni zehirle-

mek istemişler. Talebeden bir tanesi bir desti ve bir bardak almış, yanımda duruyor, suyu o veriyordu. Hariçten biri su ve limonata getirse onu bana içirtmiyordu. İnsan böyle talebeye güvenebilir.

Maksadım gidip harbiye talebesini almaktı. Bu fikrimi anlayınca orayı hükûmet biriki taburla muhasara ettirmiş. Bir belâ çıkacağından korkanlar beni döndürmek için zorlandılar nihayet ikna ettiler. Bu zorlayanların başında göz hekimi Esat Paşa vardı. Bu işi haber alınca oraya gelmişmiş. Alayın bir ucu Cadde-i Kebirde idi, bir ucu hâlâ Galatasaraydaymış. Herkes doluyordu. Döndük, akşam da olmuştu, dağıldık. Üzerimde yeni bir askerî ceketim vardı. O kadar terlemiştim ki ertesi günü kazık gibi olmuştu, bir daha giyemedim. Sesim de kısılmıştı tam onbeş gün açılmadı. Bunlara dair bir makale yazıp Tercüman-i Hakikat gazetesiyle neşrettim.

İşte bu uzun Temmuz gününde sabahtan akşama kadar dört tıbbiye talebesinin omuzunda gezdim. Bir düziye yorulanı değiştiriyorlardı. Nümayiş bittiği vakit karanlık çökmüştü. Galata köprübaşında beni indirdiler. O vakte kadar duymamıştım. İnince yere basamadım. Ayaklarım uyuşmuştu. Bir müddet koltuğuma girdiler.

Ertesi günü bu nümayişler çoğaldı. Herkes bir bayrakla sokağa fırladı. İstanbul bir hafta çalkandı. **Abdülhamid** bu nümayişlerden İstanbul ahalisinin de Selâniktekilerle bir olduğunu zannedip korktu. Meşrutiyet yerleşti. Halbuki onun niyeti hiç böyle değilmiş. Bu nümayişler olmasaydı iş güçmüş.

Düşünüyorum da şimdi korkuyorum. Ben galiba deli imişim. Bu bir ihtilâldi. **Abdülhamid** cesaret edip üzerimize bir müfreze asker gönderse iş bitmişti. Bizim birimizde silâh yoktu. Ölecektik.

Derken Selânikten **Rahmi (Sonra Selânik mebusu)** ve daha bir takımları geldiler. İptida Bab-ı Âli Caddesinde bir han içinde toplandılar; sonra merkezi Şeref Sokağına naklettiler. Halk artık büyük küçük her iş için buraya doluyordu. Hükûmet durmuştu. Gazeteler ağızlarına geleni istibdat aleyhine yazmaya başladılar. Hafiyeler aleyhine türlü risaleler, yaftalar neşrolundu. Bu neşriyat ve resimler bulunsa da müzeye konsa inkılâp müzeleri zenginleştirdi. **Abdülhamid** de iyice ürkmüştü. İntihap emirleri verildi. Intihap hazırlıkları başladı.

Sinoptan bana mebus olmak için mektuplar geldi. Hiç ehemmiyet vermedim. Dedim ki: «Bunlar cahil. Ben mebusluk yapabilir miyim? Güzide bir iş. Büyük siyasî malûmata muhtaç» cevap bile vermedim. Bir gün evvelce zikri geçen Râif geldi. Artık siyasî sürgünler, hapisler kurtulmuş, İstanbul'a geliyorlardı. Raif te gelmiş, Makriköyündeyim. Erken kapı çalındı. Uykudan uyandım, kalktım; baktım, Raif. Sevindim. Konuştuk. Sonra dedi ki: «Benim mühim bir memuriyetim var. Sana onu tebliğ etmeye geldim.» «Nedir ki... Söyle!» dedim. Başladı: «Sinop ahalisi seni mebus yapacak.» «Raif! Deli misin? Ben mebusluk yapabilir miyim. O büyük iş. Benim harcım değil. Olmaz» dedim. Hakikaten mebusluğu pek yüksek görüyordum. Ve bütün samimiyetimle benim bu işi yapamıyacağıma kani idim. Zorlandı ve: «Sen yaparsın» dedi. «Hayır; bu işi bilmem» dedim. «Biraz çalışırsın, derhal iyi mebus olursun» dedi. O ısrar etti, ben reddettim.

Vakit geçti, mebusluk benim aklımdan bile çıkmıştı. Bir gün Sinoptan ahali namına **Belediye Reisi Rasim** imzası ile şu telgrafı aldım: «Ahali belediye ve telgrafhane etrafına toplandı. Seni mebus yapacaklar. Kabul etmezsen vatan hizmetini görmek istemiyorsun demektir. Bu işe lâyık senden başka adamımız yoktur. Kabul cevabını telgraf başında bekliyorum.» Onlar tarafından telgrafın cevap parası da verilmiş. Alıklaştım. Ahali istiyor, bu bir şeref. Hoşuma gitti. Kabul etmezsem vatan hizmetinden

beni kaçıyor diyecekler; bu da gücüme gitti. Kabul etsem bilmediğim bu işi yapamam. Kötü şeylere sebep olur, büyük vicdan azabı içinde kalırdım. Bu düşünceler içinde şaşırdım kaldım. Nihayet dedim ki: «Hekimliği anamdan doğarken öğrenmedim ya, bunu da öğrenirim. Telgrafhaneye gidip kabul cevabını verdim. Arkasından «İntihab» yapacağız sen de ilk posta ile gel!» Diye telgraf geldi.

Yusuf Kemal Bey haber almış, meğerse İttihat ve Terakki Cemiyeti Sinopa onu namzet koymuşmuş. Bana bir mektup yazdı: «Rıza Nur! Sen çok sevdiğim, hürmet ettiğim bir arkadaşsın. Senin tababette istikbalin pek parlak. Tıbbımız senin gibi birini kaybedecek. Sana yalvarırım, mebus olma; bırak, yerine ben olayım. Sen Sinopa git; fakat benim için çalış!» diyor. **Yusuf Kemal'e** kızgın bazıları beni **Yusuf Kemal'in** mebus intihab edilmemesi için tahrik ettiler. Ben bu mektuba cevap vermedim. Zaten iş olmuş, bitmiş demekti. Çünkü ahaliye söz vermiş bulunuyordum. İlk vapurla gittim. Bir gün sonra intihab olacaktı. **Gerze** müntehib-i sânileri de Sinopa gelmişlerdi. İndikleri otele o gece beni çağırdılar; dediler ki: «Biz âileni, çocukluğundan beri seni biliyoruz. Sana itimadımız var; fakat yanına kimi istiyorsun.» Dedim: «Ahali sizsiniz. Kimi bana arkadaş yaparsanız makbulüm.» Ortada Sinop müftüsü **Hasan Fehmi Efendi** söyleniyordu. Ben daha gelmeden kendisi için eşrafa rica etmiş, vaadlerini almışmış. Hakikaten bu adam o vakte kadar gayet dindar, doğru tanınmış, sokakta yürürken karıncayı öldürmemek için önüne bakarak yürüdüğü halkça meşhur olmuşmuş. Hakikaten öyle yaparmış. İttihat ve Terakki cemiyeti onun ve benim mebus olmamam için çok çalışmış, tehdit de yapmış, fakat halka söz geçirememişmiş. Cemiyet istediğini yapamayınca buna razı olmuş; lâkin müftünün yerine **Yusuf Kemal**'in olmasında ısrar etmişmiş. Bunları Sinop'a gelince öğrendim. Gerzeliler dediler ki: «Madem böyle, bizim fikrimizde müftü var.» «Pek alâ» dedim. Kalktım, gidecektim, «Biraz bekle!» dediler. **Hasan Fehmi**'yi çağırttılar. Geldi. Halinde heyecan verdi. Ona şu sözleri söylediler: «Müftü Efendi! Sen bir hocasın. Bu iş senin işin değil. Aklın ermez. Bizim doktora itimadımız var. Eğer sen o ne yaparsa öyle yapacağına, onun sözünden dışarı çıkmıyacağına yemin edersen seni de ona arkadaş vereceğiz.» Müftü «Ederim» dedi. Bir Kur'an çıkardılar. Müftüye el bastırıp yemin ettirdiler. Gerzelilerin şu haline hayret ettim. Milleti böyle görerek ümidim arttı. Bana kuvvet geldi. Bakınız, bu işin hoca işi olmadığını biliyorlar. Sonra müftüye, müftü de bu halk da pek dindar olmalarına rağmen itimad etmiyorlar. Çünkü müftü yerli ahaliden değildir. Gürcüdür. Hem de hocaya bu hususta itibarları yok. Onun küçüklüğünden beri hayatî safhalarını bilmiyorlar. Bravo! Bu Gerze ahalisi cidden seçme bir ahalidir. Bunu sonradan bir takım vukuatta göstermişler, kahramanlık etmişlerdir. Birbirlerine pek bağlı, aklı başında, ticarette ileri ve çalışkandırlar.

Ertesi günü intihab oldu. Sinop, Gerze ve Ayancık reylerini kâmilen bize verdiler. Boyabat vermedi. Orası **Yusuf Kemal** ile daha beş-on kişiye vererek reylerini tamamiyle dağıttı. Biz kazandık. İntihab için cemiyet Bolu mebusu **Habib'i** göndermiş, **Habib** sancağı dolaşmıştı. İntihab esnasında Ayancıktaymış. Ahaliden cemiyet namzetlerine bir rey dahi alamamış. **Habib** o vakit yüzbaşıydı. Sonra bulgur kralı adıyle büyük zegin olmuş. Çok vurgun vurmuş.

O günü bizim evin önüne ahali doldu; belediye musikisi geldi. Halk da eve doldu. Evimizin sekiz oda ve iki sofası var. Alttaki iki odadan başkası dolmuştu. Bunlara kahve, sigara veriyorduk. Herkes sevinç içindeydi. Ba-

na da halkın toplanması, musiki, gurur gibi bir şey vermişti.

Bu aralık seni anan istiyor dediler. Gittim, Boş odalardan birinde ağlıyor. Zannettim ki, sevincinden ağlıyor. Oğlunun muradını gördü de sevinmiş diyordum. Dedi ki: «Oğlum! Ben bu mebusluğu istemiyorum. Sen bu işten vazgeç!» Hayret ettim. Dondum kaldım. Neden sonra: «Ana! Niye?» dedim ve boynuna sarıldım. «İstemiyorum» dedi. Baktım musırdır. İncitmek de istemiyorum. «Anacığım! Güzel anam! Bir defa oldu. Biliyorsun ki, ben istemedim. Ahali zorladı. Artık geçti.» dedim. «İstifa et!» dedi. Ooo... Fena vaziyet. Düşündüm. Söz verdim, cemiyetin ve hattâ ahaliden vaktiyle babamın dükkânını rehin ederek para aldığım, borcu tesviye edince dükkânı zapt edemediğine kızıp bana düşman olan **İzzet Efendi**'nin aleyhimde çalışmasına rağmen bu halk beni intihab etmiş, dönmek ne ayıp şey!... Olamıyacak. Dedim ki: «Ana! Bunun hikmeti ne?» Dedi: «Rızam! Bu mebusluk bir belâlı şeye benziyor. Hem de bu millet işidir. Millet işinde çok belâlar olur. Millete yaranılmaz. Hem büyük başın derdi büyük olur. Sen gözü odlu (Ateşli, pek) birisindir. Doğru adamsındır. Ben oğlumu bilirim. Millet işinde çok kötü şey olur. Dayanamazsın, öfkelenirsin, öfkelenince de gözüne bir şey gözükmez. Seni hapsederler, öldürtürler. Memuriyetinden kovarlar. Büyük adamlar düşmanın olur, halk sevmiş kaç para eder?»

Bu sözler beni derin derin ve melânkolik bir surette düşündürdü. Anamın hakîm bir kadın olduğuna tam imanım vardı. Bu dediklerini ben düşünememiştim; fakat anam söylüyor, doğrudur. Mebusluğu kabul ettiğime pişman oldum. Derken bunun içinde belki hizmet etmek de var. Hele halkın teveccühü ve verdiğim söz aklıma geldi. «Ana, dedim, bu oldu. Söz bir, Allah bir. Nasıl döneyim. Alın yazısı ne ise o olur...» Artık istifa et dedi. «Kara yazımız varmış...» dedi. Ağladı. Ben: «Takdir değişmez. Ne çare... Fakat ağlama!» dedim, çıktım.

Şu kadın ne büyük bir kadınmış... Sonra hapislere girdikçe, sürgüne gittikçe, sokakta öldürüleceğimi haber aldıkça, idam cezaları yedikçe hep anamı hatırlardım. Dedikleri hep oldu. Ben çok çektim. O zavallı da bu yüzden benimle iki gün beraber oturamadı. Sonunda da sekiz yıllık bir hasretlikle öldü... Ah, bu mübarek kadın sağ olsaydı da bana nasihatlar verseydi. Artık dinlerdim de hiç olmazsa sonradan uğradığım ve hâlâ çektiğim belâ ve felâketleri çekmezdim. Bu gün düşünüyorum da şu söylediği sözler ne doğrudur. Bu cahil kadın, hem de mebusluk nedir hiç bilmediği şeyi nasıl anlamıştı. Bakınız ki, o gün benim bütün hayat ve istikbalimi görüvermişti.

Gerzeye gittik. Eşraftan bir kaçı da beraber geldi, On - onbeş atlı Gerzeye vardık. Bizi karşıladılar; eşraf ziyafetler verdi. Güzel yemeklerini yedik Bize «Korkmayın, biz arkanızdayız» dediler. Koca halk!... Bu sözleri millet uğrunda fedakâr olmayı bana telkin ediyor, bu fedakârlığı bana şerbet içer gibi keyifli bir şey yapıyordu. Halkı toplayıp bir nutuk da verdim. Oradan Ayancık'a gittik. Ayancık'a Sinop'tan yol yoktur. Patikalardan, dağdan dereden gitmek lâzım. **Rasim Bey**'in galiba üç yaşlarında olan bir tayına binmiştim. Dağlardan, ormanlardan sonra Sarıkuma, yani denizkenarına indik. Bir müddet kum üzerinden gittik. Önümüze denize girmiş bir dağ çıkıntısı geldi. Yine dağa tırmandık. Gayet dik, ancak bir at ayağı yürüyecek kadar genişlikte bir yol. Altı, üç dörtyüz metre aşağıda taşlık ve deniz bir uçurum. Yarı yerde altımdaki eğer kayıp atın kıçına geldi, tabiî ben de eğerin üstünde öylece kaydım. Nerdeyse düşecek; düşerse ben de, eğer de, hattâ talâşından at da aşağı uçacağız. Hemen atın yelesinden tuttum. At kendisi durmuştu; altımda zavallı hayvanın sapır sapır bütün vücudu

titriyordu. Hayvan, ama tehlikenin dehşetini duymuş idi. Hayret ettim. O güne kadar bir atın böyle duygulu olacağını bilmezdim. Öndekiler, arkadakiler hali gördüler; fakat attan inip gelip yardım etmelerine imkân yoktu. Çünkü inecek yer yok. Derhal uçurumun aksi tarafına yavaş yavaş inmeye başladım; fakat dağ ile at arasına sıkıştım. Yere inemiyorum. Sığmıyordum. Zorlasam belki at uçuruma doğru yıkılacaktı. Ne ise yavaş yavaş sıklet te'siri ile mümkün oldu. Ayağım toprağı buldu. Bir elimle atın dizginini bırakmıyordum. Diğer elimle eğeri ite kaka atın sırtına ittim. Zorlana morlana ve cendereden geçer gibi atın önüne vardım. Artık iş kolaylaştı. Tehlike savuştu. Bütün bunlar esnasında mübarek hayvan hem titriyor, hem de hiç kımıldamıyordu. Eğer ben, yahut at itidalimizi kaybetseydik ikimiz de giderdik. Hatâ benim idi. Böyle yerde attan inip onu yedekte çıkarmak lâzımdır. Minare gibi yüksekliği görüp güya yorulmıyayım dedim. Ne ise tepeye çıktık. Ondan sonra orman içinde yine patikalardan gitik. Bir müddet sonra yine deniz kenarına indik. Kumdan gittik, Ayancığa bir-iki saat kadar kaldı. Üstümüz yüksek dağlar, bu dağlar tabaka tabaka killerden mürekkep bir düziye kopup düşen çürük toprak. Bir düziye çöküyor ki, kumlar üstünde büyük küçük killer var. Bazan yarım oda kadar parçalar da var. Bu yollarda yürümek pek tehlikeli. Geçerken bir ürkse insan altında kalır. Bunu anladım; fakat başka çare yok. Der iken önümüze böyle yıkılmalardan hasıl olmuş set çıktı. Yanımda bu yolları bilenler var. Dediler ki; atları denize sürüp öyle dolaşarak geçeceğiz.. Öyle yaptık. Meğerse denizin içinde de muhtelif taşlar varmış. Benim at karnına kadar suya girdi. Sonra bir taşa çıktı, su dizlerine indi, yine taştan indi. Böyle ahvalde dizgini kullanmak hatadır. Dizgini bırakmak iyi değilse de biraz gevşetip atı kendi haline bırakmalı. Öyle yapmıştım. Atın ayağı bir taşa takıldı. Kaydı, devrildi. bereket versin atik davranıp dizgini çektim ve mahmuzladım. Hayvan sıçramaya gayret etti. Bu da tehlikeyi bir derece azalttı ama tamamiyle önünü alamadı. At toplanamadı. Bastığı yer, kayalar yosunlu olduğundan, kayıyordu. Kendimi denize atmaktan başka çare yoktu. Dizgini bırakmadım; fakat kendimi attım. Arkamda binbaşı elbisesi ve belimde kılıç vardı. Bu sefer kılıç ayağıma dolaştı. O kadar kuvvetle ayaklarımı toplamıştım ki, kılıç o kuvvetten ayağım arasında bir yarım daire halinde bükülmüş... Dik durabildim. Su yarı belimi geçti. Yürüyerek geçtim. Ne ise Ayancığa vardık. İşte Anadoluda ilk yolculuğum idi. Bunun ne demek olduğunu öğrendik. Kurun-i vusta ve kurun-i kadime adamlarının, o zaman memur, rical ve askerlerinin seyahatlerinde neler çektiğini anladım. Bu, aynı onbin yıl evvelki şeydi... Zavallı memleket!...

Ayancıkta en büyük eşraf ve zengin ailesi **Şükrüzâdelerdi**. Onun hanesinde misafir idik. İzzet, ikram gördük. Orda da nutuk verdim. Yine atla Sinopa döndük. Ayancık deniz kenarında ve bir ırmağın ayağı yanında yüksek bir dağın altında bir yerdir. İkiyüz kadar evi var. Ahalisinin çoğu Sinoptan gitmiş şehir öyle teşekkül etmiştir. Eskiden sade bir iskeleymiş, bir kaç hane, bunların başında da **Şükrüoğulları** varmış.

Sinoptan açılınca, Aklimana yaklaşınca bir güzel ova ve bir çay vardır. Bu münbit ova bugün bataklık, ısıtma yuvası ve boştur. Etrafı orman. Orasını gezdim. Bir kanal izi var. Orada sancak adında da bir yer var. Galiba Selçuklular zamanında burası kanal ile bataklıktan kurtarılmış olsa gerek. Tabiî bakılmamak yüzünden zamanla kanal dolmuş, bataklık hasıl olmuş. Akliman ufak bir limandır. Milâttan evvel Yunan kolonisi zama-

nında mâmur imiş. Bazan orada asar-ı âtika bulunuyor. Bugün boş ve ısıtmalı. İnce burunu berzahından ve ormandan geçince Sarıkum denen yere iniyorsunuz. Burada da bir çay ve ayağında bir göl var. Bu da müthiş bir ısıtma yuvası. Tahkikatıma göre gölün içi balık dolu. Tutan yok... Yazık servete, sonra birbirinden ara ile birçok ufak çay var, bu çayların deniz kenarına (iskele) diyorlar. Oradan Şükrüzâdelerden bir ağanın büyük konağı, bir kaç eşya ve meyve deposu, birkaç ahali hanesi ve birkaç kayık var. Ayancık da işte bundan otuz kırk yıl evvel bu haldeymiş.

Bu aile büyük ve eski bir ailedir. Bu iskeleleri tutmuşlardır. Kendilerinden dinlediğime göre cetvel-i âyânmış. İhtiyar olanları o zamanı biliyorlar. Demek ikinci Mahmut zamanına kadar çıkabiliyorlar. O vakit her yer Âyân denen birinin elindeymiş. Bunlar halkı asar, keser ve istediği kadar vergi tarhedip toplarlarmış. Halka türlü zulümler yaparlarmış. Buralar âdeta küçük küçük bir çok padişahcığın idaresi altındaymış. Yani meşhur derebeylik devri ki burdaki numunesini ihtiyarlardan dinledim. Şükrü ailesi zengindirler. Bunlara bey yahut ağa denir. Civar köylüler civar ormanlarda yaptıkları kereste ile zahire ve meyvelerini bu iskelelere indirir, bu ağalara satar; yerine bez, petrol, kahve, şeker gibi şeyler, bir de vergisini vermek için para alır. Bu Türk köylüsünün başka ihtiyaçları yoktur. Ne kadar iptidailik?!... Köyleri fakir, sefil köylerdi. Arkalarında kışın bile kendi yaptıkları bez bir gömlek, göğsü kâmilen açık, bir de yırtık bir bez don vardır. Göğüslerinin kıllarında buz tutar. En çok elma çıkarırlar. İnebolu elması diye Mısıra ve sair yerlere giden elma kısmen buranındır. Ağalar bunları toplar, kayıkla İnebolu'ya yollayıp tüccara satarlar. Ekseriya bu elmayı kadın-erkek köylerinden sırt ile getirirler. Rast geldiğim bir sürüye bir defa sordum:

«Köyünüz buraya kaç saattır?» «Sekiz saat!» dediler. Her adamın sırtındaki küfedeki elma altı yahut sekiz okka. Bunun da bedeli üç veya dört kuruş. Şu zahmete, şu sefalete bakınız. Bu iş Nuh zamanında da böyle olmuştur. Ne iptidailik? Ne fakirlik! Dahası var. Köylü bunları boyuna getirir, ağa ambara kor, onlara istediklerinden bir-iki şey verir. Sonra köylü borcunu kapatmak için boyuna taşır durur. Borç ise aslâ kapanmaz. Âdet ağaların birer defteri olur. Buraya köylülerin adları yazılır. Borçları ve ödedikleri miktar da yazılır. Eğer bitterse ad ile etrafındaki rakamların etrafına bir daire çevrilir. Buna (Esamisi çevrildi.) derler. Esamisinin bir daire bir çizgi içine girdiğini gören bahtiyar nadirdir. Bir gün bir köylü söylenecek olsa ona defter gösterilir. Ve: «Bak, esamin çevrilmemiş» denir. O da bakar, daire yok; «Evet» der. İnanır. Zavallı köylü «Bu daireyi çeviren ağadır. İsterse çevirmeğebilir» diye düşünemez, düşünse de söyleyemez. Şu safderûnluk eşsiz bir derecededir. Hem de şu var: Biraz söylense küfür yer, dayak yer, hem de lâzım olan şeyi alamaz. Şekeri, petrolü kimden alacak?! Hele o esnada tahsildarlar sıkıştırmışsa parayı kimden alıp vergi verecek?... Hakikaten düşünülürse köylü bu ağalara her şeye rağmen minnettardır. «Allah razı olsun» demekten başka çaresi yoktur. Bu yerinde ve haklıdır. Hem de der. Düşünüyorum da böyle bir fakir milletin devletinde rüşvet nasıl yenebilir, ne alçak olmalıdır!.

Böyle gaddar olan ve bu gadr ile servet yapan bu ağalar pek misafirperverdirler. İnsana büyük ziyafetler çeker, cidden güzel yemekler yedirirler. Bu yolda epeyce seyahat ettim. Çok yemeklerini yedim. Onlara inip yemek yemeden geçerseniz darılırlar; haber alırlarsa yolunuzu bekletirler. Bunlar da halktan alıyorlar ama misafire yediriyorlar. Hele gelip geçen memurları, jandarmayı onlar evlerinde yatırmaya ve beslemeye âdeta mec-

burdurlar. Bazan da yalılarını (iskele) eşkiya basıp bunları soyar. Hülâsa bir gücü gücü yetenedir, gidiyor. Demek onlar da öyle yapmaya mecburdurlar.

Bura ahalisi, hele bu beyler güzel insanlardır. Orta boylu, yerden yığma, kemikli, mütenasip yüz, hele mükemmel teşekkül etmiş bir kafa, zeki bir göz. Bunların cimcimelerinin muntazam ve mükemmel şekline bayılırım. Daima ve hayran hayran bunların kafalarına bakardım. Hele bunlardan **İsmail Ağa** ak sakalı ile öyle güzel yüzlüdür ki yüzüne, başına bakmak benim büyük zevklerimden biriydi. Yüz yaşında olan babası da onun gibiydi. Bu sima Türk simasıdır. Ayancıkta bir de **Çaylıoğlu Ali Bey** vardır. Bu da iyi bir adamdır.

Oradan başka yol tutup Karasuya geldik. Burası bu adda bir çayır kenarındadır. Meşhur pazar yeridir. Her hafta panayır kurulup alış-veriş olur. Orada da bir nutuk verdik. Vaktiyle Yunan veya Mihridâd zamanında bu sudan Sinop şehrine su getirilirmiş. Demek Sinop çok büyük ve kalabalıkmış; yarımadadaki menbalar yetişmiyormuş. Üç yıl evvel kumluğa kibrit fabrikası yapılırken kumluk tesfiye ediliyordu. Bu su bendlerinin ayakları çıktı. Üzerinde Pukreler vardı. Belçikalı mühendis ve diğerleri ne olduğunu bilememişti. Beni çağırdılar. Muayene ettim. Anladım. Çünkü tarihlerde bu su yolu mezkûrdur. Bunların Karasu taraflarına doğru da bazı eserleri görülmektedir.

Boyabata gitmedim. Çünkü yol bozuk, uzun; bir gece yolda handa yatmalı. Han pis, bit içinde. Hem de bize Boyabat diliyle rey vermemişti.

İstanbula döneceğiz. İttihat ve Terakki cemiyeti **Hasan Fehmi**'nin mebusluğunu bir türlü hazmedememişti. Ona istifa teklif ettiler. İstifa etmedi. Mebusluğu hiç bırakmak istemiyordu. Bu sefer: «Eğer İstanbula gelirsen Sirkecide kayıktan çıkarken seni denize atacağız» dediler. Korktu. Bana sığındı. Ben de adamı tanımıyorum; fakat ahali mademki bana arkadaş yaptı, müdafaa etmeli düşüncesiyle «Korkma! Gel;» dedim; gittik; hiç kimse bir şey yapmadı.

Meğerse o karıncaya basmayan müftü pek pratikmiş!... Kendince pek ahlâklı ve dindar idi. Halka kendisini böyle tanıtmıştı. İstanbula geldikten sonra beni iki-üç gün aradı, gördü. Baktım kayboldu. Haber aldım. İttihatçılara yanaşmış, onlara sadakatle hizmet etmeyi vaad edip uyuşmuş. Halka karşı taahhüd ve Kur'ana el basarak yemin ile verdiği sözde üç gün durmadı. Ama hakikaten İttihatçıların düştükleri güne kadar onlara verdiği sözünde durdu. Çünkü onlarda para, mevki vardı. Bir de işittim bizim geniş şalvarlı, altında bir göçebe aile barınacak kadar bir çadırı andıran büyük sarıklı, uzun, perişan ve kızıl renkte sakallı ve ortası hocakâri kırpık uçları uzun bıyıklı hoca farmason olmuş. Hattâ İttihatçıların asker elebaşılarından Gaiip bey (Emniyet-i Umumiye müdürü, sonra Galip paşa) Loca'da kendisine «Allah var mıdır?» diye sormuş. Derhal «Yoktur» cevabını vermiş. Sinoplulara haber yapıldı köpürdüler, Hasan Fehmiye «Kızılhoca», «Gâvur hoca» adlarını taktılar. Halk o zaman pek sofuydu. Büyük cami hıncahınç dolardı. Âdi günlerde bile uzun iki sıra cemaat olurdu. Şimdi cemaattan eser kalmamıştır.

Masonluk Türklerce dinsizlik ve küfür sayılmıştır. Ve bunlara karşı halkta umumî nefret ve kin vardı. **Abdülhamid** zamanında hükûmet de bunların aleyhinde idi. O vakit İstanbul'da birkaç loça var idiyse de ekseriyetle ecnebi, Rum, Yahudi ve Ermenilerden mürekkepti. Türklerden pek azdı. Bunlar da kendilerini pek gizli tutarlardı. Bu localar vaktiyle **Beşinci Murad**'ı da mason yapmıştı. Namına hâlâ İstanbul'da bir loca vardır. Talât, Rahmi ve arkadaşları Selânikte İtalyan mason locasına

girmişlerdi. Bunun da rehberi Yahudi Karaso idi. Masonluğu cemiyet efradı arasında neşretmişlerdi. Manastırdaki cemiyet reisleri ise Melâmiliği neşretmişlerdi. Bunun da reisi **Miralay Sadık**'tı.

Meşrutiyet ilân olununca **Rahmi, Talât** ve arkadaşlarından çoğu İstanbula gelince derhal İstanbulda mason locaları açtılar Birçok Türkleri localara kaydettiler. Bunların mühim bir kısmı da dönmeler idi. İtihat ve Terakki cemiyeti demek mason locası demek oldu. İttihatçılar locaları kendilerine kuvvet ve âlet yaptılar.

Bizim müftünün üç gün evvelki ve sonraki hali bana insanlar hakkında yeni ve iğrenç bir ders oldu.

İlk nümayişlerden sonra matbuat da zincirini kırmıştı. İstibdat, istibdat ricali ve hafiyeler aleyhine ateş püskürmeye başladılar. **Ebul - Hüda, İzzet Holo** ve emsali, nazırlardan bazılarını tezyife koyuldular. Bunlar aleyhinde türlü tahkirler ve çirkin derecelere kadar pek ağır şeyler yazıyorlardı. Bunların kimini dilenci, kimini ejderha ve emsali şekilde tasvir eder resimler yapılıyordu. Halk bunları kapışıyordu. Müthiş irtikâpları ve servetleri yazılıyordu. Meselâ Vaniköyünün önünden geçen her Şirket-i Hayriye yolcuları Serasker Rıza paşaya türlü küfürler savuruyor, irtikâplarını söylüyormuş, yuha diye bağırışıyorlardı. Bunlardan bir kısmı yolunu bulup kaçmıştı. Meselâ **İzzet Holo. İttihatçılar** arkasından vapur bile gönderdiler. Bu vapurda Yusuf Kemal de takibe memurdu. Eczacı Refik başına şapka giymiş kaçarken yakalandı. O vakit şapka giymek en mezmum şeylerdendi. Gazeteler Refikten nefretle bahsettiler. Serâsker **Rıza Paşa,** Bahriye Nazırı ve daha bir kaçı tevkif edildi. Tehdit edilerek **Rıza** Paşadan Maliyeye ikiyüz bin altın lira aldılar. Halk bunların evleri etrafına doluyor, yaygaralarla, küfürler ediyor, tahkirler yağdırıyorlardı. Bunlar sonra Midilli, Rodos gibi adalara sürüldüler.

Herkesin ağzında **Niyazi** ve **Enver**'di. «Yaşasın **Niyazi** ve **Enver**» diye bağırılıyordu. Bunlar millî kahraman olmuşlardı. Kahramanlıkları hakkında masallar bile doğuyordu. Bunlar dağa çıkmışlardı; fakat Enver dağa değil, yakalanmak korkusuyla kadın elbisesiyle sıvışıp bir yere saklanmıştı. İkisi de zekâca basit adamlardı. Niyazi cidden dağa çıkmıştı; fakat kafasız ve cehalet cihetiyle ötekinden çok baskındı. Millî kahraman olmak da bazan kolaydır. Talih işi. Niyaziyi Balkan harbi sonunda Arnavutlukta Arnavutlar vurup öldürdüler. Her ne olursa olsun Niyazi bu harekette kahramanlık etmiştir.

Abdülhamid'in ricali içinde adeta münevver diyecek adam yoktu. **Sadrazam Ferit Paşa, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa,** Tophane Müşiri **Zeki Paşa** en münevverleriydi. Ferit Paşayı sonra şahsen tanıdım. Avlonyalı idi. Arnavut olduğunu söylerdi; fakat asıl adları Konyalı imiş. Demek oradan gitme Türklerdendir. Zekî idi, çok zengindi. Avlonyada da emlâki vardı. Meclisin ilk devrelerinde tanıdım. İttihatçıların aleyhinde idi. Beni sever görünüyordu. Rast geldikçe beni ayakta tutar, İttihatçılar aleyhine söylerdi. Bazı fikirlerini bana ilham etmek istediğini anlardım. Ağzı da pek pisti. İttihatçılara «Puştlar!» riye başlardı. Birgün beni evine çağırdı. İttihatçılar bu muhteşem konağı onun elinden almak istiyorlardı. Küplere binmişti. Beni kütüphanesine aldı. Birçok söyledi. İzin isteyip kalktım. Dedi ki: «Sana hediye vereyim» Tuhafıma giti. Neden icabetti? diyordum. Durdum. Kitaplarının arasından el kadar ve en adi kâğıttan bir bloknot defteri verdi. Hayret ettim. Fakat mersi deyip çıktım. Bunun kıymeti on para idi. Her bana rast gelişinde de iki hikâyesi vardı. İttihatçılara küfür ve onlar aleyhine yapılmasını gönlü istediği fikirleri bana vermek. Bir de şu sual: «Sen ayda ne bozarsın?» Yani onun istılahınca ayda ne

masraf edersin? demektir. Bundan sıkılırdım. Bir de fena adeti, ayak üstünde iki saat traş ederdi. Bu da yorucu bir şeydi. Birgün dedim ki bu adama bir şey yapayım ki bir daha bana rast geldikçe kaçsın. Halini öğrenmiştim. Pek cimriydi. İşte elinden kurtulmak için bu güzel bir vasıta idi. Birgün yine Karaköyde rastladı. Kemafissabık başladı. Bir saat dinlendi. Zoru elinden konağı alınıyormuş, bu sebeple İttihatçılara bir şey yapmak lâzımmış... Beni buna teşvik ediyor. Dedim ki: «Paşa! Yapalım. Ancak bu gibi işler paraya mütevakkıf. Siz de bu ciheti taahhüd buyurun!» Derhal Allahaısmarladığı bastırdı, gitti. Gidiş o gidiştir. Bir daha bana rast geldikçe görmemezliğe gelirdi. Ben de güle güle yanından geçer oldum.

İttihatçılar Şeref sokağında bir evi Merkez-i Umumî yaptılar. Artık orası merci-i âm ve hâs oldu. Merkez azası orada müzakereler yapıyor. Hükûmetçe her işi olan oraya müracaat ediyordu. Artık hükûmet yoktu. Bu bina hükûmet idi. Abdülhamid de sinmiş idi. Burada kanun harici ve kötü şeyler olduğunu işitmeye başladım. Hürriyet için yıllardan beri uğraşmış, hattâ felâketler görmüş nice adamlar var. Bunlara yüz bile vermiyorlar her şey bir takım mülâzimlerin elinde. Bunların içinde **Talât, Manyasizade Refik, Rahmi** gibi birkaç sivil de var. Avrupadan **Ahmet Rıza, Doktor Bahattin Şakir** de geldiler. Bu merkeze girdiler. Doktor **Nazım** da geldı. Bu iki doktor **Ahmet Rıza**'nın Avrupada (dekoru) idiler.

Meşrutiyetin ilânından bir - iki hafta sonra **Tevfik Fikret, Hüseyin Kâzım** (Şeyh Muhsin-i Fanî) ve **Hüseyin Cahid** Tanin adında bir gazete çıkardılar. **Cahit** İttihatçıların taşkın, mütecaviz bir gayretkeşi suretinde yazılar yazmaya başladı. Fikret onun bu halini beğenmedi. Fikret çok ahlâklı bir adamdı. İttihatçıların fenalığını da görmeye başlamıştı. Derhal gazeteden çekildi. Az bir

müddet sonra **Hüseyin Kâzım** da Selânik Valiliğini alıp gazeteden çekildi. Gazete **Hüseyin Cahid'e** kaldı. Ve hergün daha taşkın ve daha azgın olmak üzere bu gazetede Cahit uzun zaman devam etti. Sonunda cemiyete bol bir para ile gazeteyi sattı.

İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakîkat gibi eski gazeteler devam ediyordu. Bir taraftan da ittihatçıların İstanbulda Şura-yı Ümmet, Siper-i Sâika gibi gazeteleri, hele muhaliflerin Serbesti, Sada-yı Millet gibi hadsiz, hesapsız bir çok gazeteleri çıkıyordu. İttihatçıların Selânikte ve Manastırda da birçok gazeteleri çıkıyordu.

Bir de baktık Şeref sokağında bir de Çerkes kulübü açıldı. Derhal bir de Başkım adında bir Arnavut kulübu türedi. Bir müddet sonra da ortaya bir Arap (Cemiyet-i Hayriye!) si çıktı. Çerkesler Türkiye Çerkes istiklâli istiyorlardı. Bir kısım mâkul azası bunun aleyhindeydi. Bu sebeple kulüp iyice nemalanıp dâvasını serbestçe ortaya atamadı. Arnavutlar cesur çıktılar. İstiklâl istiyor, hem de çok çalışıyorlardı. Azası hep bizim muhtelif mekteplerimizden yetişmiş Arnavutlardı ki sonunda istiklâli yaptılar ve hâlâ da Arnavut hükûmetini idare edenler bizim mekteplerden yetişen bu insanlardır. Nitekim Bulgar istiklâlini bizim Galatadaki lise ve sair memleketimizden yetişen Bulgarlar yapmışlardır. Sonra Arap istiklâlini de mekteplerimizde yetiştirdiğimiz Arap gençleri yapmıştır.

Şurası garip ki böyle müthiş ve mütekerrir dersler varken hâlâ Mustafa Kemal idaresi altında Türkten gayri unsurlar evlâtlarını mekteplerimizde, hem de ekseriya hükûmet parasıyla terbiye, hattâ devlet parasıyla bunları Avrupada tahsil ettiriyorlar. Böyle ricale ya müthiş ahmak demek lâzımdır, ya hain denir. Başka türlü olamaz.

Meşrutiyet olunca Avrupadakiler de sökün ettiler.

«Jön Türk» adı altında Avrupa ve Mısırda bilhassa Pariste bir takım Türk genci vardı, bunlar Abdülhamid aleyhine neşriyat yaparlardı. Ancak işten ziyade rekabet ve şahsî menfaat hissiyle birbirlerini de yerlerdi. İki takım olmuşlardı. Birinin başında Ahmet Rıza ve yanında doktor **Nâzım**, doktor **Bahattin Şakir, Ferit** (Şimdi Londra sefiri) vardı. Diğeri **Mizancı Murat** idi. **Murad** Abdülhamidin Meşrutiyeti ilân edeceği vaadine inanıp daha doğrusu Avrupadakilerle gırtlaklaşmaktan bir şey yapılamıyacağı fikrini hâsıl edip veda-i sıla ile me'yûs bir halde İstanbula gelmişti. Ahmet Rızanın karşısında bir de **Prens Sabahattin** vardı. İkinci partiyi bu idare ediyordu. Bunlar bazan **Abdülhamid**'i unutup gazetelerinde de birbirlerine saldırıyorlardı. Ahmet Rızanın karşısındaki partinin en faal unsuru doktor **İshak Sükûti** idi. **Murad** gelince dışarda ve içerde muhalefet yıkılmıştı. Herkes me'yûstu.

Bu iki takım şimdi bu boğuşmayı aynen, hattâ daha şiddetli olarak, İstanbula nakletmişlerdi. **Ahmed Rıza** daha Pariste iken İttihatçılarla birleşip onlara mâloldu. Bu ve arkadaşları cemiyette en nüfuzlu olup en mühim mevkileri aldılar ve derhal cemiyeti Murad ve Sabahattin aleyhine seferber ettiler. Sabahattin (Bu devlet adem-i merkeziyyet ile kurtulabilir) diyordu. Düsturu bu idi. Buna karşı ittihatçılar Abdülhamidden ziyade merkeziyyete saldırdılar ve dediler ki: «Devlet adem-i merkeziyyet ile inkıraz bulur» Hüseyin Cahit gazetesinde Adem-i merkeziyyet aleyhine ateş püskürdü. Sabahattin Bebek bağçesinde adem-i merkeziyet lehine konferans verdi. Kitaplar neşretti. Bunlardan Sabahattinin fikrince, ilimce İttihatçılara ve Cahide nazaran pek yüksek olduğu görülüyordu. Zaar kendileri de aşağılıklarını görüyorlardı ki bu neşriyata karşı kuduruyorlardı. İttihatçılar «Adem-i merkeziyyet»i turfa edip bundan dolayı Sabahattine (Hain-i vatan) dediler.

İntihab için her tarafa adam gönderdikleri gibi Sabahattin de gönderiyordu. Bunun adamları daha iktidarlı olacak ki çok yerde halkı kazanıyorlardı. İttihatçılar bunu görünce halkı tehdit, Sabahattinin adamlarını tevkif ettiler. İzmirde Sabahattinin propagandacıları hapsolundu. Bu esnada Doktor Nâzım oradaydı. Bu işleri o yapıyordu. Tehdidini tamamlamak için hapishaneden henüz muhakeme olunmamış, hüküm giymemiş bir mevkufu emredip darağacına çekti. Bu idam herkesi yıldırdı. Tabiî bu müthiş bir cinayetti. Hem de anarşi idi. Cemiyetin diğer erkânı akıllı olsalardı onlar da Nâzımı idam ederlerdi.

Hükûmet ittihatçıların elinde, ordu da onlar ile olduğundan Sabahattin ancak iki üç mebus kazanabildi.

Bu iki takımın Avrupadaki kavgaları müthiştir. Ser hafiye Ahmet Paşa padişah tarafından bunları affettirmek için oraya gitmiştir. O vakit orada bulunan doktor Şerafüddin Mağmumî (Tebyin-i hakikat) adlı bir eser yazmıştır ki bu kavgalara dairdir. Bu ayrıca bir fasıldır ki iyi bilen biri müstakil bir eser yazmalıdır.

Bu zıddıyetin devlet ve millet, saadet ve felâketiyle hiçbir münasebeti yoktu. Sırf şahsî nefsaniyyet ve rekabet bunun âmili idi. Bu yüzden devlet ve millete çok zararlar gelmiş. bir çok canlar yanmıştır. Hadi Ahmet Rıza ve Nâzım Avrupaya politika yüzünden kaçmışlardı; fakat Bahattin Şakir ise büsbütün başka bir sebepten kaçmıştı. Bahattin güzel yüzlü, yakışıklı bir gençti. Abdülhamid'in bir tüfenkçisinin karısını tedavi ederken âşıkâne münasebete girmiş, herif haber almış, bir gün geleceği vakit kapının üstündeki pencereye iki Arnavut koymuş. Doktor gelmiş, bunlar büyük bir taşı pencereden bırakmışlar; bereket versin taş doktorun üstüne de-

ğil, yanına düşmüş. Doktor kaçmış. Herif bu suretle öldüremeyince Bahattini sürdürmeye teşebbüs etmiş ve Erzuruma sürdürmüş. Oradan doktor yolunu bulup Avrupaya kaçmıştı.

Meşrutiyetin ilânından ve iyice teessüsünü görüp kanaat ettikten sonra idi ki Meşrutiyet uğrunda can vermiş fedakârların tezkâr namının millete vazife ve gelecek nesillere ders olduğunu düşünerek Avrupada çalışırken ölmüş olan İshak Sükûtiyi hatırladım. Doktor idi. Biz tıbbiyeye gelmeden iki yıl evvel mektepten çıkmış, Avrupaya kaçmış imiş. Dedim: «Münasiptir. Bunun kemiklerini Avrupadan getireyim. Fakat para ister. O kadar masraf yapacak halde değilim.» Düşündüm. Bir müsamere ile bu parayı toplamak mümkün. Haydarpaşada tıbbiye mektebinde bir müsamere tertip ettim. Mimarisi Voban sisteminde olan bu binanın ortasında büyük bir bahçe vardır. Oraya bir tiyatro sahnesi yaptırdım. İlân ve dâvet yaptık. Büyük bir kalabalık toplandı. Bahçe tamamiyle doldu. Hürriyet şiirleri okundu. Bir tiyatro yapıldı. Sonunda ben bir nütuk söyleyip İshak Sükûtiyi, sa'yini ve fedakârlığını yâdettim. Kemiklerinin vatan toprağına getirilmesi lüzumunu, bunun için de paraya olan ihtiyacı bildirdim. Tıbbiye talebesi ikişer ikişer mendiller açıp dolaştılar. Paraları sahneye getirdiler. Saydık. Elli lira kadardı.

Mebusan meclisi açıldıktan bir müddet sonra Marsilya tarikiyle İtalyada (Sanremo) şehrine gittim. Güzel bir şehirdir. Sayfiye yeridir. İklimi yumuşaktır. Hurma ağaçları vardır. Sükûtî verem olup ölmüştü. Hükûmetten binbeşyüz frank maaş alıyordu. Bu halinde bunun üçyüz frangını kendine ayırıp diğer kısmını hükûmet aleyhine gazete çıkarmaya sarf ediyordu. İstanbulda sade mezarın Sanremoda olduğu biliniyordu. Geldim. Hükûmet ve belediye nezdinde tahkikata giriştim. Hangi evde oturduğu ve öldüğü evi buldum. Evlerin fotoğraflarını aldım. Sonra mezarını da buldum. Mezarda hiçbir şey yoktu. Sade bir tahta numara var. Nakline müsaade istedim. Çok merasime tabi imiş. «Kışı beklemek lâzım» dediler. Yazın çıkarılmasına kanun mani imiş. O vakit İbrahim Hakkı Paşa Roma sefiri idi. Telefonla görüştüm. Derhal müracaat edip izin aldı. Başında durup kazdırdım. Kemikleri kâmilen sağlamdı. Başka şeysi çürümüş, topraktı. Bu kemikleri gördüğüm vakit türlü düşüncelere daldım. Hey gidi insan... Bir vakit biz de böyle olacağız... Sıhhî kanun mucibince çinko sandık, tahta sandık, sandık sandık içine kondu. Bir Türk bayrağına sarıp Cenova'dan vapura koydum. Galata yeraltı camiine çıkardım. **Hüseyin Hilmi** paşa Sadrazamdı. Böyle bir adamı merasimle kaldırmak ve o vakit en şerefli mezarlık olan Sultan Mahmut Türbesi hatîresine gömmek lâzımdı. Bu da padişahın iradesine mütevakkıftı. Hilmi Paşaya gidip rica ettim. Vaad etti. Üç gün bekledim. Meğerse İshak Sükûtî Avrupada Ahmet Rızaların Nâzımların muhalifi imiş. Bundan da haberim yoktu. Ben Sükûtinin şahsını bile görmemiştim. Bu gayretim hiçbir şahsî şeye müstenid değildi. Sırf hürriyet uğrunda ölmüş ve tıbbiye diye idi. Tekrar gittim. Hilmi Paşa bu sefer : «Olamaz» dedi. «Vaadiniz ya» dedim. Kızardı. Meğerse Ahmed Rıza mani olmuş... Derhal diplomatlık etmek lâzım olduğuna hükmettim. Me'yus ve ümitsiz bir tavır alıp «Eh, kaderi böyle imiş.» dedim, kalktım. Bab-ı âlinin kapısından bir arabaya binerek «Köprüye!» dedim. Oraya varınca Beşiktaşa saraya dedim. Bab-ı âli'de «Saraya» demediğim belki işiten olur, söyler, mani olurlar diye, bir ihtiyat idi.

31 Mart olmuş, **Reşat** tahta çıkmıştı. **Sultan Reşat'ın Sükûti**'yi sevdiğini biliyordum. **Sükûtî** yolunu bulup **Reşat** mahpus iken onunla muhabere etmişti. Ben padişahı

Meşrutiyet ilânından sonra veliahtlığı zamanında tanımıştım. Hattâ bir gün bana Abdülhamidden şikâyet edip «Kardeşim beni sarhoş ve kalb hastalığı var diye yayıyor Sen hekimsin. Dinle öyle şey var mı?» demiş, ısrar etmiş, kendisini dinlemiştim. Kalb hastalığı yoktu. Bana çok iyi bir adam; fakat bir derece sersem insan tesiri veriyordu. Bu da uzun bir mahpusluk ve zarurî olması lâzım gelen içki sebebiyle olsa gerekti. Yoksa güzel söz söyler, güzel şiirler bilirdi.

Mabeyinci **Reşit Bey** idi. Bu zat da Avrupada Meşrutiyet için neşriyat yapanlardandır. Onu gördüm ve: «Padişah beni huzurlarına kabul buyururlar mı?» dedim. Gitti ve geldi. «Hadi!» dedi. Gittim. Beni zorla oturttu. Maksadımı anlattım. Sadrazamın münaatinden ve ona müracaatımdan hiç bahsetmedim. «Peki!» dedi. Teşekkür ettim. Aşağı indim. Reşit beye «İradeyi yaz da hemen bana ver!» dedim. Hemen elime almasam İttihatçılar iradeyi geri aldırırlar. Yazdırdı, imzalattı verdi, gidiyordum. «Efendimiz seni istiyor» dediler. Döndüm, baktım, padişah merdiveni yarı yerine kadar inmiş. Çıktım. Dedi ki: «Merasim ve mezarı için para lâzımdır. Otuz lira yetişir mi?» Çok bile» dedim. Teşekkür ettim. Sultan Reşat cidden iyi kalbli adamdı. Derhal bu iradeyi de yazdırdım. Hazine-i Hassaya gittim. Müdürü de tanıdıktı. Parayı hemen verdi.

İtihatçılar iradeyi işitince köpürdüler; fakat emrivâki. Bir şey yapmadılar. Yalnız Ahmet **Rıza** bana: «**Sükûtî** kötü adamdı. Sen bilmiyorsun» dedi. Şu adam hâlâ ölü ile bile uğraşıyordu. Sebebi Sükûtî Avrupada ona zıtmış. Asker aldım. Ahali topladık Merasimle götürüp Sultan Mahmud Türbesine gömdük. Evvelki elli liradan Avrupada nakil masrafı olarak, iyi hatırımda değil, on lira kadar kalmıştı. Merasime bu para ile üç lira da bu otuz lirdan sarfoldu. Geri kalan yirmiyedi lirayı Osmanlı bankasına yatırdım. Bununla da mezar taşı yapacağım. Bunu merasimde herkese söyledim.

Sükûtinin Sanremonda oturduğu evin resmi ve sair resimlerile bir makale yazdım. Şehbalde neşrettim. Bu gazete çok güzeldi. Adeta Fransızların **İllustration'u** gibi idi. Bir Türk İllustrationu olurdu. Her milletin bir İllustrationu vardır. Zavallı münevver sahibi Sadettin bey bu uğurda servetini yedi, gazete de battı. Hükûmet bunu para vererek yaşatmalıydı. Nerde öyle hükûmet? Zavallı hükûmet hâlâ öyle düşünecek bir hükûmete düşemedim. Hükûmete gelenler işleri şahsî nokta-i nazardan yapıyorlar. Bu müthiş bir mikroptur. Hâlâ da Türkün bir İllustrationu yoktur.

Sükûti için millî bir vazife diye bilâ garaz ve ivaz yaptığım şu şey bile başıma belâlar getirdi. Evvelâ ittihatçılar, bunların bilhassa doktor **Nâzım** ve emsali Avrupada bulunmuş olanları bana Sabahattin taraflısı damgasını vurdular. Bense hâlâ Sabahattini şahsen tanımıyordum. Bu da bir şey değil. İkinci belâ çok gücüme gitti: Birgün doktor **İbrahim Temo** geldi, benden bu yirmiyedi lirayı istedi. «Neden?» dedim. «Sükûtinin arkadaşıyım. Bu para bana düşer» dedi. «Mirasçı mısın?... Onunla mezarını yaptıracağım.» dedim. «Ver, ben yaptıracağım. O da bana düşer» cevabını verdi. «Kemiklerini getirmek sana düşmez miydi» dedim. Gitti. Derken doktor Abdullah Cevdet geldi. O da bu parayı istiyor. Yine aynı nakarat. Hele Cevdet peşini bırakmadı; rast geldikçe asıldı. Sebep olarak mezar taşını istediği resimde yaptırıp bir de şiir yazacakmış. Dedim: «Şiiri bana ver, ben yaptırayım» Taşın şeklinin tayini de onun hakkıymış. Bunlara hep razı oldum ve: «Resmi, şiiri getir. Beraber Galatada taşçıya gidelim. Sen sipariş et; ben de parasını vermeyi taahhüt edeyim. Yoksa kimseye para vermem.» dedim. Razı oldu. Resmi yaptırmamışmış. İti-

rafa mecbur oldu. Yaptırıp gelecekti. Böylece iki - üç ay geçti. Bu suretle beni de yaptırmaktan menetti. Derken biz cemiyeti hafiye meselesinden hapsolduk. Şimdi benim bunu düşünecek günüm mü? Ne günüm, ne de imkânım var... Birgün **Divan-ı Harp** vasıtası ile **Temo** imzalı bir mektup geldi. Diyor ki: «Sükûtinin parasını yedin. Derhal parayı bana iade et!». O felâket içinde bu mektup bana bir ölüm gibi geldi. İttihatçılar beni her suretle terzile çalışıyorlar; hattâ emniyet-i umumiye müdürü Miralay Galip zamparalıklarımı tedkik edip dosyalar yapıyor. Şimdi bu para da âlâ bir vesile oldu. Çıldıracaktım. Cevap yazdım; dedim ki: «Para Osmanlı Bankasındadır. Sen ne hak ile istiyorsun. Mirasçı isen dâva et!» Bir ses çıkmadı. Bu Arnavut istiklâlcisi de Romanyada Mecidiye şehrinde Türkler arasında yerleşip **Derviş Hima** (Tıbbiye talebesi iken kaçmıştı) ile Arnavut istiklâli için çalışırken meşrutiyet olunca İstanbula gelmiş, Demokrat olmuş, külâh kapmak peşindeydi. Bir para vardı, kapmak için cingözler çırpınıyorlardı.

İğrendim. Hapishaneden çıktığım vakit derhal bankaya gidip parayı aldım. O vakit herkesin namusuna tamamiyle iman ettiği Amasya mebusu **İsmail Hakkı** paşa vardı. Ona bir sened mukabilinde teslim ettim. Dedim ki: «Hayır yüzünden belâya uğradık. Para işi bana çok ağır geldi. Şunu al! Mezarını yaptır!» teslim ettim, kurtuldum. Yük, belâ benden gitti. Gazetede de ilân ettim. Bu senedi hâlâ evrakım arasında saklarım. Parise de beraber getirdim. Bir ay kadar sonra idi biri de gazetede: «**Rıza Nur** beyde Sükûtîye ait padişahın verdiği para vardır. Hesabını versin» demez mi? İmza yoktu. Belki yine onlardı. Bu bir vesile idi. Parayı senet mukabili **İsmail Hakkı** Paşaya teslim ettiğimi ve artık hiçbir şeye karışmadığımı o gazete ile de ilân ettim.

Bu bana çok ağır geldi. O gün bir daha gerek şahsî, gerek devlet ve millet parası beş paraya el sürmemeye ahdettim. Hâlâ para işine karışmam. Hattâ sıhhıye vekili iken Harkof'a hey'et-i murahhassa-i fevkalâde reisi olarak gidiyordum. Memurların maaşını da bana teslim ettiler. Kendime ait kısmı alıp diğerlerini almadım. Dediler: «Sizin teslim etmeniz lâzımdır» Dedim; «Alamam eğer olmazsa istifa ederim. Başkasını gönderirler. Yahut kâtiplerden birine hesap memurluğu vazifesini de verirsiniz. Parayı teslim edersiniz. O alır» Zarurî öyle yaptılar. Paraya el sürmemek en iyi iştir. Nasıl olsa «Bal tutan parmak yalar» derler insanı lekelerler. Bu leke ise bana en ağır gelen lekedir. Hattâ şundan da korkardım. Ya çalınır, ya yanlış hesap eder de üstüme bir hak geçirirsem veya yanlışlıkla fazla verir zarar edersem... Hem insan olur ki azar, parayı görür, belki suistimale dalar... İyisi mi alma! Hasılı en iyi şey paraya el sürmemektir. Bu prensipte o vakitten beri aslâ şaşmadım. Rahatım.

İşte başladığım bir hayrı bu iki adamın yüzünden ikmal edemedim. İsmail Hakkı Paşa da parayı yemiş, Sükûti mezarsız kaldı. O kadar kızmıştım ki bunu İsmail Hakkı Paşaya sormadım bile. Üstümden defoldu ya yeter dedim.

Biz **Ahmet Samim, Fazıl Ahmet, Celâl Sahir, Refik Halit, Şehabettin Süleyman,** Şeyhülislâm Cemaledin efendinin oğlu **Muhtar** ahbaptık. Ekseri geceler Muhtarın Kuruçeşmede yüksekte çamlar arasındaki köşkünde davetliydik. Yer, içer, konuşur, türlü alaylar ederdik.

Fazıl Ahmet zekî, okumuş, nükteci ve istihzada muktedir bir adamdır. Samim de öyleydi. Fazıl Ahmet kadar okumuş değilse de ondan çok zekiydi. Hele ebedî bir şen idi. Bu ikisinin sıhhati çok hoşuma gider, onları pek severdim. Bazan meclisimize **Rıza Tevfik** de gelirdi.

Biraz Mebuslar Meclisinin ahvalinden bahsedeyim :

Mebuslar meclisi açılır açılmaz ben Makri köyünden Taksimden bir apartmana taşınmıştım. Küşadı merasimi fevkalâde kalabalıklı oldu. Mebuslar arabalarla bu kalabalığın içinden Şeref sokağından, Divan yolundan geçti. Meclis Ayasofyada Adliye binasındaydı. Mecliste mebusların intihab varakaları tedkik edildi. Benim yaşımı otuzdan aşağı bulup intihabımı kabul etmemeye karar vermişler. İntihab kanunu otuz yaşı asgarî yaş kabul ediyordu. Bu kanun da kanunî esasî gibi Abdülhamidin ilk devrinde yapılmıştı. İki dereceli intihap idi. Bu seferki intihab bir derece halkın istediği vecihle olmuştu. Hükûmet o kadar hükmünü geçirmemiş, ittihatçılar istediklerini tamamiyle infaz edememişlerdi. Halk kendi istediklerini mebus yapmıştı. Ne ise nüfus kâğıdım üzerinde iyi bir tedkik yaşımın otuzu iki ay geçmiş olduğunu gösterdi. Mecliste en küçük olduğum için kâtip yapıldım. Böyle dört küçük mebus muvakkat kâtip olduk. En yaşlı olarak Trabzon mebusu **Nakî Efendi** de muvakkat reis oldu. Birkaç gün sonra **Ahmet Rıza** asîl olarak reis intihab edildi. Buna da muvakkat kâtip olarak yirmi gün kadar kâtiplik ettim. Bir - iki gün içinde işe alıştım. Sefarethanelerden hergün adamlar geliyor, bizi seyrediyorlardı. Birgün Fransız sefareti başkâtibine biri fikrini sormuş, o da: «Ooo... Bizdeki gibi yapıyorlar.» Benim için «o hele iyi kâtiplik ediyor» demiş. Yani acemiliğimiz çok sürmedi.

Ahmet Rıza benim gözümde talebeliğimden beri semalarda uçan yüksek bir şahsiyetti. Avrupada bazı neşriyat yapmış, görmüştüm. Hele son zamanda orduya hitaben yazdığı şey hoşuma gitmişti. İndimde iktidarca, zekâca, namusca pek büyüktü. Kendisine pek hürmet ediyordum; fakat bu yakından temas beni önce tereddüde düşürdü; sonra fikrimi değiştirdim. Bu adam çok yanlış işler yapıyordu; mantıksız sözler söylüyordu. Birgün Paris gazetelerinden birinin muhabiri gelmiş, beni buldu. Reisle görüşmek istiyordu. **Ahmet Rıza** beye söyledim: «Buyursun!» dedi. Adamı odaya soktum. Konuşmaya başladılar. Baktım Ahmet Rıza Fransızcayı da iyi iyi konuşamıyor. Kendisinde hiç görmediğim derecede fazla azamet de var. Ahmak, câhil bir adam. O eski hürmetim kâmilen gitti. «Ne aldanmış imişim!» dedim. Uzaktan davulun sesi hoş gelirmiş... Nice insanlar lâyık olmadıkları şöhrete nail olurlar. Bununla beraber **A. Rıza** da meziyetler vardır ki şahsını ta'rif ve muhakeme ettiğimiz vakit söyliyeceğiz. Artık kâtiplik bana hoş gelmiyordu. Zaten o da benim kendisinden hürmetimin zâil olduğunu hissetmişti. Çünkü ben içindekini saklayan değil, bil'akis biliItizam gösteren bir kimseyim. Kâtip intihabı yapıldı; ittihatçılar başkasını kâtip yaptılar. Ben kürsüden indim.

Birgün **Ahmet Rıza** mecliste şu tarzda beyanatta bulundu: «Huzur-u şahaneye gitim velinimetimiz efendimiz benim alnımdan öptü. Ben de milletin sadakatını te'yid ettim». Bunu işitince Ahmet Rızadan büsbütün soğudum ve bende ona bir düşmanlık peydah oldu. İçimden şunlar geçti: «Vah, yazık!... Dün birbirinin canını almaya savaşan bu iki adam bugün dost. Öbürü yapabilir fakat **Ahmet Rıza** bunu nasıl yapar? Hürriyetçi biri velinimetimiz gibi tabirler kullanıyor hem de bu adam zalim padişah alnını öptü diye miletvekilleri huzurunda iftihar ediyor. Ooo... Bu olamaz isyan verici bir şey...» Meğerse Abdülhamidden kendi de, hemşiresi de mücevherat ve emsali hediyeler de almışlarmış. Yayıldı. Bunu da işittim, adama düşman oldum.

Artık meclis nizamnamesi elimdeydi. Ahmet Rıza yanlış yaptıkça maddeyi gösterip itiraz ediyordum. İktidarsızlıklarını göstermek için olan ve gösterilen bu şeyler pek canını sıkıyordu. Arada yanıma gelip «Doktor pa-

şa!» diye arkamı sıvıyor, güya gönlümü alıyordu. Zavallı bunlarla beni yola getirecek kadar basitti. Anlıyamıyor ki bizim içimizde yüce dâva var. Millet ve hak için bir genç aslan yatıyor. Bunlara Fransızlar küçük pilitika derler. Bunlar bize vergi. Yine devam ettik. Artık pek kızdı, sertliğe çevirdi. Bilmiyordu ki beni tatlılık yolundan çeviremez. Fakat bir derece yumuşatabilir; lâkin şiddet şiddetimizi arttırmaktan başka bir şeye yaramaz. Huyumuz bu. Hâsılı aleyhinde daha şiddetle devam ettik... Benden pek bizardı. Bir gece padişah mebusları Yıldız'a yemeğe dâvet etti. Gittik. Abdülhamidle beraber yemek yedik. Ahmet Rıza padişahın yanındaydı. Son zamanlarda Abdülhamid ve **Ahmed Rıza** pek ahbep olmuşlardı. Abdülhamid ne tilki idi. **Mithat Paşa** ile **Namık Kemal**'e de böyle yapmış, fırsat bulunca birinin kafasını kesmiş, diğerini sürmüştü. Ahmet Rıza bu dersi bile düşünemiyordu. Yemek sonunda padişah bir - iki mebusla konuşmak istedi. Bütün mebuslar etrafına üşüştüler. Bir çember oldu. Abdülhamid fena korktu. Lâkırdı söyleyemediği gibi dudakları mosmor olmuş, titriyordu. Çekilmek istiyor, o da mümkün değildi. Baktım **Ahmed Rıza** da onun kadar korkmuş, çekilin, açılın diye telâşla bağırıyor. Abdülhamide bir yol açmağa çalışıyordu. Halbuki korkacak da bir şey yoktu. Meselâ Kastamonu mebusu Hoca Küçük **Mahir** galeyan haline gelmiş, olanca avazı ile padişahın medihlerini sayıyor, ömrüne dua ediyordu. Hâle güldüm. Aci bir kahkahadır beni tuttu. Hattâ yanımdakiler «Gülme! Gülme!» diye beni ikaza çalıştılar. Bu hoca pek alçak boylu biriydi. Ahlâkı da öyle alçaktı. Pek pis dalkavuktu. İttihatçıların başmeddahı idi. Yol açıldı. **Abdülhamid** sıçrarcasına kendisini atıp yanındaki odaya girdi. Ahmad Rıza da girip kapıyı kapattı. Hamidin çok korkak bir adam olduğunu o vakit gözümle gördüm.

Birgün birkaç milyon istikraz yapmak için hükûmet lâyiha getirmiş, Yahudi ve İtalyan casusu olduğu halde Talât'ın başdostu olmak hasebiyle mebus olan Karaso kürsüye çıkmış müdafa ediyor. Saray hükûmetten para istiyordu. Bundan haberim vardı. Meclis kabul etti. Rey toplanacak. Telâş ettim, kürsüye çıktım. Dedim ki: «Efendiler! Bu bol keseden ihsan nedir? Bu fakir milletin borcu yetmiyor mu? Bu parayı vereceksiniz. Bir kısmını saraylara verecekler zevk ile yenecek; bir kısmını da hükûmet israf edecek. Vermeyiniz, günahtır» mealinde söyledim. Bu sefer meclis lâyihayı reddetti. Çok haz duydum. Lâkin bu sefer Karaso telâş etti. Cavid'i ve emsalini çağırdılar, uğraştılar. Yeniden parayı aldılar. Bu Karaso o vakit beş parasız bir Yahudi idi; fakat **Talât** onu çok severdi. Âdetâ her sözünü yapardı. Bu adam herkesten ödünç para alırdı. Bir - iki defa benden de aldı. Hattâ birisinde Karaköyde köprü başında rast geldi. «Bir mecidiye ver!» dedi. «Yok!» dedim. Birden yeleğimin cebine elini soktu, iki mecidiye yakaladı aldı. Bir şey demedim. Aldığını da iade etmezdi. Hali bu idi. Sonra harbi umumide türlü dalâvereli ticaret ve mali işler yapıp milyonlar sahibi olmuştur. Tuhafı şu ki İtalyan tebası idi, hem bizde mebus. Bunu Talât da biliyordu. Şimdi aşikâr olarak İtalyandı. Harbi umumiden sonra Talât Almanyaya kaçtığı vakit parasız kalmış, İstanbuldan Karaso'dan para istemiş. Kraso yokmuş, işlerine bakan **Nesim Mazliah** Karasonun parasından yollamış. Mevsukan biliyorum. Hem da vak'ayı yakından bilen başka yahudilerle de kontrol ettim. Karaso gelince köpürmüş, **Mazliah** da Yahudi ve onun gibi dalavereci ise de, itiraf etmeli, ondan çok namuslu imiş; demiş ki: «Bu adam senin velinimetin. Sırf onun sayesinde milyonlar kazandın. Şimdi bu kadarcık para veremiyorsun. Senin yerine ben veririm.» Karasonun cevabı şudur: «Mesele o değil, bu herif Yahudi aleytarı-

dır da onun için...» Bu söz yüreksiz, adi bir adam olduğunu örtmek için orada uydurduğu şeydir. Yoksa Talât Yahudileri zengin etmiş, onlara hıçbir fena şey yapmamış bir adamdır. Keşke Yahudi düşmanı olsaydı. Değildi.

Paranın alınmasına pek canım sıkıldı. Biraz sonra iki takrir verdim. Biri Sarayburnunun park haline konmasına, şehirlerin böyle hava alacak ciğerlere olan ihtiyacına dairdi. Buna mebuslar hep birden gülüverdiler. Seviyelerini görüp içim kan ağladı. Bu meclisin yarısından ziyadesi sarıklı hocaydı. Bunu kabul ettirirsem Topkapı sarayının müzeye ilhakını isteyecektim. Olmadı Üç - dört yıl sonra Sarayburnunu şehir emaneti park yaptı, herkes memnun ve bugün İstanbulun güzel bir yeridir. Dünya böyledir.

İkinci takrir padişahın bütün servetinin maliye hazinesine devri talebiydi. Ahmed Rıza bu takriri okutmadı bile. Hususî olarak beni çağırttı. Vaz geçirmek için uzun uzadıya uğraştı. İkna edemeyince bundaki tehlikeyi söyledi: «Padişah meclisi dağıtır» dedi. Cevabım şudur: «Siz zannediyor musunuz ki keyfinden açmıştır. Elinden gelse bu takrir verilmediği halde bile bugün tereddütsüz meclisi dağıtır, bizi perişan eder. Siz de kurtulamazsınız». Buna cevabı: «Padişah cidden hüsnüniyet sahibi. Bana teminat vermiştir.». Şu adamın haline ve Abdülhamidi müdafaasına, yahut safderunluğuna baktım, daha ziyade düşman oldum. Nihayet takririmi okuttu. Bu, vazifesiydi; fakât şirretlik edip okutmayabilirdi. Ama ben de azılı idim. Kalkar ağızla söyler, bar bar bağırırdım. İttihat ve Terakki cemiyeti mebuslarda propaganda yapıp takriri reddettirdi. Ben de bu hususa dair «Servet-i şahane ve hakk-ı millet» adında bir eser neşrettim.

Cemiyette, mecliste bir sürü fenalıklar oluyordu. Bunlara dair Talât ile bir - iki defa konuştum. Rahmi'ye de şikâyet ettim. Hatta bir defa **Necmettin Molla**nın evinde doktor Nâzım'la da münakaşa ettim. Fayda yoktu. Artık aleyhlerine kıyam etmeye karar verdim. Fakat iş tehlikeliydi Rumelide, bilhassa Serez'de Meşrutiyet ilânından sonra cemiyetin fedai komitesi teşekkül etmiş, bir düzeyi adam vuruyordu. Düşündüm, fakat «Vazifeyi aldık. Bihakkın yapmalı. Kader ne ise o olur» dedim.

O esnada yani meclisin açıldığının ilk aylarında Rus sefarethanesi başkâtibi **Mendelstein** hergün meclisteydi. İkide - bir **Cavid'i Cahidi** bir köşeye çekiyor, gizli bir şeyler söylüyordu. Haber aldım ki bunları geceleri sefarethaneye de dâvet ediyormuş, içiyorlarmış. Rusyadan kadınlar getirmişler, onlarla ahbap etmişler. Kadın takdim etmek ve onunla iş görmek Rusların politika usüllerindendir. İsyan derecelerine vardım. Bana devletin işi Rus sefarethanesinde görülüyor gibi geldi. Yeniden **İgnatief** zamanı gelmiş gibi idi. Bu milletin ise en büyük düşmanı Ruslardi.

İttihatçılar İstanbulda bir Merkez-i Umumi te'sis ettiler. Hakiki hükûmet burası idi. Resmî hükûmet sade Merkez-i Umuminin kararlarını icra ederdi. Bu merkezin azasından Talât, Rahmi, Doktor Nâzım gibi bir kaçı da bir (Karanlık oda) yapmışlardı. Asıl işler bunların elindeydi. Diğer Merkez-i Umumî azasına kendi arzu ve fikirlerini kabul ettirirlerdi. Gazetelerde bunlara «Gizli oda, Karanlık oda, klik, kamerilla, rical-i gayb gibi ilâ...» adlar verdik. Meclis-i Mebusanda da bir fırka yaptılar. Bütün meclis, üç - beş istisna ile, onların fırkasından oldu. Fakat bunların bir hükmü yoktu. Rical-i gayb gelir, bunlara istedikleri şeye karar verdirirlerdi. Ordu istinatgâhları idi. Zabitleri fırkalarına, komitelerine almışlardı. Bir devlet ve millet için pek vahim olan bu kötü usülden aslâ vaz geçemediler. Sokakta muhalif öldüren bir mülâzım fedai komitesi ve Merkez-i Umumînin âleti, kuvveti ve icra vasıtasıydı. Bunu Serez komitesi temsil

ederdi. Meşrutiyet denen rejimin ruhu işte buydu. Ne ise bunlar üç - beş kişi idi. Şimdi karanlık oda sade bir şahıştır: Mustafa Kemal. Ötekiler hep uşak.

Meşrutiyetin ilânından sonra Avusturya Bosna-Herseği ilhak etti. Bosna-Hersek için cemiyet mitingler tertip ettirdi. Avusturya eşyasına boykot yaptırdı. Bu cahil zavallılar zannediyorlardı ki meşrutiyet her derde devadır. Artık her yeri alırız. Bosnayı Avusturyanın işgalinden kurtarmak sevdasına düştüler. Cemiyet erkânı kâmilen cahildi. Meselâ Talât ancak Rüştiye tahsili görmüş, Selânikte bir posta memuruydu. Çoğu aklı bir karış tepesinde cahil ve çocuk sinde mülâzimlerdi. Cavit, Cahit gibi bir derece okumuş, münevverler var idiyse de bunlar cemiyette hem talî insanlardı, hem de henüz hiç kimsede devlet ve idare bilgisi ve hattâ mefhumu yoktu. Herkes tecrübesizdi. Pratikten yetişme yoktu. Olsaydı bile hükmü olmıyacaktı. Çünkü moda kabadayılıktı. Çünkü meşrutiyet kabadayılık ile başlamıştı. Çünkü bu mülâzımler mektepte kabadayılıktan yetişme idiler. Ne ise bir ufak para alınarak Bosna Avusturyalılara kâmilen terk suretiyle bu iş bitirildi. Para azdı ama yine muvaffakiyet idi. Çünkü Bosna çoktan fiilen gitmişti. Harben ise yeniden almak asla mümkün değildi. Hem devlette o hal de nerede? Türkiye zaaf içinde. Hem Bosna için harp delilikti.

Nazım paşa Edirne'den getirilip Kâmil Paşa kabinesine alındığı zaman Edirne'de Yüzbaşı İsmet ve Kâzım Karabekir Edirne Ordusu namına gazetelere bunun gayrımeşru olduğuna dair bir protesto gönderip neşretmişlerdir. Ordu zabitanı kızmış, toplanmışlar, müzakere neticesinde protestodan hiçbir zabitin haberi olmadığı, sırf bunu İsmet ve Kâzım Karabekir'in kendileri ve ordu namına yaptıklarını tayin etmiş. Zabitler Karabekir ve İsmete hakaret etmişlerdir. Nazım Paşa Edirne'de faaliyet

göstermişti. Orduyu yoluna koymuştu. Bundan dolayı herkes Nazım Paşayı sevmişti. Bu güzel işleri yapan onun erkân-ı harbi Hasan Rıza idi. Pek değerli bir zattı. Nazım onu daima yanında götürürdü. Sonra Bağdat'a vali olunca beraber götürmüştü. O ne vakit yanında bulunmuşsa Nazım muvaffak olmuştur. Keşke Balkan Harbinde de yanında bulunsaydı. Eşekçe İşkodraya gönderdiler. Orada mahvoldu.

Kâmil Paşa çok büyük bir şöhrete malikti. Onu Sadrazam yapmışlardı. Bulgar sefiri bir ziyafet meselesinde etikete ait bir ihtilâf çıkararak memleketine gitti. Bulgarlar kavga arıyorlardı. Maksatları Rumeliyi ahden Bulgaristana ilhak etmekti. Görülüyordu ki meşrutiyet ilânı Türkiyenin düşmanlarına bir derece telâş vermişti. Hareketleri bu idare ile Türkiye'nin yeniden kuvvetleneceğine hükmetmiş gibi oldukları zannını veriyordu. Demek onlarda şu muallak işleri acele bitirelim fikri vardı. Kâmil Paşa İngiliz dostu olmakla meşhurdu. Hakkta bu sayede **Kâmil Paşa** İngilizleri Türkiye'ye hizmet ettirir kanaatı vardı. Hey, gaflet!... Meselâ ben bu fikirle meşrutiyete yardım dilenmiştim. Yine bu fikirde idi ki meşrutiyetin ilk günlerinde Avrupadan İstanbul'a gelen İngiliz sefirine halk Sirkecide büyük bir istikbal yapmış, atlarını çözüp arabasını kendileri çekmişti. Bir devletin siyaseti böyle şeylerle döner mi, dönmez mi, bilen bir tane yoktu... Kâmil Paşa'nın İngilizlerle münasebeti ne olduğunu, derecesini de bilen yoktu. Bir çok zaman sonra hasıl edebildiğim fikre göre İngiliz sefirinin sersemce aleti olmaktan, onun tarafından aldatılmaktan başka bir şey yapamıyordu. **Kâmil İngilizlerle** işi halledeceğine güveniyordu. Cemiyet ayrı fikirdeydi. Kâmil cemiyeti dinlemedi. Cemiyet Mecliste onun düşmesini hazırladı. Bir perşembeydi Kâmil Paşaya gittim: «Seni düşürüyorlar cu-

martesi gideceksin. Başka tedbir mümkündür. Yaparsan yerinde kalırsın» dedim. Bu adamı görüyordum. İhtiyar. Yokmuş denecek derecede seyrek bir ak sakal. Gözü, yüzü şayan-ı hayret bir surette en koyu bir yahudi siması. Yanağında ve gözünde tik var, bir düziye oynuyor. Sağ sebaba ve şehadet parmağını kaldırdı, tikini yaptı, çenesini tıpkı acuze karılar tarzında oynattı. «Korkma! Bir şey olmaz» dedi. Şaştım. Ben görüyorum, herkes de gördü. Bu koca tecrübeli(!) siyasî görmüyor. Bir aralık: «Bu adam sakalı değirmende ağartmamış ya, elbet bir bildiği var. Biz çocuğuz» dedim. Dedim ama yine kanaat etmedim. Cumartesi günü meclis onu meclise çağırdı. Gelmedi: Galiba gelmemek tedbiri imiş!... Gelmeyince gıyabında adem-i itimadı verdiler. Devrildi. Gitti... Zavallı bunu bilmiyormuş galiba!... Sonra evine gittim. «Bakınız...» dedim. Hiç lâf yok. Artık beni severdi. Arada haber yollar, beni çağırırdı. Kâh ben kendim giderdim. Gitmesem o haber yollardı. Çok konuşmaz, söz söylediği nadirdi. İnsan onu bu haliyle bir kapalı kutu zanneder. «İçinde neler, acaba ne cevherler var?» der. Zamanla öğrendim. Maatteessüf içi bomboştu. Boş bir küp. Hattâ onun gibi sesi de yok. Hiç olmazsa boş küpün bir gümbürtüsü vardır. Zavallı millet böyleleriyle ne kadar idare edilmiş daha da edilecek... Kâmil Paşadan sıtkım sıyrıldı. Bunu da öğrendik. Hürmetim arşında tutup yaşattığım, vücudlarıyla iftihar ettiğim biri daha yıkıldı. Ayağımın altına düştü. İşte bu meşrutiyet tarihimizde meclisin adem-i itimadı ile ilk düşen kabinedir. Ne meşrutiyette, ne cumhuriyette bir daha böyle şey olmamıştır. Bu hal ki Millet Meclislerinin en mühim hakkıdır. Anka kuşu oldu kaldı.

Ben bir takım vukuatı yazmıyorum. Hatırdan çıkarmamalıdır ki Türk Meşrutiyet tarihini yazmıyorum. Yazdığım hatıratımdır. Bildiklerimi, gördüklerimi, yaptıklarımı yazıyorum. Daha ziyade işlerin içyüzlerini tesbit ediyorum. Diğer kısımlar millet meclisi zabıtnâmelerinden de öğrenilebilir.

Bir gün Rıza Tevfik alafranga saatin kabul ve tatbiki için kürsüde lâkırdı söylüyordu. Bunun iyiliklerini isbat ederken Türklerin eskiden kâfir olduklarını da söyledi. Ön sıralarda oturuyordum. Arkadan bir kasırgadır, tûfan mı yoksa kıyamet mi desem, koptu. Yarı kalkıp arkaya baktım. Mebusların hemen yarısı ayağa kalkmış, gözler dönmüş, deli gözü gibi fırlamış, kollar gerilmiş ve yumruklar bükülmüş, bar bar bağırıyorlar. «Gâvur herifi söyletmeyin! Gebertin!» gibi sözler. Hemen hepsi de hoca. Bu mecliste sarıklı çoktu. Dindar ahali ekseriya müftülerini mebus yapmıştı. Rıza Tevfik hatasını anladı. Tashih etmek istedi; fakat acemilik etti, galiba itidalini kaybetmişti. Düzelteyim dedikçe daha berbat etti. Bataklığa düşenler gibi çıkayım diye çırpındıkça daha battı. Ötekiler de azdıkça azdılar. Baktım işin çıkarı yok. Bir felâket olacak. Rıza Tevfiğin dediğinde bir şey yok. İlmî, doğru şeyler. Hattâ basit hakikatler. Ama hocalar anlar mı «Bizim saati kaldırmak namazı kaldırmak demektir. Türk hiç kâfir olmuş mu?» diyorlar. Müslümanlığın henüz 1300 yılından beri olduğunu, ondan evvel putperest veya yahudi ve hıristiyan olduğunu düşünebilecek kadar iz'anları yok. Rıza Tevfiğe acıdım. Kürsünün yanına gittim. «İn! Söyledikçe daha fena yapıyorsun. Sonu fena gözüküyor» dedim. Baktım, inmiyor. Elinden tutup çekerek indirdim. Mukavemet etmedi. Şimdi dışarı çıkaracağım. Lâkin hocaların aralarından geçmek lâzım. Kendimi mümkün mertebe siper edercesine dışarı çıkardım. Mesele sükûnet buldu.

Hey, devir!... Şemsî saata katlanamıyanlar bugün şapka giyiyor. Hem bu hocalardan bir kısmı bugün mevcud. Meselâ Sinop mebusu Hasan Fehmi. Mustafa Kemal

şapka kanunu yapmadan evvel ona «Giy!» dedi, o da giydi. Zihniyetler ne mühim evolisyona tabidir. Bir millet on-onbeş yıl içinde fikrine zıt fikre sahip oluyor; ya zorla haline taban tabana zıt hale sokuluyor.

Bunun bir misali de şudur: Samsun mebusu Nail beyi Maliye Nazırı yaptılar. Malî bir iş için Avrupaya yolladılar. Bir ay sonra Sinop'a gitmiştim. Halk bütün bana şunu söyledi: «Samsun mebusu Avrupaya gitmiş, şapka giymiştir. Gâvur oldu. Domuz herif...» Bu sözler dimağımda yer etmişti. Nihayet beni İttihatçılar hudut haricine sürdüler. Avrupada evlendim. Uzun müddet kaldım. Harbi Umumiden sonra (1919) Türkiye'ye döndüğüm vakit Sinop'a giderken vapurda hep bu sözleri hatırlardım. Hem de (Ben Nail Beyden fazlaydım. Zevcemle gâvur memleketinde yaşadım. Şimdi bu ahali beni taşa mı tutar) diye korka korka gitim. Baktım ki güzel bir istikbal yaptılar. «Şapka giydin mi, karın çarşafsız gezdi mi?» diyen bile olmadı. İşte on yıl içinde fikirlerde ne evolisyon olmuştu. Şimdi bu halk kendileri de şapka giyiyorlar ya..... Bu evolisyonun bir nişanesi de cami idi. Sinop'un Alâattin Camiinde eskiden çok cemaat olurken şimdi hiç olmuyormuş.

Artık ittihatçıların yolsuzluklarına, yahudilerin meydan almasına pek kızıyordum. Meclis şöyle idi: Kimsede bir kuvvet ve rey yok. Cavit, Talât, Karaso, Cahit gibi üç-beş kişi emrediyor, eller kalkıyor. Artık açık bir mücadeleye karar verdim. Bu tehlikeli bir işti. Düşündüm. Vazife hissi galip geldi. Bir makale yazıp Yeni Gazetede neşrettim. Bu makalemin ruhu Meclisin istibdat altında olduğunu, rey ve hüriyetine sahip olmadığını göstermekti. Makalemde dedim ki: «Bu meclis değil, âdi cansız bir makina. Manivelası da Talât, Cavit, Cahit gibi birkaç adamın elinde. Onlar işletirse işliyor, işletmezse işlemiyor. İpleri ileri isterlerse ileri, geri isterlerse tornistan... Bu adamlar bir şirket-i inhisariye te'sis etmişler... Böyle yapıyorlar, ilâ ..». Bu makale bomba gibi patladı. Bu vakte kadar cemiyet aleyhinde hiç bir şey yazılmış ve söylenmemişti. Cemiyet herkese mukaddes bir vücud ve teşekkül olduğu hakkında bir iman telkin etmişti. İşte bu suretle ilk muhalefet bayrağını açmış oluyordum. Türk teşrii hayatında ilk opposition istikraz aleyhindeki takririmdi. Bu da matbuatta ilk idi. Bu suretle Türk meşrutiyet hayatında opposition'un (piri) mesabesindeyim.

O günü sokağa çıktım. Tanıdıklara rast geliyordum. Herkes başını çeviriyor, kimse selâm vermiyor. Ali Fuad'ın kardeşi Mehmet Ali'ye rast geldim. Yanıma yaklaştı: «Sen ne halt ettin?» dedi. «Niye?» dedim. «Mukaddes cemiyete böyle söylenebilir mi?» dedi. Baktım bizim pek teklifsiz olarak Gülhanede iken seviştiğimiz, gençliğimizin eğlence arkadaşı bile gazaplanmış, bizi döğecek gibi tavır takınmış. Aldırmadım; yürüdüm. Meclise girdim. Orada da herkes bize çînicebin ediyor. Adetâ me'yus oldum. «Acaba hata mı ettim» dedim. Bu hal umumi. Demek ben hata ettim. İyi düşündüm, vak'aları gözden geçirdim, ben haklıyım. Meclis Ayasofyadaki Adliye binasındaydı. Koridordan geçiyordum. Talât beni gördü. Suratı çamur gibiydi. Kızınca öyle olurdu. Yolunu çevirip bir kavis yaparak yanımdan geçti. Kulağıma doğru eğilip «Kefenini hazırla!» dedi. Bu tehdit müthişti. Yaparlar mı yaparlar. Mukaddes cemiyet boyuna adam öldürüp duruyor. Korkmadım değil, korktum. Hattâ meclisten dönerken sokakta hemen öldürüleceğimi zannettim. Lâkin «Takdir!» dedim, çıktım. Bir şey olmadan eve geldim. Artık ihtiyat edip geceleri sokağa çıkmadığım gibi eve de hiç kimseyi almadım. Lâkin fikrimden, harketimden vaz geçmedim.

Ertesi günü meclise gitim. Biri geldi «Seni Mizancı

Murat Bey istiyor» dedi. Gittik koridorda görüştük. Murad Beyi ilk görüşümdü. «Sırf sizi görmek için geldim. Yeni Gazetedeki makaleniz çok güzeldir. Bundan, bilhassa cesaretinizden sizi tabrik ederim. Hele Şirket-i İnhisariye tabirinize bayıldım. Siz millete hizmetler edeceksiniz» dedi. Bu makalede ittihatçıların reislerine Şirket-i inhisariye adı vermiştim. Murad Beyin bu sözleri göğsümü kabarttı. Büyük teşvik oldu. Tehditleri bastırmıştı. O vakitler böyle medihlere pek hassastım, gazetelerde imzamın görülmesi son derece hoşuma giderdi. Yazık ki bir kaç yıl sonra bundan da gına geldi. Bu zevk de gitti. Ne olurdu hayatta bu zevkçeyiz olsun kalsaydı.

Bu makale bir arş borusu gibi olmuştu. Meğerse cemiyet aleyhinde daha çok insanlar varmış. Gazetelerde ittihatçıların aleylerine makaleler başladı. Aleyhlerine yeniden gazeteler çıktı. Taninde Cahit aleyhime her vesile ile her tezviri kullanarak cidal açtı. Muhalif olan gazeteler beni medh ve teşvik eder yazılar yazdılar.

Baktım bir hay huydur başladı. İki taraf gazetelerde hürriyetin ma'ruf haddini aşmışlar, edep ve terbiye kabından taşmışlardı. Matbuat bir anarşi Aleyhimdeki yazılar beni ye'se sevkediyor, diğerleri şevke getiriyordu. Aleyhimdekiler haksız, asılsız tecavüzler de yapıyorlardı. Bu beni pek kederlendiriyordu. Bazı bana muhalefeti terke karar verdiriyordu. Bu müşkül tereddüt devresinde anamın bir sözünü hatırladım. O der ki: «Oğlum! Elin ağzına elli arşın bez olsa yetişmez. Dilin kemiği yoktur. Bin türlü döner. Bu sebeple söz boş şeydir. Herkes bin türlü söyleyebilir. Hiç kulak vermez işine devam et. Sen dilin ile değil elin ile söyle. Seni işin söylesin. Fakat bir işe başlamadan evvel iyi ve çok sor ve düşün. O işin hak olduğuna kanaat getirirsen kimseye bakmayıp yap!» Onun bu sözü imdadıma yetişti. Yaptığım işin hak ve vazife olduğunu yeniden muhakeme ederek

hükmettim. Ve artık olanca kuvvetimle muhalefete başladım. Bu hususta bir hikâye zikredeyim: Bir ihtiyar köylü, bir çocuk, bir de eşeği ile köyden bir köye gidiyormuş. Çocuğu eşeğe bindirmiş, kendi yürüyormuş. Yanlarından yolcular geçmiş «Ooo... Amma terbiyesiz çocuk, İhtiyar yürüyor da o eşekte.» Köylü çocuğu indirip kendi binmiş, diğer bir takım yolculara tesadüf etmişler. Bunlar: «Şu ihtiyara bak! Amma hodbin. Zavallı çocuğu yürütüyor. Kendi binmiş» demişler. Bu sefer kendi de inmiş. Eşek süvarisiz kalmış. Başka yolcular geçiyormuş. Bunlar da: «Amma aptal insanlar! Eşeği boşuna yürütüyorlar da birinden biri binmiyor» demişler. İhtiyar bu sefer eşeğe çocukla beraber binmiş. Yeniden rastgelenler: «Amma vicdansız insafsız herif!» demişler. İhtiyar bakmış, sade eşeği kendi sırtına almak şıkkı kalmış.. «Bunu yapsam hem mümkün değil, hem de deli deyip bu sefer beni bağlarlar» demiş. Kimseye bakmayım kâh kendi binerek, kâh çocuğun bindirerek yoluna gitmiş. Dünya böyledir bir şey için bin türlü söylerler. Bu da terbiyeye, tahsile, anlayışa, zihniyete, muhite, zekâya, menfaata göre değişir.

Bu makalenin kupürünü saklamıştım. Kayboldu. Teşrii tarihimizi tenvir edici bir makaledir. Elimde olsaydı hülâsasını buraya derc edecektim.

İttihatçılar cemiyetin Serez fedai gurubundan Çerkes ve burnu çökük Mümtaz'ı Sinop'a yolladılar. Bu adam sonra Miralay olmuştur. Rasim beyi elde edip onun vasıtasiyle beni öldürtmek istediler. **Rasim Bey** bu teklifi kabul etmedi. Bana haber verdi. Hem de: «Sen orada muhafaza olunmalısın. Sana muhafız yollıyayım» diye haber gönderdi. Bundan, bir de Müftü Hasan Fehminin halinden Rasim Bey de muhalif oldu. Bu yüzden zavallı bir çok yıllar nice zahmet çekmiştir.

Bir aralık sarı Mehmed adında pehlivan, kabadayı

ve pek namuslu birini Sinop'tan bana yolladı. Yirmi gün kadar tabancası belinde iki adım mesafe ile yürür, gece evimde yatardı. Bu lâzımdı; fakat ağrıma gitti. Hem de, masrafı çok değildi ama, bana çok geliyordu. Sinop'a yolladım. Kendim daima tabanca ile gezdim. Tabanca içi dolu, hattâ emniyet tetiği de açılmış olarak yazın ceketimin sağ cebinde, kışın paltomun sağ cebinde ve elim de cebimde rovelverin kabzasındaydı. Yıllarla böyle gezdim. Bir yaya kaldırıma geçerdim. Her on adımda arkama bakardım. Bir adamı iki defa arkamda görürsem derhal diğer kaldırıma geçer, yahut birden döner bir müddet geldiğim istikamete yürürdüm. Bunlara öyle alışmıştım ki bende sevk-i tabiî olmuştu. Düşünmeden yapardım. Gece de rovelver başucumda dururdu. Güç iş... Daima öldürülmek korkusu, hiç olmazsa fikrı altındasınız... İşte böyle yıllarla yaşadım. Sade harb-i umumide Mısırda, şimdi de üç yıldır Pariste tabancasız geziyorum.

Bu yaşamak hayat değil; fakat yaşadık. Bu sayede beni vuracaklara pek az fırsat veriyordum. Bir de ittihatçılar arkama hafiye koyuyorlardı. Bir-iki günde mutlaka hafiyeyi keşfediyordum. Sonradan işittim, hafiyeler beni takip etmenin güç olduğunu söylerlermiş.

Arası aylar geçti. «Görüyorum ki iş fena gidiyor» serlevhalı bir makale yazdım. Sabahleyin evde yataktan kalktım. Aklımda bir şey yoktu.. Otomatik olarak makale yazmak için yatağımın yanındaki yazı masamın başında oturdum. Başladım yazmaya. Ne yazdığımın ve ne kadar da yazdığımın farkında değilim. Sade imza atacağım vakit aklım başımdadır, biliyorum. Tuhaf şey! İmza atacağım adım bir türlü aklıma gelmedi. Bir müddet sonra uğraştım. Kardeşim bende misafirdi. Az kaldı adımı sormak için onu çağırıyordum. Ne ise aklıma geldi, imzamı koydum. Makaleyi okudum. Tashih de istemiyordu. Kardeşime verip İkdam matbaasına yolladım. İkdam sahibi Ahmed Cevdet makaleyi Başmakale olarak neşretmiştir. O vakit bir müdetten beri İkdamın başmakalelerini Ali Kemal yazıyordu.

Bu makale ötekinden müthiş akis çıkardı. Sanki kıyamet kopardı. Ertesi günü gazetelerden biri Taimes muhabirinin bu makaleyi telgrafla Taimes'e yollandığını, telgraf parasının üçyüz altmış İngiliz lirası tuttuğunu yazdı. Ali Kemal «Nur alâ Nur» serlevhalı beni medh eder bir başmakale neşretti. Birkaç gün sonra kendisini gördüğümde: «Şurada kaç aydır bu kadar yazı yazıyorum. Benim bu kadar aydır yapamadığım şeyi sen bir makale ile yaptın.» dedi. Artık ben de bu muvaffakiyetten keyiflendim. Selânikli Rahmi beni mecliste ölümle tehdit etti. Makaleden iki gün sonra biri geldi: «Prens Sabahattin sizinle görüşmek istiyor» dedi. Sabahattin'i henüz şahsen görmemiştim. Gittik. Kuruçeşmede anasının büyük yalısında kabul etti. İçi süslü bir yalıydı. «Makalenizi okuyunca sizinle görüşmek arzu ettim. Majiştral bir makale Sizi tebrik ederim. Siz her vakit makale yazmayınız. Arada böyle makale neşredersiniz. Kâfi». Bu surette Sabahattinle dost olduk. Sık sık görüşmeğe başladık. Hüseyin Cahit bir hafta durdu. Demek hazırlanmış, çalışmış bu makaleye cevap verdi. Ben de ona İkdamda cevap verdim. Aramızda şiddetli bir polemik oldu. O benden evvel sustu. Bu makaleyi de zayi ettim. Derci lâzımdı. Bundan üç yıl evvel Viyanada eski Hariciye Nazırı Asım Bey: «Evrakımı karıştırıyordum. İkdamdaki makalen elime geçti. Sen ahvali on yıl evvel keramet gibi görmüşsün» dedi. Hakikaten o makalede dediklerim çıkmış, devlet de ittihatçıların elinde batmıştır. Kurtarmak için uğraşmak ta o vakit Cahitlerin ve İttihatçıların «Hain-i vatan» diye bağırdıkları bana da düşmüştü.

Bu makale ittihatçıları allak-bullak etmişti. En gü-

vendikleri Hüseyin Cahit de şafi bir cevap verememişti. Böyle yapacaklarına makaleden nasihat ve ders alsalardı ya!. Bu esnada Sezerde mahkeme azasından olan Sinoplu Cevat Bey İstanbul'a geldi. Bana dedi ki: «Serezde fedai komitesi var. Senin katline karar verdiler. Başları Maarif müdürü **Şükrü Bey** (sonra Maarif Nazırı, nihayet **Mustafa Kemal** tarafından idam edilmiştir) bunu alenen söylüyor.» Vehameti zaten anlamıştım. Bu haber bana gayrı tabiî gelmedi.

Serezde maarif müdürü Şükrü'nün riyaseti altında İttihat Cemiyetinin bir fedaî komitesi vardı. Bu vakte kadar Rumeli'de çok adam öldürmüşlerdi. İstanbul'da yalnız bir paşa'nın katli meselesi vardı. Bunlar ekseriyetle mülâzimlerdi: Mülâzim Halil (Enever'in amcası ve sonra paşa) Mülâzim Edip (**Sarı Efe, Mustafa Kemal** astı,) **Mülâzim Canbolat** (Keza,) Mülâzim Abdülkadir (Keza,) Mülâzim **Mustafa Fevzi** (Bab-ı âli baskınında Kâmil paşa yeverinin kurşunu ile vuruldu), Mülâzim **Kâzım** (Şimdi Millet Meclisi Reisi), gibileri bellibaşlıları idi. **Talât, Doktor Nazım, Bahattin Şakir, Enver,** ilâ... daha bir takımları bu katilleri düşünen karar veren, tertip edenlerden idi. Bunların çok katilleri vardır. Gariptir ki, bunların hemen hepsi de ecel-i kaza ile öldüler. «Su testisi su yolunda kırılır» derler. Doğru. Bilmiyoruz böyle birçok vak'a ve misallere bakınca hükmetmek lâzımdır ki tabiatta herhalde adelet var.

*
* *

BİRİNCİ CİLDİN SONU